NEDÎM DÎVÂNI'NDA KÜLTÜR UNSURLARI

Mehmet Sadık ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Adıyaman
Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2015

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL danışmanlığında **Mehmet Sadık ÖZKAN** tarafından hazırlanan "**Nedîm Dîvânı'nda Kültür Unsurları**" başlıklı çalışma, 16/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Bahir SELÇUK İmza: ....

Jüri Üyesi: Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK İmza: ....

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL İmza: ....

....

16/06/2015

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Nedîm Dîvânı’nda Kültür Unsurları” başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Mehmet Sadık ÖZKAN

ÖZET

NEDÎM DÎVÂNI'NDA KÜLTÜR UNSURLARI

Mehmet Sadık ÖZKAN

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Bu çalışmada 18. yüzyıl Dîvân edebiyatının en büyük şâiri Nedîm'in tek eseri olan Dîvânı "Kültür Unsurları" açısından incelenmiştir. Çalışmamızdaki amaç, ismi bir devir ile anılan, bir akım ile özdeşleşen Nedîm'i ve onun dünya görüşünün yansıdığı "Nedîm Dîvânı"nı hem maddî hem de mânevî açıdan araştırmaktır.

Çalışmada, Prof. Dr. Muhsin Macit tarafından hazırlanan ve 2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü tarafından internet ortamında yayımlanan "Nedîm Dîvânı" temel alınmıştır.

Çalışmada sırasıyla Nedîm'in hayatı ve sanatı üzerinde durulmuş, araştırmamızın ana kaynağını oluşturan kültür kavramına değinilmiş, manevî (soyut) ve maddî (somut) kültür unsurlarına Nedîm'in bakışı beyitler üzerinden yansıtılmış ve sonuç bölümünde inceleme hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmamıza, Ersin Bayram'ın "Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nda Kültür Unsurları" ile Nahid Aybet'in "Fuzûlî Dîvânı'nda Maddi Kültür" adlı çalışmaları şekil açısından örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nedîm, Dîvân, Kültür Unsurları, 18. Yüzyıl, Lâle Devri.

ABSTRACT

CULTURAL ELEMENTS NEDIM'S DIVAN

Mehmet Sadık ÖZKAN

Depertmant of Turkish Language and Literature

Adıyaman University Social Sciences Institute

June 2015

Courselar: Ass. Prof. Nazmi ÖZEROL

In this study, the biggest poet of Divan literature Nedim's only work has been studied in terms of "Cultural Elements". The aim of our work is to study Nedim who has been identified with a trend and a revolution and his Divan with which he has conveyed his opinions in terms of material and moral aspects.

In this study the focus has been on the work "Nedim's Divan" which was published on internet by the "Ministry of Culture and Tourism in 2012 and prepaved by Prof. Dr. Muhsin Macit.

In the work, Nedim's life and this art the term culture constitutes the foundation of our research, material and moral cultural elements have been mentioned in turn, Nedim's view has been conveyed on verses and in the conclusion part a general evaluation about the research has been done.

Our research has taken Ersin Bayram's "Cultural Elements in Fehim-i Kadim Divan" and Nahit Aybet's "Material Culture in Fuzuli's Divan" as a sample in terms of formation.

Key Words: Nedim, Divan, Cultural Elements, 18th century, Lale Term.

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatı, altı asır boyunca yaşamımız üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Edebiyatımız bu dönemde sıhhat bulmuş, müreffeh olmuştur. En verimli dönemini bu zamanda yaşayan edebiyatımız, en ihtişâmlı dönemine de yine bu iklimde ulaşmıştır.

Klasik edebiyatımız, pek çok incelemeye konu olmuştur. Bu denli yüce bir edebî dönemin, çeşitli açılardan tetkik edilmesi gayet tabiîdir. Her dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik durumları ile edebî verimliliği arasında paralellik vardır. Bu nedenle her edebî eser kaleme alındığı dönemden az çok izler taşır. 18. yüzyıl Osmanlı devletinin en renkli, en eğlenceli ve en gösterişli dönemidir. Şöyle ki "helva sohbetleri, çeşme açılışları, lâleler, Sadâbâd, bağlar, bahçeler, kır tutkusu ve Çırağan eğlenceleri…" bu dönemin "zevk ü safa"sının âdeta fotoğrafını çeker. Böyle bir ortamda resim, nakış, minyatür, şiir ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda Nedîm, Levnî, Seyyid Vehbî, Raşid Efendi gibi büyük ustalar yetişmiştir.

Şiir ve edebiyat alanında yetişen, 18. yüzyıla damgasını vuran, ismi Lâle Devri ile anılan, Mahallileşme ile özdeşleşen, getirdiği birçok yenilikle Dîvân şiirini yeniden ihyâ eden şâir, "Nedîm"dir.

Bu dönemin en büyük şâiri olarak kabul edilen Nedîm, başta şarkı olmak üzere gazel ve kasidelerinde de oldukça başarılıdır. Yaşamı seven, âşıkâne ve rindâne gazeller yazan Nedîm'in üslubundaki sağlamlık, derinlik ve zarâfet, o dönem Osmanlısının yaşam lezzetini tattırır niteliktedir.

Bu çalışmamızda 18. yüzyılda yaşamış ve Osmanlı şiirinin en büyük şâirlerinden biri olan Nedîm'in Dîvânı'nı "Kültür Unsurları" açısından inceledik. Hem konunun kapsamlı oluşu hem de Nedîm'in kimi zaman kendini kolay ele vermeyen üslûbu nedeniyle söz konusu çalışma ayrı bir çaba gerektiriyordu. Bu bakımdan şâirin beyitlerinin içine yerleştirdiği bilgileri ve anlamı ortaya koyabilmek, şüpheci ve titiz bir çalışmayı zorunlu kılmıştır.

Bu çalışmada “Kültür Unsurları” maddi ve manevî olmak üzere iki ayrı başlık etrafında incelendi. Manevî unsurlar “Din, Tasavvuf ve Toplum” olmak üzere üç ana başlık; maddî unsurlar da “İnşâî Unsurlar, İmâlî Unsurlar, Diğer Maddî Unsurlar ve Tabiat Kültürü” olmak üzere dört ayrı başlık altında toplandı.

Bu çalışmada, Harun Tolasa’nın “Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası”, Nahid Aybet’in “Fuzûlî Dîvânı’nda Maddi Kültür” ve Tuğba Güngör’ün “Nef’î’nin Türkçe Dîvânı’nda Maddî Unsurlar” adlı çalışmaları hem şekil hem de içerik açısından, Ersin Bayram’ın “Fehim-i Kadim Divanı’nda Kültür Unsurları” adlı çalışması da şekil açısından örnek alındı.

Dîvânda “şâirin adı, sevgili, âşık” gibi kavramlar çok sık kullanıldığı için bu kavramlar, “Nedîm, şâirimiz”, “sevgili, cânân, dilber”, “âşık, seven, Nedîm’in âşığı” şeklinde çeşitlendirerek gereksiz ve akışı engelleyen tekrarlardan kaçınmaya çalışıldı. Fakat dönemin padişahı III. Ahmed, Damat Ali Paşa, Damat İbrahim Paşa, Kaptan Mustafa Paşa, Muhammed Kethudâ Paşa gibi unvanlar, şiirdeki hâdisenin daha iyi anlaşılması bakımından kullanıldı.

Tezin sonunda ortaya çıkan bilgiler sonuç bölümünde değerlendirildi. Çalışma boyunca başvuru kitaplarının dışına çıkılarak araştırmamızla ilgili hemen her kitap, makale, bildiriye bakılmaya özen gösterildi. Çalışmaya kaynaklık eden eserler kaynakçada belirtildi.

Bu tezin her safhasında gönülden yardımları ile bana destek olan ve akademik hayata yönelmemde büyük etki ve desteklerini gördüğüm danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL’a kalbî teşekkürlerimi ve minnetlerimi sunarım.

Adıyaman - 2015 **Mehmet Sadık ÖZKAN**

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

G. : Gazel

G.M. : Gazel Müstezad

Haz. : Hazırlayan

Hz. : Hazret-i

K. : Kaside

K_1. : Kıt’a

K_2. : Koşma

m. : Miladi

M. : Musammat

M_1. : Mesnevi

M_2. : Matla

N. : Nazm

öl. : Ölümü

R. : Rübai

s. : Sayfa

Vb. : Ve benzeri

vs. : Vesaire

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Giriş

1.1. Problem, Amaç ve Önem

Dîvân edebiyatı alanında yapılan çalışmalar genellikle tenkitli metin, şerhler, tahlil sistemi gibi çalışmalardır. Bu çalışmalardaki amaç, şiirleri ayrıntılı inceleyerek şâirin düşünce dünyasına ulaşmak, şiirin üzerine oturtulduğu zemini belirlemek, çok çeşitli bir yapıya sahip eserleri her açıdan ele almak ve aydınlatmaktır.

Dîvân edebiyatı sahasında yer alan incelemelere, dîvânlardaki kültür unsurlarını inceleme çalışmaları yeni bir sistem olarak gösterilebilir. Bu yeni alan, şerh ve tahlildeki gibi anlam ve kültür değerlerini göz önünde bulundurarak ele alır. Fakat bu inceleme yöntemi, herhangi bir gazeli veya kasideyi derinlemesine incelemez. Her kelime için ayrı birer başlık yapılır ve o kelimeye uygun olan beyitler incelenir.

Bu tez "Nedîm Dîvânı'nda Kültür Unsurları" adını taşımaktadır. Yapılan incelemeler, Nedîm Dîvânı'nda yer alan kültür kavramlarını ayrıntılı olarak irdelemeye yöneliktir.

Kültür alanında yapılan tezler için bu alanda yapılmış çalışmalar, internet ve kütüphane çalışmaları taranmış Nedîm Dîvânı ile ilgili kültüre yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ayrıca bu alanda Hatice Aynur'un hazırladığı, (www.osmanliedebiyati.com) Osmanlı dönemi edebiyatı üzerine yapılmış ve yapılmakta olan tezler, kitaplar, makaleler, bildiriler ile projeleri içeren "Osmanlı Edebiyatı Çalışmaları Bibliyografyası Veritabanı" ayrıntılı olarak incelenmiş ve böyle bir çalışmanın daha önce yapılmadığı sonucuna varılmıştır.

Bu tez, "Nedîm Dîvânında mevcut olan kültürel kavramların tamamını incelemek" üzerine şekillenmiştir.

Tezin amacı şu şekilde sıralanabilir;

a. Nedîm Dîvânı'nda yer alan kültür unsurlarını saptamak.

b. Saptanan kavramın sözlük anlamı ile şâirin bu kavramı işleyiş biçimi arasındaki benzerlik ve farklılıkları göstermek.

c. Nedîm'in Allah, peygamber, melek, hac, Ka'be, ölüm, kabir gibi farklı kavramlara yaklaşımını belirtmek.

ç. Dîvân'daki kültür unsurlarını belirleyerek sonraki çalışmalara yeni malzemeler hazırlamak.

d. Dîvânlarda yer alan sayısız kültür unsuru ile şâirlerin ne denli eğitimli ve maharetli olduğunu göstermek; düşünce dünyalarının zenginliğini, hayat felsefelerinin ve topluma bakış açılarının enginliğini ifade etmek.

e. Kültürel zenginliğimizi göstermek.

f. Nedîm'in edebiyat dünyamıza olan katkılarını belirtmek.

1.2. Sınırlılıklar, Kapsam ve Yöntem

Bu tezde Muhsin Macit tarafından hazırlanan "Nedîm Divânı" adlı eser kaynak alındı. Eserin, 2012 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayını olarak basılan e-kitap çalışması kullanıldı. Tezde konu olarak maddî ve manevî olmak üzere iki koldan incele yapıldı.

Tez: Birinci Bölüm ve İkinci Bölüm olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Birinci Bölüm "Giriş", "Kültür", "Nedîm'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri"; İkinci Bölüm de "Manevî Kültür", "Maddî Kültür", "Sonuç ve Öneriler" olmak üzere toplam altı bölümden oluşmaktadır.

Eserde geçen kültür unsurları tek tek ayrı başlıklar altında incelendi. Başlıktan sonra sözlük anlamları verildi. Sözlük anlamı konusunda Ferit Devellioğlu'nun "Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat"inden, İskender Pala'nın "Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü"nden, Ahmet Talat Onay'ın "Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü"nden, Türk Dil Kurumu "Türkçe Sözlük"ünden, "İslâm

Ansiklopedisi”nden, Gencay Zavotçu’nun “Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü”nden yararlanıldı.

Araştırma sırasında kültür unsurları ile ilgili kavramları ihtivâ eden beyitler ayrı ayrı tespit edildi. Sözlük anlamlarından sonra beyitler bir bir açıklandı. Beyitleri, açıklama esnasında günümüz Türkçesine çevirmekten ziyade, ait olduğu başlıktaki kültür unsuru çerçevesinde yorumlamaya özen gösterildi.

Şiir olarak gazel, kaside, kıt’a, mesnevî, rübâî, musammat gibi şekiller kullanıldı ve şiirlerin dîvânda ait oldukları yerlerin kolay kavranabilmesi için yanlarına “(K. 15/26), (G. 5/9)” gibi nazım şekillerinin kısaltması ile beraber sıra numaralarını bulmayı kolaylaştıran sayılar verildi. Bu kısaltma ve sayılarda Muhsin Macit’in “Nedîm Divânı” temel alındı.

Çalışmaya temel alınan Muhsin Macit’in “Nedîm Divânı”nda dört, beş ve altı dizelik şiirler murabba, muhammes, müseddes şeklinde ayrıntılandırılmamış hepsi bir üst başlık olan “Musammatlar” adı altında verilmiştir. Bu bakımdan bu tür şiirlerde söz konusu esere bağlı kalınmış ve bu tür örnekler musammat adı altında “M” şeklinde kısaltılmıştır.

Çalışmanın sayfa düzeninde başlıkların sayfa sonuna gelmesi ve beyitlerin satırlarının ayrı ayrı sayfalarda yer almaması ve de daha estetik bir görüntünün oluşması için başlıklar ve beyitler bir alt sayfaya indirildi. Bundan ötürü bazı sayfa sonlarında az da olsa zorunlu olarak boşluklar göze çarpmaktadır.

1.3. Kültür

1.3.1. Köken ve anlam olarak kültür

Hayatımızın her anında var olan, geçmiş ve geleceğimize nüfûz eden, canlılığını her dâim koruyan, insanlık tarihi kadar eski, yeni doğan bebek gibi taze, kâinat kadar mağrur ve görkemli, bir çiçek kadar ince, bir dağ kadar metanetli, bizi biz yapan değerlerin ta kendisi olan canlı bir varlıktır kültür.

Bir toplumda geçerli olan ve gelenek hâlinde süregelen her türlü duygu, düşünce, dil ve sanat varlıklarının tümüdür kültür.

Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür kültür.

Kültür kavramı daha önce Türkçe'de yokken Osmanlı Devleti'nin batılılaşma döneminde dilimize girmiştir. Ülkemizde bu kavramı ilk defa sosyolojik olarak ela alan ve tartışan düşünürümüz Ziya Gökalp'tır.

Kültür, dilimize iki kaynaktan gelmiştir: Fransızca'dan, Amerikanca'dan. Fransızca kültürün Türkçe karşılığı "İrfân", Amerikanca kültürün karşılığı, "Medeniyet"tir (Meriç, l986: 15). Yani Fransızca kültürden kastedilen daha çok sosyologların manevi kültür dedikleri kültürdür; Amerikanca ise kültürden anlaşılan maddi kültür yani Gökalp'in deyimiyle medeniyettir.

"Amerikalı iki antropolog (Kroeber ve Kluckhohn, 1952), kültür konusunda yayımladıkları antolojide, kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır." Böyle bir kavramın saglam bir tanımını yapmak da mümkün değildir. Ancak kapsamını ya da sınırlarını vermeye çalışarak müspet bir tanıma gidilebilir. Çünkü kültür, tam olarak maddî ve gözlenebilen bir yapıya sahip olmayıp soyut bir kavramdır. Bu kavram bir harita gibidir. Ancak nasıl harita bölgenin kendisi değil de onun küçük ve soyut bir modeli durumunda bulunursa kültür kavramı da toplumsal yapı ve kurumların kavramsal ve soyut bir modelidir (Güvenç, 1991: 104-5).

Kültür, insan ile beraber ortaya çıktığına göre, yine insanın meydana getirdiği toplum varsa vardır. Toplum olmadan kültür de olmaz. Kültür toplum içinde kuşaktan kusağa aktarılarak süreklilik kazanırken bir yandan da dereceli bir farklılık göstererek sürekli bir değişim içinde olur. Ancak bu değişim küçük küçük etkileşimler ile meydana gelir ve kültürler etkileşim esnasında oldukça seçici davranırlar (Wells, 1984: 45-49).

Her kültür yaşamak için doğal bir çevreye ihtiyaç duyar. Her kültürün bir tarihi zemini ve bu tarihi zemin içinde sürekliliği sağlayacak aile ve akrabalık ilişkileri vardır. Bu bağ ile bir araya gelmiş olan topluluk ve onun her türlü ihtiyacını sağlamaya çalışan bazı birimler bulunur. Bunlar; sağlık ve beslenme, eğitim, yaşam yerleri, ekonomi ve teknoloji, bilimler ve sanatlar, din ve devlet, kişilik sistemi ve dil, kültürel ve tarihi çevredir (Güvenç, 1991: 105-7). İşte bunlar etrafında oluşan her örüntü ve şekillenen her unsur, kültür kavramını oluşturur.

1.3.2. Nedîm'de kültür

1718 yılında Sadrazam Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın sadârete geçmesiyle Avusturya ile Osmanlılar arasında uzun zamandan beri devam eden savaşı sona erdiren Pasarofça Antlaşması imzalandı. Osmanlılar, bu antlaşma ile kısa bir süre de olsa barış dönemine girdiler. Lâle Devri (1718-1730) olarak adlandırılan bu dönem, daha çok zevk ve eğlence hayatı yönünden şöhret bulmuş olmakla beraber, birçok ilmî ve kültürel faâliyetin gerçekleştirildiği ve özellikle İbrâhim Paşa'nın şahsiyetinin öne çıktığı Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır.[1]

Lâle Devri önemli tercüme faaliyetlerine sahne olmanın yanında, ileride Batılılaşma olarak adlandırılacak bir hareketin ilk adımlarının atıldığı ve Batı ile yavaş yavaş fakat ciddî sosyal ve kültürel temasların başladığı bir dönem olması itibariyle de dikkat çekmektedir. İşte tam da medeniyetlerin beşiği sayılabilecek böyle bir ortamda yetişen şâirlerimizden biri de Nedîm'dir.

18. asrın en bildik şâiridir Nedîm. Atadan beri devlete hizmette bulunmuş bir aileden gelen, çeşitli yerlerde müderrislik yapan, çeşitli tercüme faaliyetlerinde bulunan, dönemin padişah ve paşalarının bizzat ilgilerine mazhar olan, kapsamlı bir dîvân oluşturabilecek kadar eğitimli ve kültürlü bir müelliftir Nedîm.

Şâirin kültürü; aldığı eğitimde, yazdığı eserlerde, kullandığı kavramlarda ve yetiştiği ortamda gizlidir. Bu bakımdan şâirin kültür seviyesini görebilmek için eserlerine ve eserlerinde kullandığı kelime zenginliğine göz atmak gerekir. Çünkü

[1] Salim Aydüz, Divan, 1997/1, s. 143

şâirin eserlerinde kullandığı kelime çeşitliliği ile kültürel seviyesi arasında doğru bir orantı vardır.

"Yıldızları, peygamberleri, âyetleri, melekleri, meşhur aşkları, cenneti, cehennemi, çeşitli ilim adamlarını, hükümdarları, paşaları, nakkaşları, şâirleri, kavimleri, töreleri, inançları, ülkeleri, şehirleri, musıkîyi, tıbbı, kitabı, savaşı, madenleri, burçları, hayvanları, ağaçları, meyveleri ve çiçekleri" bilmeyen, tanımayan ve bunlarla ilgili hikâyelere, geleneklere ve inançlara vâkıf olmayan bir şâirin, "Nedîm Dîvânı" gibi bir eser ortaya koyması imkânsızdır.

"Gelin süsleyicisi meşşatadan rakkaslara; âyetlerden meleklere; Hz. İbrahim'den Hz. Muhammed (s.a.v.)'e; Rüstem'den Nerîmân'a; Bukrat'tan Aristo'ya; III. Ahmed'den İbrahim Paşa'ya; Zühre'den Zühal'e; çeşmelerden yapay ejderhalara; lâlelerden sümbüllere; Hindistan'dan Yemen'e; ekmekten kebaba; sâkîden meyhâneye; İstanbul'dan Isfahan'a; nağmeden tanbura; ilaçtan zehre; kitaptan deftere; kalemden yazıya; elif'ten sîn'e; kılıçtan ok'a; karadan denize; yakuttan zümrüde; süreyyâdan kehkeşana; ateşten suya; Leylâ'dan Mecnûn'a; topraktan havaya; bülbülden tavusa; üzümden elmaya; güvercinden şahine; Yusuf'tan Züleyhâ'ya; nilüferden reyhana" daha ismini sayamadığımız birçok farklı kültürel unsura değinen Nedîm, ortaya koyduğu bu eserle ne denli eğitimli ve zengin bir kültüre hâiz olduğunu gösterir niteliktedir.

1.4. Nedîm'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri

1.4.1. Hayatı

Asıl adı "Ahmed" olan Nedîm, birçok kaynağın belirttiğine göre 1681–1730 yılları arasında yaşamıştır. Doğma büyüme İstanbullu olan Nedîm, anne ve baba tarafından soylu ailelere mensuptur. Düzenli bir eğitim gören şâir, bir komisyon önünde girdiği müderrislik imtihanını kazanarak müderris olmuş ve kalan ömrü boyunca müderrislik yapmıştır.

Hayatı, Sultân III. Ahmed dönemine rastlayan Nedîm, dönemin paşalarıyla sağlam bir iletişim kurmuştur. 1714 yılında sunduğu kasidelerle tanıştığı Damat Ali

Paşa, şâirin hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Paşa'nın himayesiyle saraya kolayca giren şâir, şöhret bulma fırsatını da yakalamıştır. Fakat Ali Paşa, kısa bir süre sonra Varadin'de şehit düşmüştür. Bu durum hâmîsini yitiren Nedîm için aslında daha hayırlı olmuştur. 1718'de İbrahim Paşa sadrazamlık makamına getirilmiştir. Nedîm de hemen her fırsatta kıta ve kasideleriyle yeni hâmîsine bağlılığını ifade etmiştir. İbrahim Paşa'yı öven tek şâir Nedîm değildir. Fakat Nedîm, öven şâirler arasında en başarılı olanıdır.[2]

Lâle Devri diye bildiğimiz bir döneme de adını veren 1718–1730 yılları, İbrahim Paşa'nın sadrazamlık yaptığı ve Nedîm'in de asıl şöhretini yakaladığı dönemdir. Paşasından her türlü iyilik ve yakınlığı, kolaylık ve yardımı bulan şâir, âdeta kendini bularak şöhretin doruğuna ulaşır.

Eserleriyle sevilen Nedîm, aynı zamanda güzel sohbeti, mizah yeteneği ve şen tavırlarıyla da döneminde büyük ilgi görüyordu. Kendileri de birer şâir olan dönemin padişahı ve sadrazamları, Nedîm'in şiirlerini beğeniyor ve yazdığı övgülerden ayrıca hoşlanıyorlardı.

Sınırlarda bozgunlar, ayaklanmalar; Anadolu'da celâlî ayaklanması, İstanbul halkında fakirleşme gibi önemli hâdiseler olurken saray eğlenceleri bitmek bilmiyor, Sadâbâd, Çırağan tüm eğlencesini ve renkliliğini koruyor, helva sohbetleri düzenleniyordu.

Şâir Nedîm, "Patrona Halil İsyanı" sonucunda ölmüştür. Belki şaşkınlık, belki geçici bir cinnet, belki amansız bir kanama, belki titreme hastalığı, belki korku, belki de âsilerden kaçarken Beşiktaş'taki evinin damından atlarken veya kendini atmak sûretiyle ölmüştür. Yani şâirin bu karmaşadan sonra öldüğü kesindir fakat ne şekilde öldüğü konusunda net bir bilgi mevcut değildir. Kabri, Karacaahmed Mezarlığı'ndadır.

[2] Muhsin Macit, "Nedîm Divânı", s. 9-10.

1.4.2. Sanatı

XVIII. yüzyılın başında gazelde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî'nin, kasidede Nef'î'nin etkisinin revaçta olduğu şiir ortamına ilk adımını atan Nedîm, çok geçmeden "Nedîmâne" denilen yeni bir tarz geliştirmiştir. Bu tarzın esasını; söyleyiş mükemmelliği, yerlilik arzusu ve Nedîm'e özgü edâ oluşturur. Kendisi de bir gazelinde;

Ma'lûmdur benim sühanım mahlas istemez
Fark eyler onu şehrimizin nükte-dânları

diyerek üslup sahibi bir şâir olduğunu ifade etmiştir (Macit, 1997: 355).

Dîvân edebiyatı, katı kuralları olan bir edebiyattır. Bu edebiyatta belirli bir çerçeve vardır ve çok az şâir o çerçeveyi kırabilmiştir. Bu şâirlerden biri de "Nedîm"dir. Şâir, sanatına günlük hayatı, kendi yaşayışını ve çevresini koyabilmiş ender sanatçılardan biridir. Nedîm, aşağıdaki dörtlükte gerçek bir güzeli anlatır;

Bir cüvan kâşî sarık sarmış efendim başına
Sürme çekmiş ıtr-ı şâhîler sürünmüş kaşına
Şimdi girmiş dahı tahmînimde on beş yaşına
Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli

Dîvân edebiyatının ne kadar büyük bir inceliğe sahip olduğunun en açık kanıtıdır aşağıdaki beyit. Nedîm, sevgilisi için öyle bir endişeye kapılır ki, değil şiire dökmek, böyle bir endişenin akıllara gelmesi bile neredeyse imkânsızdır. Şöyle ki;

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden
La'lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana

"Sîn harfi, dişleri olan bir keskin bir harftir. Bu harfte üç diş bulunur. Sevgiliyi öpmenin kendisi için imkânsız olmasını sîn harfine bağlayan Nedîm, nârin sevgiliye üstün zarâfet örneği gösterir."

İşte yorumlamak için "kelimelerin kifâyetsiz kaldığı" bir şiir… Aşağıdaki şiir, sevgiliye sözde değil, gerçek bir yalvarışın hikâyesidir aslında. Bu şiir, sevgilinin ayakları dibinde eğilmiş, ezik ve çaresiz bir âşığın fotoğrafını anlatır. Dörtlüğüne "Sevdiğim" ile başlayan şâir, asıl bitirici hamlesini "cânım" ile yapar.

Sevdiğim ve cânım kelimeleri, aralarına virgül koyularak veya yarım nefes alınarak okunduğunda, Nedîm'in sevgiliye olan haykırışının yankıları iliklere kadar hissedilir.

Sevdiğim cânım yolunda hâke yeksân olduğum
Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi nâlân olduğum
Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum

Dîvân şiiri içinde özellikle 18. asırda geniş bir yayılma alanı bulan yerlileşme akımının en büyük temsilcisi Nedîm'dir. Doğup büyüdüğü şehir olan İstanbul, bu akımın rüzgârıyla Nedîm'in şiirlerinde âdeta yeniden hayat bulur. Şâir, İstanbul'u başka şehirlerle değil, ülkelerle kıyaslar ve birçok ülke İstanbul karşısında bir çöp kadar bile kıymet bulamaz.

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır

İstanbul'un eşsiz güzelliklerini şiirine yansıtan Nedîm, Dîvân şiirindeki "mekâna fazla yer verilmemesi" geleneğini kırmıştır. Kâğıthâne, Bebek, Beşiktaş, Çırağan, Sadâbâd, Hisar, Göksu gibi semt ve eğlence mekânları ile kıyafetler, kumaşlar, camiler, çeşmeler, medreseler, kütüphaneler, modalar ve çeşitli merasimler onun şiirlerinde âdeta yeniden dirilmiştir.

Nedîm, yaşadığı hayatı hiç çekinmeden samimi bir dille şiirlerine yansıtır. İsteklerini, sevgiliye olan özlemlerini, sevgili ile olan münasebetlerini ve sevgiliyle ilgili hayalini kurduğu düşünce ve arzularını serbestçe ifade eder.

Nedîm, şiir lügatini konuşturmaktan zevk alan ender şâirlerdendir. Bulduğu bir imajı veya hoşuna giden benzetme unsurlarını tekrar tekrar kullanır. Onun asıl kudreti dili kullanmadaki ustalığında saklıdır. Konuşma dilinden gelen söyleyişleri kullanmadaki dehası ve ahengi sağlamadaki titiz işçiliği onu çağdaşlarından ayırır. Kafiye, redif ve vezin kullanımındaki başarısı, şiirlerinde ritmik akışkanlığın sağlanmasında etkili olmuştur. Redif ve kafiye kullanımında geleneğe bağlı olan şâirin ara sıra Türkçe kelime ve eklerle yaptığı kafiyelerdeki doğallık, daha önceki şairlerde az rastlanan bir özelliktir. Nedîm aruzun musikisini yakalayan ve şiirinde âdeta bir ahenk unsuru olarak kullanan Dîvân şâirlerinden biridir. Şiirlerinin

bestelenmeye elverişli bir yapısı vardır. Onun için şairin yaşadığı dönemden başlayarak musammatları ve gazelleri bestelenmiştir.[3]

Lâle Devri'nin gerek İstanbul ve gerekse Anadolu'daki ıstıraplarını, yangınlarını, zulümlerini, baskılarını, eşkıyalıklarını, fakirliklerini, düzensiliklerini ve haksızlıklarını değil, bütün olumlu yanlarını parlak ve en güzel görüntüleriyle şiirlerine yansıtan Nedîm, döneminin sorunlarına karşı kayıtsız kalmış ve bu durum isyancılar tarafından hedef olmasının nedenlerinden biri olmuştur.

Necatî ile beliren, Bâkî ile olgunlaşmaya başlayan "Mahallîleşme"nin 18. yüzyıldaki en büyük temsilcisi Nedîm'dir. Bir bakıma "Nedîmâne Tarz" olarak da nitelenen bu akım, bir çeşit yerlilik merakıdır. Nedîm, çok sevdiği İstanbul ile ilgili sahneler sunması, mahalle ağzı da diyebileceğimiz günlük konuşma dilini kullanması, şiirlerinde somutlaştırma yapması, deyimlere yer vermesi ve çeşitli gelenek ve göreneklere işaret etmesi bakımından "Mahallîleşme Cereyanı"nı mükemmelleştirmiştir.

Nedîm, eğlence tutkunluğu gibi ten arzularını, erotik ve içli duygularını çekinmeden ama hiçbir zaman bayağıya düşmeden söyler. Nedîm'in açık seçik sahneleri hiç müstehcen olmaksızın gayet zarif ve edepli şekilde ifade etmesi, ondaki büyük sanatçılığın belgesidir. Nedîm'in en sıcak aşk sözlerini böyle üstün bir şiir atmosferinden söyleme kudreti, sanatta müstehcenlik denen şeyin asla konuda değil fakat üslupta olabileceğini gösterir. Nitekim en kutsal sayılan konuları bile bayağı ve âdi bir şekle sokan zayıf sanatçılar pek çoktur.[4]

"Nedîm", dönemindeki ve kendinden sonraki şâirlere örnek teşkil eden, on sekizinci yüzyıla damgasını vuran, Lâle Devri denince akla gelen, yerlileşmenin temelleri üzerine sağlam bir bina kuran, getirdiği birçok yenilikle Dîvân şiirini âdeta yeniden dirilten usta bir şâirdir.

On sekizinci asrın en büyük şâiri olarak kabul edilen Nedîm, bilhassa şarkılarıyla ün yapmış, gazel ve kasidelerinde de oldukça başarılı bir sanatkârdır. Hayattan zevk almak isteyen, âşıkâne ve rindâne gazeller yazan, düşüncelerini hiç

---

[3] Macit, age, s. 12.
[4] Kabaklı, Divan Edebiyatı, s. 316.

sakınmadan samimi bir dille ifade etmeye çalışan Nedîm'in üslubundaki tatlılık ve zarâfet, Dîvân şiirini sevdirecek bir renktedir.

Şiirlerinde anlaşılır bir dil, ölçü olarak da aruzu kullanan Nedîm, az da olsa halk şiirinden etkilenmiştir. İki şiir dışında tüm şiirlerini aruzla kaleme alan şâir, hece yazdığı şiirlerinde de halkın sorunlarına yer vermemiş, halkı anlatmamıştır. Aşağıdaki koşmayı hece ölçüsünün 11'lik kalıbıyla kaleme alan şâir; konu, işleyiş tarzı ve amaç olarak kesinlikle Dîvân şiiri çerçevesinin dışına çıkmamış, bu şiir geleneğinden uzaklaşmamıştır. Yani aşağıdaki şiirin hece ile yazılması dışında Dîvân şiirinden ayrılan hiçbir yanı yoktur.

Sevdiğim cemâlin çünkim göremem
Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan
Hâk-i pâye çünki yüzler süremem
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan

Dîvân'da, Klasik şiir geleneğinin hazinesinden faydalanmanın yanında farklı kelime ve tamlamalara yer veren, değişik konuları kendince yorumlayan, gördüğü güzelleri somutlaştıran, anlattığı mesire alanlarıyla okuyucuyu âdeta seyehate çıkaran Nedîm, kendine has bir üslupla parmakla gösterilen şâirlerden biri olmuştur. Ayrıca bunları yaparken âyet ve hadislerden iktibâs yapması; yer yer İbn-i Sînâ, Bokrat, Aristo, İskender, Eflâtun, Oklidis, Bihzâd, Mânî gibi tanınmış şahsiyetlere uğraşı alanları ile ilgili olarak şiirlerinde yer vermesi, onun oldukça eğitimli ve kültürlü bir müellif olduğunun tezâhürüdür.

Bana mirâs kalmışdır benimdir şi'ri Bâkînin
Aceb mi beytini tazmîn edüp hiç anmasam anı

diyen Nedîm, kendini Bâkî'nin mirâsçısı olarak görür. Bâkî'nin rindâne tarzını devam ettiren şâir, asırlardır işlenen Türkçeyi zirveye ulaştırmayı başarmıştır. Nedîm, şiirlerinde Türkçenin güzelliğini ve inceliğini en akıcı, en doğal ve en ahenkli bir söyleyişle şiirleştirmiştir.

Nedîm'in dilinde konuşma tarzı o kadar hâkimdir ki o, Arapça ve Farsça kelimeleri halk gibi kullanmaktan çekinmez, hatta isteyerek ve zevkle kullanır.

Nedîm'in şiirlerinde İstanbul halkının konuştuğu Türkçe kelimelere sık sık rastlarız. XVIII. yüzyılın başında Sâbit'ten sonra Nedîm de Türkçe kelimeleri oldukça fazla kullanmış bir şâirdir. O, bu kelime ve deyimleri kullanırken dilin özelliklerinden yararlanarak türlü espriler yapar. Örneğin: "Kocup (kucaklayıp), döymek-dözmek (tahammül etmek, dayanmak), esenleşmek (neşelenmek), esenlik (rahatlık), irgürmek (erdirmek), pençe buyurultusu (ferman), çağlayan (şelale)" gibi kavramlar Nedîm'in kullandığı yerel halk söylemleridir.[5]

Gulüv derecesinde mübalağa, Nedîm'in şiirlerinde en görkemli dönemini yaşamıştır. Nedîm, mübalağanın son haddini şiirlerine başarıyla uygulamış ender şâirlerden biridir. Bu konuda;

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni

diyen Nedîm'in bu beyti gayet makbûl ve ma'kuldür. Bu şiirdeki abartı, akıl sınırlarını zorlayacak bir surette değildir kesinlikle. Bu şiirde bir âşığın, yârine yakıştırdığı bir zarâfet ve nârinliğin gizemi yatmaktadır.

1.4.3. Eserleri

1.4.3.1. Nedîm Dîvânı

Nedîm'e asıl şöhretini kazandıran eseri, Dîvân'ıdır. Şâirin hayattayken dîvân tertip edip etmediği bilinmemektedir. Nedîm Dîvânı'nın bilinen en eski tarihli nüshası, 1149 yılında istinsah edildiği tahmin edilen ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Y.13 numarada kayıtlı olan nüshadır.[6]

Nedîm Dîvânı kullanılan nazım şekilleri bakımından klasik dîvân tertibine uymaktadır. Nedîm Dîvânı'nın bilinen bütün nüshaları değerlendirilerek hazırlanan son baskıda; 43 kaside, 89 kıta, 3 mesnevî, 1 terkib-bent, 1 terci-bent, 2 mütekerrir müseddes, 1 tardiyye, 5 tahmis, 1 muhammes, 33 murabba, 2 koşma, 166 gazel, 2

[5] Mazıoğlu, "Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler", s. 121, 122.
[6] Macit, age, s. 10.

müstezad, 11 rubai ve 23 müfred ve matla vardır. Ayrıca Nedîm Dîvânı'nda 5 Arapça, 39 Farsça şiir yer almaktadır.[9]

1.4.3.2. Sahâifü'l-Ahbâr

Lâle Devri'nde (1718-1730) teşekkül ettirilen tercüme heyetlerinde görev alan Nedîm, Müneccimbaşı Ahmet Âşıkî (ö.1702)'nin "Camiü'd-Düvel" adlı Arapça eserini Türkçe'ye çevirerek "Sahâifü'l-Ahbâr" adını vermiştir. Nedîm'in on yılda tamamlayarak (1720-1730) İbrahim Paşa'ya sunduğu bu çeviri, 1285 yılında İstanbul'da basılmıştır.[7]

1.4.3.3. Aynî Tarihi

Bedrettin Mahmut bin Ahmet (ö.1451) tarafından yazılan "Ikdu'l-Cümân fi-Tarihi Ehli'z-Zamân" adlı yirmi dört ciltlik İslâm tarihi, Nedîm'in de içinde bulunduğu tercüme heyetince çevrilmiştir. Fakat Nedîm'in mütercimler arasında yer aldığı bilindiği halde hangi bölüm veya kısımları tercüme ettiği henüz bilinmemektedir.[8]

---

[7] Macit, age, s. 11.
[8] Macit, age, s. 11.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Manevî (Soyut) Kültür

2.1. Din

2.1.1. Allâh ve Allâh lafzı ile ilgili kelimeler

Allâh, kâinatta var olan her şeyi yaratan, her şeyin koruyucusu olan, tek, üstün ve yüce varlık, Yaradan, Tanrı, Rabb, Mevla gibi anlamlara gelir.

Dîvân edebiyatında Allah'ın birliğini anlatan tevhîdler ve O'na yakarışları konu edinen münâcatlar önemli bir yer tutar. Hemen her şâir çeşitli nazım şekilleri ile (özellikle kaside) Allah'ı anlatmışlardır. Gerek bu manzûmelerde gerekse münferit beyitlerde Allah, şerîat dâhilinde ve sıfatları ile anılır. Bunların dışında şâir, hangi adıyla olursa olsun her hususta Allah'a yalvarışta bulunur ve ondan yardım ister.

Nedîm, Allah'ı: "Allah, Rabb, Hüdâ, Hudâ, Cenâb-ı Hak, Cenâb-ı Kibriyâ" gibi kavramlarla karşılamıştır. Nedîm de tıpkı diğer şâirler gibi Allah'a çeşitli isimleri ile seslenmiş ve O'ndan yardım dilemiştir.

Dîvân şiirinde, dönemin ileri gelen devlet adamlarına kaside yazmak şiirde ustalaşmanın bir göstergesidir. Bu kasidelerde şâirlerin, kasidelerin sunulacağı kişiye duâ etmesi pek sık görülen bir anlayıştır. Dönemin padişah ve paşalarına kaside sunan Nedîm, hem bu anlayışı devam ettirmiş hem de saraya çok yakın olması sebebiyle bu anlayışa yeni bir boyut getirmiştir.

Allah'a, Hak ismi ile seslenen şâirimiz, himâyesini bolca gördüğü İbrahim Paşa için duâ eder. Nedîm, Paşa için sadece kendisinin değil bütün halkın duâcı olduğunu ifade ederek halkın ondan ne denli memnun olduğuna da işaret eder;

Sadrında seni eyleye Hak dâ'im ü sâbit
Hep âlemin etdikleri şimdi bu du‘âdır (K. 21/29)

“Ey Allah’ım, fitnecilerin eline söz söyleme fırsatı geçmesin.” diyerek Rabbine niyâz eden Nedîm, hitâbında gayet samimidir. “Ey Allah’ım” ile Allah’a seslenen şâirimiz, O’ndan toplum yararı için bir durumu engellemesini istemektedir;

Bî-güman eyler temessül sûret-i ayba hüner
Fursat-ı güftâr yâ Rab değmesin bed-gûlara (G. 130/4)

İbrahim Paşa’ya, “Ey cihanın sahibi sadrazam!” diyerek seslenen Nedîm, onun mutluluğunun artması için Allah’a duâ eder. Paşa’nın devletini de gönül sahiplerine Allah’ın bir lutfu addeder;

Ey sadr-ı cihanbân ede Hak devletin efzûn
Kim devletin erbâb-ı dile lutf-ı Hudâdır (K. 21/30)

Sultân III. Ahmed’i anlatan Nedîm, “Sen, o sancağa Allah yardımıyla muzaffer olan âlem sultânısın ki her işine Allah yardımı yoldaştır.” diyerek eski Türklerdeki “kut” anlayışını hatırlatır. İkinci beyitte de Allah’ın desteğinin her dâim padişahla beraber olması için duâ eder;

Sen ol hâkân-ı mensûrü'l-alem sultân-ı âlemsin
Ki hem-demdir senin her kârına tevfîk-i Rabbânî (K. 11/40)

Buyur ol cây-ı dil-cûyu ser-efrâz eyle lutfunla
Hemîşe hem-rikâb olsun sana te'yîd-i Rabbânî (K. 11/64)

Şâirler kimi zaman kendilerini daha iyi ifade edebilmek ve sözlerinin daha etkin anlaşılmasını sağlamak için yemîne başvururlar. Nedîm de sarhoşluğun kendisini düşürdüğü durumun şarab ile değil, sevgilinin mahmûr gözlerinden kaynaklandığını ifade etmek için Allah’ın isimlerini kullanarak kendini inandırıcı kılmaya çalışmaktadır;

Sâkî nigehin tamâm kâr etdi bana
Hayretle cihan yüzünü târ etdi bana

Sahbâya bahâne bulma vallah billah
N'etdiyse o çeşm-i pür-humâr etdi bana (R. 1)

Yârinin benzersizliğini anlatmaya çalışan Nedîm, Allahu Te‘alâ’nın ondan bir tane daha yaratmadığını, onun eşsiz olduğunu ifade etmiştir;

Yek-dâne yaratmış seni âlemde efendim
Ey şâh-ı levendim
Halk eylememiş bir dahı emsâlini hâşâ
Allahu Te‘alâ (M.G. 1/4)

Şâirimiz, birinci beyitte Sultân III. Ahmed, ikinci beyitte de Veziriâzam Damat İbrahim Paşa için Allah’a duâ etmiştir;

Hemân Allah Te‘âlâ dâ'im etsin izz ü ikbâlin
Ki zât-ı bî-nazîri revnak-ı taht-ı sa‘âdetdir (K. 14/25)

Mansûr ede Allah şehenşâh-ı zamânı
Râm eyleye fermânına ser-cümle cihânı (K. 26/1)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın yardımıyla medresede müderrisliğe atanan Nedîm, ona teşekkürü bir borç bilmiş ve bir kaside yazmıştır. Paşa’nın güzelliklerini anlatan Nedîm, onun zamanında zâlimlerin belâsını bulmasından ötürü Cenâb-ı Allah’a şükretmektedir;

Zamân-ı devletinde Hazret-i Allaha şükr olsun
Belâsın buldu baht-ı bî-vefâ gerdûn-ı hercâyî (K. 9/12)

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın kendi memleketine yaptırdığı câmii anlatan Nedîm, bu câmii yapanın Allah tarafından korunması için duâ eder. Allah’a, “Cenâb-ı Kibriyâ” diye seslenen şâirimiz, O’ndan hâmîsi için koruma talep eder;

Bu mu‘azzam câmi‘ oldukça mekân-ı kudsiyân
Eyleye mahfûz bânîsin cenâb-ı kibriyâ (K_1. 26/9)

2.1.2. Melekler

2.1.2.1. Melek, ruhâniyân

Melek, hâlleri diğer canlılara benzemeyecek şekilde Allah'ın nurdan yarattığı varlıklar; mecâzen yüzü ve huyu pek güzel, çok temiz olan kimse demektir. Dîvânda Melek ve Ruhâniyân olarak kullanılanılmıştır.

Dîvân şiirinde birçok açıdan ele alınan melekler, en çok sevgiliye benzetilmişlerdir. Melekler; melek huylu, melek simâlı sevgiliyi överler. Melekler, sevgilinin bulunduğu yeri tavâf eder, kirpiklerini ve saçlarını eşiğine süpürge ederler. Bazen şâir kendisini de meleğe benzetir. Sanki melekler ona alkış tutar ve duâsına âmin derler.

Sultân Ahmed ve Damat İbrahim Paşa'ya yazdığı kasidenin duâ bölümüne gelen Nedîm, duâ bölümüne geldiği konusunda kendine uyarıda bulunur ve "Ey Nedîm! Söz bitti, duâ vaktidir; yüce âlemin melekleri gibi elini aç ve duâ et." diyerek meleklerin Allah'a ettiği duâlara imrenerek onlar gibi duâ etmeye çalıştığını belirtir;

Gâyete erdi Nedîmâ söz du'â hengâmıdır
Destin aç rûhâniyân-ı âlem-i bâlâ gibi (K. 17/52)

Araf Sûresi 143. âyetine göre Hz. Mûsâ, Allah'ı görmek istemiş ve Allah'a seslenerek, "Yâ Rabbi! Bana Zat'ını göster, sana bakayım." demiştir. Allah da "Sen beni göremezsin. Fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün." diye cevap vermiştir. Sonunda, Allah dağa tecelli etmiş, Dağ parçalanmış ve Mûsâ da bayılıp düşmüştür (Pala, 2004: 335). Aşağıdaki beyitte Nedîm, İstanbul câmilerinin ihtişâmını anlatırken onları, Allah'ın kendini gösterdiği Tur dağı gibi bir dağ olarak nitelemiş ve onlardaki duâ mihraplarını meleklerin kaşına benzeterek Allah'ın Tûr dağına tecelli etmesi hadisesine tehmih yapmıştır;

Câmî'lerinin her biri bir kûh-ı tecelli
Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du'âdır (K. 21/9)

Bir bayram günü sarayda padişahın eteğini öpme merâsimini ölümsüzleştiren Nedîm, bu durum ile meleklerin Peygamberimizin eteğini öpmesi arasında benzerlik kurar ve meleklerin durumdan dolayı büyük bir övünce lâyık olduklarını belirtir;

Husûsa hırka-i pâk-i Resulullah kim onun
Melekler bûs-ı dâmâniyle fahreylerse erzânî (K. 11/44)

Sadâbâd'ın muhteşem görüntüsünü anlatan Nedîm, onu "Behişt-i câvidan", "hûr u melek" gibi ifadelerle süsleyerek anlatmıştır. "Behişt-i câvidan" ile cennetteki müdâvimleri; "hûr" ile de cennet kızlarını ifade etmeye çalışmıştır;

Ben dedim gitdi behişt-i câvidandır yâ felek
Görmüşümdür anda zîrâ nice bin hûr u melek
Hurrem-âbâdın önünden havza bak tâ kasra dek
Gül-zemîn üzre döşenmiş buz gibi dîbâ mıdır   (M. 19/II)

2.1.2.2. Cibrîl, Cebrâil, Akl-ı Küll

Cibrîl, Allah ile peygamberleri arasında elçilik ifâ etmesi ve Allah'ın emir ve vahiylerini tebliğe memur mukarreb dört melekten biri; peygamberlere emir ve vahye vasıta ve memur olan dört büyük melekten biridir. Dîvânda; Cibrîl, Cebra'il, Akl-ı Küll şeklinde geçmektedir.

İslâm dininde Cebrâil, Hz. Peygamber'e İlâhî emirleri bildiren vahiy meleğidir ve dört büyük melekten biridir. Arapça'da vahiy meleği değişik kelimelerle ifade edilmekle birlikte en meşhurları Cebrâîl, Cebreîl, Cebrîl, Cibrîn ve Cibrîl'dir.

Nedîm, Cebrâil (a.s)'i birlik meclisinin mumunun pervanesi olarak görür;

Cebra'il ol şem'-i bezm-i vahdetin pervânesi
Nûr-bahş-ı meclis-i ulyâ habîb-i kibriyâ   (K. 1/5)

Cebrîl'i; Sidre, Tûbâ ve cennet kavramları ile birlikte işleyen Nedîm, Peygamber Efendimizin "Mi'râç" hâdisesine işâret eder;

Dehrin âb-ı rûyusun bu hâk-dan durdukça dur
Âlem içre mushaf-ı mu‘ciz-nişan durdukça dur
Sidre vü Cibrîl ü Tûbâ vü cinan durdukça dur
Ey sehî serv-i kerem bâğ-ı cihan durdukça dur
Gülşen-i pür-ziynet-i kevn ü mekan durdukça dur (M. 6/I)

Peygamber Efendimizi anlatan Nedîm, “Akl-ı küll” diye nitelendirdiği Cebrâil’in, Efendimizin saçının bağına olan sevdasını anlatır;

Akl-ı küll sevdâ-yı bend-i zülfünün dîvânesi
Âb-ı rûyı cevher-i eşyâ habîb-i kibriyâ (K. 1/7)

2.1.2.3. Rıdvân

Rıdvân, cennetin kapıcısı olan büyük melek anlamındadır. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Nedîm, aşağıdaki beyitte Muhammed Kethudâ Pâşâ’nın sarayının güzelliğini anlatmıştır. Bu saray o kadar muazzamdır ki cennetin kapıcısı olan Rıdvan, her zaman cennetten gelip bu sarayı ziyaret edip izlemektedir;

Şimdi bir şekle dahı girdi ki tâ cennetden
Gelüp etmekde temâşâ onu Rıdvan her gâh (K_1. 44/9)

Tevki’, padişah buyruklarına çekilen nişân veya padişahın nişânlı buyruğu anlamına gelir. “Sitâyiş-i Tevkî’i Mustafâ Pâşâ” bölümünden alınan aşağıdaki kasidede Nedîm; padişahın nişânlı buyruğunu, cennetin kapısının gösterişli beyti olarak tasvîr eder. Cennetin kapıcısı olan Rıdvan da konuya müdâhil olup: “Hayır, öyle değil, padişahın nişânlı buyruğu, cennet yurdunun mânâsıdır.” diyerek padişah buyruğu üzerindeki nişânın ne derece ihtişâmlı bir kıymete sahip olduğunu belirtir;

Dâr-ı huldun bir musanna‘ beytidir yahud dedim
Dedi Rıdvan yok bu beyt-i cennetin ma‘nâsıdır (K. 37/4)

2.1.2.4. Hârût

Hârût, büyü ve sihirde meşhûr bir meleğin adı; arkadaşı Mârût ile birlikte Kur'ân'da (Bakara/102) adları anılır. Arkadaşı Mârût ile ün almış bir melek olup büyü ile sihir ile uğraştıklarından kıyamete kadar kalmak üzere Bâbil'de bir kuyuya hapsedilmişlerdir. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Kalemin içinde "nâl" denilen eğri saçaklar bulunur. Nâl, kamış kalemin ortasındaki ince uzun liftir, ilk açımda bunun çıkartılması gerekir. Kalemin içinin yazılacak birçok hadiseyle dolu olması bu liflerle bağlantı kurularak da anlatılabilir. Nedîm, Hârût ile Mârût hadisesine telmih yaparak, kalemin içindeki "nâl" ile bu meleklerin baş aşağı asılı durmalarını benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Söylentiye göre Hârût ile Mârût asıldıkları kuyunun yanına gidenlere büyü öğretir fakat yanlarına gelen isteklileri de bu yola girmemeleri konusunda uyarırlar.[9] Bu hadiseyle kalemin içinin doluluğu ve dökülen sözlerin büyülü olması arasında ilgi kurulur;

Sihr ü efsûn ile dolmuşdur derûnun ey kalem
Zülf-i Hârûtun demek mümkin ki nâl olmuş sana (G. 2/3)

Hârût ve Mârût'un, büyü ve sihirle uğraşmaları nedeniyle Bâbil'de bir kuyuda asılı halde bulunmaları hadisesine Nedîm, "Hârût, Bâbil, fitne, hâb ve ârâmî" kavramları ile telmihte bulunmuştur;

O fitne kim onu Hârût uyardı Bâbilde
Siyâh gözlerinin hâb-ı ârâmîdesidir (G. 27/3)

2.1.3. Âyet ve âyetler

Âyet, Kur'ân'ın herhangi bir cümlesi; alâmet, nişan gibi anlamlara gelir.

Allah'ın varlığına, peygamberlerin doğruluğuna işaret eden delil ve mûcize anlamındadır ve ayrıca Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin belli bölümlerinden her biri için kullanılan bir terimdir. Sözlükteki asıl anlamı "bir şeyin ve bir amacın mevcûdiyetini

---

[9] Zavotçu, "Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü" s. 212.

gösteren alâmet”tir. Buna bağlı olarak “açık alâmet, delil, ibret, işaret” gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Âşığı dîvâne eden sevgilinin dudaklarıdır. Sevgilinin yüzündeki yeni bitme ayva tüyleri bir zaman sonra bu dudakları gizler, göstermez olur. Bundan dolayı perişan olan âşık kendini içkiye verir. İslâm dininde de şarabın haram olduğunu bilen âşık, şarabın yasaklanması için nâzil olan âyetten bahseder;

Göstermez oldu la'lini ol hatt-ı nev sakın
Tahrîm-i hamra nâzil olan âyet olmasın (G. 100/2)

Şâirimizin âyetlere ne kadar değer verdiği aşağıdaki beyitte gayet açıktır. Nedîm: “Sarı kâkülünün kıvrımını sevgilinin saçları üzerinde görenler, kılıcın yüzüne erimiş altın ile âyet yazılmış sanır.” diyerek âyetin kutsâliyetine ve güzel, ihtişâmlı görünüşüne atıfta bulunur;

Gören ebrûlar üzre pîçişin ol kâkül-i zerdin
Sanır zer-hall ile âyet yazılmış rûy-ı şemşîre (G. 137/3)

Tîn sûresi, Kur’ân-ı Kerîm’de 95. sûre olup “ve't-tîni ve'z-zeytûn” diye başlar. Tîn, incir; zeytûn ise bildiğimiz zeytin anlamındadır. Şâirimiz, iftar vaktine yakın zaman dilimlerinde açlığın verdiği ruhsal durumdan ötürü vâizin, incir ve zeytin gibi besin maddelerini hatırlatan “Tîn” sûresini okuması durumuna farklı bir açıdan yaklaşır;

Vâ‘iz-i çeşm-i gürisne piç ü tâb-ı cû‘ ile
Mevsim-i iftârda ve't-tîni ve'z-zeytûn okur (G. 31/5)

Şâirimiz birinci beyitte “Nûr âyeti” diyerek aslında “Nûr Sûresi”ni kastetmeye çalışmıştır. İkinci beyitte de “âyet-i ve’l-leyl” ile “Leyl Sûresi”ni ifade etmeye çalışmıştır;

Bu mısra‘-ı garrâyı Nedîmâdan işitdik
Nûr âyetini yazdılar o vech-i sabîha (K_1. 49/4)

Tefe'ül etmiş idik şeb hayâl-i hattınla
Sevâd-ı âyet-i ve'l-leyl geldi fâlımıza (K_1. 72/2)

2.1.4. Peygamberler

Peygamber, haber getiren; Allah'ın buyruklarını insanlara haber veren; rasûl, resûl; nebî anlamlarında kullanılır. Dîvânda peygamber, nebi, resûl ve enbiyâ şeklinde kullanılmıştır.

Nedîm Dîvânı'nda Hz. İbrahim, Hz. Yûsuf, Hz. Hızır, Hz. Süleymân, Hz. Îsâ ve son olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere altı peygamberin adı geçmektedir.

Kaptan Mustafa Paşa'yı anlatan Nedîm, onu denizlerin kaptanı ve yüce bir gökyüzü olarak niteledikten sonra asıl övgüsünü sona saklar ve onu seçkin peygamberimiz Muhammed Mustafa ile aynı ismi taşımasından dolayı yüceltir;

Kapûdân-ı deryâ sipihr-i alâ
Semiyy-i Nebiyy-i güzin Mustafâ (M$_1$. 1/56)

Dîvânındaki ilk kasideyi, "Kasîde-i Nedîm Çelebi Der-Na't-ı Resûl-i Ekrem ve Habîb-i Muhterem" olarak kaleme alan Nedîm, eşsiz peygamberimiz Hz. Muhammed'e ne denli önem verdiğini göstermiştir. Nedîm, Peygamber Efendimizi diğer peygamberler arasında seçkin bir şahsiyet olarak anlatmış ve Allah'ın bütün halk arasındaki apayrı sevgilisi olarak nitelemiştir;

Enbiyânın ferd-i mümtâzı resûl-i kâm-yâb
Cem'-i a'yân içre müstesnâ habîb-i kibriyâ (K. 1/10)

Peygamberin övgüsünü yazdığını ifade eden Nedîm, habîb-i kibriyâ ile Hz. Muhammed'i anlatır;

Tab'-ı âciz kande kande midhat-i peygamberi
Na'tini etdi velî imlâ habîb-i kibriyâ (K. 1/30)

2.1.4.1. Hz. İbrâhîm, Halîl İbrâhîm

Hz. İbrâhîm, milattan önce 12. yüzyılda yaşamış bir peygamber olup babasının adı Âzer, annesinin adı Ûşâ'dır. Nemrut, bir rüya üzerine ülkede iki yıl müddetle doğan

bütün çocukları öldürtmeye başladığı sırada annesi onu gizlice dünyaya getirmiş ve Kûsâ civarında bir mağarada büyütmüştür. İbrahim daha küçük yaşlarda puta tapan Bâbil halkına hayret eder ve putların işe yaramaz şeyler olduğunu düşünürmüş. Putları parçalaması neticesinde Nemrut tarafından cezalandırılmış ve ateşe atılmıştır. Cebrail, Allah'ın emri ile onu havada tutup ateşi bir gül bahçesine çevirmiştir. Bu olaydan sonra Nemrut'a Allah'a iman etmesini söylemiş karşılık bulamayınca da ailesini ve kendisine inananları alıp Bâbil'i terk etmiş, Mısır'a yerleşmiştir.

Nedîm, döneminin sadrazamı olan ve kendisinden hiçbir iyiliği esirgemeyen Damat İbrahim Paşa'yı anlattığı şiirlerinde isim benzerliğinden dolayı Hz. İbrahim'e teşbih eder. Şâirimiz, Hz. İbrahim'in şerefli ve yüce olması dışındaki diğer özelliklerine değinmemiştir.

Sadrazam Damat İbrahim Paşa'yı öven Nedîm, şeref sahibi Hz. İbrahim ile Paşa'nın aynı ismi taşıdığını belirtmiştir. Ayrıca şâirimiz, Paşa'nın çok bilgili olduğunu ve böylesinin bir daha dünyaya gelmeyeceğini ifade eder. İkinci beyitte de İbrahim Paşa'dan bahseden şâirimiz yine isminden dolayı Paşa'yı Hz. İbrahim'e teşbih etmiştir;

Ya'ni hem-nâm-ı şeref-zâ-yı Halîl İbrâhîm
Geldi ne âleme onun gibi dânâ ne gelir (K. 15/10)

Semiyy-i pâk-i nebiyy-i kerîm İbrâhîm
Ki dest-i cûduna dil-dâde cümle-i âlem (K. 24/12)

2.1.4.2. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf, İsrailoğulları peygamberlerinden Yakûb Peygamber'in oğludur. Hayatı ve kıssâsı Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığı (Yusûf/1-104) gibidir. Kıssâ-i Yusûf, Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel kıssâsı olup "Ahsenü'l-Kısas" olarak vasıflandırılır.

Dîvân şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yusûf'tur. Muazzam güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir hatta sevgili, Yusûf-ı sânî (ikinci Yusûf) olarak nitelenir. Ay ile güneşin ona secde etmeleri, kuyuya atılması, terâzi ile tartılıp ağırlığınca altın karşılığı satılması, Züleyhâ ile olan maceraları, zindana

atılması, rüyayı iyi tabir etmesi, Ya'kûb'dan ayrı oluşu, köle iken Mısır'a sultân oluşu vs. kıssâlar nedeniyle birçok beytin konusunu oluşturur. Bunun en büyük âmili hiç şüphesiz Yusûf u Züleyhâ mesnevîleridir. "Mâh-ı Kenân" diye nitelenen odur. Lâkabı ise Sinân'dır.

Hz. Yûsuf'u hem gömleğinin yırtılması hem de zindana atılması hâdisesiyle ele alan Nedîm, birinci beyitte sevgiliyi gül desenli gömleğin Yûsuf'u olarak nitelemiş ve onsuz bir elbisenin zehirli bir gömlek gibi vücudunda yaralar açacağını belirtmiştir. İkinci beyitte de gönlüne seslenerek rahat olmasını isteyen Nedîm, aslında gönlünü boğazlayanın Yûsuf'un zindanını mutluluk matlası eyleyen olduğunu belirtir;

Sensiz ey Yûsuf-ı gül-pîrehenim câme-i feth
Zahm urur cismime pîrâhen-i mesmûm gibi (G. 151/3)

Sînede teng olma ey dil kim seni der-bend eden
Matla'-ı kâm eyleyendir Yûsufun zindânını (G. 160/8)

2.1.4.3. Hz. Hızır

Hz. Hızır (Hızr), içenlere ölmezlik veren âb-ı hayâtı içen ve kul sıkıldığı zaman imdâdına yetişmekle meşhur olan peygamberdir.

Edebiyatımızda Hızır, bilhassa âb-ı hayât, İskender ve zulûmat imajlarının kopmaz bir parçasıdır. Sevgilinin birçok özelliği Hızır'ı andırır. Kelimenin "yeşil, boz, gökçül, mora yakın" anlamlarına gelmesi dolayısıyla çeşitli unsur ve düşüncelerin konusunu oluşturur ve sembol olur. Sevgilinin ayva tüyleri klişeleşmiş olarak Hızır'a benzer. Bazen bizzat sevgili için "Hızr-hat" denilir ve sevgili ondan üstün tutularak mübalağa yapılır. Hızır (a.s)'a Dîvânında beş defa yer veren Nedîm, onu hep ölümsüzlük suyu bakımından ele almıştır.

Ramazan ayının bereketini ve güzelliklerini anlatan şiirlere "Ramazaniyye" denir ve genellikle kasidelerin nesîb bölümlerinde yer alır. Şâirler çoğunlukla ramazaniyyelerin sonundaki bayramdan da bahsederek bayramın hasretle beklendiğini ifade ederler. Nedîm de İbrahim Paşa'ya yazdığı "Ramazaniyye" ile

bereketli bayramın Hızır (a.s) gibi gelerek bütün gönül ustalarını âb-ı hayâta erdirip suya doymuş hâle getirmesini ister;

Kıla erbâb-ı dili âb-ı hayâta sîr-âb
Erişüp Hızr gibi âh mübârek bayrâm (K. 10/12)

Hızır'ı yine ölümsüzlük suyu nedeniyle şiirine konu edinen Nedîm, Paşa'ya seslenerek onun Hızır ve âb-ı hayâta ihtiyacı olmadığını belirtir. Paşa'nın tatlı sözlü, uzun boylu, taze ve sonsuz bir hayata sahip olduğunu belirten Nedîm, onu âb-ı hayâttan bile daha değerli görür;

Söz açma hızr ile âb-ı bekâdan
Efendim sevdiğim ben bildiğim ben
Bu şekker-hand ile bu kadd ile sen
Hayât-ı tâze ömr-i câvîdansın (M. 32/IV)

2.1.4.4. Hz. Süleymân

Hz. Süleymân, Davûd Peygamber'in oğludur. On iki yaşındayken babası yerine tahta geçmiştir. Hem padişah hem peygamberdir. Geçimini devlet hazinesinden değil, ördüğü "zembil" (hasırdan örülmüş saplı torba) sayesinde kazanırmış. Babasının vafâtından sonra onun vasiyeti üzerine Kudüs'teki, yarım kalmış olan Mescîd-i Aksâ'yı inşâya başladı. Yedi senede burayı tamamladı. Daha sonra on üç senede bir hükümet sarayı yaptırdı. Rivâyete göre bu binanın yapımında cinleri çalıştırmıştır. Kendisi başlarında olmadığı zaman cinler çalışmazmış. Hatta bir bastona dayalı olarak uzun süre onlara hükmetmiş. Sonunda bastonun içine bir ağaç kurdu girmiş ve bastonu kemirmeye başlamış. Tam inşaat sona erince Süleymân Peygamber düşmüş. Meğer Süleymân Peygamber çok önceden vefat etmişmiş.

Dîvân edebiyatında Süleymân Peygamber, yukarıda anlatılan kıssâlar çevresinde yoğunlaşan düşünceler içinde ele alınır. Özellikle yüzük, Belkıs, karınca ve Hüdhüd ile birlikte çok anılır. Sevgilinin dudakları mühre benzetildiği zaman Süleymân'dan bahsedilir. Şâir sevgilisine "Süleymânlık" yakıştırdığı zaman onun ihtişâmından bahsetmektedir. Karınca aczin, Süleymân ise iktidâr ve gücün timsâli

olarak tezât içinde verilir. Şâir övdüğü kişiye Süleymân dediği zaman kendisini karınca kadar âciz gösterir.

Hz. Süleymân hem peygamber hem de hükümdârdır. Peygamberliği, hükümdârlığını daha da pekiştirmiştir. Durum böyle olunca onun meclisi de sıradan bir meclis olmamıştır. Aşağıdaki beytinde Sultân III. Ahmed'in meclisini; toplanma, katılımcı ve katılım şekli bakımından Süleymân Peygamber'in meclisine benzeten Nedîm, Sultânın meclisinin ne denli yüce olduğuna işaret etmiştir;

Sürüp yüz hâk-i pâye yek-be-yek erkân-ı izz ü câh
Kuruldu haşmet ü şevketle divân-ı Süleymânî (K. 11/18)

Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilen Hz. Süleymân, üzerinde "İsm-i A'zam" yazılı bir mühürlü yüzüğe sahipmiş. Bu yüzüğün taşı kibrît-i ahmerden olup bütün vahşî hayvanlar ve kuşlar bu yüzük sayesinde ona boyun eğerlermiş. Süleyman Peygamber yalnızca abdesthâneye giderken çıkarır ve Âsaf adlı vezirine veya hanımına emânet edermiş.

Dîvân şiirine bazen yüzüğü dolayısıyla konu olan Süleymân Peygamber, "mühr-i Süleymân" tamlaması ile de anılır. Sevgilinin çeşitli vasıflarını Süleymân Peygamber'in mührü ile karşılaştırarak "Süleymân'ın cihânda adı var" diyen Nedîm, sonunda sevgiliyi gâlip çıkarır. Şiirini, gayet anlaşılır bir dille kaleme alan şâirimiz;

Çeşm-i şûhundur dil-i âşıkda te'sîr eyleyen
Kâkülündür âlemi der-bend-i zencîr eyleyen
Mihr-i la'lindir senin dünyâyı teshîr eyleyen
Sevdiğim mühr-i Süleymânın cihanda adı var (M. 20/II)

diyerek âşığı etkileyenin, evreni zincirleyenin ve dünyayı eline alanın; sevgilinin neşeli gözleri, perçemi ve dudaklarının güneşi olduğunu iddiâ eder. Bu durumların Hz. Süleymân'ın mührü ile kesinlikle bir ilgisinin olmadığını belirtir ve bizlere Fuzûlî'nin meşhûr;

Bende Mecnun'dan füzun âşıklık isti'dadı var
Âşık-ı sâdık benem Mecnûn'un ancak adı var (Fuzûlî Dîvânı G. 75/1)

beytini hatırlatır. Fuzûlî de gerçek âşığın kendisi olduğunu, Mecnûn'un ise sadece adının olduğunu ifade ederek kendisinden iki asır sonrasının şâiri Nedîm ile aynı duyguları terennüm eder.

2.1.4.5. Hz. İsâ

Hz. İsâ, İsrailoğlullarının son peygamberidir. Kendisine "İncîl" indirilmiştir. İsâ Peygamber bir mucize olarak Meryem'den babasız olarak doğdu. Bu durumlar Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıntıyla anlatılır (Meryem/16 vd.). Yine İsâ Peygamber hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de 22 yerde geniş bilgi vardır. Doğumu, Milâdî takvimin başlangıcı sayılır.

Hz. İsâ: "Meryem'in İsâ'ya gebe kalışı, doğum anında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri gördürüp hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisinin dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması ve hiç evlenmemesi gibi birçok yönden eski şiirimize hayal ve sembollerle konu olmuştur.

Dîvân şiirinde Hz. Îsâ, ölmeyip göğe çekilmesi ve göğün dördüncü katında bulunması nedeniyle sıkça işlenir. Bu durumun gayet zevkli olacağını düşünen Nedîm, sevgiliye: "Ayrılığının acısı beni öldürmüş iken sana kavuşmak bana yeniden hayat verdi. Ey sevgili! Ben de kıyâmete kadar Îsâ Peygamber gibi ölmeyeyim." diyerek seslenmiş ve sevgiliye kavuşmanın verdiği neşenin kıyâmete dek sürmesini istemiştir;

Tâ haşre degin Hazret-i İsâ gibi ben de
Olsam n'ola zinde
Hecr-i gamın öldürmüş iken eyledi ihyâ
Vaslın beni cânâ (G.M. 1/2)

2.1.4.6. Hz. Muhammed, Fahr-i Âlem, Resulullah

Hz. Muhammed, İslâm peygamberi Hz. Muhammed Mustafa'dır. Hz. Muhammed, milâdî 571 senesinde, rumî aylardan nisan ayı içerisinde, kamerî rebiulevvel ayının on ikinci pazartesi gecesi sabaha karşı dünyaya gelmiş; o gece gün doğmadan âlem nûr ile dolmuştur. İlk peygamber ve ilk insan Hz. Âdem'den itibaren gelen "son peygamberlik nûru" onda sahibini bulmuştur.

Peygamberimiz henüz dünyaya teşrif etmeden babası Abdullah vefat etmiş, onun ölümünden sonra zevcesi Âmine Hâtûn, pek mübârek bir erkek çocuk dünyaya getirmişti. O çocuğa "Muhammed" adını verdiler. Muhammed ismi anlam olarak "pek çok hamd ü senâ olunmuş, övülmüş" mânâsındadır ve Efendimiz bu ismi alan ilk kişidir.

Hz. Peygamber altı yaşına gelince annesi de vefat etmiştir. Babadan yetim, anadan öksüz kalan Muhammed'e, dedesi Abdulmuttalip bakmıştır. Dedesinin ölümünden sonra amcası Ebu Talip onu yanına almış, onun yetişmesine büyük özen göstermiştir. Amcası Ebu Talip'in yanında ticâret ile uğraşırken Hz. Hatice ile evlenmiştir.

Resûlü Ekrem efendimize kırk yaşlarında nübüvvet, kırk üç yaşlarında da risâlet gelmiştir. O yirmi üç senelik peygamberlik hayatında durmadan dinlenmeden çalışmış, insanları Allah'ın nizâmında hak ve adâlete, gerçek eşitliğe ulaştırmak için buluştuğu her fertle görüşmüş, topluluklara seslenmiştir.

Resulullah'a dâir edebî eserlerde çeşitli şiirler kaleme alınmıştır. Bunların arasında tevhîd, münâcat, ramazaniyye, bayramiyye (ıydiyye), mersiye, maktel, muharremiyye, menakıbnâme, velayetnâme, deve, güvercin, geyik hikâyeleri, pendnâme, nasihatnâme, fütüvvetnâme, tacnâme, devriyye ve nutuklar sayılabilir. Ayrıca din dışı kitaplarda aşk, âşık, mâşuk ilişkisi gibi hususlar işlenirken sevgilinin güzelliğine ait vasıfların pek çoğu ideal ölçüleri itibariyle Resulullah'ın şahsında toplandığından onunla beraber ele alınarak teşbih, tevriye, tenâsüp gibi edebî sanatlar içinde değişik mazmunlarla anlatılmıştır.

Dîvân şiirinde Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ilgili şiirlerde sıkça işlenen “gül, gül-cemâl, şakk-ı kamer, ehl-i beyt, nûr-ı Muhammedî, levh-i mahfûz, aşk-ı Muhammedî, fahr-i kâinat, şef-i ümmet, ekmel-i âdem, resûl-i ekrem” gibi terkiplere Nedîm Dîvânında pek rastlayamayız. Fakat Efendimizi, “Muhammed, dürr-i yektâ ve fahr-ı âlem” gibi vasıflarıyla şiirine konu edinerek dîvânını şereflendiren Nedîm’in, Efendimize ne denli derin bir saygı duyduğunu aşağıdaki beyitlerden anlayabiliriz.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)’in şerefli isimlerinden biri de Ahmed’dir. Sultân III. Ahmed’i anlatan Nedîm, onun Peygamber Efendimizle aynı ismi taşımasından ötürü övgüye lâyık olduğunu belirtmiştir. Onu, dünyayı ele geçiren bir hükümdâr olarak niteleyen şâirimiz, Sultânın devrinde Efendimizin dininin şüphesiz bir şekilde uygulandığını belirtir;

Ey husrev-i gîti-sitan nâmın ki Ahmeddir ıyân
Devrinde oldu bî-güman şer‘-i Muhammed muhterem (K. 12/3)

Nedîm, “Der-Vasf-ı Kasr-ı Muhammed Efendi Emîn-i Defter-i Hâkânî” başlıklı kasidesinde Muhammed Efendi’nin köşkünün özelliklerini anlatırken onu, “fahr-ı âlem” diye hitap ettiği Efendimizle aynı ismi taşımasından dolayı övmüştür. Yine Hz. Muhammed ile aynı ismi taşımasından dolayı Muhammed Efendi’nin, İncîl’in meşhûrluğunu hükümsüz kıldığını belirtir;

Hem-nâm-ı fahr-ı âlem kim nâmı ile oldu
Mihrin felekde mensûh İncîl-i iştihârı (K. 38/13)

Peygamber Efendimizden “Resulullah” diye bahseden Nedîm, Efendimizin pak hırkasına işaret eder;

Husûsa hırka-i pâk-i Resulullah kim onun
Melekler bûs-ı dâmâniyle fahreylerse erzânî (K. 11/44)

2.1.5. Âhiretle ilgili kavram ve terimler

2.1.5.1. Haşr, mahşer, kıyâmet, rûz-ı mahşer, rûz-ı haşr

Haşr (mahşer), bir araya gelinip toplanılan yer; toplanma yeri; bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emri ile dirilip toplanacakları yer. Haşrolunacak, toplanılacak yer, kıyamette ölülerin dirilip toplanacakları yer; çok kalabalık gibi anlamlara gelir. Dîvânda kıyâmet; haşr, mahşer, rûz-ı haşr, rûz-ı mahşer, gibi kelimelerle karşılanmıştır.

Eğlencesi ile bildiğimiz Nedîm, aslında acılarla yoğrulmuş edâsını hep gizlemiştir. Gelişiyle her tarafı ışıl ışıl parlatan, her yanı güzellerle donatan, insanın içini ferahlatan, âşığın gönlünü coşturan ilkbahar bile Nedîm'i mutlu etmeye kâfi gelmemektedir. Gerçek mutluluğun cennet ile olabileceğinin farkında olan Nedîm, bu yüzden Allah'ın lütfuyla ereceği kıyâmet gününü beklemeye koyulmuştur;

Nev-bahâr olsa da bî-çâre Nedîmâ nâ-şâd
Rûz-ı mahşerde meger şâd ola bâ-lutf-ı Hudâ (G. 5/5)

Sevgilinin bakışlarını mahşer günündeki karmakarışık duruma teşbih eden Nedîm, sevgilinin bakışlarındaki azarlayıcı tavrın sebebini dünyanın parçalanması gibi çok büyük bir sebebe bağlayarak bu bakışların sebepsiz yere azarlayıcı olmasıyla alay etmiştir;

Yine bu gün acabâ kaç cihân harâb olmuş
Ki gûşe-i nigehin mahşer-i itâb olmuş   (G. 51/1)

Kıyâmet gününü, herkesin hesaba çekileceği, haklının haksızdan ayrılacağı bir gün olması nedeniyle şiirinde işleyen Nedîm, "Ey ah! Elinde seherin yakası parça parça olmazsa kıyamet günü iki elim yakandadır." diyerek ah'tan hesabını soracağını belirtir;

Çâk çâk olmazsa destinde girîbân-ı seher
Rûz-ı haşr ey âh iki destim girîbânındadır (G. 20/2)

Kıyâmet, bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gün, dünyanın sonu, ölümden sonra hayat bulma gibi anlamları ihtivâ eder. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet, haşr ve mahşer hakkında birçok âyet mevcuttur. Bunların hemen hepsinde azâmet ve dehşetli sahneler tasvir edilmektedir. Küçük alâmetler ve büyük alâmetler tamamlandığı zaman, İsrafîl'in Sur'a üfürmesiyle dünyadaki bütün canlılar ölecek ve dünya düzeni bozulacaktır. Sonra İsrafîl ikinci defa Sur'a üfleyecek ve haşr başlayacaktır. Maşher yerinde bütün insanlar toplanıp dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilecektir. Amelleri iyi olanlar cennete, kötü olanlar cehenneme gidecekler; böylece dünyada yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Hesap gününde herkes en yakınından bile kaçacak, kendi başının çaresine bakacaktır.

Dîvân şiirinde kıyâmet, daha çok fitne ile yahut "kıyâm, kad, kamet" kelimeleriyle anlam ilişkisi kurularak ele alınır. Terim olarak özellikle dinî edebiyatta birçok münasebetle kıyâmetten bahsedilir.

Dîvân şiirinde kendini bahtsız görmek, sık rastlanılan bir durumdur. Âşıklar, sevgili konusunda kendilerini sürekli olarak tâlihisiz görürler. Fakat Nedîm'in tâlihsizliği diğer şâirlerden çok daha fenâdır. Çünkü onun tâlihsizliği kıyâmete kadar sürecek bir durumdur;

Görmez hayâl-i hâbda dahı rûy-ı matlabım
Ta rûz-ı haşr merdüm-i bahtım gunûdedir (G. 29/2)

Aşağıdaki beyitte, buruk hazzın Nedîm'de uyandırdığı bir nevi nedâmete benzeyen bu hâl görülür. Bu beyitte, mutluluğun Tanrı ihsânına bağlanması şâirde harekete geçen şeyin nedâmet duygusu olmasından dolayıdır. Zevk anını genişletirken başına gelecek bir felâket beklentisi, Nedim'de tipik bir eşzamanlı süreç olarak hep vardır. Yasak bir zevk ile hazlanmaya benzeyen bu ruh hâleti; içinde, arzulara pervasız bir atılış hâlindeyken dışında, muhtemel bir belânın kendisine ne zaman musallat olacağını bekleyen bir uyanıklık durumundadır. Onun dışından gelen bu etkiyi, nedâmet diye adlandırmak bu açıdan isabetlidir. Nedîm'de iç denge dediğimiz denklik, bazen hüzün ve keder lehine bozularak şâiri, bir tür tükenmez zevk ve haz arayışına yöneltir. Bu arayışın bir ilkbahar mevsimi gibi güzel ve kısa olan bu âlemde mümkün olmayacağı, arayışa başlarken kavranır ve bunun

ancak hep meşrû bir hayat vâdeden yani nedâmetin olmadığı bir iklimde mümkün olacağı dile getirilir. Değilse, mutsuzluk ilkbaharı bile gölgeleyebilir.[10]

Nev-bahâr olsa da bî-çâre Nedîmâ nâ-şâd
Rûz-ı mahşerde meger şâd ola bâ-lutf-ı Hudâ (G. 5/5)

2.1.5.2. Cennetle ilgili kavram ve terimler

2.1.5.2.1. Behişt, cennet, huld

Cennet, gölgelik bahçe anlamında olup âhirette müminlerin gideceği yerdir. Uçmak; bahçe; çok ferah ve havadar yer gibi anlamlara da gelir. Dîvânda cennet, behişt ve huld kavramlarını kullanan Nedîm, genellikle çeşitli unsurları güzellik açısından cennete teşbih etmiştir.

İbrahim Paşa'nın yaptırmış olduğu "Sa'd-âbâd Kasrı"nın ihtişâmını anlatan Nedîm, bu köşkü o kadar beğenmiştir ki "Acaba cennet Sa'd-âbâd'ın altında mı yoksa üstünde midir" diyerek onu cennete benzetmiştir;

Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u havâdır (K. 21/4)

"Cedvel-i Sîm" tamlaması gümüş cetvel anlamına gelmekle beraber Lâle Devri'nde yapılmış sun'i bir kanalın da adıdır. 1722'de Kâğıthane'de padişah için yapılacak sarayın önündeki dere yatağı temizlenip iki tarafı düz bir kanal içine alınarak "Cedvel-i Sîm" adı verilen bu büyük kanalın etrafında küçük çağlayanlar, şelaleler oluşturulmuştur.[11] Nedîm'in şiirlerinde görüldüğü gibi cedvel-i sim ile gümüş cetvel değil, Sultân için meydana getirilen bu su kanalı kastedilir. İnsan bu kanalda bir kayığa binse cennetin yanına gelmiş gibi hisseder;

Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrâkçeye
İstese mümkin varılmak cennetin tâ yanına (K. 20/12)

---

[10] Ziya Avşar, "Bir Başka Yönden Nedim"
[11] Şükran Özel, "Nedim'in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler", s. 112.

“Kaşlarını yüksekte, yanaklarını aşağıda seyret; cenneti, kılıcın gölgesinin altında seyret.” diyen Nedîm, sevgiliyi cennet olarak görebilmenin bakış açılarını vermiştir;

Kaşların bâlâda seyret ruhların gör zîrde
Kıl temâşâ huldı zîr-i sâye-i şemşîrde (G. 139/1)

2.1.5.2.2. Kevser, selsebîl

Kevser, maddî ve mânevî çokluk, kalabalık nesil; cennette bir havuzun adı ve Kur’ân-ı Kerîm’in 108. sûresi gibi anlamlara gelir. Dîvânda kevser ve selsebil olarak geçmektedir.

Kevser-i pâkîze’yi, cennetteki havuzun temiz suyu anlamında kullanan Nedîm, İbrahim Paşa’nın sarayının bahçesindeki havuzun suyunu kevsere teşbih edip içmek; çiçekleri de cennetlerin kokusuna teşbih edip koklamak istemiştir;

Havzdan kevser-i pâkîzeyi nûş eyleyeyim
Kasrdan bûy-ı cinânı edeyim istişmâm (K. 10/17)

Selsebil, tatlı ve hafif su; cennette bir çeşmenin adı; suyunun aktığı yer kademeli olan bir çeşit çeşme gibi anlamlara gelir.

Nedîm: “Bu şiirin her beytinden sanki renkli mânâlar selsebili akıyor. Her mısrası da, sanki nar renkli yâkut suyu uzerinde bir köprüdür.” diyerek selsebil’i suyunun aktığı yer kademeli olan bir çeşit çeşme anlamında kullanmıştır;

Ma‘nî-i rengîne her bir beyti gûyâ selsebil
Cesr her mısra‘ı âb-ı la'l-i rümmân üstüne (K. 3/46)

2.1.5.2.3. Hûr

Hûr, cennet kızı; gözlerinin akı karasından çok olan ceylan gözlü kız, sevgili gibi anlamlara gelir. Dîvânda sadece hûr olarak olarak geçer ve gılman kavramına da hiç rastlanmaz.

Sevgiliye, “Ey hûr-ı behiştim” diyerek seslenen Nedîm, günlünü cennete, sevgiliyi de güzellik bakımından cennetteki hûrilere teşbih etmiştir. İkinci şiirde de hûr kavramını, “hûr u melek” tamlamasında melek ile birlikte kullanan şâirimiz, “Sadâbâd Kasrı”nın güzelliğini, meleklerin ve hûrilerin ziyâreti ile yüceltmiştir;

Rü'yet-i kâkülün ey hûr-ı behiştim ki senin
Dil-i sevdâ-zedeye beste-i zencîr oldu (K$_1$. 86/1)

Ben dedim gitdi behişt-i câvidandır yâ felek
Görmüşümdür anda zîrâ nice bin hûr u melek
Hurrem-âbâdın önünden havza bak tâ kasra dek
Gül-zemîn üzre döşenmiş buz gibi dîbâ mıdır (M. 19/II)

2.1.5.2.4. Tûbâ

Tûbâ, Sidre’de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır.

Dîvân şiirinde tûbâ, genel olarak yüksekliği ve yüceliği sembolize eder. Şâirler de çoğunlukla sevgilinin boyunu tûbâ’ya benzetirler. Sultân III. Ahmed’in övgüsünü yapan Nedîm, sidre ve tûbâyı, Sultân’ın buyunun düşkünü olarak nitelemiştir. İkinci şiirde de tûbâ’yı ele alan şâirimiz, “Sadâbâd Kasrı”nın bahçesinde yetişen fidanları, boy bakımından tûbâ’ya teşbih etmiştir;

Nihâl-i kaddinin üftâdesidir sidre vü tûbâ
Esîr-i şukkası rûhâniyân-ı arş-ı Rahmânî (K. 11/48)

Var mı bir yer sahn-ı Sa‘d-âbâd-ı nev-peydâ gibi
Evce çıkmış bir müferrih kasr per-i ankâ gibi
Kad çeküp her bir nihâl-i tâzesi tûbâ gibi
Nâz eder uşşâkına mahbûb-ı müstesnâ gibi (M. 44/I)

2.1.5.3. Dûzah

Dûzah; cehennem, tamu gibi anlamlara gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

"Duzah-ı endûh" kavramını keder cehennemi anlamında kullanan Nedîm, "Bu sıkıntılı yolu sağ, sâlim geçen, her adımında cennete uğramış olur." diyerek cennet ve cehennem kavramlarını birlikte kullanmış ve aralarındaki karşıtlık ilgisinden yararlanmıştır. İkinci şiirde de cehennem ateşinden bahseden şâirimiz, sevgiliden taraf gelen sabah rüzgârı cehennem ateşine uğrasa bile âşığın dumanının suya kanmış bir sümbül kokacağını ifade eder;

Geçen bu duzah-ı endûhdan selâmetle
Behişte her kademinde düçâr olur giderek (G. 61/5)

Hey ne hâletdir ki dûdun sünbül-i sîr-âb eder
Uğrasa bâd-ı sabâsı duzahın nîrânına (K. 20/7)

2.1.5.4. Bezm-i elest, bezm-i ezel, elest

Bezm-i Elest, Allah'ın ruhları yaratıp "elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) dediği andır. Dîvânda elest, bezm-i ezel, bezm-i ezel şeklinde kullanışmıştır.

Allah ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitâben "elestü bi-Rabbiküm" buyurunca ruhlar "Kâlû Belâ (Evet, sen bizim Rabbimizsin dediler.)" işte o zaman ikrâr vermiş olan insanoğlu, dünya hayatına geldiği zaman bu verdiği söze sâdık kalmalıdır. Çünkü Allah, sözünden dönen olmasın diye ruhları birbirine şâhit tutmuştur. Bu olay Kur'ân'da da anlatılır. Bu meclis "bezm-i ezel" olarak da bilinir. Tasavvufta ve İslâm edebiyatlarında en eski zaman, en eski meclis olarak değişik biçimlerde çokça kullanılmıştır. Şâirler sevgililerine elest bezminde âşık olduklarını, aşklarının o zamandan bu yana devam ettiğini söylerler. Kelime yalnızca "elest" olarak da anılır. Çok zaman telmih yoluyla kullanılır.

Dîvân şiirinde âşık ile sevgili arasındaki hikâye, bezm-i elestten bu yana devam etmektedir. Bu bakımdan sevgiliye seslenen Nedîm, "Ey şûh! Senin bakışın neden böyle hastadır; gözlerin ezel meclisinden beri baygın gibi." diyerek sevgili ile tâ bezm-i elestten beri irtibatlarının olduğunu belirtir;

Nigehin böyle neden hastadır ey şûh senin
Gözlerin bezm-i ezelden beri mahmûr gibi (G. 150/4)

Nedîm: “Biz elest meclisinin virâneleriyiz ki rindlerin tövbesi gibi elimizdeki kadeh kırılmalıdır, kadehimize kırılmışlık yakışır.” diyerek kendini elest meclisinin bir virânesi olarak görmüştür;

Biz ol harâb-ı elestiz ki hem-çü tevbe-i rind
Şikestelik yaraşır destde sifâlimize (K$_1$. 72/1)

2.1.6. Diğer itikadî kavram ve terimler

2.1.6.1. Ecel

Ecel, muayyen olan vâde, ömrün sonu, hayâtın son demi gibi anlamlara gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Ecel kavramını “lebrîz-i ecel” tamlamasıyla kullanan Nedîm, ölüm zamanının geldiğinden bahseder;

Oldu lebrîz-i ecel a‘dâ-yı din peymânesi
Tîğin etdi hükmünü icrâ habîb-i kibriyâ (K. 1/9)

2.1.6.2. Rûh

Rûh; can, nefes, dinlerin ve dine dayalı felsefenin insan vücudundan ayrı bir varlık olarak kabul ettigi öz, en mühim nokta; canlılık, his, duygu; esans; ispirto gibi uçucu gaz; cin, melek; muhayyel varlık, hayalet; Türk müziginde en az beş altı asırlık mürekkep makam gibi anlamlara gelir.

Sadâbâd’ın ihtişâmını anlatan Nedîm, İskender’in ruhuna bile parmak ısırtacağını ifade eder;

Göricek rûh-ı Sikender hele Sa‘d-âbâdı
Oldu parmak ısırup himmetinin hayrânı (K. 19/39)

Nedîm’in cânânı, kimi zaman cisimlenmiş bir ruhtur;

Ey rûh-ı musavver nice teşbîh edeyim ben
Nahl-i kadinin cünbüşüne serv-i revânı (K$_1$. 85/1)

2.1.7. Dîn ile ilgili kavram ve terimler

2.1.7.1. Dîn, îmân

Dîn, Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen; İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü gibi anlamlara gelir.

Nedîm, İsmaîl Efendi'nin din müftüsü oluşunun müjdesini verir;

Böyle tahrîr etdi târîhin Nedîm-i bendesi
Oldu İsma'îl Efendi müjde kim müftî-i dîn (K$_1$. 32/20)

Kendini perişan olarak niteleyen Nedîm, sevgiliyi din cellâdı, iman düşmanı olarak niteler;

Nedîm-i zârı bir kâfir esîr etmiş işitmişdim
Sen ol cellâd-ı dîn düşmen-i îman mısın kâfir (G. 41/8)

Îmân, dinin ortaya koyduğu dogmalara inanma, din inancı, kutsal inanç, inanç, itikat; İslâm dinine inanma; güçlü inanç, inan gibi anlamlara gelir.

Beğendiği bir Çerkez kızından bahseden Nedîm, onun vefasızlığından, ilgisizliğinden yakınır ve onu îmanı, İslâmı bilmemekle itham ederek onun ne denli zâlim olduğunu gösterir;

Bildiğim hun-rîz ise çeşmi o çerkes-zâdenin
Sırf kâfirdir ne îmânın ne islâmın bilir (G. 36/4)

2.1.7.2. Kâfir, nâ-Müselmân

Kâfir; Hakk'ı tanımayan, bilmeyen; Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan; küfreden, küfredici; iyilik bilmeyen, nankör gibi anlamları ihtivâ eder.

Sevgilinin beni, zâlim ve merhametsiz olması dolayısıyla kâfire benzetilir. Nedîm: "Ben kâfir, saç kâfir, göz kâfir… Aman aman! Güzellik iklimi, baştanbaşa

hep kâfirler yurdu oldu.” diyerek sevgilinin beniyle birlikte saçını ve gözünü de kâfire benzeterek göreceği zulmün kat be kat artmasından ötürü aman aman demiştir;

Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-aman
Ser-be-ser iklîm-i hüsnün kâfiristân oldu hep (G. 9/3)

Dîvân şiirinde sevgililer çoğunlukla hayâlîdir. Fakat Nedîm’in şiirlerindeki güzeller, “gerçek güzeller” olarak karşımıza çıkmaktadır ki bu bakımdan da Nedîm’in şiirleri gelenekten ayrılır. Sevgiliyi öpme konusunda sevgiliden izin alan Nedîm, bu sözünden cayması üzerine onu zulmeden kâfire benzetmiştir;

Gerdeninden sînesinden bûseler etmişdi va‘d
Cümlesinden n'eyleyim kâfir peşîmân oldu hep (G. 9/5)

Sevgilinin saçını, günah işleyen; kaşlarını ve bakışını, zâlim; gözlerini hîleci olarak niteleyen Nedîm, sevgiliyi doğal olarak kâfire teşbih etmiştir;

Yine oldum esîri âh bir şûh-ı sitemkârın
Ki dil-ber sevmemiş bilmez belâsın âşık-ı zârın
Ne kâfirliklerin gördüm ben ol zülf-i siyehkârın
O ebrûnun o zâlim gamzenin ol çeşm-i mekkârın (M. 29/I)

Kendisine zulmeden sevgiliyi kâfir olarak niteleyen ve onun nereli olduğu konusunda bilgi sahibi olmaya çalışan Nedîm, onu “İrân Ermenisi” olarak bellemiştir;

Dürzî değil yezîd değil sürhsâr değil
Kâfir heman dürüst Acem Ermenîsidir (K_1. 87/2)

Nâ-Müselmân, nâ-Müselmen olarak da kullanılan bu kavram, Müslüman olmayanlar için kullanılan bir ifadedir.

Sevgilinin âşığa olan zulmü, bazen o kadar çok incitir ki âşık Allah’a sığınarak duâ veya bedduâ etmek zorunda kalır. Sevgilinin zulmünü artık kaldırılamayacak derecede bulan Nedîm, Allah’ına sığınarak “ Ey Allahım! Bu islâm

düşmanı gibi imansız kâfir yavrusunu Müslüman olmayanın rakibinin karşısına bile düşman olarak çıkarma.” diyerek içten bir duâ eder;

Rakîb-i nâ-müselmânın da yâ Rab olmasın hasmı
O kâfir-beçҫe-i İslâm-düşmen gibi îmansız (G. 50/2)

2.1.7.3. Büt, sanem

Büt; pût, sanem anlamındadır. Dîvân edebiyatında sevgiliye istiâre yoluyla büt ve sanem denilir. Buradaki put, daha çok kilise duvarlarındaki mozaik işlemeli tasvirler yerine kullanılır ve bununla sevgilinin o tasvirler kadar güzel olduğu anlatılmak istenir.

Sevgiliyi “sanem” olarak niteleyen Nedîm, onunla çimenlikte leb-i derya faslının ne kadar muhteşem olacağından bahseder;

Ey gönül sahn-ı çemende leb-i deryâ faslın
Bir sanemle edegör kâm alasın dünyâdan (K_1. 74/1)

Sevgilinin beni ve kâkülü putperest olarak bilinir. Küfr kelimesinin siyah anlamı ve kâfir kelimesi ile olan ilişkisi böyle bir teşbîhe sebep olur. Yine sevgilisinin güzelliği bir puthâne gibidir. Âşık sevgilisinin güzelliği karşısında kendini puthânedeki kadar dinden, imandan çıkmış olarak gösterir. Çünkü o güzellik aklını başından almış ve onu, ne yaptığını bilmez hale getirmiştir.

Dilberi bir Hristiyan güzeli olarak gören şâirimiz, dilberin “şarap içermisin?” sorusunun gönül için ne kadar zor bir soru olduğunundan dem vurur;

Ol büt-i tersâ sana mey nûş eder misin demiş
El-aman ey dil ne müşkilter su’âl olmuş sana (G. 2/5)

2.1.7.4. Deyr

Deyr; manastır, kilise, dünya anlamlarına gelir. Hristiyanların râhip ve râhibelerinin yaşadığı meskûn yerlerden uzakça bina veya binalara denir. Bunlar içinde yaşayanların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde inşa edilmiş, manastır dediğimiz

külliyelerdir. Deyr, kubbe mânâsında da kullanılır. Mecazen meyhâne yerinde kullanılır. Kilisenin güzel resimler ve mozaik güzelliği için ve daha çok çelipâ, büt, tersâ gibi kelimelerle olan ilgisiyle çok kullanılmıştır.

Sevgiliyi bir put olarak niteleyen şâirimiz, gönlünün manastırında her dâim sevgilinin hayalinin bulunduğunu belirtir;

Deyr-i dil böyle sanem-hâne-i Ferhâr olmak
Hep senin ey büt-i nâzende hayâlindendir (G. 21/3)

2.1.7.5. İslâm, Müselmân

İslâm, Hz. Muhammed'in Allâh tarafından teblîgine memur olduğu din; bu dinden olan kimse, Müslüman demektir.

Müselmân; Müslüman, İslâm dininden olan kimse; dine baglı, dindar kisi; mecazen dogru, haktan ayrılmayan kisi demektir.

Sultân III. Ahmed'i kutlu İslâm ülkesinin koruyucusu olarak gören Nedîm, bu memleketin böyle şanlı bir sultânı daha önce görmediğini belirtmiştir;

Eyâ iklîm-i pür-tekrîm-i İslâmın nigehbânı
Bu kişver görmemişdir sen gibi sultân-ı zî-şânı (K. 11/29)

Nedîm "Ey iman düşmanı; adâlet, iyilik bilmez misin? Doktor kâfir olsa da hasta olan bir Müslümana gelir." diyerek kâfir ile Müslüman arasındaki karşıtlık ilgisinden yararlanmıştır;

Dâd bilmez misin ey düşmen-i îman ki tabîb
Kâfir olursa da bir hasta müselmâna gelir (K. 16/4)

Sevgiliyi zulmetmesi açısından kâfire benzeten Nedîm, bu zulümlerin bitmesi için çâreyi Müslümanlıkta görmektedir. Şâirimiz sevgilinin zulmü bırakmasını, iyiliksever olmasını, adâletli davranmasını ve âşığa karşı hoşgörülü olmasını Müslüman olması ile özdeşleştirmiştir;

Geldi mülk-i hüsnüne hatt-ı siyeh mushaf-be-dest
Sen dahı ey kâfir-i nahvet müselmân olmadın (G. 68/3)

2.1.7.6. Fevt

Fevt, bir daha ele geçmemek üzere kaybetme, elden çıkarma, kaçırma; ölüm demektir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Şarap dağıtıcısına seslenen Nedîm, şarabın zamanı geçmesin, bu zamanı öldürmeyelim diyerek şarabı getirmesi için uygun zaman olduğunu bildirmektedir;

Sâkî duracak zaman değildir
Fevt etmeyelim dem-i şebâbı (K_1. 83/1)

2.1.7.7. Kefen

Kefen, ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez, yakasız gömlek, yakasız mintan gibi anlamlara gelen kefen, Dîvânda üç yerde kullanılmıştır.

Kefen'i, ölünün sarıldığı bez anlamında kullanan Nedîm, Ali Paşa'nın düşmanlarının kefenden uzak olmamalarını diler;

Câme-i fethe verüp kâmet-i azmin revnak
Gerden-i hasmdan ayrılmaya hem-vâre kefen (K. 2/77)

2.1.7.8. Fetvâ

Fetvâ, İslâm hukuku ile ilgili bir sorunun dinî hukuk kurallarına göre çözümünü açıklayan, seyhülislâm veya müftü tarafından verilen belgedir.

Nedîm, dönemin müftüsü İsmaîl Efendi'nin fetvasından bahseder;

Mesned-i fetvâya zîver-bahş olup ikbâl ile
Bang-ı el-hamd etdi gûş-ı çarha îrâs-ı tanîn (K_1. 32/15)

2.1.8. İbâdet ve ibâdetle ilgili kavram ve deyimler

2.1.8.1. Farz, vâcib

Farz, bir netice elde etmek için ihtimalli veya gerçek olarak kabûl edilen bir tahminde bulunma, sayma, tutma, bir husûsu bir davaya konu ve asıl kılma; Allâh'ın, yapılmasını kesinlikle şart olarak belirttiği emirler; şart, lüzumlu ve gerekli şey demektir.

Çokça himayesini gördüğü İbrahim Paşa'yı metheden Nedîm, onun büyüklüğü ve şerefi için duâ etmeyi kendine farz saydığını belirtir;

Du'â-yı izz ü câhın zimmetimde farz bilmişdim
Ederdim rûz u şeb medhinle meclislerde gûyâyî (K. 9/32)

Vâcib, terki câiz olmayan, yapılması gerekli ve şer'an lüzumlu olan, farz derecesine yakın bulunan işler; zorunlu manalarına gelir.

Nedîm, padişahlara âmil olmanın vâcib olduğunu belirtir;

Zihî pâkîze tuğrâ-yı hümâyûn-ı mülûkâne
Ki vâcib mûcebince âmil olmak cümle şâhâna (K. 16/1)

2.1.8.2. Mihrâb, secde, secdegâh

Kıble, namaza başlarken yönelinen taraf, Mekke tarafı, güney tarafı, güneyden esen rüzgâr, darlıkta başvurulan kapı gibi anlamlara gelir.

Mihrâb, câmilerde, mescidlerde yönelinen taraftaki duvarda bulunan ve imamlık edene ayrılmış olan oluk, girintili yer; ümit bağlanan yer gibi anlamları ihtivâ eder.

Âşığın, sabahtan akşama kadar sevgiliye olan dikkatli bakışı ile sürekli ibâdet edenlerin mihrâba olan bakışları arasında benzerlik ilgisi kuran Nedîm, mihrâbı sözlük anlamı ile aynı mânâda kullanmıştır;

Mu‘tekif perde-i zülfünde gönül hâli gibi
Rû-be-mihrâb dü ebrû seher ü şâmında (G. 128/5)

Secde, namazda alın, el ayaları, dizler ve ayak parmaklarını yere dayamaktan ibâret yapılan ibâdet vaziyeti anlamındadır.

Nedîm, “Terkib-bend Der-Teşekkür-i Sıhhat-i Şehenşâh-ı Âlem” başlığı ile yazdığı terkib-i bendinde, Sultân III. Ahmed’in sağlığına kavuşması üzerine Rabbine şükürlerini arz etmektedir. Şâirimiz, terkib-i bendin son iki mısrası olan aşağıdaki şiirde, ay gibi alınların her akşam Sultân’ın diyârında Allah’a yaptıkları secdeyi anlatmaktadır;

O bir sultân-ı a‘zamdır ki sen her şeb gelirsin de
Cebîn-i mâh ile onun derinde secde eylersin (M. 1/IV)

Secdegâh, ibâdet edilecek, namaz kılınacak yer anlamındadır.

Nedîm, “Dîvân-hâne”nin yapılışıyla ilgili kaleme aldığı kasidesinde bu mevkinin kıymetinden bahsetmiştir. Nedîm’e göre “Dîvân-hâne”ye, huma kuşunun kanatları gölgelik yapmıştır. Hatta huma kuşu gölgelik yapmasaydı güneş onu kendine secde yeri olarak belirleyecekti;

Secdegâh eyler idi mihr onu
Sâyebân olmasaydı perr-i hümâ (K. 39/39)

2.1.8.3. Du’â, niyâz

Du’â, Allâh’a yalvarma, niyâz; birini çagırma, bir yere gönderme; yakarış; Tanrı’ya yalvarma, yakarış için söylenen dini metin gibi anlamlara gelir.

Dönemin sadrazamı İbrahim Paşa’yı anlatan Nedîm, onun hizmetleriyle memleketin dört bir yanının mamur, şen ve bayındır olduğunu bu nedenle memlekette yaşayan herkese Paşa için hayır duâsının beş vakit farz olduğunu belirtir;

Duâ-yı hayrı halka beş vakitde farz-ı zimmetdir
Ki oldu devletinde şeş cihet ma'mûr u âbâdân (K_1. 21/4)

Niyâz, hacet ve ihtiyaç; yalvarma, yakarma; bir şeyi isteme, arzu etme, bir şeye meyletme; duâ gibi anlamlara gelir.

Nedîm'deki niyâzlar genel olarak sevgilinin zulmüne karşı ve biraz merhametli olması içindir. Şâirimiz, "Gözyaşım mı eksik, feryadım mı yok; yalvarmaya uygun dilim mi yok." diyerek sevgiliye olan yalvarışını dile getirmiştir;

Sirişkim mi eksik figânım mı yok
Niyâza münâsib zebânım mı yok (M$_1$. 1/11)

İçki meclisinde yok yoktur. Nedîm, "Yalvarma, naz, içki, ihsan, yaklaşma ve öpme… Bugün meclisde zevkin böyle tufan olduğunu gördük." diyerek içki meclisindeki zevk bolluğundan bahsetmiş ve niyâzı da içki meclisindeki zevklerden biri olarak görmüştür;

Niyâz u nâz u nûş u bahş u ibrâm-ı kenâr u bûs
Bu gün meclisde zevkın böyle tûfan olduğun gördük (G. 58/5)

2.1.8.4. Rûze, sıyâm

Rûze (sıyâm), oruç anlamındadır.

İbrahim Paşa'ya yazdığı "Ramazâniyye"sinde oruç ayının bereketini anlatan Nedîm, oruç ayının gelmesiyle soğuk günlerde bir biraz da olsa ısındıklarını belirtmiştir. Şâir, oruc ayının soğuk günlerde gelmesiyle insanın içini manevî anlamda ısıtması olayına işaret eder;

Şu soğuk günlere bir pâre ısındırdı bizi
Bir gün evvel erişüp geldi hele mâh-ı sıyâm (K. 10/4)

Sadâbâd'ın güzel görüntüsünü anlatan Nedîm, onun oruç günlerinde çok güzel göründüğünü belirtmektedir. Fakat Sadâbâd'ın asıl güzel görüntüsüne bayram günlerinde bürüneceğini belirtir;

Gerçi kim vardır onun her demde başka ziyneti
Rûze eyyâmında da inkâr olunmaz hâleti
Şimdi anlanmaz hele bir hoşça kadr ü kıymeti
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör (M. 17/III)

2.1.8.5. Leyle-i kadr

Leyle-i kadr, Klasik Türk edebiyatında kutsal gecelere ait inanışlardan da bahsedilir. Özellikle Kadir gecesine ait inanışlar, Klasik şiirimizde sıkça bahis konusu olmuştur. Bunlardan en önemlisi ise bu gece boyunca bütün kâinatın sükûnet içinde olacağıdır. Halk inanışlarına göre "Kadir gecesi"nde ağaçlar secde eder, sular da akmaz dururmuş (Onay, 2000: 270).

Sevgiliyi övmede sınır tanımayan Nedîm, sevgilinin yüzünün doğu tarafını bayram sabahına benzetmiş; kadir gecesini de sevgilinin siyah renkli saçında gizlemiştir. İkinci beyitte de İbrahim Paşa'ya yazdığı "Ramazâniyye"sinde onun her gününün bayram, her gecesinin de kadir olmasını dilemiştir. Nedîm, "Her şebin kadr senin" ifadesiyle bin aydan daha hayırlı olan "Kadir Gecesi"ni kastetmiştir;

Bayram sabahını, sevgilinin yanağının doğusunda açık bir şekilde görebilen Nedîm, Kadir Gecesi'ni de onun siyah saçlarında gizlenmiş bir biçimde görebildiğini ifade eder;

Seher-i ıyd celî maşrık-ı ruhsârında
Leyle-i kadr hafî zülf-i siyeh-fâmında (G. 128/4)

Gece gündüz geçe âsâyiş ile evkâtın
Her şebin kadr senin her günün olsun bayrâm (K. 10/43)

2.1.8.6. Namâz, salât

Namâz, İslâmın beş şartından biri olan ve Müslümanların günde beş vakit, dinî bakımdan belirlenen kurallara göre yapmak zorunda oldukları ibâdet, salat anlamındadır. Dîvânda namaz ve salât birer defa kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte "Cuma Namazı" bahanesiyle çıkarak serv-i revânı ile birlikte Sadâbâd'a doğru yapacağı geziyi anlatan Nedîm, ikinci şiirinde ise camilerde cemaatle birlikte kılınan namazlardan bahseder;

İzn alup cuma namâzına deyü mâderden
Bir gün uğrılıyalım çarh-ı sitem-perverden
Dolaşup iskeleye doğru nihan yollardan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda (M. 40/IV)

Eyledi İrânı pâk irfâzdan şimdi bütün
Kılınır câmi'leri içre cemâ'atla salât (K_1. 18/5)

2.1.8.7. Hac ile ilgili kavram ve terimler

2.1.8.7.1. Hac, ihrâm, tavaf, zemzem, kurbân

Hac (Hacc), Müslümanların zilhicce ayında Kâ'be'yi ve çevresindeki belli yerleri usûlüne göre ziyâret etmeleridir. Hac ziyâretini yerine getiren kişiye hacı denir. Hac, İslâmın beş şartından biridir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde Mekke, sevgilinin mahallesi; Ka'be de evi olarak bilinir. Gönlünü Hac yollarındaki kervana yol gösteren bir meşaleye benzeten Nedîm, aynı zamanda kendi durumunu da kervanın önünde kervana yol gösteren meşale gibi âşıkların önünde yol gösteren olarak nitelendirmiştir;

Hac yollarında meş'ale-i kârban gibi
Erbâb-ı aşk içinde nümâyansın ey gönül (G. 78/7)

İhrâm, hacıların Kâ'be'yi tavâf için Mekke hâricinde örtünmeye mecbûr oldukları dikişsiz bürgü; Arapların büründükleri büyük yün çarşaf; sedire veya yere serilen yün yaygıya denir. Dîvânda bir kez kullanılmıştır.

İbrahim Paşa için yazılmış bir "Ramazâniyye"den alınmış olan aşağıdaki beyit, bir ramazan günü yapılan eğlence programından bir kesittir. Nedîm, beytin ikinci dizesinde kullandığı "ihrâm" kavramı ile hacıların büründüğü örtüyü değil, ağaç altına serilen herhangi bir örtü veya sofrayı kastetmiştir;

Sonra havzın öte yanına çıkup zevrakdan
Bir dıraht altına ferş eyleyeyim bir ihrâm (K. 10/21)

Tavaf, etrafında dönme; hacı olmak üzere zamânında ve muayyen usûller dâhilinde Kâ’be’nin etrafını dolaşarak ziyaret etmektir.

Söz konusu kavram, tavaf; incelenecek eser de Nedîm Dîvânı olunca bu tavaf gayet tabiîdir ki sevgilinin etrafında gerçekleşir. Sevgiliyi körpecik bir ceylana teşbih eden şâirimiz, bir güvercin gibi onun evinin bulunduğu bölgeyi tavaf ettiğini ve sevgilinin de bu durumdan ürktüğünü belirtir;

Hamâme-veş harem-i kûyunu tavâfda dil
Dirîğ bizden o âhû-nigeh remîde henüz   (K_1. 73/1)

Zemzem, Kâ’be civârında bulunan meşhur kuyuya ve bu kuyunun kutsal sayılan suyuna denir. Dîvânda dört defa kullanılmıştır.

Nedîm, “ayn-ı zemzem” tamlamasıyla gözü, zemzeme benzetir;

Şeref-âbâdı bünyâd eyledikden sonra emriyle
Bu ayn-ı zemzemin çün kıldı icrâsın ona işrâb (K. 12/6)

Kurbân, Allâh’ın rızasını kazanmaya vesile olan şey; eti, fukaraya parasız olarak dagıtılmak niyetiyle farz, vacip veya sünnet olarak kesilen koyun, keçi, sığır, deve gibi çift tırnaklı hayvanların kesilmesi; bir gâye uğrunda fedâ olma gibi anlamları ihtivâ eder.

İslâm kültüründe açılışlarda kesilen kurbânlar, Nedîm’in şiirlerine de yansımıştır. Şâirimiz, Sultân III. Ahmed tarafından “Dîvan-hâne”’nin açılışı sırasında kurbanların kesilmesi hâdisesine işaret etmektedir;

Şenlik oldu kesildi kurbanlar
Olunup devlete du‘â vü senâ (K. 39/21)

2.1.8.7.2. Ka'be, Ka'betullah

Kâ'be, Mekke'de Harem'i Şerîf'in içinde bulunan kutsal binadır. Beytullah, Beytü'l-Harem, Kâ'betullah adlarıyla da bilinir. Dîvânda dört defa "Ka'be", bir defa da "Ka'betüllah" olarak kullanılmıştır.

Sevgilinin gönlünü Ka'be'ye benzeten Nedîm, sevgilinin gönlünün tozların hiç süpürülmemesinden ve bu nedenle de hep zâlim kalmasından dem vurur;

Dil gerd-i gamsız olma revâ mı ki Ka'benin
Ey hâce yılda bir süpürürler gubârını (G. 164/2)

Padişah III. Ahmed'in yaptırdığı çeşmeyi anlatan şâirimiz, Kabetullah'ı tavaf eden Sultân'ın yaptığı bu hizmetlerin Mevlâ tarafından teyit edildiğini bildirir;

Eder çün Ka'betüllahı hirâset ol şeh-i âlem
Onunçün dâimâ te'yîd eder her kârını Mevlâ (K_1. 46/4)

2.1.8.7.3. Kıble, kıblegâh

Kıble, namaza başlarken yönelinen taraf; Mekke tarafı; güney tarafı; güneyden esen rüzgâr; darlıkta başvurulan kapı gibi anlamlara gelir.

Kıblegâh, kıblenin bulundugu semt, kıble yeri gibi manalara gelir.

Dönemin sadrazamı İbrahim Paşa'ya "Ey lûtf edici sadrazam! Yüksek dergâhın gönül sahiplerine rica ve ümit kıblesidir." diyerek sitâyişte bulunan Nedîm, onu gönül erbaplarının kıblesi olarak görerek yüce bir makâma erdirmiştir;

Ey sadr-ı keremkâr ki degâh-i refî'in
Erbâb-ı dile kıble-i ümmîd ü recâdır (K. 21/25)

Dîvân şiirinde "kıblegâh" kavramı ile çoğu zaman "Mekke" kastedilir. Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, Mekke gibi kutsâl bir kıblegâha sahip olan Sultân'a, Cenâb-ı Allah'ın ne kadar büyük bir iyilikte bulunduğunu ifade etmiştir;

Sana Hak kıblegâh-ı dîn-i Hakkı eylemiş ihsân
Sana muhtâcdır cümle cihânın ehl-i îmânı (K. 11/42)

2.1.8.8. Harâm, helâl

Harâm, şerîatça yasak edilmiş şey; tecavüz edilmesi, dokunulması yasak edilen, kutsal, mübârek demektir. Tabiatı itibariyle haram ve helal konusuna pek girmeyen Nedîm, bu kavramları ikişer kez kullanmıştır.

Sadâbâd'ı gönlünde iyice oturtan Nedîm, bahar aylarında ve bayram günlerinde ona hayrândır. Hatta bahar mevsiminde ve bayram günlerinde Sadâbâd'ın keyfini çıkarıp zevkini almazsam eğer sağlık bana haram olur diye de eklemiştir;

Iyd ola fasl-ı bahâr ola da Sa'd-âbâdın
Zevkini eylemeyim sıhhat olur bana harâm (K. 10/18)

Helâl, kullanılması dinen uygun olan, dinin hükümleri bakımından kullanılabilen ve haram olmayan şey anlamındadır.

Sihr-i helâl, "helâl olan büyücülük" anlamına gelir ve her iki tarafa bağlanması mümkün olan bir ara cümle veya kelimedir. Aşağıdaki beyitte sihr-i helâl tamlamasını kullanan Nedîm, birinci dizedeki "tebessüm edüp" ifadesi ile bir sihr-i helâl yapmıştır. Çünkü bu ifade hem birinci dize için hem de ikinci dize için gayet uygundur;

Sühan bu gâyete erdikde bir tebessüm edüp
Dedi ki ey sühanından nümûne sihr-i helâl (K. 8/22)

2.1.8.9. Sevâb, günâh, günâhkâr, cürm, tevbe

Sevâb, Allâh tarafından mükâfatlandırılan veya mükâfatlandırılacağı düşünülen hareket; hayırlı hareket, hayırlı işlerin neticesi gibi anlamlara gelir.

Nevşehir'e yapılan dokuz kubbeli caminin târîhini yazan Nedîm, yapılan hizmetleri tek tek sıralayarak hayır ve sevapları konusuna dikkatleri çekmiştir;

Çarsû vü câmi‘ vü hân u imâret medrese
Çeşme-sâr-ı pâk cümle bî-bedel hayr u sevâb (K_1. 30/16)

Günâh, dînî yönden suç sayılan iş, davranış; acımaya yol açacak kötü davranış; sorumluluk, vebal; kabahat, hafif suç gibi anlamlara gelir. Cürm kavramı da suç mânâsındadır.

Nedîm, günah ve sevap kavramlarını dînî boyutta değil, sevgiliyle ilgili ifadelerde kullanmıştır. “Suç benimdir, senin meclisine varıp canımın bedelini sana kendi elimle verdim.” diyen şâirimiz, bütün hatayı ve günahı kendinde bulur, sevgiliye toz kondurmaz;

Benimdir suç ki vardım bezme verdim sana can nakdin
Senin yokdur efendim bunda hiç cürm ü günâhın gel (G. 77/3)

Dîvân şiirinde şaraba tövbe etmek, vazgeçilmez konulardan biridir. Nedîm de bu konudan bahsetmiş ve kendini bir vâizin durumu ile mukayese etmiştir. Şâirimiz vâize, senin ikiyüzlülüğü bırakman ne kadar zor ise benim de şarabı bırakmam o kadar zordur diyerek dönemin din adamlarına da küçümsenmeyecek bir taş atmıştır;

Seninle terk-i riyâ denli güçdür ey vâ‘iz
Şarâba tevbe Nedîm-i günâhkâra göre (G. 121/7)

Tevbe, tövbe, işlenmiş bir günahın bir daha işlenmeyeceğine yönelik verilen söz anlamına gelir.

Dîvân şiirinde gül mevsimi, bahar ve ilkbahar ile özdeşleştirilmiştir. Bu mevsimde her taraf ışıl ışıldır. Havalar ısınır, sohbetler çoğalır, içkiler içilir. İçikiye ara veren Nedîm, baharın gelişiyle birlikte tekrardan içmek ister; fakat ettiği tövbeyi hatırlar ve düşünür. Sonunda gönlüne seslenip “Ey gönül! Gül mevsiminde içki içmeye tövbe etmekten sanırım sen de benim gibi pişmansın.” diyerek içinden geçenleri içtenlikle ifşâ eder;

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşîmansın ey gönül (G. 78/2)

2.1.8.10. Nûr

Nûr, aydınlık, parıltı anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu ismi taşıyan bir sûre ve birçok âyet vardır. Dîvân şiirinde insan güzelliği metafizik bir mâhiyet içinde nûr olarak telakkî edilir. Bu nûr; her şey, her yer ve her zaman içinde değişkenlik gösterebilir. Nûrun zıddı zulmettir. Bu yönüyle yüz ve yanak nûr; saç ise zulmet sayılır. Sevgilinin ayağının toğrağı, aşığın gözüne nûr bağışlar.

Nedîm, "Ey sevgili! Gözler, vakitli vakitsiz gelip güzelliğinin şulesine durup baktıkça nûr gibi kamaşır." diyerek sevgilinin güzelliğinin, gözleri nûr gibi kamaştırdığını belirtir;

Şu'le-i hüsnüne gözler kamaşır bakdıkca
Gâh u bî-gâh gelüp şöyle dura nûr gibi (G. 150/2)

Sevgilinin bakışları, kimi zaman aydınlık ve parıltı veren, neşelendiren, huzuru arttıran kutsal bir ışıktır. Bu ışık ise ancak ve ancak "nûr"dur. Nedîm de sevgilinin bakışlarını nûra benzeterek bu durumu örneklendirmiştir;

Sen ki âgâz edesin gerdişe çün nûr-ı nigâh
Perde-i çeşm-i perî-zâde döner cilvegehin (G. 66/2)

2.1.8.11. Şeyh, pîr, pîr-i mugân

Şeyh, ihtiyar anlamına gelir. Tasavvufta ise bir tekke veya zaviyede reislik edip müridleri bulunan kişi, pîr, mürşîd mânâsındadır. Eskiden her sanat erbabının bir şeyhi olması fütüvvet adâbındandı.

Dîvân şiirinde şarap, vazgeçilemez bir unsurdur. Âşık varını yoğunu satar yine o şarabtan bir yudum çeker. Böyle bir anı yaşayan Nedîm de "Şeyhim, yünlü kumaştan altın işlemeli duâ muskasına kadar bütün her şey meyhâneciye rehin olmuş gibi." diyerek durumu şeyhine anlatmaktadır;

Mâ-melek şeyhim bütün hammâra rehn olmuş gibi
Delk-ı peşminden müzehheb nüsha-i evrâda dek (G. 60/3)

Duhter-i rez ile üzümün kızını yani şarabı kasteden Nedîm, onunla haşir neşir olanın sadece rintlerin olmadığını belirtir. Hiç bilinmeyen şeyhlerin de şarab ile sıkı bir dostluklarının olduğunu ifade eder;

Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir
Onunla şeyh efendi de babalı kızlıdır (G. 14/1)

Pîr; yaşlı, ihtiyar; bir tarîkatın ilk kurucusu anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Arapçası ise "şeyh"tir.

Pîr'i, yaşlı anlamında kullanan şâirimiz, yaşlanmadan yeni bir genç sevgiliye ihtiyacı olduğunu anlatır;

Nev-cüvanlık âlemin tâ kim getirsin yâdına
Dahı pek pîr olmadan bir nev-cüvan lâzım sana (G. 6/2)

Pîr-i mugân, Dîvân şiirinde eğlence mahali olan meyhânenin başkarakterlerinden en mühimlerinden biridir. O, sırları açığa döken, herkese miktarınca içki sunan, meyhâneyi çekip çeviren, yaşlı, güngörmüş, nûr yüzlü, cömert ve saygı gösterilmesi gereken bir kişidir. Onun için sunduğu kadehi öpüp başa koymak, öğütlerini can kulağıyla dinlemek ve asla gözünden düşmemek gerekir. Mecâzî ve tasavvufî mânâsıyla tekke ile âlem, feyz ve neşe meyhânesi olup şarap, bu meyhânede içilen sevgi ve neşe; pîr-i mugân da o neşeyi sunan mürşittir. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

Nedîm, "Pîr-i mûgan"ı meyhânelerde oturan yaşlı, deneyim sahibi, akl-ı selim, ilim ve irfan sahibi bir bilge kişi olarak işler;

Bir câm bir de la'l-i lebin sundu muğ-beçe
Pîr-i mugân olası aceb meşrebimcedir (G. 13/2)

Ne denlü hidmetimiz geçdi âstânesine
Fakîre pîr-i mugan i'tibâr edinceye dek (G. 62/2)

2.2. Tasavvuf

2.2.1. Aşk, mahabbet

Aşk, Arapça bir kelime olan bu kavram, aşırı derecedeki sevgi anlamındadır. Bu da maddi ve manevi şekillerde olur. Bir kadın göz önünde bulundurularak zevki ve cinsi cazibe ön planda tutulmak suretiyle oluşan aşk, maddidir. Bunun platonik, hayalî olanı da vardır. Şâirlerin aşkı böyledir. Bu aşk genelde mecâzîdir. Hakiki aşk ise, Allah aşkıdır. Cenab-ı Hak bir kudsi hadiste, "Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım" buyurmaktadır ki ilâhî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, herşeyi sevmektir. Varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lutfunu ibretle temaşa etmektir. Bu aşka bazen "mecâzî aşk"la da ulaşılır. Bundan dolayı "mecâzî aşk, gerçek aşkın köprüsüdür" denilmiştir (Cebecioğlu, 2004: 24).

Gönlü, gönül mektebinde bir havadar bir çocuk olarak gören Nedîm, onun henüz aşk ve hevesin tadına varmadığından dem vurur;

Mekteb-i sînede bir tıfl-ı havâyîdir dil
Kim henüz anlamamış farkını aşk u hevesin (G. 70/3)

Aşkı, aşkın yolu anlamına gelen “sulûk-ı aşk” tamlamasıyla kullanan Nedîm, aşkı bir yol olarak görerek tarikatın girişine dikkatleri çeker;

Olursa Kûh-ken ü Kaysa dil n'ola pey-rev
Sülûk-ı aşk neşîb ü ferâza çespandır (K. 18/3)

Nedîm, gönlünün kutsal yolculuktaki aşk ehilleri arasındaki gösterişli yapısından dem vurur;

Hac yollarında meş‘ale-i kârban gibi
Erbâb-ı aşk içinde nümâyansın ey gönül (G. 78/7)

Hz. Yûsuf ile Hz. Züleyhâ'nın efsaneleşen hikâyelerini anlatan Nedîm, Züleyhâ'nın canının aşk ile bedene sığmayacağını anlatır;

Aşk ile sığmaz idi cân-ı Züleyhâ cisme
Sîne-çâk olsa n'ola bu gam-ı hicrâna göre (G. 122/4)

Muhabbet, mahabbet şeklinde de yazılabilen bu kavram sevgi anlamındadır.

Gönlünü zaten virâne olarak gören Nedîm, muhabbet sevdasının da bu virâneyi yıktığını anlatır;

Yakdı dil-i virânımı sevdâ-yı mahabbet
Eyâ bu haber gûş-ı cefâkâra gelir mi (K$_1$. 68/5)

Sevgilinin ayva tüylerinin, âşığın bakışlarına ağır geldiğini belirten Nedîm, sevgi terazisinin de kıldan daha ağır geldiğini anlatır;

Hattın nazar-ı âşıka elbette girandır
Kıldan ağar ey şûh terâzû-yı mahabbet (K. 11/2)

2.2.2. Hevâ

Hevâ, Arapça, arzu istek gibi anlamlara gelir. Ayrıca nefsin, şeriatı dikkate almaksızın arzuladığı şeylere yönelmesi anlamında da kullanılır.

Nedîm, aşkın alevini arttıranın, gönül isteği olduğundan bahseder;

Şu'le-i aşkı hevâ-yı dildir efzûn eyleyen
Bâd-zen bâl-i semenderdir bu âteş-hâneye (G. 126/5)

Şeker kamışının içinde ne olduğunu bilemeyeceğini belirten Nedîm, onun içinde hevânın, yakıcı bir ateş olduğunu anlatır;

Olmakda derûnunda hevâ âteş-i sûzan
Nâyın diyebilmem ki ne hâlet var içinde (G. 145/4)

2.2.3. Erbâb-ı Aşk

Erbâb-ı Aşk, aşkı bilen ve ondan anlayan kişilere "aşk ehli, erbâb-ı aşk" denir.

Gönlünü, kutsal yolculuktaki aşk ehilleri arasında gören Nedîm, onu diğerlerinden ayırarak daha ihtişamlı halde görür;

Hac yollarında meş'ale-i kârban gibi
Erbâb-ı aşk içinde nümâyansın ey gönül (K. 78/7)

2.2.4. Tarîk

Tarîk, Arapça, yol demektir. Bu kelime bir bakıma metot, usûl anlamına gelir. Şeyh denilen bir öğretmen nezâretinde, istekli (mürid veya tâlib)'nin, Allah'a ulaşma, yani sürekli Allah tefekkür ve bilincini (ihsan) kazanma konusunda takip ettiği usule veya metoda, tarikat adı verilir. Tarikat, bunu gerçekleştirmek maksadıyla, farz ve vacibin ötesinde bir takım nafilelere, özellikle sünnetlere ağırlık verir. İlk devirde sûfîler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan yararlanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik mânâda tarikat kurmamışlardı. Tari-katlaşma (veya organize tasavvuf) hareketi, yaklaşık XII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Tarikatlar, şeriata bağlı olan ve olmayan diye ikiye ayrılır.

Tarikatlar, zamanla kollara ayrılarak iyice çoğalmışlardır. Zikri, tefekkürî (sessiz) çeken tarikatlar olduğu gibi, dil ile açıktan çekenler de vardır. Kimi tarikatlar, zikri oturarak, kimi de ayakta yapar. Şeriat, tarikat, hakikat üçlemini kısaca şöyle anlatmak mümkündür: "Şeriatta şu senin bu benim; tarikatta, şu senin, bu da senin: hakikatta, şu ve bu, ne senin ne de benim, her ikisi de Allah'ın".

"Tarîk-i aşk" tamlamasıyla tasavvufa işaret eden Nedîm, bu yolda, bu uğurda ezilmiş, çiğnenmiş bir tarikat yolcusu olmayı arzular. İkinci şiirde de aynı mevzudan bahseden Nedîm, bu sıkıntılı yoldaşlığın sonunun mutluluk olduğundan dem vurur;

Tarîk-ı aşkda pâ-mâl-i sâlikân ol kim
Bir iki nakş-ı kadem reh-güzâr olur giderek (G. 61/3)

Tarîk-i aşkda pâdâşî-i mihnet sa‘âdetdir
O bezm-i hâsda hamyâze-rîz olmak câna minnetdir
Neşât-ı tâze-i hûn-ı ciger bir özge hâletdir
Humâr-ı ye's ile hod hem-ser olmak câna minnetdir
Beni mahrûm-ı bezm-i vasl eden mest-i müdâm olsun
Dil-i mecrûhumun kanın içenler şâd-kâm olsun (M. 4/IV)

2.2.5. Şeyh, pîr, pîr-i mugân

Şeyh, Arapça bir kelime olan bu kavram, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelir. Tasavvuf okulu liderlerine şeyh denir. Şeyh, kulu Allah'a, Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir. Fonksiyonu bakımından, müridleri halle terbiye etmesi bir yana bıkakılırsa, her şeyiyle bir öğretmen görüntüsündedir. Şeyh'in şeriat bilgisine sahip, fena makamını geçmiş, ahlâk-ı hamide (övülen ahlak) ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kâmildir, bu yüzden kemale erdirir, yani mükemmeldir.

Şeyh kavramını yaşlı anlamında kullanan Nedîm, isteği ve maksadı hayır işi olan herkese yaşlı ve gencin duâcı olduğunu belirtir;

Murâd u maksadı hayr olmağ ile
Du‘âcısıdır onun şeyh ile şâb (K$_1$. 63/2)

Sadece rindlerin şarap ile ilgilenmediğini belirten Nedîm, şeyhlerin de şarap ile sıkı fıkı olduğunu ifade eder. Nedîm’in burada bahsettiği şarap, tasavvuftaki aşk ve muhabbet anlamında gelen aşk şarabıdır;

Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir
Onunla şeyh efendi de babalı kızlıdır (K. 14/1)

Pîr; ihtiyar, yaşlı kimselere denir. Tasavvuf liderine de “pîr” adı verilmiştir. Bu kelime üstâd, mütehassıs gibi anlamları da ihtivâ eder: "O, bu işin pîridir" gibi. Büyük adamlar için kullanıldığı da olmuştur. Eskiden tarikat kurucusu şeyhlere de “pîr” denirdi.

“Ey Nedîm!” diyerek kendine seslenen Nedîm, kendini pîr ve üstâd olarak niteler. Ayrıca bu durumu bir hazine olarak gören Nedîm, bu durumdan ötürü zahmetsiz bir şekilde edindiği incilerden bahseder;

Pîr ü üstâd olup buldun Nedîmâ bî-ta‘ab
Dürr-i deryâ-yı fesâhat öyle bir gencînede (G. 140/5)

Pîr-i mugan, baş keşiş demektir. Kamil mürşid veya kutb-ı âlem yerine kullanılan bir tâbirdir. Meyhaneci anlamına da gelen bu kelime, aşk şarabı sunan, Allah sevgisini insanlara öğretmeye çalışan mürşidler için de kullanılmıştır.

“Pîr-i mugan”ı, meyhânedeki bilge kişi anlamında kullanan Nedîm, kana bulanmış eteğinde dâima şarap kokusunun olduğundan bahseder;

Dûr olur mu hiç ey pîr-i mugan dâ'im senin
Bûy-ı sahbâ-veş dil-i hun-keşte dâmânındadır (G. 20/5)

2.2.6. Ma’rifet

Ma’rifet, Arapça'da bilgi anlamına gelir. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört mertebe vardır. Bunlar: Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Ma'rifet’tir. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz. Her şeyin başı, şeriatı yani İslâm dinini iyi yaşamaktan geçer. İslâm'ı yaşama ve anlamada, takva boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir. Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak yaşadığı İslâm'a şeriat; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarikat; takva ve dindar titizlikle varılan sonuca, hakikat ve nihayet bu yaşamanın mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma'rifet denir ki meydana gelişi yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır.

Sultân III. Ahmed Hân’ı anlatan Nedîm, onu nimet veren, iyilik sahibi olarak görür. Ma’rifet kadri kişilerin de bu durumu bildiklerini belirterek söylemini teyit etmiş olur;

Gelmedi âleme gelmek dahı olmaz mümkin
Ma'rifet kadri bilir böyle şeh-i zî-in‘âm (K_1. 2/2)

2.2.7. Tecellî

Tecellî, açık ve zahir olmak demektir. Kaşanî ve Cürcanî'ye göre; gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecellî denir. Her ilâhî ismin tecellî ettiği yere ve yöne göre, tecellînin kendisinden çıktığı gaybler vardır.

Sadâbâd'a yapılan camilerin güzelliklerini anlatan Nedîm, "kûh-ı tecelli" tamlamasıyla Araf Sûresi 143. âyetine işaret eder. Bu âyete göre "Hz. Mûsâ, Allah'ı görmek istemiş ve Allah'a seslenerek "Yâ Rabbi! Bana Zat'ını göster, sana bakayım." demiştir. Allah da "Sen beni göremezsin. Fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün." diye cevap vermiştir. Sonunda, Allah dağa tecelli etmiş, dağ parçalanmış ve Mûsâ da bayılıp düşmüştür. Nedîm de bu duruma atıfta bulunarak Allah'ın Tûr dağına tecelli etmesi hadisesine tehmih yapmıştır;

Câmî'lerinin her biri bir kûh-ı tecelli
Ebrû-yı melek andaki mihrâb-ı du'âdır (K. 21/9)

2.2.8. Bekâ

Bekâ, ilk haliyle devam edip gitme, sona ermeyiş, bir halde sürekli oluş gibi mânâları ihtivâ eder. Tasavvufta da, kulun Allah'ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesidir. Yine yapılan tariflerden biri şöyledir: "Kulun kendinde olandan geçip Allah'a ait olanla bekâya ermesi." Bu nebilerin makamıdır. Bâkî; eşyanın tamamının kendisi için tek şey haline gelmesi ve tüm hareketlerinin Allah'a muhalefet değil muvafakat halinde bulunmasıdır. Bu, yasaklananın, emredilen gibi olduğu mânâsında değildir. Bunun anlamı, kulun üzerinde sadece Allah'ın razı olduğu ve kendisine emrettiği şeylerin cereyan etmesi ve bu minvalde hoşnutsuzluk göstermemesi demektir. Zira o, yaptığını Allah rızası için yapmakta, bu işinde âhiret veya dünya kaygısı bulunmamaktadır. Sûfîler, bu mânâda olmak üzere, kişinin kendi özelliklerinden geçip, Allah'ın özelliklerinde bekâya ermesini esas olarak kabul ederler. Allah'la bâkî olan kişi, nefsinde fenaya ermiş, nefsinden geçmiştir. Bir şey yaptığı zaman nefsine menfaat temin etmek veya bir zarar geldiğinde ona engel olmak için yapmaz, sadece ve sadece Allah rızası için yapar.

Nedîm, zafer için âb-ı bekânın, fitne ve kötülük için de mahrumluk şimşeğinin daha makbul olacağını belirtir;

Seyf-i meslûl-ı celâlet ki düm-i şemşîri
Zafere âb-ı bekâ fitneye berk-ı hırmen (K. 2/24)

2.2.9. Teslîm

Teslîm, teslim olmak, boyun eğmek anlamındadır. Cürcani'nin tanımıyla teslim; Allah'ın emrine boyun eğmek, hoşuna gitmeyen hususlarda itirazı terketmek veya kazayı rıza ile karşılamaktır. Dışta ve içte herhangi bir değişme olmaksızın inen belaya sabretmeye, teslîm denmiştir.

Allah'ın rızâsına teslimiyete güzel bir örnek oluşturan Nedîm, Allah'a teslimiyetin yaraya merhem olacağından dem vurur;

Baş eğmede ancak işimiz tîğ-ı kazâya
Teslîm-i rızâ yaramıza merhemimizdir (G. 38/2)

2.2.10. Himmet

Himmet; azim, enerji, istek, arzu, şevk gibi anlamlara gelir. Bir olgunluk hâli veya kulun bir şeyi elde etmek üzere kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi demektir.

Nedîm, azarlamanın binlerce himmet ve cömertliği kapsadığını belirtir;

İtâb ammâ ki şâmildir hezâran himmet ü cûda
Sitem ammâ ki olmuş müştemil bin lutf u ihsânı (G. 22/3)

2.2.11. Rızâ

Rızâ, Arapça razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunmasıdır. Genelde rızâ, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Rızanın şartı, olay vuku bulduktan sonra olmasıdır. Eğer önce olursa, ona rıza'ya azmetmek denir. Muhsinlerin Allah'tan razı olması, kaza iledir. Ancak bazı durumlarda, kazaya rıza gerekmez. Mesela ortaya şekavet gibi bir kaza çıkarsa, buna razı olmak icap etmez, aksine razı olmamak boyun eğmemek gerekir.

"Teslîm-i rızâ" ile tasavvuf temasının inceliklerinden bahseden Nedîm, Allah'a karşı gösterilen teslîmiyetin faziletinden bahseder;

Metâ'-ı dil ki nessâc-ı fenâ kâlâlarındandır
Hüveydâ anda teslîm-i rızâ damgalarındandır (G. 43/1)

2.2.12. Tevekkül

Tevekkül, Arapça vekil edinme, güvenme anlamında bir kelimedir. Gerekli tüm çabayı sarf ederek her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etmedir. Tevekkül bir kalp amelidir.

Sultân III. Ahmed Hân'ın sıhhati için duâ eden Nedîm, Sultân'ın sürekli olarak Allah'a karşı derin bir tevekkül içinde olduğundan dem vurur;

İlahî sen bilirsin kalbini ol şâh-ı zî-şânın
Ki dâim i'timâd u i'tikâdı sanadır onun
Tevekkül eyleyüp sıdk ile lutf u cûduna dâ'im
Recâ eyler hulûs-ı kalb ile ifzâl u ihsânın (M. 1/V)[12]

2.2.13. Nefs

Nefs, Arapça bir kelime olup çok sayıda mânâ ihtivâ eder: "Ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyyet, işkence, ukubet, arzu, murad gibi." Tasavvufî olarak Kâşânî'nin ifâde ettiği gibi, kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden mânâsında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-i Rahmânî, ilâhî ben mânâsında da kullanılmıştır.

Nedîm'e göre, her zorluğa tahammül etmek, her yokluğa katlanmak için dünyevî sevgi ve bağlardan kurtulmak lazımdır;

Sîne-i tengde bend et hele evvel nefesin[13]
Sonra gör himmet-i vâlâsını feryâd-resin (G. 70/1)

---

[12] Terkib-i Bend'in ilk dört satırı.
[13] Divanda "nefesin" olarak geçen bu kelime, yazılış gereği "nefsin" olarak da okunabilir.

2.2.14. Rind, sûfî, zâhîd

Rind, Farsça kayıtsız, laubali, akıllı, münkir vs. gibi özellikleri olan kişi anlamına gelir. Dışı melam, içi selim olan kişiye rind denir.

Kendini elest bezminin harabı olarak gören Nedîm, tasavvufî temada şarap kadehinin kırılmasına işaret eder;

Biz ol harâb-ı elestiz ki hem-çü tevbe-i rind
Şikestelik yaraşır destde sifâlimize (K$_1$. 72/1)

Sûfî, Arapça yünlü, yün giyen anlamına gelen bir kelimedir. Hakk'a vâsıl olan kişiye sûfî, yolda süluka devam edene de mutasavvıf denir. Sûfî, vusul; mutasavvıf usûl ehlidir. Sûfî kendi nefsinde fanî, Allah ile bâkîdir. Sûfî, nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmıştır.

Nedîm, sûfîlerin zamanı olduğunu ve bu sebeple de şarap kadehinin çekilmesi gerektiğini belirtir;

Tâ çend gam-ı sübha-i sad-dâne çekilsin
Sûfî demidir işret-i peymâne çekilsin (G. 93/1)

Zâhid, Arapça takdir ve tahmin eden rağbet etmeyen gibi çeşitli anlamları olan bir kelimedir. Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde, Hz. Yusuf'un satılması konusunda geçen bu kelime, onun satın alımı konusunda insanların rağbetsiz olduğunu gösteren (Yusuf/20) bir mânâya sahiptir.

Sevgilinin şekere benzeyen dudaklarının güzelliklerinden bahseden Nedîm, zâhidin bile bu durumdan ötürü inancını bozduğunu, sözünden döndüğünü anlatır;

Zâhid görünce tarz-ı şeker-hand-ı la'lini
İkrâr-ı cevher eyledi bozdu akîdesin (G. 101/3)

2.3. Toplum

2.3.1. Kişiler

2.3.1.1. Padişah

2.3.1.1.1. Sultân III. Ahmed

III. Ahmed, 23. Osmanlı padişahı ve 102. İslâm halîfesidir. Babası Sultân IV. Mehmed, annesi Meh-Pâre Emetullah Râbi'a Gül-Nûş Sultân'dır. Sultân II. Mustafa'nın öz kardeşi olan Sultân III. Ahmed, iyi bir tahsil ve terbiye görmüş, ünlü hocalardan dersler almıştır.

Sultân III. Ahmed, ağabeyi Sultân II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi üzerine 22 Ağustos 1703 tarihinde 30 yaşında iken Edirne'de tahta geçti. Osmanlı Devleti açısından önemli bir yere sahip olan Lâle Devri boyunca padişahlık yapan Sultân III. Ahmed, hâttat ve aynı zamanda şâirdi. "Necib" mahlasıyla şiirler yazan III. Ahmed, bilhassa sanatlardan musıkî ile de yakından ilgileniyordu. Dîvân şâirlerinden Urfalı Nâbi Efendi'nin hem kendisini hem de şiirlerini çok severdi. Gençliği diğer Osmanlı şehzâdelerine göre bir hayli serbest geçti. Şehzâdelerin öldürülmesi geleneği kalktığı için rahat bir hayat sürdü. Bilgili ve görgülü bir padişahtı. Avrupa'daki gelişmeleri inceleme fırsatı buldu ve matbaanın Osmanlı Devletine gelmesi için çok çaba sarf etti. 27 yıl gibi uzun bir süre tahtta kalan Sultân III. Ahmed, çıkan “Patrona Halil İsyanı” sonucunda, 1 Ekim 1730 tarihinde padişahlıktan çekildi (http://tr.wikipedia.org/wiki/III._Ahmed).

Sultân III. Ahmed Hân, kendisi de şâir olmakla birlikte dönemin şâir ve sanatkârlarını koruyup kollamıştır. Nedîm döneminin de tek padişahı olan Sultân Ahmed, Nedîm’e ayrı bir ihtimâm göstermiş, değer vermiş ve onun şiirlerini okumaktan ve dinlemekten büyük bir zevk almıştır. Onu, eğlencelerinin dâimi bir üyesi hâline getirmiştir. Durum böyle olunca Nedîm de padişahın bu ilgisine şiirleriyle karşılık vermiştir.

Nedîm'in şiirlerinde Sultân Ahmed, bazen İran hükümdarlarını saf dışı bırakır, bazen güneş ve ay'ı. Bazen hükümdarlar hükümdarıdır, bazen şahlar şahı. Bazen tüm İran'a besdir, bazen yedi iklim bile ona dar gelir;

Âsman-mertebe Sultân Ahmed
Heft iklîmde oldur hâkân (K$_1$. 35/1)

Sultân III. Ahmed Hân, öylesine yüce bir şahsiyete sahiptir ki ay ve güneş kapısında köle, gökyüzü ise bir hizmetkârdan öte değildir;

Cenâb-ı hazret-i Sultân Ahmed-i Gâzî
Derinde mihr ü kamer bende âsman çâker (K. 13/26)

Nedîm'e göre Sultân III. Ahmed, bilgili ve yücedir; yeni, nâzik şeyler îcad eder; güzeli ve cihânı mutlu eder;

Lutf-ı sultân-ı cihân zîbâyı âbâd eyledi
Âlemin kalbin bu tarh-ı dil-güşâ şâd eyledi
Gör neler yapdı ne nâzük şeyler îcâd eyledi
Himmet-i vâlâ-yı Sultân Ahmed-i dânâyı gör (M. 18/II)

Gücü, cesareti ve azâmetiyle ün yapmış ve tarih kitaplarını süslemiş olan Şehnâme kahramanları, Sultân III. Ahmed Hân karşısında pek de değerli değildirler. Sultân'ın özellikleri onlarla kıyaslanmayacak sûrettedir. İskender ve Dârâ'ya tac bağışlayan yine sultânımızdır;

Ya'ni Sultân Ahmed-i Sâlis
Tâc-bahş-ı Sikender ü Dârâ (K. 39/2)

Osmanlı sultânları Yavuz Sultân Selim'den sonra hâlifelik unvanını da kullanmaya başlamışlardır. Osmanlı'ya ait olan her toprak parçasında hâlife adına hutbe okunurdu. Kasidesinde Gürcistân, Azerbaycân, Şirvân, Erdebil, İran, Irak gibi memleketlerden bahseden Nedîm, Sultân Ahmed'in buraları saadeti altında topladığını belirtir ve Sultân Ahmed adına okunan hutbenin tüm memleketleri mutlu eylediğini ifade eder;

Şimdi ammâ cümlesin baht-ı sa‘âdet cem‘ edüp
Hutbe-i Sultân Ahmed ile şâdân eyledi (K. 25/28)

Sultân III. Ahmed Hân'ın yüceliği karşısında "Zafer" dile gelerek Ahmed Hân hazretlerinin tuğuna, "Sen benim kabul olunmuş duâ bahçemin şaha lâyık tuğusun." der. Nedîm, "Tuğ" kavramını kullanarak onun eski Türklerdeki hanlık alâmeti oluşuna işaret etmektedir;

Cenâb-ı Hân Ahmed kim onun tûğuna der nusret
Ki tûğ-ı şâhi-i bâğ-ı du‘â-yı müstecâbımsın (K. 18/13)

2.3.1.2. Paşalar ve şeyhü'l-islâm

2.3.1.2.1. Ali Paşa

Damat Ali Paşa, diğer adıyla "Silahdâr Damat Ali Paşa" veya "Şehid Ali Paşa" (1667–1716), III.Ahmed saltanatında 27 Nisan 1713-5 Ağustos 1716 tarihleri arasında üç yıl, üç ay, sekiz gün sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. 5 Ağustos 1716 tarihinde Avusturya ordusuna karşı yapılan "Petrovaradin Muharebesi"nde cephenin ön saflarında yer alıp alnından vurularak şehit düşmüştür (http://tr.wikipedia.org/wiki/Silahdar_Damat_Ali_Paşa).

Nedîm, Şehid Ali Paşa'ya üç kaside yazmıştır. Bunlar Nedîm'in yazdığı en eski kasideler olup Nedîm ilk şöhretini bu kasidelerle temin etmiştir. Bu kasideler Nedîm Dîvânı'nın hemen başında bulunur.[14]

Ali Paşa'yı şâirliğinin ilk günlerinde tanıyan ve ona kasideler sunan Nedîm, onun adâletine ve cömertliğine son derece güven duyduğunu ifade eder. Nedîm'e göre Ali Paşa'nın sadece bir günlük adâlet ve iyilik hizmetleri Bedahşân ve Aden memleketlerinin tüm mahsüllerine bedeldir;

Kâr-bend-i dihîş ü dâd Ali Pâşâ kim
Harc-ı yek-rûzesi mahsûl-ı Bedahşân u Aden (K. 2/23)

---

[14] Mazıoğlu, age, s.23.

Nedîm, çok sevdiği Ali Paşa'yı anlattığı kasidesinde onu öyle bir övmüştür ki gulüv derecesinde mübalağaya örnek teşkil edecek niteliktedir. Pervâne adındaki böceklerin parlak ışıktan ötürü mum etrafında dönmesi olayını ele alan Nedîm, cihanı süsleyen sadrazam diye bahsettiği Ali Paşa'yı, yüzünün parlak görünüşünden dolayı güneşin gelip üzerine titrediği bir güzellik, parlaklık olarak tabir etmiştir;

Sadr-ı mülk-ârâ Ali Pâşâ-yı rûşen-re'y kim
Şem'inin pervâne-veş hurşîd lerzân üstüne (K. 3/25)

2.3.1.2.2. İbrahim Paşa

İbrahim Paşa (Nevşehirli), III. Ahmed saltanatında 9 Nisan 1718-1 Ekim 1730 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. İsmi, Lâle Devri ve Nevşehir ile özdeşleşmiştir. Enderunda yetişen sadrazamların on üçüncüsü ve Osmanlı sadrazamlarının yüz otuzuncusudur. Nevşehir (Muşkara)'de dünyaya geldi. Babası İzdin (Zeytin) Voyvodası Ali Ağa idi. İş bulmak için İstanbul'a gelmiş ve Eski Saray masraf kâtibi Mustafa Efendi'nin delâletiyle 1689'da sarayın helvacı ocağına, daha sonra eski saraybaltacıları ocağına kaydolmuş ve sonraları padişahın itimat ve teveccühünü kazanmıştır.

İbrahim Paşa, Silahdâr Damat Ali Paşa'nın dul kalmış bulunan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultân ile 1717'de nikahlanarak damat oldu. İbrahim Paşa'nın teşebbüsleri sayesinde Avusturyalılarla barış yapılması kararlaştırıldı ve 1718 yılında sadrazamlığa getirilerildikten sonra Avusturya ile "Pasarofça Antlaşması" imzalandı.

Lâle, Çırağan, Sadâbâd ve diğer mesirelerde helva sohbetleri düzenlenmesi de İbrahim Paşa döneminde oldu. Bunun yanı sıra ilk matbaanın tesisi ve sanayi müesseselerinin kurulması onun gayretleri ile gerçekleşti.

İbrahim Paşa, Eylül 1730'da meydana gelen "Patrona Halil İsyanı" sırasında, Sultân III. Ahmed'in heyetiyle birlikte vardığı karar uyarınca öldürülerek cesedi isyancılara teslim edildi. Sonrasında cesedi, isyancılar tarafından paramparça edildi. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Nevşehirli_Damat_İbrahim_Paşa).

Nedîm, kendi döneminde devlet erkânından fazlasıyla ilgi görmüştür fakat Damat İbrahim Paşa'nın Nedîm'e gösterdiği ilgi bambaşkadır. Nedîm'i müderrisliğe getiren, saray eğlencelerine davet eden, kışın helva sohbetlerine katılmasını sağlayan hep İbrahim Paşa'dır. Yani Paşa, Nedîm'in asıl koruyucusudur. Durum böyle olunca Nedîm de kasidelerinin önemli bir kısmını İbrahim Paşa'sına ayırmıştır. Onun için Allah'a yalvarmış ve devlet kapısında dâimi olmasını niyâz etmiştir;

İlahî dâim et Dâmâd İbrâhîm Pâşâyı
Hemîşe eylesin devlet derinde vaz'-ı pîşânî (K. 22/28)

İbrahim Paşa, padişahın hem veziri hem damadıdır. Nedîm bazen Sultân III. Ahmed ile İbrahim Paşa'yı aynı şiirde, bazen aynı beyitte över, bazen de padişah ile veziri kendi ağızlarından konuşturarak birbirlerine övdürür. Sultân Ahmed, İbraham Paşa'ya "Damadım, yüce mevkili sadrazamımsın diye hitap eder;

Ol sultân-ı keremver kim der İbrahîm Pâşâya
Ki dâmâdım vezîr-i a'zamım vâlâ-cenâbımsın (K. 18/19)

İbrahim Paşa'dan "hidîv-i ekrem" olarak bahseden Nedîm, onun Kaptan Mustafa Paşa'nın evine gelişinden heyecan duyar. Onun gelişiyle gönüller neşelenmiş, bütün âlem mutlulukla süslenmiştir;

Hoş geldin eyâ hidîv-i ekrem
Lutfunla gönüller oldu hurrem
Şâd oldu mekâriminle âlem
Her gûne meâ'sirin dem-â-dem
Ârâyiş-i arsa-i cihandır (M. 5/I)

İbrahim Paşa, kendi döneminde hizmetleriyle tanınan bir şahsiyettir. Halka yönelik olan çabalamaları dolayısıyla Nedîm'in her dâim takdirini kazanmıştır. Bu özelliklerden hareket eden Nedîm, özellikle ilim ve edebiyat çevrelerinde "üstat" ve "reis" lâkaplarıyla tanınan İranlı İbnü'l Amîd'i, paşanın cömertlik kapısının kapıcısı olmaya lâyık görmüştür;

Vezîr-i pür-himem Dâmâd İbrahîm Pâşâ kim
Eder İbnü'l-Amîdi dergeh-i cûdunda derbânı (K. 11/9)

İbrahim Paşa’nın, Üsküdar’daki bir bahçeye yaptığı gezintiyi anlatan Nedîm, İbrahim Paşa’nın bahçeye teşrifi ile bu gezinti yerinin yeniden canlandığını belirterek Paşa’yı övmeyi ihmal etmez;

Bu mısra‘la Nedîmâ dedi tahsin birle târîhin
Bu nüzhetgâhı İbrâhîm Pâşâ eyledi ihyâ (K$_1$. 8/22)

2.3.1.2.3. Mustafâ Paşa

Mustafâ Paşa, diğer adıyla “Kaymak Mustafa Paşa” ya da “Atlamacı Mustafa Paşa” olarak da bilinen ve Lâle Devri’nde “Kaptan-ı Deryâ” olarak Osmanlı donanmasına komutanlık yapmış bir devlet adamıdır.

Gelibolu'da dünyaya gelen Kaymak Mustafa Paşa'nın babası Vezir Kara İbrahim Paşa'ydı. Annesi ise II. Viyana Kuşatması’nı yapan Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dı. 1717 yılında İkinci İmrahor ve Kapıcılar Kethüdası oldu. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kızıyla evlendi. 1718 yılında İstanbul Kaymakamı oldu. 1721 yılında ise Kaptan-ı Derya görevine getirildi.

Gelibolu'daki Telli Çeşme'yi yaptırmıştır. Ayrıca Üsküdar'daki Kaptanpaşa Camii ve Kuruçeşme'de Kasr-ı Süreyya camilerini yaptırmıştır.

Kaymak Mustafa Paşa 1730 yılında çıkan Patrona Halil İsyanı sonunda kayınpederi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile birlikte görevden alındı ve 1 Ekim 1730 günü îdam edildi (http://tr.wikipedia.org/wiki/Kaymak_Mustafa_Paşa).

Nedîm, Mustafâ Paşa’nın temiz yaratılışlı bir vezir olduğundan bahsettikten sonra, onu makam ve mevki bakımından İran hükümdarlarından Cem’e benzetir;

Pes cenâb-ı vezîr-i pâk-nihâd
Sadr-ı Cem-câh Mustafâ Pâşâ (K. 39/28)

Kaptan Mustafâ Paşa, Nedîm için çok değerlidir. Ondan hem övgüyle bahseden Nedîm, onu hep şerefli ve saygıdeğer olarak nitelemiştir. Nedîm’e göre Mustafâ Paşa’nın lütfu, o kadar geniştir ki deniz mücevherlerini parlatır;

Kapûdân-ı mükerrem Mustafâ Pâşâ-yı zî-şan kim
Verir lutfiyle saykal gevher-i sîr-âbına deryâ (K. 42/8)

2.3.1.2.4. Şeyhü'l-islâm

Şeyhü'l-islâm, Osmanlı Devleti zamanında dinî meselelerde şerîat mahkemelerine bakan en yüksek rütbeli din adımına verilen addır. Aynı zamanda Şeyhülislâm şeklinde de yazılır. Osmanlı Devletinde Lâle Devri Şeyhülislâmı, Abdullah Efendi'dir. Dîvânda Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin adı geçmemektedir.

Şeyhülislâm, Osmanlı Devleti döneminde din işlerini yürüten en yüksek rütbeli din adamıdır. Şeyhülislâmdan bahseden Nedîm, mübârek tavırlı, hareketleri uğurlu gibi tamlamalar kullanarak bu makama derin ve içten bir saygıyla yaklaştığını açıkça ifade etmiştir;

Cenâb-ı şeyhü'l-islâm-ı şerîf-etvâr-ı sa'd-âsâr
Ki şâkird etmeğe etmez tenezzül Mîrzâ Cânı (K. 11/20)

2.3.1.3. Meşhûr şahsiyetler

2.3.1.3.1. Şâirler

2.3.1.3.1.1. Enverî

Enverî, asıl adı Hakîm Evhadü'd-dîn Enverî'dir. Fars edebiyatının kasideleriyle ünlü bir şâiridir. Medrese eğitimi gördü. Sultân Sencer ile tanıştığı, ondan himâye gördüğü ve sonrasında saray şâirlerinden olduğu bilinir. Hicri 546 yılında Belh'te vefat etmiştir (Zavotçu, 2013: 222).

Enverî, özellikle 17. ve 18. yüzyıl sanatçıları tarafından anılan bir şâirdir. Nedîm'de hâliyle Enverî'den etkilenmiş ve onun dîvânıyla ara sıra istekli istekli ilgilendiğini ifade etmiştir;

Alup o şevk ile Dîvân-ı Enverîyi ele
Güşâde eyledi niyyet tutup ol dem bir fâl (K. 8/39)

2.3.1.3.1.2. Örfî

Örfî, ‘Urfî olarak da bilinen Örfî, İran edebiyatının 17. asırda yaşamış ünlü kaside şâiridir. Asıl adı Mevlânâ Cemâlü’d-dîn Mehmed’dir. Urfî, Şîrâzlı olduğu için kendisine Urfî-i Şîrâzî denmiştir. 17. yüzyılda etkili olan Sebk-i Hindî’nin güçlü kaside şâiridir. Şiirde yeni bir çığır açan Urfî, kullandığı mecaz ve isti’âreler yoluyla zor anlaşılan bir şâirdir. Türk edebiyatında Nef’î, Nâ’ilî ve Nedîm’in şiirlerinde adı anılan şâirdir. 1590 yılında Hindistan’ın Lâhûr şehrinde vefat etmiştir.

Dîvân şiirinde kendini Örfî ile kıyaslayan birçok şâir vardır. Şâirler ya onun şâirliği ile aynı düzeyde olmak ister ya da sanatında onu geri bırakır. İşte bu şâirlerden biri de Nedîm’dir. Sultân III. Ahmed Hân’a şâirler hakkında bilgi veren Nedîm, şiire yaygınlık veren, şiiri yücelten Hint ülkesinin sınırlarında Örfî; İran’da ise Enverî’dir deyerek tevâzu içinde şâirlerin hakkını teslim etmiştir;

Pâdişâhım iki şâ‘irdir veren nazma revâc
Merzbûm-ı Hindde Örfî Acemde Enverî (K. 5/38)

2.3.1.3.1.3. Sâ'ib

Sâ'ib, 1591?–1671 tarihleri arasında yaşadığı bilinmektedir. XVII. asır Âzerî şâirler içinde, daha çok İran şâiri olarak “Tebrizli Sâib” diye bilinir. Şâir, gençliğinde Hicaz’a gitmiş, dönüşünde Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde birkaç yer dolaşmıştır. Hindistân’a giderken uğradığı Kâbil’de kendisine rütbe, unvan ve câize verilmiştir. Bir müddet Hindistân’da Ağra’da kaldıktan sonra Şah II. Abbas zamanında İran’a dönen Sâib, bu hükümdar tarafından “melikü’ş-şu’arâ”lıkla taltîf edilmiştir (Banarlı, 1971: 648).

Şöhreti Hint, İran ve Anadolu ülkelerini tutmuş bulunan Sâib’e, daha kendi hayatında başlayarak birçok Hint, Âzerî ve Osmanlı şâiri tarafından nazîreler yapılmıştır. Şiirlerinde aşk, tasavvuf ve hikmet çizgileri zengin bir ses, bir kafiye ve mecaz anlaşması hâlinde terennüm etmiştir. Bilhassa hikmet ifade eden şiirleri, Osmanlı-Türk edebiyatında asrın büyük şâiri Nâbî üzerinde etkili olmuştur. “Kandehâr-nâme” ve “Mahmud-Ayaz” isimli mesnevîleri ile ünlüdür (Banarlı, 1971: 648).

Kaptan Mustafa Paşa'nın Üsküdar'daki bahçesinin muhteşem oluşundan bahseden Nedîm, İranlı Sâ'ib'in bu bahçeyi gördükten sonra İran'daki "Çâr-bâğ-ı Isfahan"ı yarık bir duvara nasıl gizleyeceğini anlatır;

Ya Sâ'ib görmüş olsa Çâr-bâğ-ı Isfahan faslın
Ne gûne rahne-i dîvâra eylerdi nihân âyâ (K$_1$. 8/17)

2.3.1.3.1.4. Hâfız-ı Şirâzî

Hâfız-ı Şirâzî, asıl adı Şemsüd'dîn Muhammed olup İranlıdır. Bazı İran kaynaklarına göre Fars edebiyatının üç büyük şâirinden biri, gazelde ise en büyüğü olarak kabul edilir. Şirâzlı olduğu için kendisine Hâfız-ı Şîrâzî denir. Dîvânından çıkarılanlar dışında hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Hicri 794'te Şîrâz'da vefat etmiştir (Zavotçu, 2013: 304).

Nedîm, Kaptan Mustafa Paşa'nın Üsküdar'daki bahçesini, İran'ın en büyük şâiri kabul edilen Hâfız-ı Şirâzî'nin görmeden ölüp gitmesine üzüldüğünü belirtirek bahçenin ihtişâmına dikkatleri çeker;

Dirîğâ Hâfız-ı Şirâzî dahı kılmadan gitdi
Musallâ nâmını yâd etmege tövbeyle isti'fâ (K$_1$. 8/16)

2.3.1.3.1.5. Aynî

Aynî, asıl adı Bedreddin Mahmud bin Ahmed olan Aynî, 1360-1451 tarihleri arasında yaşamıştır. Aynî'yi, Antep'te kadılık eden babası eğitti, yetiştirdi. Sonra kadı yardımcısı oldu. Suriye ve Hicaz'da bulunduktan sonra Mısır'a yerleşti. Kahire'de kadılık, müderrislik, evkaf nâzırlığı gibi görevlerde bulundu. En önemli yapıtı yirmi dört ciltlik "İkdü'l-Cumân fî Târihi Ehli'z-Zamân" adlı tarih kitabıdır.

Bedrüddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî'nin "İkdü'l-Cumân fî Târihi Ehli'z-Zamân" veya kısaca Aynî Tarihi adıyla tanınan 24 ciltlik Arapça İslâm Tarihi, İbrahim Paşa'nın kurduğu 45 kişilik heyete cüz cüz dağıtılarak tercüme ettirimiştir. Aynî Tarihi'ni çevirenler arasında Nedîm de vardır. Nedîm, İbrahim Paşa'ya yazdığı

aşağıdaki kıt'ada gözünün ağrıdığından şikâyet edip sanatlı bir ifade kullanarak çevirisini sunacağını bildirir;[15]

Mekârim-perverâ çünkim remed def' oldu aynımdan
N'ola Târîh-i Aynî ile gelsem bâb-ı vâlâya (K$_1$. 3/14)

2.3.1.3.1.6. Atâyî ve Hâletî

Atâyî, 17. yüzyıl mesnevî şâiridir (1583-1635?). Asıl adı Atâullah olan Atâyî, İstanbul'da doğdu. 16. yüzyılın şeh-zâde hocası, bilgin ve şâirlerinden Nev'î'nin oğludur. Önce babasından sonra da medreselerde iyi bir eğitim aldı. Değişik illerde Müderrislik ve kadılık yaptı. 1635 (?) yılında vefat etti.

Yüzyılın başlarında yetişen Atâyî, dîvân tarzı şiirler, gazeller söyledi ve bir dîvân tertip etti. Gazellerinde babası Nev'î'nin, Fuzûlî'nin ve Bâkî'nin etkisi vardır. Fakat onun asıl alanı mesnevîdir. Beş mesnevîden oluşan bir hamse sahibidir. Baba adından dolayı Nev'î-zâde Atâyî olarak da bilinir.

Hâletî, asıl adı Mustafa'dır. 1570 yılında İstanbul'da doğdu. Babası şâir, bilgin Pîr Muhammed 'Azmî Efendi'dir. İyi bir medrese eğitimi gördü. Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yaptı. 1631 yılında İstanbul'da vefat etti (Zavotçu, 2013: 307).

Azmî-zâde Hâletî olarak da bilinen şâir, rübâî nazım şeklinin Türk edebiyatındaki en başarılı ismidir. Kaside ve gazellerinde rübâîdeki başarısını gösterememiştir. Bazı şiir mecmuâlarında onun şiirlerine gönderme yapılırken rübâîdeki ününden ötürü Hayyâm-ı Rûm olarak nitelendirilmiştir.

17. asır şâirlerinden dem vuran Nedîm, mesnevî alanında Nev'î-zâde Atâyî'nin, rübâînin doruğunda ise üveyik kuşu gibi uçan Azmî-zâde Hâletî'nin gayet başarılı olduğunu ifade eder;

Mesnevî semtinde geçmişdir Atâyî cümlesin
Hâletî evc-i rubâ'îde uçar verkâ gibi (K. 17/39)

[15] Mazıoğlu, age, s.42.

2.3.1.3.1.7. Firdevsî-i Tûsî

Firdevsî-i Tûsî, diğer adı Ebu'l-Kasım olan İranlı bir şâirdir (934-1020). Tus'ta doğdu. Sonra Gazne'ye yerleşti. Firdevsî, Gazne'de dört sene Şehnâme'yi yazmakla uğraştı. Şehnâme adlı eseri ile büyük bir ün kazandı. Tus şehrinde vefat etti ve orada gömüldü.[16] Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Firdevsî, Dîvân şiir ve nesrinde Şehnâme şâiri oluşu, kültürü ve tarih bilgisi, akıcı dili ve yeteneği ile anılır.

Sadâbâd'ı anlatan Nedîm, "Eğer Sadâbâd Firdevsî'nin zamanında olsaydı, Şehnâme'de İran'nın Kisrâ saraylarını anlatan Firdevsî, Sadâbâd'ı Şehnâme'de anlatmakla kalmazdı; onu eserine şeref unvanı olarak eklerdi." diyerek Sadâbâd Kasrı'na ayrı bir hava vermiştir;

Olsa Kisrîler zamânında ya Firdevsî onu
Eylemez miydi şeref Şeh-nâmenin unvânına (K. 20/13)

Bir olayı vasfetmek konusunda Firdevsî, hakîkaten usta bir şâirdir. Fakat Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ın saraya teşrifini anlatırken o meclisin ne denli neşeli olduğunu anlatabilmek için hünerli bir şâir olan Firdevsî'nin bile dilinin lâl olacağını ifade eder;

Bir bezm-i tarabdır ki eger vasfına gelse
Firdevsî-i Tûsînin olur lâl zebânı (K. 26/16)

2.3.1.3.1.8. Bâkî

Bâkî, asıl adı Mehmed Abdulbâkî olan şâir İstanbul'da doğdu. 1526–1600 yılları arasında yaşadı. Medreseye girdi ve zamanın tanınmış bilginlerinden ders aldı. Bir yandan da şiirle uğraştı. Henüz on dokuz yaşındayken ünlü bir şâir oldu. Kanûnî'ye sunduğu kaside sonrası iltifatlar görüp müderrisliğe atandı. Kanûnî'nin ölümü onu son derece üzdü ve onun için yazdığı mersiyesi Dîvân edebiyatının ölümsüz şiirlerinden biri oldu. Çeşitli görevlerde yükseldikten sonra çok istediği

---

[16] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 1.Cilt, s.264.

Şeyhülislâmlık makamına erişemeden emekli oldu. Kaside ve gazel alanında çok başarılı olan Bâkî'nin dili de oldukça sadedir. 1600 yılında vefat etmiştir.[17]

Nedîm: "Bana Bâkî'nin şiiri miras kalmıştır, onun beyitlerini kendi beyitlerimin arasında anıp onun adını anmasam olur mu?" diyerek Bâkî'nin tarzı ile kendi tarzının gayet uyumlu olduğunu ifade eder. Şâirimiz, Bâkî ile şiir anlayışı konusunda ne denli benzer olduklarını belirtir ve kendini Bâkî'nin mirasçısı addeder;

Bana mirâs kalmışdır benimdir şi'ri Bâkînin
Aceb mi beytini tazmîn edüp hiç anmasam anı (K. 22/22)

2.3.1.3.1.9. Nef'î

Nef'î, 16. yüzyıl (16. yüzyılın sonu, 17. yüzyılın başı) Dîvân şâiridir (1572-1635). Şirvanlı aydın bir ailenin oğlu olan Nef'î'nin asıl adı Ömer'dir. Çocukluk, gençlik ve eğitimi ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Genç yaşta şiire başlayan sanatçının önceleri "Dârrî" olan mahlası, hocası Gelibolulu Mustafa Ali tarafından "Nef'î" olarak değiştirilmiştir. Sultân I. Ahmed döneminde saraya girmiş olan Nef'î, üç padişahın daha tahta çıkışına tanıklık etmiştir. Hicivleriyle de ünlü olan Nef'î'nin çok sayıda düşmanı da olmuştur. Sultân IV. Murad'ın sempatisini kazanmış olmasına karşın, hicivciliği nedeniyle yine aynı padişah tarafından îdâm ettirilmiştir. Bu anlamda yazılmış olan "Sihâm-ı Kazâ"sı meşhurdur.[18]

Dîvân şiirimizin kaside ustası Nef'î'den bahseden Nedîm, Sadrazam İbrahim Paşa'nın kendisi için bir velinimet olduğunu, bunun etkisiyle Nef'î ile Bâkî'nin lütuf ve ihsanı gelip kendisinden ümit etmeleri gerektiğini ifade eder;

Senin gibi veliyy-i ni'metim varken cihân içre
Gelüp Nef'î vü Bâkî benden umsun lutf u ihsânı (K. 22/24)

2.3.1.3.1.10. Yahyâ

Yahyâ, 16. yüzyılın en başarılı mesnevî şâiri olan Yahyâ aynı zamanda birinci sınıf Dîvân şâirleri arasında bulunur. Yahyâ Bey, bir Arnavut beyzâdesidir. Küçük

[17] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 1.Cilt, s.59.
[18] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.150, 151.

yaşlarda şiire başlayan Taşlıcalı Yahyâ, önce Sadrazam Rüstem Paşa'nın, sonra da Kânûnî'nin teveccühünü kazanmıştır. Kânûnî'nin oğlu Şehzâde Mustafa'nın katli üzerine yazdığı mersiyeden ötürü devlet yönetimiyle arası bozulmuş hatta bu olay onu îdâma kadar götürmüş ve son anda yine Kânûnî Sultân Süleymân tarafından affedilmiştir (Banarlı, 1971: 599).

Yahyâ Bey, Türkçe'yi çok iyi öğrenmiş, İstanbul Türkçesi'nin kudretli şâiri olmuştur. Kanûnî ile Bağdat seferine katılmış ve orada Fuzûlî ile tanışmıştır. Kuvvetli bir Dîvân şâiri olan Yahyâ Bey'in asıl ünü mesnevî iledir. Ayrıca kaside ve gazellerinde de başarılı olan şâir, şiirlerinde temiz, sâde bir dil kullanmıştır. Beş mesnevî yazarak hamse sahibi olmayı başarmıştır.

Kasidesinde kendinden önceki şâirlerden bahseden Nedîm, 16. yüzyıl sanatçılarından dem vurmuştur. Bu şâirlerden Nef'î'yi dönemin en büyük kaside ustası, Bâkî ve Taşlıcalı Yahyâ'yı da önemli gazel ustaları olarak görmüştür;

Nef'î vâdî-i kasâidde sühan-perdâzdır
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi (K. 17/38)

2.3.1.3.1.11. Alî Şîr Nevâyî

Alî Şîr Nevâyî, bilgin ve devlet adamı olan Nevâî, 1441'de Herat'ta doğdu. Orta Asya Türkçesi'ne ve edebiyatına büyük hizmetlerde bulundu. Doğu Türkçesi söyleyişlerinin hemen bütün güzelliklerini eserlerine yansıttı. 1476 yılından Nakşibendî tarikatına intisâb etti. Hayatının büyük kısmını ilmî ve edebî eserlere vakfeden Nevâî, 1501 yılı başında Herat'ta öldü.

Çağatay edebiyatı sahasında bu yüzyılın en büyüğü olan Alî Şîr Nevâyî, bilinçli bir Türk dili savunucusu olarak eserlerinde Türk dilinin Farsça'dan aşağı olmadığını hatta ondan üstün olduğunu kanıtlama çabası içerisinde oldu (Mecâlisü'n-Nefâ'is, Muhâkemetü'l-Lugateyn). Nevâî zamanında aynı zamanda şâir arkadaşı Sultân Hüseyin Baykara'nın da desteğiyle Herat, ilim ve kültür merkezi hâline geldi. Türk edebiyatında ilk kez beş mesnevî yazarak ilk hamsenin sahibi oldu (Zavotçu, 2013: 65, 66).

Alî Şîr Nevâî, kendi döneminde devlet yönetiminde çeşitli görevler almış bir şahsiyettir. Çeşitli düzensizliklerden ötürü devlet yönetiminden istifâ etmiştir. Nevâî'yi bu yönüyle şiirine konu eden Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân dönemindeki devlet düzeninin ne denli adâletli olduğunu ifade eder ve düzensizlikler yüzünden istifâ eden Nevâî'nin de bu adâletli düzen içerisinde av köpeklerinin bakıcısı olmayı bile kabul edeceğini belirtir;

Erişmiş olsa bu vakte Alî Şîr-i Nevâyî ger
Olurdu ol hidîv-i ekremin bî-şübhe sekbânı (K. 11/11)

2.3.1.3.1.12. Câmî ve Neşâtî

Câmî, İran'ın XV. asırda yetişmiş büyük mutasavvıf, mütefekkir ve âlim şâiridir. Fatih ile muhabere etmiş, asıl adı Abdurrahman'dır. Birçok manzum ve mensur eserleri vardır. Bizde Câmî adıyla şöhret bulan eseri Arap nahvine ait Kâfiye'nin şerhi olup vaktiyle medreselerde okutulurdu.

Neşâtî, asıl adı Ahmed olan şâir Edirnelidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mevlevî-hânede önce dervişlik, sonra da şeyhlik yaptığı bilinen Neşâtî, 1674 yılında öldü ve Edirne Mevlevî-hânesinin bahçesine gömüldü.

Çileli bir ömür sürdüğü anlaşılan Neşâtî, 17. yüzyılın en usta ve en değerli şâirlerinden biridir. Dîvân şiirinden Nef'î ve İran şâirlerinden de Enverî, Urfî, Hâkânî gibi şâirlerin etkisinde kaldığı sezilir. Kasideden çok gazel şâiri olarak bilinir.

Râsih'in kimi şiirlerini tazmîn eden Nedîm, 16. yüzyıl şâiri Câmî ve 17. yüzyıl şâiri Neşâtî'nin dîvânlarından bahsetmiştir. Şâirimiz, elde şarap ve ortada bu şâirlere ait dîvânlar bulunduğunu ve dîvânlardan beyitler okunduğunu ifade eder;

Elde mey divân-ı Câmî vü Neşâtî der-miyân
Beyt okurken şîve-i nâhid-i şahşân üstüne (K. 3/15)

2.3.1.3.2. *İlim adamları*

2.3.1.3.2.1. *İbn-i Sînâ*

İbn-i Sînâ, İslâm düşünürü ve tıp bilginidir (980-1037). Buhara'ya yakın Afşane'de doğdu. Öğrenimini Buhara'da gördü. Dönemin bütün ilimlerini okudu, değerli bilginlerden ders aldı. Tıp öğrenimi yaptı ve hastalar üzerinde çalışarak bilgisini artırdı. 20 yaşına geldiğinde ünlü kitabı "Tıp Kanunu"nu yazdı. Düzensiz ve çok yorgun bir hayat süren İbn-i Sina, 57 yaşında Hemedan'da öldü.

İbn-i Sina'nın tıp, mantık, felsefe, psikoloji ve doğa bilimleri ile ilgili yüzden fazla eseri vardır. Kendisi tam bir Ortaçağ filozofudur. Bilginin gelişmesinde akıl, deney ve gözlemin ayrılmaz bir bütün olduğunu savunur.[19]

İbn-i Sînâ'nın tıp kanunlarını anlattığı "El-Kânûn fi't-Tıbb" adlı bir eseri vardır ve Dîvân şiirine de çoğunlukla bu eseriyle konu olur. Nedîm de İbn-i Sînâ'nın tıpla ilgili yazdığı Kânûn kitabından bahsetmiştir. Sultân III. Ahmed'in ülkeye olan hizmetlerini anlatan şâirimiz, onun İbn-i Sînâ'nın Kânûn gibi kitabının olmadığını fakat memlekete yararlı sayısız hizmeti yerine getirdiğini belirtir;

Mülke nâfi' nice konun ihtirâ' etdi n'ola
Tıbda Kânun yazmadıysa Bû Alî Sînâ gibi (K. 17/24)

2.3.1.3.2.2. *Uluğ Mirzâ*

Uluğ Mirzâ, Türk astronomi bilgini ve devlet adamıdır (1395-1439). Semerkant'ta doğdu. Timurlenk'in torunlarından olup hükümdar Muînüddin Şah Ruh'un oğludur. Asıl adı Mehmet Torgay'dır. On üç yaşında iken Horasan ve Maveraünnehir ayaletlerine hakan naibi oldu. Babası vefat edince 1446 yılında hükümdarlığını ilan etti. Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye gayret etti. Kendisini savaştan çok bilime adamış bir hükümdardı. Semerkant'ta bir medrese ve rasathâne yaptıran Uluğ Bey, Türk dünyasında astronominin gelişmesi için büyük çaba harcadı. Bu rasathânesi sayesinde Ortaçağ'daki astronomi bilgisini en üst düzeye ulaştırdı. Semerkant'taki rasathânesindeki çalışmalar bugünkü astronomiye hâlâ ışık

[19] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.200.

tutmaktadır. Uluğ Bey, 1449'da oğlu tarafından acımasızca öldürülerek bir babanın yaşayabileceği en acı son ile hayatını kaybetmiştir.[20]

Dîvân şiirinde genelde kurduğu rasathâneler ile şiirlere konu olan Uluğ Mirzâ, Nedîm'in de dikkatinden kaçmamıştır. Sultân III. Ahmed Hân'ı yıldız olarak vasıflandıran Nedîm, onun gökyüzündeki yüceliğini ölçebilmek için Uluğ Mirzâ'nın gözlemevlerinden birkaç tane daha kurulması hâlinde bile yine de Sultân'ın yıldızının yüksekliğini ölçemeyeceğini belirtir;

Râsıdan fark edemezler irtifâ'-yı kevkebin
Kılsalar bir kaç rasad bünyâd Uluğ Mirzâ gibi (K. 17/29)

2.3.1.3.3. Ressâm ve nakkâşlar

2.3.1.3.3.1. Bihzâd ve Mânî

Bihzâd, büyük bir Türk minyatür ressâmıdır. Herat'ta yaşamış, Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'den teşvik görmüştür. Eserleri hâlâ müzeleri süslemektedir. Çok taklit edilmiştir. Behzâd şeklinde de kullanılır.

Mânî, meşhur bir Çinli nakkâş ve ressâmın adıdır. Sasaniler zamanında Şapur devrinde İran'a gelmiştir. Burada Zerdüştlük ile Hristiyanlığı incelemiş ve bunların ikisini birleştirerek yeni bir mezheb kurmuştur. Buna Mânî dini (Maniheizm) denir. Yaptığı resimler çok güzel olduğu için bu özelliğini müridlerine gökten inen bir mucize olarak göstermiştir. Nigâristân, Erteng veya Erjeng adlı resim mecmuâsı ile ünlüdür. Edebiyatta dâima bu mecmuâsı ile birlikte anılır. Sevgilinin saçı ve âşığın kendisi Mânî'ye benzer.

Mânî ve Behzâd'ı gibi iki ayrı ünlü ressâmı, kendini de dâhil ederek aynı beyitte kullanan Nedîm, bir bakıma şiir ile resmi mukayese eder gibidir. Sevgilinin kaşlarının güzelliğini anlatan şâirimiz, Mânî'nin sevgilinin kaşlarını görüp kıskanmasına şaşırılmaması gerektiğini; Nedîm'in/Behzâd'ın kaleminin sivri ucunun nakşı olduğunu belirtir;

[20] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.379, 380.

Resm-i ebrûsun görüp Mânî n'ola reşk eylese
Bu Nedîmin nakş-ı nevk-i hâme-i Bihzâdıdır (G. 22/5)

2.3.1.3.4. Tarihî şahsiyetler

2.3.1.3.4.1. Nizâmü'l-Mülk

Nizâmü'l-Mülk, Büyük Selçuklu Devleti Başveziridir (1018-1092). İyi bir öğrenim gördü. Fıkıh ve edebiyatla ilgilendi. Dandanakan (1040) savaşından sonra Selçukluların hizmetine girdi. Başarılı çalışmalarından ötürü Alparslan tarafından Selçuklu Devleti vezirliğine atandı. 29 yıl bu görevde kaldı. Alparslan'ın ölümünden sonra Melikşah'ın sultân olmasını sağladı (1072). Bağdat'a giderken yolda bir batîni tarafından öldürüldü.

Nizâmülmülk; askerlik, maliye ve yönetim alanlarında güçlü bir devlet örgütü kurdu. Bunun için Türk ve İslâm devletleri örneklerinden yararlandı. Nizâmiye Medreseleri'ni kurdu. Buralara en değerli bilginleri atadı ve giderlerini karşılamak için vakıflar tayin ettirdi. Bunlar içinde en önemlisi Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'dir. Nizâmülmülk, "Siyasetnâme" adlı eserinde devlet yönetimi konusundaki görüşlerini ve icatlarını da yazmıştır.[21]

Vezirlik söz konusu olunca Nedîm, döneminde başarılarıyla adından söz ettiren "Nizâmü'l-mülk"ü örnek olarak gösterir;

Bir vezîr olmaz Nizâmü'l-mülk-veş derdim eger
Dergehi açılmasa illâ-yı istisnâ gibi (K. 17/25)

2.3.1.3.4.2. Hâtem-i Tâî

Hâtem-i Tâî (Hâtem-i Tâyî), Arap kabileleri arasında cömertliği ile tanınmış olan İbn Abdullah b.Sa'd'in lâkabıdır. Peygamber Efendimizin zamanında yaşamışsa da peygamberliğine erişememiştir. Çok zenginmiş. Kabilesinin reisi ve şâir olduğu hakkında rivâyetler vardır. Ancak onun meşhur oluşuna neden, cömertliği olup bu

[21] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.163.

durum darb-ı mesel haline dönüşmüştür. Edebiyatta cömertlik ile birlikte kullanılan Hâtem, özellikle kasidelerde yer edinmiştir.

Hâtem, İslâmiyetten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Damat İbrahim Paşa'nın elinin bolluğunu, gönlünün zenginliğini anlatan Nedîm, onu Hâtem-i Tâî ile karşılaştırır. Paşa'nın ülkesi bolluk içindeyken Hâtem ise bilinenlerin aksine aslında açlık ve kıtlığın olduğu memlekette bir beydir;

Hakîkatde bu Hâtem çölde bir begdir ki ol yerler
Kemâl-i kaht ile ma'rûfdur bî-nân u ni'metdir (K. 14/38)

Aşağıdaki beyitlerde de Nedîm, kasideleri sunduğu kişilerle Hâtem-i Tay arasında karşıtlık ilgisi kurmuştur. Kasidelerin ithaf edildiği kişiler karşısında zenginliği ile bilinen Hâtem, fakir ve zavallı bir hâl alır. Şâirimiz, Hâtem'i ilk iki beyitte İbrahim Paşa; üçüncü beyitte de Sultân III. Ahmed karşısında zayıf düşürmüştür;

Budur hakk-ı kelâm ey sadr-ı zî-şan kim kıyâs olmaz
Senin eltâfına bezl ü atâ-yı Hâtem-i Tâyî (K. 9/4)

Âsaf-ı pür-haşmet ü pür-cûd kim ona nazar
Hâtem-i Tay benzemişdir bir Arab heccânına (K. 20/67)

Cihanda Hâtem-i Tay kıssası tahkîkı budur kim
Heman şâ'irlerin beyninde çıkmış bir hikâyetdir (K. 14/37)

2.3.1.3.4.3. Sultan Sencer

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'nin altıncı hükümdarıdır. İran'daki Sencer kasabasında doğduğu için Sencer adıyla anılmıştır. Onun devrinde Selçuklu Devleti ihtişâm dönemini yaşamıştır. İran şâiri Enverî, Sultan Sencer'i çok methettiğinden çoğu zaman adları birlikte anılır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Nedîm, asıl konuya gelebilmek için çoğunlukla genelden özele doğru hareket eder. Aşağıdaki beyit, Nedîm'in bir sonraki beyitte Sultân III. Ahmed Hân için

yapacağı övgüye hazırlıktır. Şâirimiz, Sultân Sencer ve Ekber Şâh'ın âlemi ses ile doldurup vasıflandırdığını belirtmiştir;

Âlemi leb-rîz-i âvâz eylemişler vasf edüp
Birisi Şâh Ekberi birisi Sultan Senceri (K. 5/39)

2.3.1.3.4.4. Cengiz Han

Cengiz Han, Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu, devlet adamı ve komutandır. Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han, 1155–1227 yılları arasında yaşamıştır. Yesügey adında bir boy beyinin oğludur. Henüz on iki yaşındayken babası öldüğü için zorluklarla büyüdü. Doğu ve Batı Moğolistan'ı yönetimi altına aldı. Orhun ırmağı kenarında toplanan kurultayda "Cengiz" adıyla hakan ilan edildi. Devletinde ve öteki Moğollar'da Uygur yazısının kullanılmasını buyurdu. Çin ülkesini darmadağın ederek egemenliği altına aldı. Tankut seferi sırasında hastalanarak öldü.

Cengiz Han, Türk ve Ortaasya tarihinde çok tanınmış bir kişiliktir. "Üstün Savaşçı" ve "Taçlar, Tahtlar Hâkimi" gibi sıfatlara lâyık görülmüştür. Türkler, erkek çocuklarına cesaretinden ve yiğitliğinden ötürü "Cengiz" adını vermişlerdir.[22]

Cengiz Han, savaşçılığıyla bilinen, ismiyle bile korku salabilen bir hükümdardır. Cengiz Han'ı bu açıdan şiirine konu edinen Nedîm, Damat Ali Paşa'nın kuvvetinden bahsederken gulüv derecesinde yapılmış, akıllarda iz bırakabilecek bir mübalağaya imza atmıştır. Şâirimiz, onun kılıcının üzerine konan sivrisineğin bile dünyaya Cengiz Han'ın güçlülüğünün haberini vereceğini belirtir;

Bir kerre tîğin üzre konan peşşe-i nahîf
Dehre peyâm-ı satvet-i Cengiz Han verir (K. 4/40)

2.3.1.3.4.5. Hârûn Reşîd

Hârûn Reşîd, Abbasî halîfelerinin en ünlüsüdür (766-809). Halîfe Mehdi'nin oğludur. Rey kentinde doğdu. Genç yaşında Azerbaycan'a vali olarak atandı. Doğu Roma İmparatorluğu üzerine iki sefere çıktı. 786 yılında hükümdar oldu. Horasan'da

[22] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.125,126.

çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için sefere çıktı. Tus şehrine gelince hastalandı ve genç yaşta öldü.

Hârûn Reşîd'in yirmi üç yıllık hükümdarlığı zamanı, Abbasî İmparatorluğu'nun en parlak dönemidir. İmparatorlukta büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Hârûn Reşîd, bilime ve sanata büyük bir önem verdi. Sarayında değerli kişileri toplayarak bunlar arasında tartışmalar yaptırdı. Bu dönemin saray hayatını anlatan "Bin Bir Gece Masalları", ona doğuda ve batıda büyük bir ün kazandırmıştır.[23]

Nedîm, Sultân III. Ahmed'in oğlu Şehzâde Abdülhamid Hân'ın doğumu anlatan târîh kıt'asının ilk beytinde Sultân'ı överken yine tanınmış şahsiyetleri kullanmış ve onları gülünç duruma düşürmüştür. Sultân'dan bütün Arap ve İran ülkelerinin hükümdarı olarak bahseden Nedîm, Kisrî olarak bilinen İran hükümdarı Nûşîrevân'ı ve Abbasî halîfelerinin en ünlüsü Hârûn-ı Reşîd'i onun dergâhının kapısında bir köle olarak tasavvur etmiştir;

Şehenşâh-ı mülk-i Arab hakân-ı iklîm-i Acem
Kim bende-i dergâhıdır Kisrî vü Hârûn-ı Reşîd (K$_1$. 9/1)

2.3.1.3.5. Yunânî şahsiyetler

2.3.1.3.5.1. Aristo

Aristo, ünlü Yunan filozofu ve (M.Ö. 384-322), klasik felsefenin kurucularındandır. Eflâtun'un kurduğu Akademia'da 20 yıl süreyle ona asistanlık yapmıştır. Sonra da 12 yıl boyunca Yunanistan'ı dolaşarak ders vermiştir. Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenen Aristo, Aristoteles veya Aristetalis adları ile de bilinir. Arapçaya çevrilen eserlerinden İslâm dünyası da yararlanmıştır.

Edebiyatta ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkan Aristo, bazı İskendernâme'lerin de asıl kahramanı olarak karşımıza çıkar. Özellikle kasidelerde övülen kişiyi Aristo'ya benzeterek veya onu

[23] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.324.

vesile ederek övmek gelenek olmuştur. Kelime vezin gereği bazen Risto şeklinde de kullanılır.

Aşağıdaki beyit, bir önceki beytin devamı niteliğinde olduğu için tamamlanmamış bir beyittir. Bir önceki beyitte, "Gerçi İskender olunmaz sana teşbîh ammâ / Yine bir vech ile temsîl ederim ben anı" diyen Nedîm'in bu ifadesinden sonra aşağıdaki beyitte "o" ile İskender'in kastedildiğini belirleyebiliriz. Dönemin sultânı III. Ahmed Hân'ın, Damat Ali Paşa'yı veziri olarak belirlemesini anlatan Nedîm, İskender'in de zamanında Aristo'yu veziri olarak belirlemesi arasında benzerlik ilgisi kurmuştur;

Ki o etmişdi Aristoyu zamânında vezîr
Eyledin sen de vezîr Âsaf-ı âlî-şânı (K. 19/35)

Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ın Arsito, Eflâtun gibi filozoflar tarafından sürekli hatırlandığını belirtir;

Aristolar Felâtunlar ki nâmın yâd ederler halk
Budur zannım ki onlar dahı mahrûm-ı basîretdir (K. 14/4)

2.3.1.3.5.2. Felâtûn

Felâtûn, Aristo'nun hocası olan meşhur Yunan filozoftur ve Eflâtun olarak da bilinir. Sokrat'tan öğrenim gören Eflâtun, Mısır'da okumuş ve Yunanistan'a dönerek Atina'da Akademia'yı kurmuştur. M.Ö. 430'da doğan Eflâtun, 348'de ölmüştür. Edebiyatta akıl, hikmet ve isabetli görüş timsali olarak işlenir.

Çokça himayesini gördüğü İbrahim Paşa'yı sıkça öven Nedîm, Paşa'nın yardımlarıyla çaresizlere derman olduğunu anlatır. Paşa'nın yaptıklarını anlatmadan önce de onun Eflâtun görüşlü yani bilgili ve Hz. Hızır gibi de çabuk olduğunu belirtir;

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ-yı Felâtun-re'y kim
Hızr erişdi lutfu çok bî-çârenin dermânına (K. 20/58)

Dîvân şiirinde sultânları tanınmış şahsiyetlerle mukayese etmek ve onları sultânlara karşı gülünç duruma getirmek bir gelenektir. Nedîm de bu geleneğe ziyâdesiyle riâyet etmiştir. Sultân III. Ahmed Hân'ı anlatan şâirimiz, "Hünkârım! Eflâtun gibi tanınmış bilgin şahsiyetler gelip senin büyüklüğünün eteğini öpsün; onları gösterdiğin hünerle elsiz ve ayaksız eyle." diyerek tanınmış filozofu, Sultân karşısında acınacak duruma düşürmüştür;

Felâtunlar gelüp bûs eylesin dâmân-ı iclâlin
Edüp arz-ı hüner her birisin bî-dest ü pâ eyle (K$_1$. 5/3)

2.3.1.3.5.3. Oklidîs

Oklidîs (Öklit), diğer adıyla Öklit, eski Yunan döneminde M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış ünlü matematik bilginidir. İskenderiye'de çağın en ünlü okulunu kurmuş ve bu okulda matematik eğitimi vermiştir. "Elemanlar" adlı geometri kitabı ile tanınır.[24]

Nedîm, estetiğe önem veren mükemmeliyetçi bir şâir olduğunu her dâim kanıtlayabilen bir kişiliğe sahiptir. Aşağıdaki beyitte Kaptan Mustafa Paşa'nın sarayını anlatan Nedîm, geometride ünlü Öklid'in ve resimde ünlü Bihzad'ın gözüyle sarayı incelemiş, sarayın simetriğini bulmuş ve şiiri Nedîmâne bir sanatkâr titizliğiyle de yorumlamıştır;

Eger şeklin temâşâ kılsa Oklîdîs okur ahsent
Ve ger Bihzâd nakş-ı dil-pezîrin görse der hakkâ (K$_1$. 43/22)

2.3.1.3.5.4. Bukrat

Bukrat (Bokrat), diğer adıyla Hipokrates, Eskiçağ'ın en büyük hekimidir. Çağındaki tıp bilgilerini en iyi kavrayan ve bunları kuşkusuz en iyi bilendi. Tıp lanındaki boş inançlara karşı çıkmış ve hastalıkların doğadan geldiğini ileri sürmüştür. Klinik gözleminin öncüsü olma onuru onundur. Birçok hastalığın tedavi yollarını ve ilaçlarını bulmuştur.[25] Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

[24] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.200.
[25] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.336.

İbrahim Paşa'nın toplumun bir sorununa getirdiği çözüm üzerine Nedîm, Allah'a şükrederek Bukrat'ın önleyici işaret parmağı gibi; zayıf, güçsüz nabız üzerine vaktinde çare olmasından bahsetmiştir;

Bi-hamdillah hele sebbâbe-i Bokrat-tedbîrin
Aceb vaktinde dûş oldu o nabz-ı nâ-tüvân üzre (K. 6/38)

2.3.1.3.6. Mitolojik ve efsanevî kişiler

2.3.1.3.6.1. Şehnâme kahramanları

Şehnâme, Şehnâme İranlı şâir Firdevsî tarafından kaleme alınan önemli bir eserdir. Şehnâme'nin konusu İran tarihidir. 60 bin beyittir. Dünya destân edebiyatının en güçlü olan ürünlerinden biridir. Firdevsî, eserini hazırlarken, halk arasında söylenegelen tarihle ilgili hikâyeleri toplamış, bu konuda yazılmış kitapları incelemiştir. Şehnâme'de ilk insandan başlanır, bütün İran hanedânları ve hükümdarları ile Büyük İskender anlatılır. Arapların, İran'ı istilâsı ile Şehnâme son bulur. Firdevsî, Arap uygarlığının etkili olduğu bir dönemde İran'ın İslâmiyetten önceyi yaşayışını milliyetçi bir görüşle canlandırır ve İran kültürünü savunur. Firdevsî, Şehnâme adlı bu eserini Gazne hükümdarı Mahmut'a sunmuştur. Fakat beklediği karşılığı görememiştir. Sultân Mahmut'u küçük düşüren bir yergi yazmış ve Sultân Mahmut da bu ilgisizliğine pişman olarak ona 60 bin dinar göndermiştir fakat bu armağan şehrin bir kapısından girerken öteki kapısından Firdevsî'nin cenazesi çıkmıştır.[26]

2.3.1.3.6.1.1. Zâl

Zâl, Rüstem'in babasının adıdır. Kelime "ihtiyar ve aksakallı" anlamlarına gelir. Zâl, doğduğu zaman saçı, kaşı, kirpikleri bembeyaz olduğu için bu adla anılır. Babası Sâm, onun bu şekilde doğuşunu uğursuz sayarak götürüp Elburz dağına atar. Zâl burada Sîmurg-ı Anka tarafından beslenmiş "Destân" veya "Zer" lâkaplarıyla anılır.

[26] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 1.Cilt, s.264.

İran hükümdarlarından yiğitliği, kuvveti ve savaşçılığı yönünden en ünlü olanları baba ve oğul olan Zâl ve Rüstem'dir. Döneminde sayısız güzelliğini gördüğü İbrahim Paşa'sını anlatan Nedîm, onu Zâl ve Rüstem ile kıyaslar. Paşa'nın memlekette sayısız eserinin olduğunu ve hepsinin aşikâr göründüğünü ifade eden Nedîm, Zâl'i, Zâl-i zer olarak; Rüstem'i de Rüstem-i tüvânâ olarak belirtir ve Paşa ile kıyaslamaya gerek duymaz;

Ey âsaf-ı pür-şükûh u dânâ
Zâl-ı zer ü Rüstem-i tüvânâ
Teşbîh olunur mu sana zîrâ
Âlemde eserlerin hüveydâ
Anlarsa bir eski dâstandır (M. 5/IV)

2.3.1.3.6.1.2. Rüstem

Rüstem, İran'ın ünlü kahramanıdır. Adı Şehnâme'de övgülerle anılır. "Rüstem-i Dâstân, Rüstem-i Zâl, Pûr-ı Zâl, Pûr-ı Zâl-i Zer, Pûr-ı Destân, Tehemten, Heft-hân-ı Acem" gibi sıfatlar hep onundur. Eski şiirimizde kahramanlık, acı kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak özellikle kasîdelerde anılan Rüstem, Cemşîd soyundan gelen Nerimân'ın torunu ve Sâm'ın oğlu olan Sicistân ve Seyistân hükümdarı Zâl'ın oğludur. Daha delikanlılığında birçok devleri ölüdürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. M.Ö. 4. asırda Keykavûs zamanında yaşadığı sanılmaktadır. Siyavuş'u öldürmesi ile ünlüdür.

Sultân III. Ahmed Hân'a seslenerek ne kadar büyük hükümdar, ne denli muazzam bir padişah olduğunu haykıran Nedîm, yiğitliği ile ünlü Rüstem ve Sâm'ın gelip Sultân'ın eteğini öpmekten büyük bür övünç duyacağını belirtir;

Şehriyârâ sen ol sultân-ı mu'azzamsın kim
Fahr eder bûs-ı rikâbınla senin Rüstem ü Sâm (K_1. 2/12)

Behrâm'ın Rüstem tarafından öldürüldüğünü belirten Nedîm, "Sultânın kılıcı Behrâm'da olsaydı, Rüstem'in Behrâm'ı öldürmeye gücü yetmezdi." diyerek Sultân III. Ahmed'in kılıcına övgü yağdırmıştır;

Tîğın olsaydı miyânında eger Behrâmın
Rüstemin hançerine sînesi olmazdı niyâm (K$_1$. 2/13)

2.3.1.3.6.1.3. İskender

İskender, eski kültürümüz iki İskender tanır. Bunların birincisi İskender-i Zülkarneyn, diğeri de İskender-i Yunanî (yani Makedonyalı Filip'in oğlu İskender)'dir. Hayatları yaşadıkları bölgeler ve başarıları yönünden birbirlerine çok benzeyen bu kişileri eski tarih, tefsir, edebiyat vs. müellifleri çok defa aynı kişi sanmışlardır. Oysa Kur'ân-ı Kerîm'de hayatı hakkında bilgi verilen Zülkarneyn ile hayatını Yunan kaynaklarına dayalı batılı eserlerden öğrendiğimiz Büyük İskender'in birbirleriyle hiçbir alâkaları olamaz. Bir defa Büyük İskender M.Ö. 3. asırda yaşamış olup içki içen, adam öldürmekten zevk alan, adâlet tanımaz, ırk ayrımı güden, Mısır'a bir Tanrı olarak giren, çok Tanrılı Grek dinine uyan ve hatta eşcinsel bir kişidir. Oysa bir peygamber veya "salih kul" olması gereken Zülkarneyn'de bu gibi özellikler elbette bulunamaz.

Sultânlarını çok seven ve onlara dâima kasideler yazan Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ı o denli yüce bir kimliğe bürür ki İskender onun dergâhında kapıcı bile olamaz;

Sana İskenderi teşbîh edenin aklı mı var
Olabilmez o senin dergehinin derbânı (K. 19/33)

Dönemin padişahının emrine âmade olduğunu her fırsatta ifade eden Nedîm, aşağıdaki şiirinde İran hükümdarlarından Ferîdun, Dârâ, İskender ve Hüsrev'e karşı padişahının zaferini âdeta müjdeler. Hünkâr; Ferîdun'un tacını başından alır, Dârâ'nın memleketinden İskender'i çıkarır, doğu ülkesini de Hüsrev'e bağışlar;

İster isen al Ferîdûnun başından efseri
İster isen mülk-i Dârâdan çıkar İskenderi
İster isen Husreve bağışla mülk-i hâveri
Her ne emrin varsa hünkârım buyur ferman senin (M. 31/2)

2.3.1.3.6.1.4. Dârâ

Dârâ, İran'ın Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu hükümdarıdır ve Keykûbâd olarak bilinir. Ayrıca "hükümdar" anlamı da olan Dârâ, Avrupa'da Pers kralı "Darius" olarak bilinir. Dârâ, Büyük İskender ile yaptığı savaşta ölmüştür. Dârâ-yı Kebîr (Büyük Dara) olarak anılır ve çok zaman İskender ile birlikte savaş sahnelerinde yer alır. Ayrıca dâr kelimesi ile de bazı kelime oyunları yapılır. İhtişâm ve ululuk sembolü olarak ele alınan Dârâ, İskender'in bir hilesi sonucu Mabeyncisi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Ölürken İskender'e kızı Ruşeng (Roksane) ile evlenmesini ve ailesini koruyup gözetmesini vasiyet etmiştir. Dârâ, Keyâniyân sülalesinin son padişahı olup Pers İmparatorluğu'nun son hükümdarı olarak kabul edilir.

Dârâ, Dîvân şiirinde yücelik ve ihtişâm sembolü olarak kullanılır. Sultân III. Ahmed Hân'ı anlatan Nedîm, "Dârâ ve Hâkân'ın debdebesini senin haşmetine benzetenler; dünyada mevki, haşmet ve azizlik şeklinin ne olduğunu bilmeyenlerdir." diyerek Sultân'ın büyüklüğünü pekiştirmiştir;

Felekde resm-i izz ü câh u haşmet n'idügün bilmez
Senin dârâtına teşbîh eden Dârâ vü Hâkânı (K. 11/37)

Bu şiirinde de yine Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, İran hükümdarlarından İskender, Dârâ ve Cem'in Sultân'ın parlaklığının önünde her zaman bir haberci gibi yürüyüp gideceğini belirterek Sultân'ının yüceliğini perçinler;

Sensin o sultân-ı cihan rahşın önünde her zaman
Mânend-i peyk olur revan İskender ü Dârâ vü Cem (K. 12/6)

Damat İbrahim Paşa'nın sözlerindeki ikbali ve büyüklüğü görenler için Cem ve Dârâ'nın sözü Şehnâme gibi efsane gelir;

Âsaf-ı ahd ki ikbâl ü celâlin görene
Cem ü Dârâ sözü Şehnâme-veş efsâne gelir (K. 15/12)

2.3.1.3.6.1.5. Cem, Cemşîd

Cem, Pişdâdiyân sülalesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. Nuh Peygamber zamanında yaşadığı söylenir. Yakışıklı ve şânı yüce padişahlar hakkında sıfat olarak kullanılan Cem'e, "Zendavesta"da bir Hind mabûdu olarak rastlanır.

Cem, insanlara faydalı olan birçok sanatı icad etmiş, güneşin hareketi esasına dayanan güneş yılını o kabul etmiş ve Nevrûz'u yılbaşı ittihaz etmiştir. Ayna ile anılan Cem, İskender kişiliğine bürünür ve ayrıca şarabı bulanın da o olduğu söylenir. Cem meclisi, âyin-i Cem, ayn-ı Cem bu itibarla söz konusu edilir (Pala, 2004: 87).

Dîvân şiirinde "Cemşîdin Meclisi" oldukça ünlüdür. Bu meclis şendir, gönülleri ferahlatır. Aydınlıktır, insanın içini ısıtır. Nedîm de Cemşîdin Meclisi'nden bahsetmiştir. İbrahim Paşa'nın topluma olan yararını anlatan Nedîm, yasa bürünmüş olan bir milletin, onun gelişiyle ne derece şen olduğunu anlatmak için "bezm-i Cemşîd" tamlamasını kullanmıştır;

Ya'ni İbrâhîm Pâşâ kim fezâ-yı âlemi
Mâtem-âbâd olmuş iken bezm-i Cemşîd eyledi (K_1. 31/3)

Muhammed Paşa'nın sarayının güzel, ferah, lüks ve eğlenceye müsait yönünü anlatan Nedîm, zevkine düşkünlüğü ile bilinen İran kükümdarı Cemşîd'in bu sarayı göremeden ölmesine karşı duyduğu üzüntüyü dile getirir. Bu beyitte Cemşîd'i ele alan Nedîm'in asıl maksadı sarayın ihtişâmını anlatmaktır;

Hele hammâmını bir vech ile tavsîf edemem
Görmeden gitdi cihandan onu Cemşîd eyvâh (K_1. 44/12)

Dîvân şiirindeki rivâyetlere göre şarabı Cem bulmuş ve şarabın içildiği yere de o günden beridir "Meclis-i Cem" denilir olmuştur. Hatta çoğu zaman şaraptan sonra birer öpücük verilmesi de âdettendir;

Meclis-i Cem kurulaldan olagelmiş elbet
Câmdan sonra birer bûse verilmek âdet
Bâri sen ey nigeh-i hasret edüp bir cür'et
Şunu bir söylesen olmaz mı kadehkâra aceb (M. 13/II)

Gönül erbaplarının kafaları şarabı bulan Cem gibi hoştur. Onların sineleri de kadeh gibi hem neşeli hem de temizdir;

Hoşdur erbâb-ı dilin serleri mânende-i Cem
Sâfdır sîneleri şevk ile mânende-i câm (K. 10/33)

Aşağıdaki beyitlerde de Cemşîd ve Cem yine kadeh, şarap, kadeh duâsı ve mutluluk dolayısıyla ele alınmıştır;

Derdim ki gelmiş anda tarh-ı ikâmet etmiş
Cemşîd-i kâmkârın eyyâm-ı hoş-güvârı (K. 38/7)

Hilâl sandığın ey gırra-meset Cemşîdin
Tehî cihanda kalan sâgar-ı keşîdesidir (G. 27/5)

Kadeh du‘âsını gör de mukayyed olma Nedîm
Hikâyet-i Key ü Cemşîde Cem fesânesine (G. 123/7)

2.3.1.3.6.1.6. Kahramân

Kahramân, İran mitolojisinde adı geçer. Pişdâdiyân sülalesinden Tahmurs’un oğlu imiş. Devlet tarafından kaçırılıp onlar arasında büyümüştür. Ergenlik çağına gelince suda aksini görüp devlere benzemediğini anlamış ve bir gergedana binerek insanların bulunduğu yere gelmiş. Orada birçok kişiyi öldürmüş. Rüstem’e yenilmiş. “Kâtil” lâkabıyla anılırmış.

İran’ın meşhur hükümdarlarından Kahraman, kılıcıyla; Sâm, gürzüyle; Zâl de hançeri ile şiirlere konu olur. Bu üç hükümdarı da anıldıkları savaş âletleriyle birlikte aynı beyitte ele alarak şâirlik yeteneğini bir kez daha gösteren Nedîm’e göre Sultân III. Ahmed Hân’ın hükümdarlığı o kadar büyüktür ki onun savaşında bu kahramanlar savaş malzemeleriyle birlikte işçi olarak çalışırlar;

Sensin ol dâver k'olur rezminde dâim kârger
Kahramânın tîğı Sâmın gürzi Zâlın hançeri (K. 5/26)

2.3.1.3.6.1.7. Behmen

Behmen, İran mitolojisine göre İsfediyâr'ın oğlu olan Erdşir'in lâkabıdır. Kelime sıfat olarak "zekî, anlayışlı" anlamlarına gelir. Şehnâme'de Zerdüşt'e inen meleğin adı da Behmen olarak kayıtlıdır. Avesta'da adı "Vohumena" olarak geçer. İran hâkimleri "akl-ı evvele" de Behmen derler. Brehmen kelimesinin hafifletilmiş şekli olarak gösterilen Behmen, güneş takviminin on birinci ayı olarak da bilinir.

Ferverdîn, İran takvimine göre bahar mevsiminin ilk ayıdır. Aşağıdaki şiirde Behmen'i kılıcıyla birlikte ele alan Nedîm, İslâmın gülbahçelerine ferverdinin; kötü niyetlilerin bahçelerine de Behmen'in ayının kılıcının uygun olacağını belirtmiştir;

Cebhesi gülşen-i İslâma meh-i ferverdin
Bâğ-ı bed-hâhına şemşîr-i hilâl-i Behmen (K. 2/41)

2.3.1.3.6.1.8. İsfendiyâr

İsfendiyâr, Şehnâme'de adı geçen İranlı târihî-efsanevî kahramanın adıdır. Keyâniyân sülalesinden Güştasb'ın oğludur. Rüstem ile birlikte "Heft Hân" adlı tehlikelerle dolu yolu geçen iki kişiden biridir. Rüstem ile yaptığı savaşta ölmüştür. Yaşam öyküsü Şehnâme'de uzun uzun efsanelerle süslenerek anlatılan İsfendiyâr, Dîvân şiirinde yiğitliği ve savaşçılığıyla anılan bir kişidir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Sultân III. Ahmed Hân'ın yüce kişiliğinden bahseden Nedîm, İsfendiyâr'ın Sultân'ın ayağının toprağını gözlerine sürme olarak sürmesi durumunda kirpiklerinin, Rüstem'in kılıcına elinin tersi ile vurabileceğini belirtir;

Eger İsfendiyâr etmiş olaydı hâk-i pâyin kuhl
Ururdu dest-i red müjgânı tîr-i pûr-ı Destâna (K. 16/15)

2.3.1.3.6.1.9. Hüsrev

Hüsrev, Nûşîrevân'ın torunudur. Sasaniyân sülalesinden bir padişah olup "Pervîz" lâkabıyla bilinir. Pervîz, balık demektir. Bu padişah balığı çok severmiş. 589 yılında tahta geçmiş olup Ermeni prensesi Şîrîn'e olan aşkı dillere destân olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivâyetler uydurularak efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şîrîn'i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihi kişiliğinden çok efsanevî kişiliği ile söz konusu edilir. Ferhâd ile Şîrîn veya Hüsrev ü Şîrîn adlı mesnevîlerde vuslata eren bir âşık olarak ele alınır.

Dönemin padişahı Sultân III. Ahmed Hân'ın yüceliğini ele alan Nedîm, onu İranlı hükümdar Ferîdun ve Hüsrev ile kıyaslar. Nedîm'e göre Sultân, cihanı süsleyen şahlar şâhıdır, Ferîdun ve Hüsrev'in tahtları ise eskimiş birer efsaneden ibârettir;

Şehenşâh-ı cihân-ârâ ki tâc u tahtı yanında
Serîr-i Husrev ü taht-ı Ferîdun köhne efsâne   (K. 16/13)

Sadâbâd Kasrı'nın ihtişâmını anlatan Nedîm, onu İranlı hükümdarlardan Dârâ ve Hüsrev'in eserleriyle karşılaştırır. Şâirimiz, İranlıların eserlerini bir hayli zayıf düşürür. Hatta onların eserleri Sadâbâd karşısında o kadar zayıf düşer ki İranlı hükümdaralar Sadâbâd gibi bir sarayı, rüyalarında bile görmemişlerdir;

Düşde görmüş mü ya Dârâ bu kadar dârâtı
Husrev etmiş mi tasavvur bu kadar unvânı   (K. 19/31)

2.3.1.3.6.1.10. Ferîdûn

Ferîdûn, Pişdâdiyân sülalesinden altıncı hükümdar olan İran'lı meşhur padişahtır. Cemşîd'in sülalesinden olup Dahhâk'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. Ferîdûn ihtiyarlayınca ülkeyi üç oğlu arasında pay etmiştir. Lâkabı Ferrûh'tur. Ferîdûn kelimesi bir Hintli mabût veya melek olarak bilinen Teriton'dan bozmadır. Bu melek yeryüzüne musallat olan Dahhâk adlı ejderhayı öldürmüştür. Edebiyatta Ferîdûn bir adâlet timsali olarak anılır.

Şâirimiz, padişah Sultân III. Ahmed ve onun Dîvân-ı Hümâyûn'unu, İskender ve Ferîdun ile mukayese etmiştir. Nedîm'e göre bu padişahın mevkisi ve kutlu meclisi öylesine düzenlidir ki, İskender böyle bir mevkiyi düşünememiş; Ferîdun ise, rüyasında bile görememiştir;

Tasavvur etmedi bu câhı hülyâsında İskender
Ferîdun görmedi rü'yâda bu tertîb-i dîvânı (K. 11/34)

Ferîdun ile Sultân III. Ahmed Hân'ı karşılaştıran Nedîm, Ferîdun'un bu dünyada olan övüncünün, Sultân'ın bir haberini alması ile son bulacağını belirterek Sultân'ın Ferîdun'dan ne denli yüce olduğunu ifade eder;

Ferîdun tâc ile fahr eyler ise ger bu âlemde
Ana bir peykini gönder de sen zevk u safâ eyle (K_1. 5/4)

2.3.1.3.6.1.11. Behrâm

Behrâm, Sasaniler soyundan İranlı bir hükümdardır. Bu hükümdar 420'de tahta çıkıp yirmi yıl saltanat sürmüştür. Gûr, yani yaban eşeği avına merakından dolayı kendisine "Behrâm-ı Gûr" denmiştir. Rivâyete göre yine bir av esnasında yaban eşeği kovalarken bir çukura düşüp ölmüştür. Gûr aynı zamanda "mezar, çukur" demektir. İran mitolojisinde Merîh Savaş Tanrısı'dır. Bu bakımdan özellikle Dîvân şâirleri Behrâm'ın adını hem kahraman hem de bir "Savaş İlâhı" olarak anarlar.

Behrâm, savaşçılık özellikleri dolayısıyla ele alınan İranlı bir hükümdardır. Nedîm de Behrâm'ı bu açıdan ele almış ve onu İbrahim Paşa ile kıyaslamıştır. Nedîm, "Elindeki kılıca Behram can korkusu ile bakıp ayağı samanyolunun üzerinde dolaşsın." diyerek İbrahim Paşa'yı yüceltmiş, Behrâm ile de âdeta dalga geçmiştir. Aşağıdaki beyitte ismi aynı zamanda Merîh yıldızı olan Behrâm'ın ayaklarının samanyoluna dolanacağını söyleyen şâirimiz aynı zamanda onun gökyüzündeki anlamına da işaret etmiştir. Nedîm, diğer iki beyitte de Behrâm'ı savaşçılık özelliği dolayısıyla ele alımış ve özellikle kılıcını (şemşîr, tîğ) ile karşılaştırma unsuru olarak kullanmıştır;

Bakup destindeki şemşîre bîm-i cân ile Behrâm
Dolaşsın ayağı dâmana râh-ı kehkeşân üzre (K. 6/55)

Behrâmı biçer dest-i celâlindeki şemşîr
Sîmurgı kapar dest-i celâlindeki nâvek (K$_1$. 6/16)

Âsmân olsa lehîb-i sühanından pür-tâb
Âb olup damlar idi âhen-i tîğ-ı Behrâm (K$_1$. 2/6)

2.3.1.3.6.1.12. Sâm ve Nerîmân

Sâm, Şehnâme'de adı geçen bu kahraman Ferîdûn zamanında yaşamıştır. Nerîmân'ın oğlu olup çok kuvvetli imiş. Nuh Peygamber'in oğullarından birinin adı da Sâm olup Sâmî ırkın babasıdır.

Nerîmân, Rüstem'in dedesi olan Sâm'ın babasıdır. İran mitolojisinde adı oğlu Sâm'ın yiğitliği ile anılır. Özellikle kasidelerde övülen kişi Nerîmân'a benzetilebilir.

Dîvân şiirimizde Sâm ve Nerîman çoğunlukla yiğitlik dolayısıyla ele alınır. Şâirlerimiz özellikle kasidelerde bahsettiği kişileri yiğitlik bakımından Sâm ve Nerîmân ile karşılaştırır. Nedîm, Sadrazam Damat Ali Paşa'nın öfke ile Sâm ve Nerîman üstüne at salması durumunda savaşın hemen başında yanında bulunanların tozuyla hepsinin kör olacağını ifade eder;

Kûr eder der-ceng-i evvel dîdesin gerd-i haşem
At salsa hışm ile Sâm u Nerîmân üstüne (K. 3/32)

2.3.1.3.6.1.13. Nûşîrevân

Nûşîrevân, İran'ın Sasaniyân sülalesinden adâletiyle ün salmış bir hükümdardır. M.S. 531 ile 579 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Peygamberimiz bu hükümdarın son yıllarında dünyaya gelmiştir. Lâkabı "âdil" olup adı çok sık kullanılır. Akıllı, tedbirli, dirâyetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültürüne hizmet eden bir padişah imiş. Adı Hüsrev'dir. Nûşîrevân kelimesi "Anûşek-Revân (ölmez ruhlu)" tamlamasından bozulma olup halk tarafından ona verilen bir sıfattır. Kisrâ lâkabı da ilk defa ona verilmiştir. Bağdat yakınlarındaki Medâyin'de yaptırmış olduğu geniş ve

muhteşem sarayının büyük bir bölümü olan Tâk-ı Kisrâ ya da Eyvân-ı Kisrâ, halkını ve yabancıları kabul edip dinlediği, adâletsizliğe uğrayanlara yardım ettiği yerdir. Genişliği, yüksekliği ve uzunluğu ile ünlü olan bu Tâk da edebiyatta anılır.

Dîvân şiirinde sarayı ile şiirlere konu olan İran hükümdarı Nûşîrevân, şâirlerimiz tarafından mukayese amaçlı ele elınmıştır. Nedîm de konuyu bu açıdan ele alarak onun sarayı ile İbrahim Paşa'nın yaptırdığı "Sadâbâd"ı karşılaştırmış ve Nûşîrevân'ı bir hayli küçük düşürmüştür;

Şüphesiz Nûşîrevânın tâcı başından düşer
Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı izz üşânına (K. 20/22)

2.3.1.3.7. Masal ve hikâye kahramanları

2.3.1.3.7.1. Ferhâd ile Şîrîn

Ferhâd u Şîrîn, İran edebiyatı mesnevî konuları arasında önemli yer tutan bir hikâyedir. Hürsev ü Şîrîn olarak da bilinen hikâye, Dîvân edebiyatında da mesnevî konusu olarak işlenmiştir. Dîvân edebiyatındaki mesnevîlerde Hüsrev'in Şebdîz; Şîrîn'in de Gülgûn adlı birer atları vardır. Konu değişik şekillerde birçok kez işlenmiştir. Ancak ilk Hüsrev ü Şîrîn mesnevîsi Genceli Nizâmî tarafından ele alınmıştır. Şiirlerde Hüsrev, Ferhâd ile Şîrîn adları, Leylâ ve Mecnûn kadar sık kullanılmıştır. Halk edebiyatında manzûm veya mensur olarak işlenen konu, Dîvân şiirinde manzûm olarak özellikle hamse müellifleri tarafından sık sık ele alınmıştır. Şîrîn kelimesinin tatlılık ile ilgili anlamlarından faydalanılarak daha çok "dehân (ağız)" kelimesi ile birlikte kullanımı hayli yaygındır. Telmîh, tanâsüp, tevriye ve irsâl-i mesel sanatlarına zemin hazırlanması bakımından da Ferhâd ile Şîrîn hikâyesi önem kazanır.

Dîvân şiirinde Ferhâd, çoğunlukla aşkı uğruna dağları delen, su yolları yapan bir mimar-mühendis kimliğiyle okurun karşısına çıkar. Bu durumdan yola çıkan Nedîm, Ferhâd'ın "Bî-sütûn" dağını delmesi hâdisesine atıfta bulunmuştur;

Etmem endûhte-i gayre heves çün pervîz
Açdı Ferhâd-ı hayâlim bana bir nev-ma'den (K. 2/12)

Ferhâd, Bî-sütûn dağına vurduğu balyoz darbelerinin sesiyle; Kays da çöl zincirlerinin iniltisiyle akıllarda bir ezgi bırakmıştır;

Bî-sütun Ferhâda hem-âheng ise Kaysın dahı
Nâle-i zencîr usûl-i nağme-i feryâdıdır (G. 22/4)

Ferhâd'ın aşkı Şîrîn de beyitlerde yer bulur. Nedîm, bilek gücü ile çalışan Ferhâd'ın bileklerini, Şîrîn'in uykuda görmesiyle neler yapabileceğini anlatır;

Hâbda görseydi ger Şîrin safâ-yı sâ'idin
Tatlı cânından varup el yurdu cûy-ı şîrde (G. 139/2)

Dîvân şiirinde genel olarak bilek gücü ile anılan Ferhâd, şâirlerimizin âşıkları karşısında irâdesiz kalır. Nedîm'in âşığı, aşkın baltası ile maden dağını delme hususunda yüz Ferhâd'a yardım edebilecek güçtedir;

Ne gedâyız biz efendim ki sen oldun üstâd
Tîşe-i aşk ile kân delmede sad Ferhâda (G. 129/7)

2.3.1.3.7.2. Leylâ ve Mecnûn / Kays

Leylâ ile Mucnûn, bu hikâye İslâm edebiyatlarında mesnevî konusu olan aşk hikâyelerinden biridir. Hikâye kahramanlarının gerçek kişilikler olduğu sanılmaktadır. Bir rivâyete göre Mecnûn, şâir Kays b.Mülevvaha'l-Âmirî'nin lâkabıdır ve bu hikâye onun şiirlerinin yorumundan doğmuştur. Ancak onun Emevî ailesinden olup amcasının kızını seven bir genç olduğunu ileri sürenler de vardır. Leylâ'nın gerçek adı ise Leylâ binti Mehdî b. Sâ'di'l-Âmirî'dir.

Birçok yazar tarafından değişik şekillerde ele alınan bu hikâyenin derli toplu ilk örneği İranlı Genceli Nizâmî'nin kaleminden çıkmıştır (1188). Bu ilk Leylî ve Mecnûn mesnevisi doğrudan Arap kaynaklarına dayanır. Nizâmî'den sonra İran ve Türk edebiyatında aynı konu defalarca kaleme alınmış ve Mecnûn ile Leylâ'dan birini cennete; diğerini ölüme sürükleyen derin ve acıklı aşkları dillere destân olmuştur.

Türk edebiyatında otuzdan fazla şâir bu konuyu işlemiştir. Bunların çoğu Nizâmî'nin etkisi altında veya onun eserinin tercümesi yoluyla yazılmıştır. Ancak Alî Şîr Nevâî ile Fuzûlî, hikâyeye yeni bir ruh kazandıran şâirlerdir. Türk edebiyatında bu hikâyeyi ilk defa yazan şâir Şahidî'dir. Fuzûlî'nin eseri, insanoğlunun verebileceği en yüksek tasavvufî tecrübe ile erişilemeyen ve tatmin edilemeyen sevgilinin ilhâm ettiği acı duyguların olgun bir lirizm içinde terennümüdür.

Hemen hemen bütün şâirler Leylî (karanlık, gece) ve Mecnûn (deli, aşk çılgını, divâne) kelimeleri üzerinde sanatlar yapmışlar ve sevgilinin saçını ve âşıklığı birer mazmûn hâline getirmişlerdir.

Nedîm de dönüp dolaşıp kendini Leylâ-Mecnûn terâzisine vurmuştur. Fuzûlî'nin;

Mende Mecnûn'dan füzûn âşıklık isti'dâdı var
Âşık-i sâdık menem Mecnûn'un ancak adı var (Fuzûlî Dîvânı G. 75/1)

beytinde görülen "Aşk'ını Mecnûn'un aşkından üstün tutma geleneği", Nedîm'de de açık ve sık görülen bir durumdur. Öyle ki, Mecnûn henüz çölün ne olduğunu bilmezken Nedîm'in aşkı çöllerde ceylanlarla bakışırdı;

Görmeden Mecnûnların sahrâdaki cem'iyyetin
Sevdiğim meşk-i nigâh eylerdin âhûlarla sen (G. 103/5)

Dîvân şiirinde sevgililerin ilk tipi diyebileceğimiz bir Leylâ vardır. Birçok şâirimiz, güzellerini Leylâ'ya teşbih eder. Nedîm'in güzelleri de yer yer Leylâ yüzlüdür;

Gezermiş kasrın etrâfında yer yer tâze meh-rûlar
Mükahhal gözlü şîrîn sözlü leylî yüzlü âhûlar
Hemân alkış sadâsın andırırmış çağlayan sular
Ederlermiş du'âsın pâdişâh-ı ma'deletkârın (M. 29/III)

Nedîm, çok neşeli bilinmesine rağmen, zaman zaman içe kapanıklıklarını da şiirine yansıtmıştır. Kendini aşktan dîvâne olmuş bir Mecnûn'a benzeten Nedîm, duyulmaz bir çığlık ile Mecnûn'un hikâyesini okur;

Hücûm-ı nâle ile dâstân-ı Kaysı okur
Garîb hâl ile gördüm Nedîm-i şeydâyı (G. 166/5)

Leylâ'nın aşkı Mecnûn'u âdeta çöllerde zincir ile kilitlemiştir. Bu bakımdan Mecnûn genellikle zincir ile anılır;

Hâne-i âyînede Leylâyı çokdur seyr eden
Sen gönül Mecnûnu seyret hâne-i zincirde (G. 139/6)

Meşhur aşkların kahramanlarından geriye muhakkak bir şeyler kalır. Mecnûn'dan kalan da yine onun dünyadaki çileleridir. Yani, Mecnûn'dan kalan söğüt ağacı, kafası dağınık kıllardan bellidir;

Kalır âlemde ehl-i aşkdan bir yâdgâr elbet
Ser-i jûlîde mûyundan nişandır bîdi Mecnûnun (G. 64/6)

Sevgilinin saçı, Leylâ'nın saçına teşbih edilir. Âşığın gözyaşı da tıpkı Mecnûn'daki gibidir ve seller gibi akıp gider;

Mecnûn gibi gözden akıdup eşk ile seli
Ey turrası Leylî
Olmak görünür aşkın ile âleme rüsvâ
Aldı beni sevdâ (G.M. 1/6)

2.3.1.3.7.3. Yûsuf ile Züleyhâ

Yûsuf ile Züleyhâ veya Yûsuf u Zelîhâ olarak da bilinen ve Doğu edebiyatlarında sık kullanılan, konusunu Kur'ân'dan alan klasik aşk mesnevîsidir. Dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Yûsuf Peygamber'in kıssâsını anlatan Yusûf u Züleyhâ mesnevîsi, Kur'ân'da 111 âyet (Yûsuf sûresi) hâlinde anlatılan kıssânın aşk ağırlıklı olarak edebiyata yansımış şeklidir.

En eski dînî hikâyelerden biri olan Yûsuf u Zelihâ kıssâsı, kaynağını Tevrat'tan alarak çeşitli renkler altında zamanımıza dek gelmiştir. Kur'ân'da Ahsenü'l-Kasas (kıssaların en güzeli) adıyla anılan bu kıssâ, en eski ve hiç eskimeyen bir roman olarak nitelenir. Edebi çehreye büründüğü zaman lirizmin

doruğuna erişen bu hikâyeyi, İslâm edebiyatında mesnevî biçimiyle ilk defa Firdevsî yazmıştır.

Türk edebiyatında birçok şâir tarafından ele alınan Yûsuf u Züleyhâ mesnevîsinin en ünlü örneğini Hamdullah Hamdî kaleme almıştır. 6241 beyitten oluşan bu eser Türk edebiyatında lirizmin doruk noktalarından biri sayılır (Pala, 2004: 486).

Dîvân şâirleri, Hz. Yûsuf ile Züleyhâ arasında geçtiği rivâyet edilen gömleğin yırtılması hâdisesini çeşitli açılardan işlemişlerdir. Bu durumu "sîne-çâk" şeklinde ifade etmeye çalışan Nedîm, Züleyhâ'nın canının göğsünün yırtık olmasıyla bile ayrılığın acısıyla yanan Hz. Yûsuf'un bedenine sığmayacağını belirterek bu konudaki yeteneğini ortaya koyar;

Aşk ile sığmaz idi cân-ı Züleyhâ cisme
Sîne-çâk olsa n'ola bu gam-ı hicrâna göre (G. 122/4)

Hz. Yûsuf, hem kanlı gömlek hem Züleyhâ tarafından yırtılan gömlek hem de babası Hz. Ya'kûb'un gözlerini açmaya vesile olan gömlek dolayısıyla şiirlere konu olur. Yûsuf Peygamber'i bu bakımdan şiirine konu edinen Nedîm, "Ey gül gömlekli Yûsuf gibi güzel sevdiğim! Sensiz can elbisesi, zehirli gömlek gibi vücudumda yara açıyor." diyerek sevgiliyi gül desenli gömlek giymiş Yûsuf Peygamber'e teşbih etmiştir;

Sensiz ey Yûsuf-ı gül-pîrehenim câme-i feth
Zahm urur cismime pîrâhen-i mesmûm gibi (G. 151/3)

Yûsuf Peygamber, bir iftirâdan dolayı Mısır zindanlarında kalmıştır. Sonu hazine bakanlığı olan bu zindanlar yedi yıl sürmüştür. Bu açıdan da Dîvân şiirinde sıklıkla işlenen konulardan biridir. Nedîm, Hz. Yûsuf'un zindanda kalması ve sonunda bir selâmetin olması hâdisesini ele almış ve bu durumu gönlüne anlatarak onu rahatlatmaya çalışmıştır;

Sînede teng olma ey dil kim seni der-bend eden
Matla'-ı kâm eyleyendir Yûsufun zindânını (G. 160/8)

2.3.2. Kavim, ülke, şehir ve yer adları

2.3.2.1. Türk

Türk, bu kelime Dîvân şiirinde genel olarak göz ile birlikte ve daha çok Tâcik ve Tatarlardan kinâye olarak kullanılır. Türklerin usta avcı, at binici ve ok atıcı oldukları da zaman zaman göz ile birlikte söz konusu edilir. Beyaz ırktan ve güzelleri ile ünlü oluşu ise onun ayrı bir yönüdür. Burada Dîvân şâirlerinin kendilerini Osmanlı olarak kabul etmeleri ve henüz dünya üzerinde milliyet fikrinin uyanmadığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bilindiği gibi Türklük fikri bizde Tanzimât'tan sonra gelişmiştir.

Dîvân edebiyatında Türk ismi genellikle sıfat olmak üzere kullanılmış ve sevgililer hakkında söylenmiştir. Osmanlı toplumunda Türk denilince Tatar ırkı akla gelirdi. Çoğunlukla Hıta ve Kıpçak çölünün insanları hakkında kullanılır ve Hülâgü orduları kinâye edilirdi. Bunların işi savaşmak olduğundan eziyete meyilli idiler. Bu benzerlik dolayısıyla Dîvân şâirleri de sevgililerini "Türk" sıfatıyla anar olmuşlardı. Nitekim "Türk" kelimesi bir milletin ismi değil bir sevgili yahut zümrenin sıfatı olarak değerlendirilmelidir.

Türk, kavramı sadece kavim adıyla değil, aynı zamanda güzel anlamında da kullanılarak beyitleri süslemiştir. Türklerin gururlu olduğunu belirtren Nedîm, aynı zamanda güzel veya çirkin ayrımı yapmadan bir Türk güzele vurulduğunu ifade eder;

Gerekse nîk ü ger bed âşıkım ol Türk-i mağrûra
Ne söyler zâhide hâsıl ne yahşı ne yamanımdan   (G. 108/4)

2.3.2.2. Âd ve Semûd

Âd kavmi Nûh Peygamber'den sonra Umman ile Hadramut arasındaki çöllerde yaşamıştır. Tefsirlerde bu kavim hakkında teferruatlı ve İsrailiyyat kabilinden efsanevî bilgiler vardır. Edebiyatta teşbih ve telmih yoluyla anılır.

Semûd, Salih Peygamber'in gönderildiği kavimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerine âsi oldukları için bir sayha ile helâk oldukları yazılıdır.

Âd ve Semûd kavimleri genellikle birlikte anılır ve Dîvân şiirinde çoğunlukla helâk olmaları sebebi ile ele alınırlar. Nedîm de bu şiir geleneğine uygun bir biçimde bu kavimleri ele almış ve makam sahiplerinin bu kavimlere bakarak ders çıkarmaları gerektiğini ifade etmiştir;

Kahr eylediler bâd-ı bürût ile cihânı
Bakmaz mı bu câh ehli aceb Ad ü Semûde (G. 124/3)

2.3.2.3. Tâtâr

Tâtâr, Tatar ırkı anlamındadır. Daha çok misk ile birlikte anılır. Bunun nedeni misk'in Anadolu illerine Tatarlar tarafından ve uzak diyarlardan getirilmesidir. Dîvân şiirinde genel olarak nâfe-i Tatar, misk-i Tatar, ahû-yı Tatar terkipleri de konu ile ilgili beyitlerde kullanılır. Kelime mecâzen "zâlim, gaddâr, merhametsiz" anlamına gelir. Bunun için daha çok gamze ve saç ile birlikte bulunur.

Ceylânın pıhtılaşmış kanından elde edilen nâfe, güzel kokusu ile ünlü bir tür misktir. Tatar ırkından olanların bu kokunun temini ile uğraştığı bilinir. Sevgiliyi naz güneşi olarak gören Nedîm, Tatarlar tarafından uzak diyarlardan getirilen nâfeyi, sevgilinin saçına fedâ eder;

Heman hitâb edüp ey âftâb-ı nâz dedim
Ki ey fedâ o siyeh zülfe nâfe-i Tâtâr (K. 7/14)

2.3.2.4. Hind, Hindû

Hind; Hintli, Hint anlamındadır. Hindû şeklinde de kullanılan bu kelime Hindistan ahalisini anlatır. Hintler, siyâhî ırktan olmaları sebebi ile Dîvân şiirinde birçok güzellik unsurları Hindû'ya benzetilmiştir. Bu bakımdan kelimeye; köle, tüccâr, asker, perdedâr, çapulcu, hırsız gibi anlamlar yüklenmiştir.

Dîvân şiirinde sevgilinin ben'i ve saçları çok zaman bir Hindû'ya benzetilir. Bunun nedeni siyâh renkli oluşlarıdır. Yine kirpikler yan yana dizilmiş Hind askerlerini andırırlar.

Hintliler siyâhî oldukları için Dîvân şiirinde çoğunlukla siyah renk ile sevgiliyi tasvir ederler. Bu bakımdan sevgiliyi günahkâr olarak niteleyen Nedîm, onun benlerini de kan dökücü Hintli bir çocuğa benzetmiştir;

Aceb hun-rîz Hindû-beççedir hâl-i siyehkârın
Ki gitmez desti dâ'im kabza-yı şemşîr-i ebrûdan (G. 109/3)

2.3.2.5. Acem, İran

Acem (İran); İranlı, İran ülkesi ve İran'a özgü gibi anlamlara gelen Acem, Osmanlılar zamanında ise özellikle İranlıları nitelemek için kullanılmıştır. Araplar ise, kendileri hâricindeki yabancılar için bu kavramı kullanmışlardır.

Acem, Dîvân şiirinde hem ülke hem de kavim adı olarak kullanılagelmiştir. Bu şiir geleneğimizin en sık kullanılan kavim ve ülke adlarının başında gelen Acem, Nedîm'in eserinde de geniş bir kullanım alanı bulmuş ve Nedîm, Acem kavramı ile İran ülkesini kastetmiştir.

Bir İstanbul âşığı olan Nedîm, İstanbul ile mukayese ettiği Acem'i bir hayli küçük düşürmüştür. İstanbul'u paha biçilemez olarak gören Nedîm, bu mukaddes şehrin bir taşının bile bütün Acem ülkesinden daha fazla değer ifade ettiğini belirtmiştir;

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır (K. 21/1)

İran hükümdarları ile Osmanlı sultânlarının karşılaştırılması ve sonunda İranlı hükümdarların sultânlarımız karşısında gülünç duruma düşmeleri hâdisesi Dîvân şiirinin vazgeçilmezlerindendir. Sultân III. Ahmed Hân ile İran şâhını mukayese eden Nedîm, İran şâhını sultânımızın kapısında hizmetçi olarak görmenin bile saçma bir düşünce olacağını belirtmiştir;

Cihânda vâdî-i âdâb-ı hidmet görmemişdir hiç
Derinde hidmete lâyık görenler şâh-ı Îrânı (K. 11/38)

Dîvân şâirlerimiz, kendilerini İran'ın büyük şâirleriyle mukayese ederler. Bu bakımdan yeni yazdıkları şiirlerin yayılmasını istedikleri yerler de genelde İran olur. Yeni yazdığı gazeli İran'a armağan eden Nedîm, ilim merkezi olarak gördüğü İsfahan'ı da İstanbul ile kıyaslar ve gazelle birlikte İstanbul'un sesinin İsfahan'a ulaşacağını belirtir;

İran-zemîne tuhfemiz olsun bu nev-gazel
İrgürsün Isfahâna Sıtanbul diyârını (G. 164/7)

Sultân III. Ahmed Hân'ı öven Nedîm, onun için Allah'a yalvarır ve duâ eder. Nedîm, Allah'tan İran ve Turan ülkelerini, padişahın fermanı karşısında baş eğdirmesini ister;

Hudâ hem-vâre mahfûz eyleyüp zât-ı hümâyûnun
Musahhar eylesin fermânına İrân u Tûrânı (K. 11/65)

İranlı şâir Enverî, şâirlerimiz üzerinde oldukça etkilidir. Nedîm, Hind ülkesinde Örfî'nin, Acem'de de Enverî'nin etkisini açıkça ifade eder;

Pâdişâhım iki şâ'irdir veren nazma revâc
Merzbûm-ı Hindde Örfî Acemde Enverî (K. 5/38)

Padişahının seferlerine devam ederek yeni yerler fethetmesini Allah'tan niyâz eden Nedîm, padişahın bütün Anadolu'ya hâkim olduğu gibi İran'a da önder olmasını ister;

Bu Rûm milketine olduğun gibi olasın
Bütün memâlik-i İrâna da ser ü server (K. 13/55)

2.3.2.6. Çerkes

Çerkez, Kafkasya'da yaşayan bir boy veya bu boydan olan kimse; Çerkezlere özgü, Çerkezlerle ilgili gibi anlamlara gelir. Dîvânda "Çerkes" şeklinde iki defa kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde güzeller, genel olarak ela ve kara gözlüdürler. Mavi göz, güzellerde pek rastlanan bir göz rengi değildir. Nedîm'den önce pek görülmeyen mavi göz, Nedîm ile birlikte sevgilide bir güzellik unsuru olarak dikkatleri çekmiştir. Aşağıdaki şiirde sevgilinin gözlerinin mavi oluşu da ayrı bir inceleme konusu oluşturur.

Çerkez kızları, güzellik bakımından Dîvân şiirinde zaman zaman kendilerine yer bulmuşlardır. Kimi zaman güzellikte üst sınır olarak görülen ve şiirdeki güzellere bir mukayese unsuru olarak kullanılan Çerkez kızları, Nedîm'in gönlünde de yer etmiştir. Sevgiliyi, geleneğin ela ve kara gözlü kurallarının dışına çıkarak "mavi gözlü" olarak niteleyen Nedîm, göz güzelliği dolayısıyla Çerkez ülkesine kadar nâm saldığını ifade ederek Çerkez güzellerle karşılaştırır;

Zülf ü külâhı verdi halel Mağrib u Fasa
Çeşm-i kebûdu saldı akın mülk-i Çerkese (G. 131/1)

2.3.2.7. Kıpçak

Kıpçak; Kuman olarak da bilinen Kıpçaklar, İslâm ve Gürcü kaynaklarda "Kıpçak" olarak ifade edilir. Eski Türk hanlıklarından biri olan Kıpçaklar, 9-11. yüzyıllar arasında Kırım, Kafkas dağları, Hazar denizinin kuzeyi ve bugünkü Kazakistan'ın orta ve doğu kesiminde yaşamışlardır.

Saçlarının sarı, tenlerinin de sarışın olması dolayısıyla edebiyatta söz konusu edilirler. Bu bakımdan "Kıpçak" ve "Hıtâ" ülkelerini şiirine konu edinen Nedîm, sevgilinin saç ve ayva tüylerini Kıpçak ve Hıtâ olarak görmüştür;

Tutsun cihânı haşmeti tâ hüsn ile tuta
Mülk-i Hıtâyı kişver-i Kıpçakı zülf ü hat (K. 55/21)

2.3.2.8. Çin, Hoten

Çin (Hoten), Çin ülkesi, Mani dininin en çok yayıldığı yerdir. Mani'nin bir ressâm olduğu ve kutsal kitabının da pek güzel minyatürlerle süslü olması dolayısıyla güzel yüz, dâima Çin'e nispet edilmiştir. Edebiyatta Çin, âdeta resim sanatının merkezi

olarak işlenir. Çin kelimesi ile birlikte büt, nigâr, nakş, sûret vs. resimle ilgili kelimeler sık sık bir araya getirilir. Eskiden Çin ülkesinde Türkler ve özellikle Hıta, Huten, Maçin diyarının halkıyla Çiğil güzellerinin de bulunuşu, kelimeye geniş kullanım sahası sağlamıştır. Bu ilişkiden yola çıkılarak sevgilinin misk kokulu saçı anılır. Çünkü misk, orada bulunur. Çin kelimesinin "kıvrım, büklüm" anlamı da bu ilişkiyi kuvvetlendirir.

Çin ülkesi, "Hıtâ"nın bulunması nedeniyle miskin kaynağıdır ve bundan ötürü güzel kokularla özdeşleşmiştir. Sevgilinin saçları da misk kokulu olduğu için Çin ile ilgi kurularak beyitleri süsler. Nedîm, sevgilinin misk kokulu saçlarından kendisine olan etkisini ifade eder ve bundan dolayı tâ Çin'e kadar gidebileceğini belirtir;

Çokdan giderdi Çîne yahud Zengibâra dek
Zabt etmeseydi hâtır-ı müştâkı zülf ü hat (G. 55/8)

Müşk, kokuların en güzelidir ve Hoten (Çin)'de bulunur. Sadâbâd'ı anlatan Nedîm, sarayın bahçesinin toprağını misk ile kıyaslar ve miski mağlup eder. Şâirimiz, Sadâbâd'ın bahçesinden bir tutam toprağı Çin hakanına göndermeyi ve hakanın bu toprağın miskten daha değerli olduğunu görmesini sağlamayı düşünür;

Sizde böyle müşk olur mu deyü hâkinden birâz
Âh göndersem sabâyile Hoten hâkânına (K. 20/11)

"Çin" kavramı hem Çin ülkesi anlamında hem de "kıvrım, büklüm" anlamında kullanılarak çeşitli sanatlara konu olur. Çin'i, "reşk-i Çin" terkibinde kullanan Nedîm, kelimenin kıvrım, büklüm anlamına işaret etmiştir;

Reşk-i Çin olmakda fikrim gelmedi ta'bîre lîk
Vasfı ol gîsûların hâb-ı perîşânım gibi (G. 159/3)

2.3.2.9. Yemen

Yemen, Arap yarımadasının güneybatısında bir yerleşim bölgesidir. Dîvân şiirinde en çok Akîk'in Yemen'de bulunması ve Süheyl yıldızı ile birlikte anılır.

Süheyl yıldızının en parlak görüntüsü Yemen ülkesinin semâlarındadır ve efsaneye göre akik taşı rengini Süheyl yıldızından alırmış. Bu nedenle en değerli akik taşı Yemen'den çıkarılırmış;

Vâye-bahş olsa eger tâb-ı süheyl-i cûdı
Keştî-i Nûha döner âb-ı akîk üzre Yemen (K. 2/32)

2.3.2.10. Kenân

Kenân (Ken'ân), Yakup Peygamber'in memleketidir. Bugün Filistin'de, Sayda ve Sur dolayları ile Suriye'nin bir bölümünü içine alır. Nûh Peygamber'in oğlullarından veya torunlarından olan "Ken'ân" adına izâfeten bu ismi almıştır. "Mâh-ı Ken'ân (Yusuf Peygamber)" ve "Pîr-i Ken'ân (Yakup Peygamber)" tamlamalarını kurar. Edebiyatta bu iki peygamber dolayısıyla anılır.

Ken'ân, Hz. Yûsuf ile birlikte anılan bir ülke adıdır. Aşağıdaki beyitte "bûy-ı pîrehen", Yûsuf Peygamber'in gömleği için; "Ken'ân" da Yûsuf Peygamber'in memleketi için kullanılan bir tabirdir;

Can-fezâ geldi çü bûy-ı pîrehen hâtırlara
Uğramış var ise râh-ı şevk Ken'ân üstüne (K. 3/6)

2.3.2.11. Kırım

Kırım, Karadenizin kuzeyinde, Kırım yarımadası üzerine kurulu eski bir yerleşim merkezidir. 15. yüzyılda bu topraklarda kurulan "Kırım Hanlığı" dolayısıyla tarih kitaplarındaki yerini almış ve Cengiz Han'ın soyundan geldiği için de zaman zaman Cengiz ile birlikte anılır olmuştur.

Argun Han, 1284-1291 yılları arasında İlhanlı Devleti'nde Hanlık; Cengiz Han ise Moğol Devleti'nde 1206-1227 yılları arasında imparatorluk yapmıştır. Aşağıdaki beyitte bu kişilerden bahseden Nedîm, onları sultânın köleleri olarak görmüştür.

Kırım Hanlığında egemenliği sağlayan Hacı Giray'dır. Hacı Giray, Cengiz Hanın oğullarından Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur'un soyundan gelmekteydi. Bu

bilgiden hareketle Cengiz Han'ı şiirine konu edinen Nedîm, onun Kırım ile de bağlantısını kurmuştur;

Var nice bendeleri Argun u Cengîz gibi
Biri ez-cümle Kırım mülkünün olmuş hânı (K. 19/24)

2.3.2.12. Gürcistan, Azerbaycan

Gürcistan, Karadenizin doğu kıyısında, Güney Kafkasya'da yer alan bir ülkedir. Tarihi çok eskiye dayanan bu ülke toprakları, zaman zaman Osmanlı ile İran arasında sıkışıp kalmıştır.

Azerbaycan, Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da yer alan bir ülkedir.

Gürcistan ve Azerbaycan gibi ülkelerin nice hükümdarları yetiştirdiğini anlatan Nedîm, bu ülkelerin onların şöhretine ayrı bir zenginlik kattığını ifade eder;

Mülk-i Pûristân u Gürcistân u Azerbaycân
Her biri sad şehriyârı sâhib-i şân eyledi (K. 25/26)

2.3.2.13. Özbek

Özbek, Batı Türkistan'da Harezm'den Fergana'ya kadar uzanan bölgede yaşayan ve en kalabalık olan Türk halkıdır. Tarihte Semerkand, Buhara, Taşkent, Harezm, Tirmiz gibi ilim merkezi olan şehirlere ve adı sıkça anılan Seyhun, Ceyhun gibi nehirlere ve Aral gölüne sahip bir ülkedir.

Ülke isimlerini genellikle mukayese unsuru olarak kullanan Nedîm, Özbek ülkesini de karşılaştırma amacıyla kullanmıştır. Sultân III. Ahmed Hân'ı anlatan şâirimiz, Özbek ülkesinin tamamının Sultân'ın bir askerini bile tımar etmeye yetmeyeceğini belirtir;

Bir bendesin ıtbâ‘ edemez hâsıl-ı Keşmîr
Bir cündüne tîmâr olamaz milket-i Özbek (K_1. 6/17)

2.3.2.14. Ermenî

Ermenî, Güney Kafkasya'da denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Eski bir tarihe sahip olan Ermeniler, Malazgirt Savaşı'ndan bu yana Türklerle dost olarak yaşamış, Osmanlı Devleti tarafından Millet-i Sâdıka" olarak nitelenmiş, günümüzde de Güney Kafkasya'da devlet kurup yaşayan bir millettir.

Karakaş Ali Efendi'den bahseden Nedîm, mezhebi konusunda onun kâfir olduğunu belirtir fakat dürüst bir Acem Ermenisi olduğunu da ifade eder;

Dürzî değil yezîd değil sürhsâr değil
Kâfir heman dürüst Acem Ermenîsidir (K$_1$. 87/2)

2.3.2.15. Deylem

Deylem, İran'ın kuzeyinde Gilan adı verilen bölgede bulunan bir yerleşim yeridir. Güzelleri ve özellikle güzellerin saçı bakımından edebiyatımıza konu olur ve Deylemliler olarak da bilinirler.

Şâirlerimiz, güzellerimizin saçını Deylem ve Çin ülkesinin güzelleri ile karşılaştırır. Bunu sık sık yapan ve bundan ötürü kendine seslenen Nedîm, yetenek ülkesi olarak Çin ve Deylem ülkesinin kıskançlığını her an neşeli şiirlerine yansıttığını belirtir;

Lahza geçmez kim beyân-ı nazm-ı şûhundan Nedîm
Mülk-i isti'dâd reşk-i Deylem ü Çin olmaya (G. 142/8)

2.3.2.16. Firengistân

Firengistân, Freng olarak da bilinen bu kelime Osmanlıların Avrupalılara, özellikle de Fransızlara verdiği isimdir. Dîvân şiirinde sıkça kullanılan bu kavram ile Avrupa, çoğunlukla da Fransa kastedilir.

Sevgili bazen de Avrupalı güzellerle mukayese edilir. Bu durumu örneklendiren Nedîm, Frengistan ile bütün Avrupa'daki güzelleri kastederek onları birleştirmiş ve sevgilinin kaşına sadece bir "ben" olmaya lâyık görmüştür;

Şöyle gird olmuş Firengistân birikmiş bir yere
Sonra gelmiş gûşe-i ebrûda hâl olmuş sana (G. 2/4)

2.3.2.17. Cezâyir

Cezâyir, Afrika'nın kuzeyinde bulunur, Akdenizin ve Afrika kıtasının en büyük ülkesi olarak kabul edilir.

Cezâyirli bir güzelden ne denli etkilendiğini belirten Nedîm, kırmızı fesli Cezâyirli can yakan güzelin kendisini aşk denizinde bir savaş gemisine dönüştürdüğünü ifade ederek ilginç bir benzetmeye de örnek oluşturmuştur;

Deryâ-yı aşka dün beni baştarda eyledi
Bir dâne al fesli Cezâyirli âfeti (G. 153/4)

2.3.2.18. İstanbul, Stanbul, Sıtanbul

İstanbul, Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan bu şehir, 330-395 yılları arasında Roma, 295-1204 yılları arasında Bizans, 1204-1261 yılları arasında Latin ve son olarak 1453-1922 yılları arasında da Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Ayrıca halîfeliğin Osmanlı'ya geçtiği 1517 yılından, kaldırıldığı 1924 yılına kadar da Sünnî İslâm'ın merkezi olmuştur.[27]

İstanbul'un Osmanlı'nın eline geçmesi ile yeni bir dönem başladı. Bu dönem 1453-1923 yılları arasını kapsadı. 29 Mayıs 1453'te; Osmanlı İmparatorluğu padişahı "Fâtih Sultân Mehmet"in 53 gün süren kuşatması sonrasında; İstanbul Osmanlı'nın dördüncü ve son başkenti oldu.[28]

İstanbul, sahip olduğu doğal ve tarihî güzelliklerle, sosyal yaşamıyla, genel görünümüyle, tarihiyle, coğrafyasıyla, boğazıyla, köşk ve saraylarıyla her şâiri kendine hayran bırakmış ve onlara ilham kaynağı olmuştur.

18. yüzyılda Nedîm ile özdeşleşen İstanbul'u, hiçbir şâir onun gibi anlatamamıştır. İstanbul'u kalıplaşmış ifadelerin dışına çıkarak anlatan Nedîm, onun

---

[27] http://tr.wikipedia.org/wiki/istanbul.
[28] http://tr.wikipedia.org/wiki/istanbul.

bütün güzelliklerini gözle görülebilir bir biçimde anlatmıştır. İstanbul'u âdeta somutlaştıran Nedîm, çizdiği gerçekçi tasvirlerle aynı zamanda tarihe de yardımcı olabilecek eserler bırakmıştır.

Aşağıdaki şiir, Nedîm'in İstanbul âşığı olma konusunda hiç kimse ile kıyaslanamayacak bir konumda olduğunu ifade etmek için yeterli gelecektir. İstanbul'un değersiz bir taşının bile tüm İran ülkesinden daha değerli olduğunu ifade eden Nedîm, İstanbul hayranlığını İran gibi bir ülkeyi komik duruma getirerek belirtmiştir;

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır (K. 21/1)

Her zaman ve her hâliyle güzel olan İstanbul'u, bir bayram sabahında anlatan Nedîm, onu yere göğe sığdıramaz. Zaten güzel olan İstanbul, bayram sabahı olunca da anlatılamayacak bir havaya bürünür. Böyle bir bayram sabahında "Nedîm'in İstanbul'u"nu anlatmak için kelimeler yetersiz kalır ve İstanbul âdeta bayram üstüne bayram yaşar;

Velîkin bu mübârek ıyd dahı eyleyüp teşrîf
Sıtanbûlun ferahla ıyd-ber-ıyd oldu her yanı (K. 11/52)

Sadâbâd Köşkü'nü anlatan Nedîm, onun İstanbul şehrine eşsiz bir görüntü verdiğini belirtir. Bu köşkün, İstanbul için bir övünme nedeni olmasının geyet yerinde bir durum olduğunu anlatır;

Nâmı gibi olmuşdur o hem sa'd hem âbâd
İstanbula sermâye-i fahr olsa revâdır (K. 21/14)

2.3.2.19. Isfahân

Isfahân, bugün İran'ın en büyük üç şehrinden biri olan Isfahân, Safevîler döneminde başkentti. Safevîler döneminin başkenti olması hasebiyle birçok tarihî kalıntıyı barındırır.

Dönemin ilim merkezlerinden biri olan Isfahân, şâirlerimizin şöhretinin yayılmasını istediği şehirlerin başında gelir. Nedîm, taze şiirinin Anadolu'dan anka kuşu gibi uçarak Isfahân ülkesini geçmesini, oradan da Cihanabad'a varmasını istediğini anlatır;

Tâ Cihân-âbâda vardı Isfahan mülkün geçüp
Rûmdan pervâz eden şi'r-i terim ankâ gibi (K. 17/37)

Dîvân şiirinde genellikle en güzel ve en kaliteli sürme Isfahân'da çıkması dolayısıyla şiirlere konu olur. Bazen de elmasının meşhur olması dolayısıyla şiirlere konu olur. Nedîm, aşağıdaki beyitte sevgilinin çene altını ve dudağını, meyve tabağı icinde üst üste konmuş elma ve kiraz olarak tasavvur etmiştir. Şâirimiz, o devirde Anadolu kirazının ve Isfahân elmasının meşhur olduğunu bildirmektedir;

O la'l-i leb o gabgab sende kim vardır âdil olmaz
Felek Rûmun kirâsın koysa sîb-i Isfahân üzre (K. 6/12)

Dîvân şiirinde sık sık karşımıza çıkan ve İran'da bir şehir olan Isfahân, aynı zamanda bir mûsikî makamının adıdır. Sürmesinin çok meşhur olması sebebiyle Dîvân şiirinin önemli bir malzemesini teşkil eden Isfahân, makam adı olarak da birçok güzel kullanışın içinde yer almıştır. Aşağıdaki beyit bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir;[29]

Deste yine o nây-ı Irâkîyi al Nedîm
Gitsin nevâ-yı nazm-ı nevin Isfahâna dek (G. 59/6)

2.3.2.20. Şirvân

Şirvân, İran'ın Kuzey Horasan Eyaleti'nde yer alan bir şehirdir. Eski çağlardan beri yerleşim yeri olarak kullanılmaktadır. Birçok şâirin yetiştiği tanınmış kadim bir şehirdir. Tanınmışlığı dolayısıyla şiirlerde kendine yer bulur.

[29] http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindemusiki.htm.

Sultân III. Ahmed'in, İbrahim Paşa'nın sarayına teşrifini anlatan Nedîm, Şirvân, Erdebil, İrân ve Irak şehir ve ülke adlarını, Sultân'ın hüküm sürdüğü yerler olarak vermiştir;

Şirvân u Erdebil ü dahı İrân u Irak
Dehr her birini taht-ı şehriyârân eyledi (K. 25/27)

2.3.3. Sosyal hayat

2.3.3.1. Sosyal tabakalaşma

2.3.3.1.1. Sultân ve çevresi

2.3.3.1.1.1. Pâdişâh, şahen-şâh, sultân

Pâdişâh, Devlet başkanlarına verilen unvan, hükümdar, sultan gibi anlamları ihtivâ eder.

Padişah kavramını devletin en yetkili şahsı anlamına gelecek biçimde kullanan Nedîm, genellikle bu kavramı Sultân III. Ahmed Hân için dile getirmiştir. Dîvânında bu kavramı sıklıkla kullanan şâirimiz, genellikle birinci teklik şahıs eki ile birlikte "Pâdişâhım" şeklinde bu kavramı kullanmıştır;

Pâdişâhım seni Hak âleme sultân etmiş
Eylemiş emrine münkâd cihân-dârânı (K. 19/28)

Aşağıdaki şiirde de sultâna "Pâdişâhım" diye seslenen Nedîm, bu kavramla yine Sultân III. Ahmed Hân'ı kastetmiştir;

Pâdişâhım olasın taht-ı sa'âdetde mukîm
Olmaya haşre degin devletinin pâyânı (K. 19/41)

Şahenşâh (şehenşâh), en büyük pâdişah, şah, pâdişahlar pâdişahı, şahlar şâhı gibi anlamları ihtivâ eder.

Nedîm, kendisini ziyâdesiyle koruyup gözeten bir padişaha, sadece sultânım veya padişahım demekle yetinemez. Nedîm, “Ey büyük hükümdar, yüce sultân, değeri gökler kadar ulu, padişahlar padişahı!” diyerek kendini ancak ifade edebilir. Aşağıdaki şiirlerde Nedîm, “şâhenşâh, şehenşâh” diyerek kendini olabildiğince ifade etmeye çalışmıştır;

Şehenşâhâ hidîvâ şihriyârâ âsman-kadrâ
Bu devletle bu abd-i kemterin sebk etdi akrânı (K. 11/24)

Şehenşâhâ egerçi âlemin eyyâm-ı adlinde
Sabâh-ı ıyd ile hem-pâyedir her vakt ü her ânı (K. 11/51)

Şeref-âbâdı kıldıkda o şâhenşâh içün bünyâd
Ana bir cûybârı menba‘ından eyledi icrâ (K$_1$. 51/4)

Sultân; pâdişah, hükümdâr; hükümdar âilesinden olan (anne, kız kardeş, kız çocuk gibi) kadınlardan her biri gibi anlamlara gelir.

Sultân-ı sâlis olarak nitelediği III. Ahmed’i anlatan Nedîm, onun aldığı üçüncülük unvanı ile II. Ahmed’in âhirette övünmesi gerektiğini belirtir;

Bu dünyâda sen ona sâlis oldun çünki lâyıkdır
Bununla fahr ede ukbâda Sultân Ahmed-i Sânî (K. 11/30)

Bu kavram kaside ve medhiyelerde asıl anlamı ile kullanılırken gazellerde ve sevgiliyi işleyen diğer şiirlerde açık istiare ile sevgili yerine kullanılır (Zavotçu, 2013: 669). Nedîm, aşağıdaki şiirde sultânım diyerek sevgiliye seslenmiştir;

Yok mu bir lutfun Nedîm-i zârına ıyd üstüdür
Defter-i hicrânı sultânım hesâb etmez misin (G. 73/6)

2.3.3.1.1.2. Vezîr, pâşâ, mîr, ağa

Vezîr, Osmanlı’da devletin bakanlık, valilik, gibi yüksek görevlerinde bulunan ve paşa unvanını taşıyan kimse; satrançta her yöne gidebilen, önemce ikinci sırada olan taş, ferz gibi anlamlar taşır.

Pâşâ, Osmanlı zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan; Cumhuriyet döneminde general; uslu, ağırbaşlı gibi anlamlara gelir.

Dîvânında vezir ve paşa kavramlarına çok sık yer veren Nedîm, vezir ile Damat Ali paşa ve Damat İbrahim Paşa'yı; paşa ile de Damat Ali Paşa, Damat İbrahim Paşa, Kaptan Mustafa Paşa, Mahmud Paşa ve Muhammed Kethuda Paşa'yı kastetmiştir. Aşağıdaki beyitlerde Nedîm, sırasıyla Ali, İbrahim, Mustafa ve Muhammed Kethüda Paşa'dan bahsetmiştir;

Kâr-bend-i dihîş ü dâd Ali Pâşâ kim
Harc-ı yek-rûzesi mahsûl-ı Bedahşân u Aden (K. 2/23)

Vezîr-i muhterem Dâmâd İbrâhîm Pâşâ kim
Felek derbânına yer verdi fark-ı farkadan üzre (K. 6/19)

Mustafâ Pâşâ-yı tevkî'i o gerdun-pâye kim
Mâh-ı nev seng-i fesân-ı hançer-i tuğrâsıdır (K. 37/16)

Hıdîv-i bende-perver kâr-fermâ-yı felek-çâker
Muhammed Kethudâ Pâşâ o zât-ı âsaf-isti'dâd (K_1. 40/1)

Mîr; Âmir, baş; kumandan, bey, vâli gibi anlamlara gelir. Dîvânda bu kavram, Damat İbrahim Paşa ve İzzet Ali Beg için kullanılmıştır.

Mîr kavramını âmir anlamında kullanan Nedîm, İbrahim Paşa'nın, Sultân III. Ahmed'in yanında mîrlikten kaymakamlığa yükselişini anlatır;

Şehenşâh-ı cihânın mîr iken ıstabl-ı hâsında
Rikâbından çıkup üç tûğ ile kâ'im-makâm oldu (K_1. 7/12)

Ağa, geniş toprakları olan, sözü geçen varlıklı kimse; halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen unvan; büyük kardeş, ağabey; okuryazar olmayan yaşlıca kişilerin adlarıyla birlikte kullanılan san; Osmanlı'da bazı kuruluşların başında bulunanlara verilen resmî san; koca gibi geniş anlamlara sahip bir kavramdır. Dîvânda ağa kavramı genellikle dönemin Dârü's-saâde Ağası Hacı Beşir Ağa için kullanılmıştır.

Dîvândaki ağa, bazı kuruluşların başında bulunanlara verilen isim anlamındadır. Aşağıdaki beyitlerde Nedîm, sırasıyla Beşir Ağa ve Nezir Ağa'dan bahsetmiştir;

O hâkân-ı cihânın mazhar-ı eltâf u ihsânı
Beşîr Ağâ o zât-ı bî-adîl-i mekremet-pîrâ (K$_1$. 46/6)

Cenâb-ı hazret-i dârü's-sa'âde
Nezîr Ağâ ki zâtı reşk-i dârâb (K$_1$. 63/1)

2.3.3.1.1.3. Müftî

Müftî; Fetvâ veren, vilâyet ve kazalarda din işlerine bakan kimse, müftü anlamlarındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Müftî kavramıyla İsmaîl Efendi'yi kasteden Nedîm, birinci beyitte ona övgüler yağdırmış, ikinci beyitte de onun müftîlik makamına kavuştuğu zamana 1128'i târîh olarak düşmüştür;

Zîver-i mülk-i cihan belki cihân-ı izz ü şân
Müftî-i devr-i zamân alleme-i rûy-ı zemîn (K$_1$. 32/9)

Böyle tahrîr etdi târîhin Nedîm-i bendesi
Oldu İsma'îl Efendi müjde kim müftî-i dîn (K$_1$. 32/20)

2.3.3.1.2. Yönetimle ilgili olmayan meslekler

2.3.3.1.2.1. Bende, gulâm, kul

Bende (Kul); Kul, köle, bağlı gibi anlamlara gelir.

Gulâm; tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç; köle, esir, kölemen gibi anlamlar taşır.

Bende ve gulâm kavramlarını aynı anlamda kullanan Nedîm, kimi zaman sultân veya padişah karşısında, kimi zaman sevgili karşısında kendini köle addetmiş; kimi zaman da çeşitli varlık ve kişileri, övdüğü sultân veya padişah karşısında köle olarak görmüştür.

Nedîm'e göre gökyüzü ve güneş Sultân III. Ahmed Hân karşısında birer köle konumundadır;

Baht pâyende vü ikbâl ü sa'âdet câvîd
Düşmen efkende felek bende vü hurşîd gulâm (K$_1$. 2/19)

Şâirimiz, kimi zaman Nedîm'i "Nedîm" yapan asıl değerlerden biri olan İbrahim Paşa'nın kölesi durumundadır;

Ez-cümle Nedîmâ kulun ey âsaf-ı zî-şân
Müstağrak-ı lutf u kerem ü cûd u atâdır (K. 21/31)

Kendini zaman zaman sevgilinin kölesi olarak gören Nedîm, bazen onun fermanının kölesi bazen de kendisini görmezden gelen sevgilinin eski bir kölesi olarak görür;

Bana kul olsun deyü hâcet ne fermân etmeğe
Ben senin çokdan efendim bende-i fermânınam (G. 90/2)

Gûyiyâ bilmez efendim bende-i dîrînesin
Kim Nedîmâ bu mudur deyü sual eyler beni (G. 147/13)

2.3.3.1.2.2. Pasbân, ases, nigehbân

Pasbân, gece bekçisi anlamındadır. Dîvânda altı defa kullanılmıştır.

Sevgiliyi, âlemi süsleyen bir ay olarak gören Nedîm, kendini de onun yolunda bir gece bekçisi olarak görür;

Yolunda pâsbân idim o mâh-ı âlem-ârânın
Gözüm hâb aldı duymadım aman ol bî-aman geçmiş (G. 54/4)

Nedîm'e göre sevgilinin beni, onun güzelliğini bekleyen bir gece bekçisi gibidir;

Ey hâl pâsbânı mısın sen o gerdenin
Kâfûr içinde habbe-i fülfül müsün nesin (G. 72/2)

Ases, gece devriye gezen, gece bekçisi gibi anlamlara gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Gece bekçisi, genellikle tekin olmayan durumlarla anılır ve korku kavramını hatırlatır. Meyhânede kendinden fazlasıyla geçmek isteyen Nedîm, gece bekçisinin korkusunun kederini, şarap neşesi sayacak kadar kendinden geçebilmeyi sâkîden içtenlikle ister;

Beni tâ şöyle harâb eyle ki sâki dilde
Neş'e-i mey sayam endûhunu bîm-i asesin (G. 70/6)

Nigehbân, nigâh-bân olarak da yazılabilen bu kavram; gözcü, bekçi anlamlarına gelir.

Sevgili ile kimsenin olmadığı, sakin bir yeşillikte buluşmak isteyen Nedîm, nergislerin gözcülük yaparak bu duruma engel olduğunu ifade eder;

Olmadı tenhâca bir işret çemende yâr ile
Üstüme göz dikdi nergisler nigehbân oldu hep (K. 9/4)

2.3.3.1.2.3. Nakkâş

Nakkâş, yağlı boya ile duvar nakışları yapan usta, süsleme sanatkârı; nakış işleyen, nakış yapan kimse anlamındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Nakkaşlara seslenen Nedîm; savaş ve kavganın değil, meclis zamanı olduğunu, bu nedenle yayın üstüne çemen resimleri çizmeleri gerektiğini anlatır;

Zamân-ı rezm geçdi şimdi vakt-i bezmdir söylen
Çemen nakş eylesin nakkâşlar püşt-i kemân üzre (K. 6/2)

2.3.3.1.2.4. Mi'mâr

Mi'mâr, inşâat plânlarını yapan, bunların kurulmasına bakan sanatkâr ve imâr eden anlamlarına gelir.

Nedîm, mimâr kavramını hem imâr eden anlamında hem de övdüğü kişinin bir özelliği olarak kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte Muhammed Kethudâ Paşa'nın sahilhânesinin mimârından bahseden Nedîm, ikinci beyitte de Damat Ali Paşa'yı överek onun hüner mimârı oluşunu anlatır;

Onun mi'mâr-ı tab'ı bir mübârek sa'd sâ'atde
Bu sâhil-hâne-i hâtır-güşâyı eyledi bünyâd (K$_1$. 40/4)

Oldu mi'mâr-ı hüner şâhid-i endîşem içün
Böyle bir hâne-i âyîneye bünyâd-efken (K. 2/4)

2.3.3.1.2.5. Ferzâne

Ferzâne, hakîm, feylesof, bilgili kimse; nefsânî bağlantılardan sıyrılmış olan derviş anlamlarına gelir.

Ferzâne'yi, Bircis ve Utârid gibi gezegenlerle birlikte kullanan Nedîm, bilgili kimsenin enginliğini belirtmeye çalışmıştır. İkinci şiirde de Sultân III. Ahmed Hân'dan bahseden Nedîm; kemale ermiş, hakîm, akıllı ve uyanık gibi sıfatlarla sultânını nitelemiştir;

Tab'ım ol nâdire-zâdır ki cihâna veledi
Cümle bircis ü utârid gibi ferzâne gelir (K. 15/41)

Etvârı pesendîde vü erkânı güzîde
Hem kâmil ü ferzâne vü hem âkil ü zîrek (K$_1$. 6/11)

2.3.3.1.2.6. Derbân

Derbân, kapıcı anlamına gelir.

Bu kavramı, çoğunlukla sultânlarla kıyaslanan şahıslar için kullanan Nedîm, aşağıdaki beyitte Sultân III. Ahmed Hân'ı anlatırken onun yüceliğini belirtmek ve somutlaştırmak için hâkanları, onun kapıcısı olarak görür;

Şehenşâha sen ol sultân-ı âli- şân-ı devransın
Ki lâyıkdır der-i lutfunda derbân olsa hâkanlar (K$_1$. 4/1)

2.3.3.1.2.7. Mutrıb

Mutrıb; ıtrâb eden, çalgı çalan, çalgıcı; şarkıcı, şarkı okuyan gibi anlamlara gelir. Neşesine düşkün bir sanatkâr olarak bilinen Nedîm, mıtrıb kavramını tam yirmi bir defa kullanmıştır.

Zevk şâiri Nedîm, müziğini hiçbir zaman yanından ayırmaz. Selvi boylu sevgiliyi yanına alıp Sadâbâd'a doğru gitmek isteyen Nedîm, yanlarında bir de hoş söyleyen, güzel sesli çalgıcının olmasını ister;

Bir sen ü bir ben ü bir mutrıb-ı pâkîze-edâ
İznin olursa eğer bir de Nedîm-i şeydâ
Gayrı yârânı bu günlük edüp ey şûh fedâ
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda (M. 40/V)

Aşağıdaki beyitlerde de kullanılan mıtrıb, çalgıcı anlamındadır;

Perîşân oldu gitdi nağmeler gördükçe gîsûsun
Meger mutrıb da ol zencîre der-çenber midir bilmem (G. 87/2)
Nağmene tîr-i nigeh pîş-rev olmakda meger
Mutrıb ebrû da kemânınla hem-âheng midir (G. 28/2)

Bir perî eylemedi çâre dil-i nâ-çâre
Mutrıbın çâk çâk-ı çâr-pâresine çarpılalı (G. 162/4)

2.3.3.1.2.8. Gavvâs

Gavvâs, dalgıç anlamına gelen bu kavram, inci ve sünger bulmak veya denize düşen bir şeyi çıkarmak yâhut rıhtım gibi deniz altında yapılan inşaatın temellerini düzenlemek üzere suya dalan, denizin dibine inen kimse anlamlarında kullanılır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

İzzet Ali Paşa'nın gazelini tahmis eden Nedîm, aşağıdaki tahmiste gavvâs kavramını aynı dizede iki defa kullanmış ve bu kavramın "inci bulmak için denize dalan kimse" anlamını kastetmiştir;

Hâsılı İzzet nedîm-i bezm-i hâsü'l-hâsını
Eylemiş lutfiyle memnûn anlayup ihlâsını
Söyledüp erbâb-ı nazmın hâme-i kassâsını
Bulmuş ol gavvâs dürrün dür dahı gavvâsını
Tâ seher efsâne-hân-ı kîl ü kâl eylerdi yâr (M. 7/7)

2.3.3.1.2.9. Câdû, sâhir

Câdû; cadı, büyücü; gulyabâni, hortlak, karakoncolos, vampir; çirkin koca karı, âcuze; çok güzel göz anlamlarındadır.

Gönlünü, saçıyla esir eden sevgiliye seslenen Nedîm, onu büyücü olarak görmüştür;

Âkıbet gönlüm esîr etdin o gîsûlarla sen
Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen (G. 103/1)

Sâhir, büyücü; efsûn-ger, füsûn-kâr, sihr-bâz; büyüleyici te’sir yapan güzel anlamlarına gelir.

Nedîm, câdû ve sâhir kavramlarıyla çoğunlukla acımasız sevgiliyi kasteder. Aşağıdaki şiirde sevgilinin gözlerini naz dolu bir büyücü olarak gören Nedîm, yine sevgilinin ayva tüylerini de büyülü bir nüsha addeder;

Çeşmin gibi bir sâhir-i pür-gunc bulunmaz
Hattın gibi bir nüsha-yı nîrenc bulunmaz (G. 46/1)

2.3.3.1.2.10. Ayyâr, Düzd

Ayyâr; hîlekâr, dolandırıcı; zekî, kurnaz; çevik atik gibi anlamlar taşır.

Nedîm adında bir şâirin olduğunu belirten Nedîm, onu hilekâr olarak nitelendirir;

Nedîm nâmına bir şa‘ir-i cihan var imiş
Kemend-i zülfüme düşsün ilahi ol ayyâr (K. 7/24)

Düzd; hırsız, uğru anlamlarındadır. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Hırsız'ı, mecaz anlamda kullanan Nedîm, aşırmak veya soygun yapmak anlamında kullanmamıştır. Şâirimiz, aşağıdaki her iki şiirde de sevgilinin yan bakışını hırsız olarak nitelemiştir;

O düzd-i gamze tutdu işte sad çâk etdi dâmânım
Amân ey çeşm-i gîrâ bâri sen koyver girîbânım (G. 85/1)

Hançeristân-ı müjenden güzer eyler bî-bâk
Bü'l-aceb düzd-i cigerdârdır el-hak nigehin (G. 66/3)

2.3.3.1.2.11. Cellâd

Cellâd; İnsanı kesen, asan kimse; mecâzen çok merhametsiz gibi anlamları ihtivâ eder.

Cellâd'ı; acımasız, merhametsiz ve eziyet eden, sevgililer için kullanan şâirimiz, aşağıdaki beyitlerde sevgilinin can yakan bir anlık bakışını cellâd olarak nitelemiştir;

Getirmiş havza-i teshîre tîg-istân-ı müjgânı
Gönül mü kurtulur ol gamze-i cellâddan gayri (G. 157/3)

Âfet-i can dediler gamze-i cellâdın içün
Nahl-ı gül söylediler kâmet-i şimşâdın içün (G. 92/1)
Gamze-i cellâdın etdi âşıkın kârın tamâm
Ey şeh-i bîdâd hattın dahı fermân almada (G. 136/3)

2.3.3.1.2.12. Kârbân

Karbân, kervân anlamındadır. Modern hayat şartlarının henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde uzun seyâhatler ve ticarî yolculuklar kervân halinde yapılırdı. Kara nakliyatı için meydana getirilen bu katarda, yük taşımak için deve, at, katır kullanılırdı. Ağır kervân ve hafif kervân diye iki çeşidi vardı.

Âşığın gamı ve gözyaşı, sevgilinin peşinden giden canı ve gönlü hep birer kervâna benzetilmiştir. Sabâ rüzgârı da taşıdığı yük nedeniyle kervânı andırır.

Âşığın, geceyi sevgiliyi düşünerek geçirmesini, akıl kervanının güzellik ülkesine gitmesi olarak değerlendirir;

Dûşîne mülk-i hüsne giden kârbân-ı hûş
Gördüm seher ceres gibi nâlân olup gelir (G. 37/4)

2.3.3.1.2.13. Bağbân

Bağbân; bahçıvan, bağcı anlamındadır. Dîvânda dört defa kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde bağ, genelde sevgiliyi ve onun güzelliklerini temsil eder. Bağ olunca bağbân da olur. Çünkü bağ ve bahçenin sürekli taze, düzenli ve suya kanmış olması gerekir.

Bağbân'ı genelde gül ile birlikte kullanan Nedîm, onun eli açıklığından bahseder. Şâirimiz, bağbândan bir gül ister, bağbân ise ona bir gülbahçesi verir;

Tab'ım o bâğ-bân-ı giran-dest-mâyedir
Kim bir gül istesem bana bir gülsitan verir (K. 4/56)

2.3.3.1.2.14. Rakkâs

Rakkâs, oynayan, dans eden, köçek gibi anlamlara gelir. Dîvanda bir defa kullanılmıştır.

Sevgiliyi bir rakkas olarak niteleyen Nedîm, sevgilinin oyunlarıyla düştüğü hâli ifade etmeye çalışır;

Rakkâs bu hâlet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günahı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden sabâh koynunda mıdır (R. 3)

2.3.3.1.2.15. Meşşâta

Meşşâta, gelin süsleyen, kadın tuvaleti yapan kadın. Dîvân şiirinde rûzigâr, sevgilinin saçı üzerindeki tasarrufuyla bir meşşâtayı andırır. Ayrıca meşşâta, yüz ve yüzdeki ben ile meşgûl olur.

Dîvândaki meşşâtalar, Nedîm'in güzellerini süslemekle meşgul olurlar. Birinci beyitte sevgilinin kaşlarını, altınla yaldızlı yazılarla süsleyen meşşâta, ikinci beyitte sevgilinin adâletinin süsleyicisi olarak sahraları aydınlatır;

Ebrûların zer-endûd etmiş arûs-ı feyzin
Meşşâta-i kemâlin kilk-i hucestekârı (K. 38/3)

Verse bir sahrâya fer meşşâta-ı adlin olur
Çengel-i şeh-bâz mîl-i sürme-i kebk-i deri (K. 5/31)

2.3.3.1.2.16. Gedâ

Gedâ; dilenci, kul, bende anlamına gelir. Dîvân şiirinde dâima sultân ile birlikte tezat sanatı içinde ele alınır. Sevgilinin mahallesinde kapı kapı dolaşan âşık, bir gedâdır. Sevgili karşısında giyim kuşamı, yaşadığı hayat vs. ile âşığın hâli gedâya çok benzer. Âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. Aksine gedâlıkta bir yücelik bulur. Çünkü o âşıklık yönünden kendini aşk ülkesinin sultânı kabul eder.

Dîvânda sık kullanılan kavramlardan biri olan gedâ, genelde fakir, kul, köle ve zengin karşıtı oluşturması bakımından beyitlerde yer alır ve zıtlık oluşturacak şekilde bây u gedâ veya şâh u gedâ şeklinde kullanılır ve kasidelerde sultânın karşısında belirlenen bir konumdur. Aşağıda bütün zengin ve fakirlerin Sultân III. Ahmed'in ihsanından pay aldığını belirterek bây u gedâyı kullanan Nedîm, ikinci beyitte de şâh u gedâyı kullanarak aralarındaki zıtlık ilgisinden yararlanmıştır;

Rehîn-i minnet ü ihsânın oldu bây u gedâ
Cihânda lutfuna kim kaldı olmamış mazhar (K. 13/44)

Sen gayri destin aç yürü bir âstâna kim
Şâh u gedâya matlabı ol âstan verir (K. 4/72)

Gazellerde sevgiliye karşı kendini bir gedâ olarak nitelendiren Nedîm, birinci beyitte kendini sevgilinin kapısında bir dilenci; ikinci beyitte de yine kendini köle, sevgiliyi de bir üstâd olarak görmüştür;

Dirîğ etme gedâyân-ı derinden nakd-i ihsânın
Zamân-ı devlet-i hüsnünde âlem kâm-yâb olsun (G. 113/3)

Ne gedâyız biz efendim ki sen oldun üstâd
Tîşe-i aşk ile kân delmede sad Ferhâda (G. 129/7)

2.3.3.1.2.17. Sâkî, mugbeçe

Sâkî; kadeh sunan, içki veren anlamındadır. Dîvân şiirinde bezm âleminin en önemli unsurlarından biri sâkîdir. Meclise neşe ve canlılık veren odur. Ortada dolaşarak içki dağıtmak onun görevidir. Şâirin gözünde sevgili, bir sâkî sayılır yahut bizzat sâkî sevgili derecesindedir. Bazen sâkî, mutrıb olarak da görev yapar. Bütün bu hallerde sâkî mutlaka güzelliği ile dikkat çeker. Hatta âşık, içkiden değil sâkî'nin güzelliğinden sarhoş olmalıdır. Sâkîden içki dışında dilekte de bulunabilir. Meselâ şâir ondan vuslat veya dudağının içkisini sunmasını isteyebilir. O Hızır'a benzer ve bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar, hazırlar, içki sunar, meclise neşe ve parlaklık sunar, şarkı söyler.

Söz konusu dîvân, Nedîm Dîvânı olunca en sık kullanılan kavramlardan birinin de sâkî olması gayet olağan bir durumdur. İçkili meclis âlemlerinin önderlerinden biri olan Nedîm'de sâkî'nin apayrı bir yeri vardır.

Sâkî'nin tatlı bir gülüşü bile Nedîm'i şevk meclisinin kadehi etmeye kâfî gelir. Sâkinin gülüşüyle bile kendinden geçen Nedîm, şaraba ihtiyaç duymaz. Bu nedenle sâkî'den şarabı yarım sunmasını ister;

Bir şeker handeyle bezm-i şevke câm etdin beni
Nîm sun peymâneyi sâkî tamâm etdin beni (G. 161/1)

Bazen de şarab için sabırsızlanan Nedîm, sâkîden zaman kaybetmemesini isteyerek derhal şarabı sunmasını ister. İkinci şiirde de aynı düşünceyi yansıtan

Nedîm, istirahat zamanı olmadığını belirterek sâkîden firûze renkli kadehte şarabı derhal sunmasını ister;

Sâkî duracak zaman değildir
Fevt etmeyelim dem-i şebâbı (K$_1$. 83/1)

Kanı sâki ol câm-ı firûze-reng
Değildir değildir zamân-ı direng (M$_1$. 1/1)

Sâkî, aslında kadeh sunarak meclise yeni gelenlere cân bağışlar. Onları, sunduğu kadehle ihyâ eder;

Yürüt peymâneyi cânlar bağışla sen de ey sâki
Ki mutrıb râhatü'l-ervâh ile devr-i revan tutmuş (G. 53/3)

Sâkî'nin bakışları da âşık için çok kıymetlidir. Bu bakışları alan kişi artık şaraba ihtiyaç duymaz. Aşağıdaki rübâîde Nedîm, sâkî'nin bakışlarının kendisini nasıl etkilediğini samimi bir dille anlatır;

Sâkî nigehin tamâm kâr etdi bana
Hayretle cihan yüzünü târ etdi bana
Sahbâya bahâne bulma vallah billah
N'etdiyse o çeşm-i pür-humâr etdi bana (R. 1)

Muğ-beçe; mecûsî çocuğu; meyhâneci çırağı anlamındadır. Dîvânda "muğ-beçe" ve "muğ-beççe" şeklinde kullanılmıştır.

Sâkî'nin çırağı olan Muğ-beçe'yi, "meyhâne çırağı" anlamıyla dîvânında kullanan Nedîm, sâkîden dolayı ona değer verir. Şâir, muğ-beçeye verdiği değerle sâkî'nin değerini daha da pekiştirmiş olmaktadır. Bu nedenle muğ-beçenin bakışı Nedîm için yeterlidir, şaraba hiç lüzum yoktur;

Bir nigâh-ı âşinâ besdir bize muğ-beççeden
Ba'd-ezin ey duhter-i rez çekmeziz nâzın senin (G. 71/4)

Ramazan ayında içki ve meyhâne ve onunla ilgili unsurlarla arasına mesafe koyduğu anlaşılan Nedîm, meyhâne çırağını görerek meyhâneyi hatırlar ve bu durum

içine dert olur. Bu nedenle mübârek Ramazan ayında muğ-beçeyi gören Nedîm, meyhâneyi hatırlatması bakımından hafiften de olsa sitemkâr olur;

Bir tarafdan dahı ey muğ-beçe sen de görünüp
Bize derd olma mübârek ramazân ayında (G. 133/2)

2.3.3.1.2.18. Sâir

Sâir, seyreden, harekette olan, yürüyen; bir şeyden kalan başka şey; geçen, dolaşan; diğer, başka, gayri gibi anlamlara gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Göksu, Lâle Devrinde Damat İbrahim Paşa tarafından güzelleştirilen ve kayık sefâlarının yapıldığı bir mesire alanıdır. Sâir kavramını izleyen anlamında kullanan Nedîm, aşağıdaki şiirde Göksu'nun köşe köşe izlenmesini anlatmıştır;

Çubuklu Göksu sâir gûşe gûşe müntezihler hep
Zamân-ı devletinde oldu her biri cihan-pîrâ (K_1. 8/8)

2.3.3.1.2.19. Üstâd

Üstâd, bir ilim veya sanat alanında üstün yeri olan kişiye denir. Bundan bir derece yukarısı dâhîdir.

Üstâd'ı, işin ustası anlamında kullanan Nedîm, Muhammed Kethudâ Paşa'nın sahilhânesini anlattığı aşağıdaki beyitte, sahilhânenin eşdeğerinin hiçbir üstâd tarafından yapılamadığını ve hiç kimsenin onun benzerini rüyasında bile görmediğini belirtir;

Adîlin görmemişdir belki rü'yâsında da gerdûn
Nazîrin yapmamışdır malihulyâsında da üstâd (K_1. 40/6)

Aşağıdaki şarkıda üstâd kavramını iki defa kullanan Nedîm, bu kavramın usta, bilge kişi anlamlarını kasteder;

Meclise bîgâneler geldi nice yâd olmasın
Âşıka pek çok cefâya nice mu'tâd olmasın
Şîve fenninde o gözler nice üstâd olmasın
Gamze-i fettan gibi yanında bir üstâdı var (M. 20/IV)

2.3.3.1.2.20. Şâkird

Şâkird; talebe, çırak, yamak; stajyer (Kelimenin aslı "şâgird" olduğu halde "şâkirt" şekli yaygındır.) anlamındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

İbrahim Paşa'nın bir Helva sohbetine teşrifini anlatan Nedîm, onun ilim konusundaki enginliğini överek ilim konusunda ün yapmış olan Ca'fer'i, ona talebe olmaya bile lâyık görmez;

Fenn-i keremin fâzıl-ı allâmesi sensin
Billah sana şâkird olamaz fazl ile Ca'fer (K. 32/8)

Şâkird kavramını karşılaştırma unsuru olarak kullanan Nedîm, dönemin şeyhülislâmının Mîrzâ Cân'ı talebeliğe kabul etmediğini belirtir;

Cenâb-ı şeyhü'l-islâm-ı şerîf-etvâr-ı sa'd-âsâr
Ki şâkird etmeğe etmez tenezzül Mîrzâ Cânı (K. 11/20)

2.3.3.1.2.21. Gazel-hân

Gazel-hân, gazel okuyan kişilere verilen bir isimdir. Genelde belirli bir ezgi eşliğinde okunan bu gazellerde sevgilinin çektirdiği acılar anlatılır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Sevgili ile Sadâbâd'a doğru bir gezinti tahayyül eden Nedîm, yürüyüş sırasında ortam ile de uyumlu olacağını düşünerek şarkı okuyup gazel-hân olmayı yürekten ister;

Geh varup havz kenârında hırâmân olalım
Geh gelüp kasr-ı cinan seyrine hayrân olalım
Gâh şarkı okuyup gâh gazel-hân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda (M. 40/III)

2.3.3.2. Bayramlar ve eğlence hayatı

2.3.3.2.1. Iyd, îd

Iyd (îd), bayram demektir. Dîvân şiirinde sevgili ile âşık arasındaki ilişkide âşığın lehine olmak üzere birçok bakımdan bayram hâli söz konusu edilir. Meselâ sevgilinin vuslatı âşık için bir bayramdır. Âşığın gözyaşları bu bayramın gülsuyu, sevgilinin vuslat haberi de bayramda dağıtılan şeker yerine geçer. Sevgilin kaşı bir bayram hilâli olur. Yine sevgilinin sözleri âşık için bayram etmeye yeter. Onun yüzü ve yanağı göründüğü zaman ise bayram ile ilgili birçok âdetlerden bahsedilebilir.

Bir bayram sabahını anlatan Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ın bereketiyle tüm âlemin nurlandığını, padişahlık davulunun yankılarının ufukları doldurduğunu ifade eder;

Sabâh-ı ıyd kim âlem olup feyziyle nûrânî
Sadâ-yı kûs u şevket eyledi pür-çarh-ı gerdânı   (K. 11/1)

Yine bir bayram gününü anlatan Nedîm, İslâm inancında bayramlardaki şeker dağıtma kültürüne işaret eder;

Iyd vaktinde şeker bahşâyişi mu'tâddır
Nazmın olsun lezzet-âver kand-i müstesfâ gibi   (K. 17/2)

Padişaha, hünkârım diye seslenen Nedîm, yaklaşan bayram öncesi onun emirlerine hazır olduğunu belirtir. Nedîm, bayramın hatırına bir kasideyle hüner gösterebileceğini veya tatlı bir edayla gazel söyleyebileceğini ifade eder;

Iyd yaklaşdı Nedîmâ benden âyâ neylesin
Bir kasîdeyle yine arz-ı hüner mi eylesin
Yohsa bir nâzük edâ tâze gazel mi söylesin
Her ne emrin varsa hünkârım buyur ferman senin   (M. 31/IV)

Bayram sabahlarının Nedîm'de ayrı bir yeri vardır. Her taraf şen, her yer huzur dolu, herkes mutlu, tüm güzeller evlerden dışarı çıkmış, her taraf

renklenmiştir. Böylelikle Nedîm için uygun bir ortam oluşmuştur. İşte aşağıdaki şarkı tam da böyle bir ortamı anlatır;

Iyd gelsin bâʻis-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Saʻd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Saʻd-âbâdı sen bir kerre ıyd olsun da gör (M. 17/1)

2.3.3.2.2. Nevrûz

Nevrûz, yenigün demektir. Güneşin Hamel (koç) burcuna girdiği gün olup eski Mart'ın dokuzu, şimdiki yirmi bir Mart olarak bilinir. İran'da eskiden beri iki ayrı güne bu ad verilir. Bunlardan biri güneş takviminin ilk ayı olan Ferverdîn ayının ilk günüdür ki "nevrûz-ı âmme" olarak bilinir. Bugünde güneş Koç burcuna girer.

Dîvân şiirinde nevrûz, bahar ile ilgili özellikler içinde verilir ve bir bayram olarak kabul edilir. Hatta nevrûziye yazmak da bir gelenek hâlini almıştır. Dîvânda dört kere kullanılmıştır.

Sultân III. Ahmed Hân'ın oğlu ve aynı zamanda Osmanlı Devletinin 27. padişahı olan I. Abdülhamid Hân'ın doğumu üzerine bir şiir kaleme alan Nedîm, doğumun nevrûz günlerine denk geldiğini belirtir. Nevrûz, zaten kıymeti olan özel bir gündür. Böyle bir günde eğer Şehzâde de doğmuşsa bu nevrûzun havası bambaşka olur;

Nevrûz nevrûz olalı böyle saʻâdet görmedi
Onunla hiç şimden girü bahsedemez eyyâm-ı ıyd (K_1. 9/7)

Nedîm, nevrûzu da her zaman bir bayram olarak görmüştür. Bu nedenle dîvânında dört ayrı beyitte nevrûz kavramına yer veren Nedîm, bunların üçünde nevrûz ile bayramı birlikte kullanmıştır. Sultân III. Ahmed'i öven Nedîm, onun her gün ve gecesinin nevrûz ve bayram havasında geçmesini niyâz etmiştir;

Her şebin devlet ile kadr ola yahûd kim ıyd
Her günün zevk ile nevrûz ola yahûd bayrâm (K. 2/21)

2.3.3.2.3. Gûy u çevgân

Gûy u Çevgân, bir maydanda ata binerek eldeki sopa (çevgân) ile gûy (top)'a vurma sûreti ile oynanan bir oyundur. Bu oyuna "çevgân oyunu" da denir. Bu oyundaki gûy, genellikle sevgilinin yüzü, çenesi, güzelliği; âşığın gönlü, canı veya başı yerine kullanılır. Çevgân ise, sevgilinin saçı ve kâkülüdür. Bazen kaşın da çevgâna benzetildiği olur.

Aşağıdaki beyitte geçen Nâmî Han, Nâmî mahlasıyla şiirler söyleyen Safevî elçisi Murtazakulu Han'dır. Nedîm de devrinin diğer şâirleri gibi ona nazîreler yazmıştır. Nedîm, kendine seslenerek Nâmî Han'ın nazîre alanında çevgân oyunu oynattığını belirtir;

Gör temâşâyı Nedîmâ sen de Nâmî Han dahı
Gûy u çevgân oynadırsa arsa-i tanzîrde (G. 139/10)

3. Maddî (Somut) Kültür

3.1. İnşâî Unsurlar

3.1.1. Barınma ile ilgili unsurlar

3.1.1.1. Mesken olarak kullanılanlar

3.1.1.1.1. Beyt, ebyât, hâne, mesken

Beyt; mesken, hâne, ev, oda, oba anlamlarında kullanılır. Ayrıca, aynı vezinle yazılmış, anlamca birbirine bağlı iki dizeden oluşan nazım birimi anlamına da gelir. Dîvânda, iki dizeden oluşan şiir anlamında sıkça kullanılan beyt, ev anlamında ise beytü'l-hazân tamlamasıyla sadece bir defa kullanılmıştır.

Sevgiliyi bir ay parçası olarak gören Nedîm, bir zaman söz aldığı dilberin, evine gelip gelmeyeceği konusunda pek de umutlu değildir. Kendi evini bir hüzün kulübesi olarak niteleyen Nedîm, evinin bu hâlinden ötürü sevgilinin uğramayacağını düşünür;

Bir şeb bana va'd etdi kudûmün leb-i dil-ber
Beytü'l-hazâna bilmem o meh-pâre gelir mi (K$_1$. 68/3)

Hâne; ev, konut; ev halkı; bir bütünü oluşturan bölümlerden her biri, bölük, göz; basamak; Klasik Türk Müziğinde peşrev ve benzeri saz parçalarının bölümlerinden her biri gibi anlamlara gelir ve birleşik kelimelerde de "bina, yapı, yer, makam" anlamlarıyla ikinci kelime olarak yer alan bir söz olarak kullanılır.

Yârin gözleri, ceylanların gözleri kadar güzeldir. Sevgilinin gözlerine evinde bakanın, dışarıdaki ceylan gözlülere ihtiyâcı kalmaz diyen Nedîm, hâne kavramını ev anlamında kullanmıştır. İkinci beyitte harâb, üçüncü beyitte de virân ile birlikte hâne

kavramını kullanan Nedîm; yıkık, dökük gibi anlamlarla âşığın evini tasvir etmeye çalışmıştır;

Dağda sayd-ı gazâl etmeğe hasret mi çeker
Hânede gözlerin âhûsun eden âmâde (G. 129/2)

Kesâdı yok hele kış günleri akâr-ı gamın
Harâb hâneler akmazsa da yine damlar (K. 13/13)

Çünki ta‘mîr etdi tali‘ hâne-i virâneni
Gayri zâhir bir münâsib mihman lâzım sana (G. 6/5)

Mesken, sâkin olunacak, oturulacak yer, oturulan ev gibi anlamlara gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Efsaneye göre sadef adında bir hayvan, nisan ayında ağzına aldığı yağmur tanesini sonraları inciye dönüştürürmüş. Nedîm'e göre bu yağmur da III. Ahmed'in iyilik bulutunun yağmurudur. İşte bu yağmur olmazsa incinin oluştuğu yer mücevherin meskeni olamazdı;

Sehâb-ı lutfu eger bahre etmese imdâd
Meşîme-i sadef olmazdı mesken-i gevher (K. 13/31)

3.1.1.1.2. Kasr, kâşâne, sarây

Kasr; köşk, kâşâne, saray anlamlarına gelir.

Gönlünü bir emel köşküne benzeten Nedîm, bu köşkünün ayağı uğurlu olan sevgililer tarafından şereflendirilmemesi yüzünden ömrünün dert ve acılarla geçip gittiğini belirtir;

Geçüp gitmekte ömrün derd ü mihnet gibi şeylerle
Müşerref olmadı kasr-ı emel ferhunde- peylerle (G. 146/1)

Kâşâne, mükemmel ev, köşk, mâlikâne; yuva anlamlarına gelir. Dîvânda beş defa kullanılmıştır.

Kâşâne'yi; köşk, mâlikâne anlamında kullanan Nedîm, Beşir Ağa'nın sarayını anlatırken bu sarayın nakışlı köşk ve mâlikânelerle süslendiğini, her köşesinin bir gül bahçesini andırdığını belirtir;

Münakkaş kasrlar kâşânelerle zeyn olup gûyâ
Onun her gûşesi bir gülşen-i hüsn ü bahâ oldu (K$_1$. 45/4)

Sarây, hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı; kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı; mecâzen görkemli ve gösterişli yapı; devlet başkanı ve çevresi anlamlarında kullanılır.

Padişahın sarayı, en güzel ve görkemli olanıdır. Yüce devletin ululları, bu saraya sultânın ayağının toprağını öpmeye gelmesiyle de cihanın padişahının sarayı, yüksek mevki ve saadet güneşinin doğduğu yer olur;

Sarây-ı şehriyâr-ı âlem oldu maşrık-ı ikbâl
Gelüp hep hâk-bûsa devlet-i ulyânın erkânı (K. 11/2)

Her dâim eğlenceli ve ihtişâmlı olan saray, doğal olarak Hükümdarın sarayıdır. Orada her zaman bir eğlence vardır ve onun sarayı bir sevinç bahçesidir;

Sarây-ı şehriyârî bir aceb bâğ-ı meserretdir
Kurulmuşdur esâsı izz ü câh-i iftihâr üzre (K$_1$. 82/1)

3.1.1.1.3. Binâ, bünyâd

Binâ; yapı, ev, yapma, kurma anlamlarına gelir.

Dîvân-hâne'nin yapılışından "Allah bağışlasın, ne kadar güzel ve uğurlu bir eser!" diyerek söz eden Nedîm, oranın uzun bir bina oluşundan bahseder;

Bârekallah zihî huceste eser
Bârekallah zihî bülend bînâ (K. 39/35)

Bünyâd; asıl, esas, temel; binâ, yapı anlamlarına gelir. Dîvânda çoğunlukla yapı ve bina anlamında kullanılmıştır.

Feleğe kîninin her dem taze olduğunu belirten Nedîm, bu nedenle âh ile feleğin binasını harap etmek istediğini belirtir;

Kasdım etmektir harâb âh ile bünyâdın benim
Her sitem gördükçe zîrâ çerhe kinim tazedir (G. 15/3)

3.1.1.1.4. Otağ, hayme, bârgâh

Otağ, çadır anlamındadır. Padişah ve vezirlere ait çadırlara verilen addır. Bu çadırlara otağ denmesinin nedeni içinde "od (ot)" yani ateş yakılabilmesidir. Normal çadırdan büyük, etekli ve süslü olan otağlar, özel ziynetlere sahiptiler. Padişahın otağına "otağ-ı hühâyun" denirdi. Dîvanda üç defa kullanılan otağ, hep güneş ile birlikte kullanılmıştır.

Mencuk, çadırların önündeki bayrak direklerinin başına dikilen küçük aydır. Meh-çe de denir. "Ferr-i mencuk-ı otağ" tamlamasındaki Otağ'ı, çadır anlamında kullanan Nedîm, İbrahim Paşa'nın çadırının bayrak direğine asılan küçük ayın parlaklığının karşısında, güneş ve gökyüzünün nasıl kararsız kaldığını anlatır;

Görelden ferr-i mencuk-ı otağın bî-karâr oldu
Dırahş-ı nûr hurşîd üzre hurşîd âsmân üzre (K. 6/20)

Hayme; çadır, otağ anlamındadır. Dîvânda çadır anlamında beş defa kullanılmıştır.

Tınâb, kazığa bağlanan bir çadır çeşididir. Hayme'yi, "heyme-i zerrin tınâbımsın" tamlamasında kullanan Nedîm, İbrahim Paşa'yı anlatarak gökyüzündeki güneşin, Paşa için bir altın çadır olmasını ister;

O sadr-ı muhterem kim izz ü şânı âftâba der
N'ola rif'atda olsan hayme-i zerrin-tınâbımsın (K. 18/23)

Bârgâh, içine izinle girilen yer, otağ, yüksek divan gibi anlamlara gelir. Yüksek huzur, padişahın huzuru anlamlarına da gelen bu kavram dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Damat İbrahim Paşa'yı, âlemin sığınağı, gökyüzünün veziri olarak gören Nedîm, onu ayrıca güneş alametlerinin yüce dîvânı olarak da görür;

Cihan-penâh hidîvâ keremverâ sadrâ
Eyâ vezîr-i felek-bârgâh-ı mihr-âsâr (K. 7/47)

3.1.1.2. İş ve ticaret hayatıyla ilgili olanlar

3.1.1.2.1. Destgâh, kârgâh

Dest-gâh; tezgâh, dokuma âleti, atölye; zenginlik anlamlarına gelir. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Medreseye tayininden dolayı Damat İbrahim Paşa'ya teşekkürlerini arz eden Nedîm, şiir ve nesir tezgâhlarını parlaklıkla doldurması gerektiğini belirtir;

Hemîşe tâ kumâş-ı zer-keş-i vasf-ı keremkârın
Ede lebrîz-i revnak destgâh-ı şi'r ü inşâyı (K. 9/48)

Kâr-gâh; iş yeri, fabrika anlamındadır. Dîvânda sadece bir kere kullanılmıştır.

Kârgâh'ı, "kârgâh-ı âlem" tamlamasında kullanan Nedîm, dünyayı bir fabrika olarak görmüştür;

Hemîşe tâ ki ola kârgâh-ı âlemde
Bu heft âmire münkâd bu tabâyi'-i çâr (K. 7/71)

3.1.1.3. Temizlik ile ilgili unsurlar

3.1.1.3.1. Külhân, hammâm

Külhân; han, hamamlarda suyu ısıtmak için ateş yakılan yer; hamam ocağı anlamındadır. Dîvanda bir defa kullanılmıştır.

Külhan'ı, ateş yakılan yer anlamında kullanan Nedîm, Damat Ali Paşa'nın iyiliğinin bir tatlı gülüşünü hayat suyuna; kahrının soğuk nefesini de külhan ateşine teşbih etmiştir;

Lutfunun bir şekerin handesi âb-ı hayvân
Kahrının bir nefes-i serdi lehîb-i külhan (K. 2/42)

Hammâm; hamam, banyo anlamındadır. Eskiden hamamlar toplumun temizlik ihtiyacını gideren önemli yerler idi. Özellikle kış aylarında fazlaca rağbet gören hamamlar zaman zaman toplu eğlence ve sohbetlere de sahne olurdu. Dîvân şâirlerinin gerek hamamda gördükleri bir mahbûbu, gerekse bu tür eğlence meclislerini konu alan şiirler yazmaları gelenek hâlini almıştır. Dîvânda hammâm şeklinde kullanılmıştır.

Muhammed Kethudâ Paşa'nın sarayındaki hamamın güzelliğini anlatan Nedîm, zevkine düşkün İran hükümdarı Cemşîd'in bu hamamı görmeden gitmesine üzüldüğünü ifade ederek hamamın kalitesini ortaya koymaya çalışır;

Hele hammâmını bir vech ile tavsîf edemem
Görmeden gitdi cihandan onu Cemşîd eyvâh (K$_1$. 44/12)

3.1.1.4. Sağlık ile ilgili unsurlar

3.1.1.4.1. Dârü'ş-şifâ

Dârü'ş-şifâ; şifâ yurdu, sağlık yurdu ve mecâzen tımarhâne anlamlarına gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Nevşehirli olan Damat İbrahim Paşa'nın kendi memleketine yaptığı hamamı anlatan Nedîm, güzelliğinin yanında dertlere şifâ olmasından da bahsederek onu bir şifâhâneye teşbih eder;

Ana bir hasta âdem girse derdinden bulur sıhhat
Değil hammâm bu dârü'ş-şifâ-yı feyzdir gûyâ (K$_1$. 55/7)

3.1.1.5. Eğitimle ilgili olanlar

3.1.1.5.1. Dergâh, mekteb, debistân

Dergâh, tarikattan olanların barındıkları, ibâdet ettikleri, törenler yaptıkları yer, tekke anlamındadır.

Sevgilinin kapısının önü, Nedîm için bir dergâhtır. Şâirimiz, sevgilinin meclisinde mum olamasa da kapısının önünü aydınlatan bir meşâle olmak ister;

Şem‘ olmaz isem bezmine bu sûz ile bâri
Dergâhına bir meş‘ale-i rûşenin olsam (G. 83/2)

Dergâh, padişah ile ilgili konularda saray, taht, padişahın huzuru gibi anlamları ihtivâ eder. Şehzâdenin doğumunu bir bayram olarak niteleyen ve bundan ötürü padişahın bayramını kutlayan Nedîm, “Ey padişahım, dergâhın her zaman öpülür olsun!” diyerek dergâh ile sarayı, tahtı ve padişahın huzurunu ifade etmeye çalışmıştır;

Mes‘ûd ola ıydın eyâ şehenşâh-ı gerdun-haşem
Dergâhın olsun husrevâ ikbâle dâ'im mültesem (K. 12/1)

Mekteb; yazı yazacak yer, okul anlamlarındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Sevgilinin kararından dönmeme özelliğinden bahseden Nedîm, sevgililerin ezelden beridir âşıkların gönüllerini sebat okuluna bağlı kıldıklarını ifade eder;

Ne çâre almış ezel mekteb-i sebâta dili
Veren bu hassa-i hüsnü dil-sitânımıza (K_1. 71/1)

Gönül, aşk okulunda her dâim bir öğrencidir. Aynı zamanda sine okulunda aşk ve hevesin farkını henüz anlamamış hevesli bir çocuktur;

Mekteb-i sînede bir tıfl-ı havâyîdir dil
Kim henüz anlamamış farkını aşk u hevesin (G. 70/3)

Debistân; mektep, okul anlamındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Sevgilinin mahallesi, âşığın okuludur. Âşık bu okula gitmeden yani sevgilinin mahallesinde gezinti yapmadan kendini tamamlayamaz. Sevgilinin mahallesine uğramayan âşık, okula gitmemiş ve böylece eğitimi yarım kalmış bir çocuğu andırır;

Tamâm olmaz gönül aşk içre geşt-i kûy-ı cânansız
Kalır tahsîli nâkıs tıfl-ı hod-kâmın debistansız (G. 50/1)

3.1.1.6. Eğlence hayatı ile ilgili olanlar

3.1.1.6.1. Mey-hâne, işret-hâne

Mey-hâne; içki içilen yer, harabat anlamındadır. Dîvânda dört defa kullanılmıştır.

Meyhâneye gelmeyen, oradaki havayı solumayan insan meyhâne hakkında bilgi sahibi olamaz. Bunun için meyhâne, dışarıdan kasvetli, sıkıntılı ve iç burkan bir görüntüye sahip olabilir ama içine girildiğinde insanı ferahlatan, insana huzur veren tatlı bir güzelliği vardır;

Mey-hâne mukassî görünür taşradan ammâ
Bir başka ferah başka letâfet var içinde (G. 145/2)

Meyhâne, Nedîm'in hayatının her anına sirâyet etmiştir. Öyle ki Nedîm, kalemi eline alıp gıcırtı ile ilgili bir hâl yazacağında bile aklına meyhâne kapısının gıcırtısının geldiğini belirtir;

Var beyânımda o hâlet ki sarîr-i kalemim
Gûş-ı idrâke sarîr-i der-i meyhâne gelir (K. 15/42)

İşret-hâne, işret-kede ve mey-kede ve meyhâne ile aynı anlama gelip içki içilen ve satılan yer anlamına gelir. Dîvânda iki kez kullanılmıştır.

Bülbüllerin işret-hânesi ile gülü kasteden Nedîm, yaz mevsiminin gelmesi ile bülbüllerin meyhânelerinin tekrardan oluştuğunu belirtir. Meyhânelerde atılan âşık nâralarından da bahseden şâirimiz, böyle bir zamanda güllerin, mest eden bülbül nâralarını dinleyeceğini belirtir;

Düzdü fasl-ı sayf işret-hânesin bülbüllerin
Dinlesin gül na‘ra-i mestânesin bülbüllerin (G. 63/1)

Rabbine seslenen Nedîm, çeşitli duâlar ederek ondan yardım ister. Hem kendi hem de başkaları için duâlar eden şâirimiz, canını alanlar için bile duâ eder. Üçüncü mısrada, "Alan cânım bu işret-hâneden dûr olmasın yâ Rab" diyen şâirimiz, meyhânenin tatlılığından bahsederek rakiplerinin hatta canına kastedenlerin bile meyhâneden uzak olmamasını Allah'tan niyâz eder;

Çerâğı kimsenin âhımla bî-nûr olmasın yâ Rab
Benim çün subh-ı vuslat şâm-ı deycûr olmasın yâ Rab
Alan cânım bu işret-hâneden dûr olmasın yâ Rab
Çekenler sâgarım hem-vâre mahmûr olmasın yâ Rab
Beni mahrûm-ı bezm-i vasl eden mest-i müdâm olsun
Dil-i mecrûhumun kanın içenler şâd-kâm olsun (M. 4/V)

3.1.1.7. Barınma ile ilgili diğer unsurlar

3.1.1.7.1. Mahzen, genc, gencîne

Mahzen, içinde eşyâ saklanacak yer, yer altı, bodrum; havasız, karanlık anlamlarına gelir. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Sevgiliyi şeffaf bir mücevhere benzeten Nedîm, sevgilinin mahzeni olmayı içtenlikle ister;

Destîde kadehde doyamam görmeğe bârî
Ey gevher-i şeffâf senin mahzenin olsam (G. 83/4)

İbrahim Paşa'nın yeteneklerini sıralayan Nedîm, onun su üzerinde barut için alevden bir mahzen yapabileceğini belirtir;

Nigâh-bân-ı cihan kim istese mi‘mâr-ı tedbîri
Yapar bârûta mahzen şu‘leden âb-ı revân üzre (K. 6/18)

Genc (gencîne); hazine, define anlamına gelir. Dîvân şiirinde sevgili ile ilgili birçok güzellik unsuru hazineye benzetilmiştir. Her şeyden önce sevgilinin güzellği bir hazinedir. Çünkü o hazinenin içinde la'l (dudak), pirûze (hat), inci (diş), yakut (ağız) gibi kıymetli mücevherler vardır. Sevgilinin aşkı ve vuslatı âşık için birer genc sayılır. Ayrıca hazinenin toprağa gömülmesi, define oluşu, sevgilinin yılan saçlarının o tılsımlı hazineyi bekleyişi, harâbelik yer, toprak, yılan gibi unsurlarla da söz konusu edilir.

Sevgili, baykuş gibi virâneye kapanmakla bulunmaz. Sevgiliyi bulmak için Hüdhüd gibi keskin bir bakışa, uzağı net görebilme yeteneğine sahip olmak gerekir. Sevgiliyi bir hazineye benzeten Nedîm, onu bulmak için Hüdhüd gibi iyi görebilmek gerektiğini belirtir;

Hüdhüd gibi binâ gerek onu arayanlar
Virâneye bûm olmağile genc bulunmaz (G. 46/2)

"Ey Nedîm" diyerek kendine seslenen Nedîm, bilgin ve üstâd olup öyle bir hazinede fesahat denizinin incilerini zahmetsiz bir şekilde bulduğunu belirtir;

Pîr ü üstâd olup buldun Nedîmâ bî-ta'ab
Dürr-i deryâ-yı fesâhat öyle bir gencînede (G. 140/5)

3.1.1.7.2. Zindân, habs

Zindân; karanlık, yer altı hapishanesi; pek karanlık, sıkıntılı yer gibi anlamlara gelir. Dîvânda iki kere kullanılmıştır.

Hz. Yûsuf'un yedi yıl boyunca Mısır zindanlarında hapsolması dolayısıyla zindanı kullanan Nedîm, ikinci beyitte de Sultân'ın Sadâbâd'a lâyık olduğunu belirterek düşmanlarının mekânının da zindanların keder köşesi olması için duâ eder;

Sînede teng olma ey dil kim seni der-bend eden
Matla'-ı kâm eyleyendir Yûsufun zindânını (G. 160/8)

Sen buyur izz ü sa'âdet ile Sa'd-âbâda
Künc-i endûh ola düşmenlerinin zındânı (K. 19/42)

Habs; hapis, alıkoyma, bir yere kapama, salıvermeme, bir yere kapayıp dışarı çıkarmama, hapishâne; tutma, zaptetme anlamlarına gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Gönül ehli insanların yani âşıkların kadı ve zâbitlerle işlerinin olmadığını belirten Nedîm, onların zaten sevgilinin saç ve ayva tüyleri ile zincirlenip hapsedildiklerini belirtir;

Varmaz dil ehli zâbite kâziye onların
Zencîr-i habsi hüccet-i ıtlâkı zülf ü hat (G. 55/10)

3.1.2. Barınmayla ilgili inşâî unsurların parçası, tamamlayıcı unsurları

3.1.2.1. Eyvân, harîm, hâlvet, harem, sahn

Eyvân; büyük sofa, divanhâne, salon; kemerli yüksek binâ, oturacak yüksek yer, köşk; çardak gibi anlamlara gelir.

Sadâbâd'ın büyüklüğünü anlatan Nedîm, onu bir eyvân olarak niteler ve İran'ın meşhur sarayı Kisrâ ile mukayese eder;

Nerede buldu Ferîdun bu celâl ü câhı
Nerede gördü ya Kisrâ bu bülend eyvânı (K. 19/30)

Harîm, biri için kutsal olan şeyler; harem dâiresi, harem; evin içi gibi başkasına kapalı olan yer; bir evin civârı; avlu; ortak, şerik; hacıların hac zamanında büründükleri örtü gibi çeşitli anlamlara gelir.

Âşık her dâim sevgilinin mahallesini gezerek âdeta tavaf eder. Nedîm, âşığın tıpkı güvercin gibi sevgilinin köyünün haremini tavaf ettiğini belirtir;

Hamâme-veş harem-i kûyunu tavâfda dil
Dirîğ bizden o âhû-nigeh remîde henüz (K_1. 73/1)

Halvet, yalnız, tenha kalma, tenhaya çekilme, tenhalık; tenha yer; hamamın sıcak bölmesi gibi anlamlara gelir.

Hammâmiye'sinde İbrahim Paşa'yı anlatan Nedîm, aşağıdaki beyitte "gûşe-i halvet" tamlaması ile hamamın sıcak bölmesini ifade etmeye çalışmıştır;

Varup o hâl ile hammâma üft ü hîz ederek
Edince gûşe-i halvetde câygâh-ı karâr (K. 7/3)

Harem, herkesin girmesine müsâade edilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer; hac zamanında ihrâma girilen yerden itibaren Kâ'be'ye doğru olan kısım gibi anlamları ihtivâ eder.

Padişahların saraylarındaki harem bölümü son derece hassas bir mevkidir. Oraya giren çıkan, orada çalışan herkes sıkı bir aramadan geçer. Sıradan insanlar haremde bulunamaz. Bundan dolayı Nedîm, İbrahim Paşa'nın sarayında altın kemerli kâfirleri hizmetçi; Cengiz ve Kaplan gibi bildik şahsiyetleri de sarayın kapısında haberci yapmıştır;

Harem-serâyına Kâfûr-ı zer-kemer hâdim
Derinde Cengiz ü Kaplan nâme-ber tâtâr (K. 7/44)

Sahn; avlu, evin ortasındaki açıklık, oyuk, boşluk, boş yer, orta, meydan, aralık, cami ve medreselerde umûmun toplanmasına mahsus üstü kubbeli örtülü yer, büyük kâse, sahan, sahne, zil gibi anlamlara gelir.

Sahn kavramını avlu anlamında kullanan Nedîm, Sadâbad'ı anlatırken onun avlusundaki ilkbahar neşe ve coşkusunun çalkantısının gökyüzüne kadar ulaştığını belirtir;

Şöyledir sahnındaki cûş u hurûş-ı nev-bahâr
Kim erişmişdir telâtum âsman eyvânına (K. 20/6)

3.1.2.2. Şebistân, hâclegâh

Şebistân; yatak odası, gece ibâdetine mahsus oda, harem dâiresi anlamlarına gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Damat Ali Paşa'yı anlatan Nedîm, onun yatak odasına, ay'ın bir mum fitili olduğunu belirtir;

Âsman bister-i ikbâline gûy-ı micmer
Meh şebistânına bir şema'-ı pirûze-legen (K. 2/29)

Haclegâh; gelin odası, gerdek odası anlamlarına gelir. "Hacle" kelimesinde esâsen yer adı bulunduğundan buna tekrar "-gâh" mekân eki getirerek "hacle-gâh" şeklinde kullanmak doğru olmamakla beraber kullanılmıştır. Dîvanda sadece bir kez yer almıştır.

Fâtıma Sultân Câmî'ini anlatan Nedîm, temizliğin onun kapısında süperge; mutluluğun da onun devletinin ve büyüklüğünün gelin odasının kapıcısı olduğunu belirtir;

Nezâhat sâha-i ismet-sarây-ı hâsına cârûb
Sa'âdet haclegâh-ı devlet ü iclâline derbân (K_1. 21/7)

3.1.3. Yapıların ayrılmaz parçasını teşkil eden unsurlar

3.1.3.1. Dîvâr, sütûn, hışt

Dîvâr, duvar anlamındadır.

Sadâbâd'ın güzelliklerini anlatan Nedîm, nevruz güneşinin, Sadâbâd Kasrı'nın duvarındaki parlak ayna ile karşılaştırılamayacağını belirtir;

Mihr-i nev-rûzun yüzü yokdur mukâbil olmağa
Kasrı dîvârındaki âyîne-i rahşânına (K. 20/62)

Sütûn; direk, gazete, kitap veya dergi gibi şeylerde sahifenin yukarıdan aşağı doğru bölünmüş olduğu kısımlardan her biri, kolon anlamlarında kullanılır.

Sultân III. Ahmed Hân'ın tuğrasını anlatan Nedîm, tuğradaki sütunların ihtişâmını anlatırken onları Allah'ın askerlerinin yüce sancaklarına benzetmiştir;

Ya ol âlî sütûnlar kim onun her birisi gûyâ
Birer vâlâ alemdir leşker-i te'yîd-i Sübhâna (K. 16/5)

Hışt; kerpiç, tuğla gibi anlamlara gelir. Dîvânda iki defa yer almıştır.

Hayatta sâkîden başka kimsesi yoktur âşıkların. Nedîm, öldükten sonra kendisine kerpiç bir mezar için testi toprağından yoğurmasını sâkîye vasiyet eder;

Söyleyin sâkîye öldükde Nedîm-i zârına
Eylesin tahmîr-i hışt-ı lahd hâk-i kûzeden (G. 110/5)

3.1.3.2. Tâk, kubbe, bâm

Tâk; binâ kemeri, yarım dâire şeklinde kapı ve pencere üstü, kubbe, kümbet gibi anlamlara gelir.

Tâk kavramını kubbe anlamında kullanan Nedîm, Damat Ali Paşa'nın kubbesini şafağın yüceliği ile örtmüştür;

Tâk-ı gerdûnuna vâlâ-yı şafak pûşîde
Zevrak-ı haşmetine atlas-ı gerdun yelken (K. 2/27)

Kubbe, yarım küre veya kümbetimsi yapılan binâ damı anlamına gelir.

Damat İbrahim Paşa'nın kendi memleketi olan Nevşehir'e yaptırdığı hamamı metheden Nedîm, hamamın kubbesinin görkemini ve gökyüzüne nasıl kafa tuttuğunu anlatır;

Kubbesi eyler ferâz-ı çarha arz-ı irtifâ'
Mevc-i âbı âb-ı hayvâna satar çîn ü itâb (K_1. 30/18)

Bâm; çatı, dam, kubbe anlamlarındadır.

Oruç ayının ilk gününü feleğin kubbesinde gördüğünü belirten Nedîm, onu oruç adında bir sahil güzeline benzetir;

Gurre-i rûzeyi gördüm feleğin bâmında
Bir kenârî güzele benzer Oruç nâmında (G. 128/2)

Üsküdar'daki "Şehzâde Sultân Bâyezîd Çeşmesi"ni anlatan Nedîm, çeşmenin damındaki buzların bir keskin hançer gibi durarak bahar mevsimi kokusunun sabah rüzgârı tarafından getirilmesini engellediğini belirtir;

Komaz getirmeğe bûy-ı bahârı bâd-ı sabâ
Kenâr-ı bâmda yahlar durup yalın hançer (K. 13/7)

3.1.3.3. Künc

Künc; köşe, bucak anlamındadır.

"Künc-i uzlet" terkibini kullanan Nedîm, anka kuşu gibi inzivâya çekilme hâîdisesine işaret etmiştir;

Künc-i uzletde çü ankâ âşiyan tutdunsa ger
Bâri tîğ-ı zer birun kıl beyzâdan tuğrâ gibi (K. 17/11)

Nedîm, uzun zamandır gül ile bülbülü birbirinden ayıran kafesin, adâlet eliyle köşesinin kırılmasını ister;

Bunca demdir ki gülün eyledi bülbülden dûr
Dâd elinden bu şikest olası künc-i kafesin (G. 70/4)

3.1.3.4. Serîr, taht

Serîr; taht, yatacak yer anlamındadır. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

Sultân III. Ahmed'in görülmemiş özelliklerini anlatan Nedîm, "serîr-i saltanat" tamlamasıyla onun tahtına işaret etmiştir;

Görmemişdir dîde-i tâc u serîr-i saltanat
Böyle sultân-ı melek-hû husrev-i kudsî-sıfat (K_1. 18/2)

Taht, hükümdarların oturduğu büyük koltuk; hükümdarlık makamı anlamında kullanılır.

Taht kavramını hükümdarlık makamı anlamıyla kullanan Nedîm, bu taht ve taçların onun yüce kişiliğine lâyık olduğunu belirtir;

Zât-ı âlî-şânına şâyestedir bu taht u tâç
Gayri şehler lâyık oldur ki versinler harâç
Mülk-i Kisrîden alır ednâ kulun isterse bâç
Her ne emrin varsa hünkârım buyur ferman senin (M. 31/3)

3.1.3.5. Bâb, der, kufl, kilîd

Bâb, kapı anlamındadır.

İbrahim Paşa'ya "Ey vezirim!" diye seslenen Nedîm, onun kapısının yüceliğinde duran kapıcının ayağının Zühâl yıldızının tacının şerefesine ulaşacağını ifade eder;

Âsafâ bâb-ı refî'inde duran derbânın
Ayağı küngüre-i efser-i keyvâna gelir (K. 15/24)

Der, -de içinde (Der-anbâr: ambarda, Der-hâtır: hatırda); kapı anlamlarındadır.

Der kavramını kapı anlamında kullanan Nedîm, "Der-i meyhâne" terkibiyle meyhâne kapısına işaret etmiştir;

Var beyânımda o hâlet ki sarîr-i kalemim
Gûş-ı idrâke sarîr-i der-i meyhâne gelir (K. 15/42)

Aşağıdaki şarkı örneğinin üçüncü dizesinde "Bâb-ı kasrında neşât olsun hemîşe pâsbân" diyen Nedîm, sultânın sarayının kapısında herkesin mutlu bir şekilde bekçilik edişini anlatır;

Heft iklim içre fermân-ı hümâyûnun revân
Şimdi sensin pâdişâhım âleme sâhib-kırân
Bâb-ı kasrında neşât olsun hemîşe pâsbân
Sa'd ola kasr-ı Neşât-âbâd hünkârım sana (M. 12/2)

Kufl (kilîd); kilit, sürgü anlamındadır.

Aşağıdaki beyitte hem kufl hem de kilîd kavramını kullanan Nedîm, orucun arzusunu çekenler için kilidin açıldığını belirtir;

Açıldı kufl-ı der-i arzû-yı rûze-keşân
Hilâl-i ıyd ona sîmden kilîd oldu (K. 35/5)

3.1.3.6. Âsitân

Âsitân, eşik anlamındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Nedîm, Sadâbâd Kasrı'nın ne denli yüce olduğunu her fırsatta dile getirir. Şâirimiz, İran hükümdarı Cem'in bile bu sarayın eşiğine yüzünü birkaç defa sürdükten sonra girmeye hak kazanabileceğini ifade eder;

Âsitân üzre yüzün bir iki def'a ferş edüp
Sonra ruhsat-yâb olur Cem girmeğe dîvânına (K. 20/23)

3.1.3.7. Revzen

Revzen, pencere demektir. Dîvânda on defa kullanılmıştır.

Sevgilinin mahallesinde dolaşan âşık, sevgiliyi bir kez de olsa pencereden görmek ister. Sevgili bazen kendini pencereden gösterir. Bu durumda âşığın yırtık yakası da kavuşmak ümidi ile hemen kendini gösterir;

Açup revzençesin gâhî ki cânan gösterir kendin
Ümîd-i vasl ile çâk-ı girîban gösterir kendin (G. 97/1)

3.1.4. Korunma ile ilgili inşâî unsurlar

3.1.4.1. Kal'a, hırz, hısn

Kal'a; kale, hisar, askerin tâlim veya savaşta, arkaları birbirine gelmek üzere dört saftan ibâret bir kare meydana getirerek aldığı veziyet; mecâzen de bir şeyin esâsının, temelinin, güvenliğinin sürdürüldüğü nesne anlamlarına gelir.

Sevgilinin ilgisizliğinden yakınan Nedîm, nice sağlam kalelerin fethedildiğini, sayısız sağlam kalenin zaptedildiğini fakat her ne hikmetse sevgilinin gönlünü, kemerini ve altın düğmesini çözmenin imkânsız hâle geldiğini ifade eder;

Açıldı bunca muhkem kal‘alar ey şûh-ı meh-pâre
Kemer bendin senin feth etmeğe olmaz mı bir çâre
Güşâd eyle amân ol düğme-i zerrîni bir pâre
Meserret vaktidir rûh-ı revânım gül açıl şâd ol (M. 22/4)

Hırz; sığınak, nazar değmemesi için kullanılan muska, nazar boncuğu, tılsım anlamlarına gelir.

Damat İbrahim Paşa’nın sarayına, Sultân’ın teşrifini anlatan Nedîm, onu adâlet ve ihsan sinesinin korkusuzluk sığınağı olarak görür;

Hoş geldin eyâ mülkün ümîd-i dil ü cânı
Ey sîne-i dâd ü dihişin hırz-ı amânı (K. 26/7)

Hısn; sağlam, sarp (yer), kale anlamlarında kullanılır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Muhammed Kethudâ Paşa’nın Sahilhânesi’ni anlatan Nedîm, Sahilhâne için gece bekçisine ihtiyaç olmadığını belirtir. Paşa’nın devlet ve ikbalinin, ululuk ve mevki sağlamlığının yeterli geleceğini belirtir;

Ne hâcet pâsbâna devlet ü ikbâli kim besdir
Onun hısn-ı celâl ü câhına hıfz-ı Hudâ bârû (K_1. 41/3)

3.1.4.2. Hisâr

Hisâr, bir şehrin veya önemli bir yerin korunması için taştan yapılmış, yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kale, kermen, germen gibi anlamlara gelir.

Sâkîye, gam çekme ve gönlünü ferah tut diyerek seslenen Nedîm, feleğin yardım için hisarlardan top ve tüfek gönderdiği müjdesini verir;

Gam çekme sipâh-ı gamdan ey sâki-i şeng
Pejmürde kılup hâtırı tutma dili teng
Gönderdi felek hisârın imdâdı içün
Kantarlar ile dâne-i tûp u tüfeng (R. 5)

Osmanlı'da çeşitli zaferlerden sonra hisarlardan top atışının yapılması bir gelenekti. Sâkîye seslenen Nedîm, hisarlardan top atılması geleneğine işaret etmektedir;

Zannetme ki ra'd u berkdir etdi gulû
Top şenliğidir hisârın ey sâkî bu
Âmîhte kıl tegerg ile sahbâyı
Sun rind-i mey-âşâma dolu üzre dolu (R. 8)

3.1.5. Diğer inşâî unsurlar

3.1.5.1. Ulaşımla ilgili olanlar

3.1.5.1.1. Yol, reh, râh, tarîk

Yol; karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılan uzaklık, tarik; karada insanların ve hayvanların geçmesi için açılan ve kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer; genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi; içinden veya üstünden bir sıvının geçtiği, aktığı yer anlamlarında kullanılır.

İbrahim Paşa'nın helva sohbetine teşrifini anlatan Nedîm, Müşterî yıldızının yolda durup Paşa için yüzlerce güzelleme yaptığını belirtir;

Geldi bir debdebe vü haşmet ü unvân ile kim
Kıldı bircis-i felek yolda durup sad tahsîn (K. 27/3)

Râh (reh, tarîk); yol, tutulan yol, meslek, usul anlamlarına gelir. "Reh" kavramı da "râh"in hafifletilmişidir.

Allah için, hayır uğruna yapılan işler, Allah yolunda yapılmış işlerdir. Nedîm de bol sulu çeşmenin Allah yolunda yapıldığını ifade eder;

Türâb-ı kabrine merhûmenin ikrâm içün yapdı
Reh-i Hakda diyâr-ı Üsküdâra çeşme-i pür-âb (K1. 12/7)

Cânânın mahallesine giden âşık, gizli gitmelidir. Bu gidişte esnasında yol, âşığa arkadaştır ama işin gizliliği açısından onun bile uyumuş olması gerekir;

Şöyle pinhan gidesin kûyuna cânânın kim
Râh ol hem-demin ammâ o da hâbîde gerek (G. 57/3)

Nedîm'e göre aşkın yolunda, ehil olanların, salikler tarafından ezilmiş, çiğnenmiş olması gerekir;

Tarîk-ı aşkda pâ-mâl-i sâlikân ol kim
Bir iki nakş-ı kadem reh-güzâr olur giderek (G. 61/3)

Nedîm'e göre âşık, sevgilinin yolunda ayağının toprağı olmalıdır. Olmalıdır ki dışarı çıkıp âşığın gönlünü ferahlatmayan cânânlar dışarı çıksın, her taraf şenlensin, renklensin;

Sevdiğim cânım yolunda hâke yeksân olduğum
Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi nâlân olduğum
Iyddır çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum (M. 25/I)

3.1.5.2. Su ile ilgili inşâî unsurlar

3.1.5.2.1. Çeşme, selsebîl, fevvâre

Çeşme, genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluktan veya bir musluktan aktığı, su hazinesi veya yapısı; pınar gibi anlamları ihtivâ eder.

Üsküdar Meydanı'nda iskelenin karşısında bulunan Sultân III. Ahmet Çeşmesi, 1728 yılında boğazdan gelip geçen yolcuların ihtiyaçlarını görmesi amacıyla deniz kenarına inşa edilmiş, bugünkü yerine ise meydan düzenleme çalışmaları sırasında taşınmıştır.

Som mermerden olan III. Ahmet Çeşmesi'nin III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın birlikte hazırladıkları kitâbesi; III. Ahmet'in celi sülüsüyle yazılmış, çeşmenin üzerindeki beyitler dönemin ünlü şairlerinden Nedîm, Şâkir ve Rahmî tarafından kaleme alınmıştır. "S ve C" kıvrımların ve bezemelerin bir hayli güçlü olduğu çeşmede, çokgen gövde belli bir yükseklikten sonra kare prizmaya dönüşmekte; çeşmenin çokgen prizma gövdesindeki nişlerin üzerindeki rozetler, çeşmeye farklı bir hava katmaktadır. Çeşmenin Cephe tasarımında kullanılmış vazolardaki lale, gül ve krizantem işlemeler, çeşmedeki sanatsal işçiliğin güzel örnekleri arasında gösterilebilir. Ayrıca; mukarnas, sivri kemer ve palmet gibi çeşmenin diğer mimari güzellikleri çeşmeye göz alıcı bir estetik katmıştır. Bugün Üsküdar'ın en işlek caddelerinden olan Hâkimiyeti Milliye ve Paşalimanı Caddesi'nin kesiştiği kavşakta kalan çeşme, İstanbul'un en muazzam ve en güzel çeşmelerinden biridir (http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/1-Gezi-Ulasim/tarihi_cesmeler/Pages/ahmet-cesmesi.aspx.).

Nedîm, Üsküdar'daki Sultân Ahmed Çeşmesi üzerine yazdığı şiirde, çeşmenin bol sulu olduğunu belirtir ve bu çeşmenin hayır amacıyla Allah yolunda yapıldığını anlatır;

Türâb-ı kabrine merhûmenin ikrâm içün yapdı
Reh-i Hakda diyâr-ı Üsküdâra çeşme-i pür-âb (K$_1$. 12/7)

Sevgiliyi tasvir eden Nedîm, boyunu bin yıllık bir ömre; dudaklarını da berrak bir çeşmeye teşbih eder;

Kad-i bülend mi ömr-i hezâr- sâlmidir
Ola' l-i nâb mı ser- çeşme-i zülâlmidir (G. 34/1)

Selsebîl; tatlı ve hafif su, cennette bir çeşmenin adı, suyunun aktığı yer kademeli olan çeşme anlamlarına gelmektedir.

İbrahim Paşa'nın sebilini anlatan Nedîm, bedelsiz dağıtılan lezzetli suyun, ancak ve ancak cennetin selsebilinde olabileceğini belirtir;

Zihî dil-keş sebîl-i bî-bedel kim lezzet-i âbı
Hemân ancak ola dârü'l-cinânın selsebîlinde (K$_1$. 25/1)

Fevvâre, içinden su fışkıran şey, fıskıye anlamlarına gelmektedir.

Fevvâre'yi fıskiye anlamından kullanan Nedîm, sevgilinin boyu ile fıskiyeden çıkan suyun yukarılara sıçraması ile oluşturduğu ince ve uzun görüntü arasında benzerlik ilgisi kurar. Şâirimiz, şekil bakımından sevgilinin boyunu, fıskiyeden çıkan güzellik suyuna teşbih eder;

Meger fevvâreden âb-ı letâfet sıçramış çıkmış
O rütbe kâmet-i ber-cesten ey şûh-ı cihan vardır (G. 42/6)

3.1.5.2.2. Sedd

Sedd; kapama, tıkama, kapanma, tıkanma, engel olma; mânia, perde; set, tümsek; baraj, büğet; rıhtım anlamlarına gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'da veli veya peygamber olarak geçen Zü'l-karneyn'in, kavmi üzerine set çekmesi ve onları oraya hapsetmesi olayına telmih yapan Nedîm, Kaptan Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Han ile Zü'l-karneyn'in seddini mukayese eder;

Esâs-ı pür-şükûhu sedd-i Zü'l-karneynden muhkem
Firâz-ı âstânı çarh-ı vâlâ-tâkdan bâlâ (K$_1$. 47/18)

3.1.5.3. Yarı inşâî unsurlar

3.1.5.3.1. Bâg, bâgçe, bostân, çemen, lâlezâr, sünbülzâr

Bâğ; bağ, büyük bahçe, bostan anlamına gelmektedir.

Bağçe; bahçe, ("bağ" ile küçültme edâtı olan "çe"den yapılmıştır.) küçük bağ anlamına gelmektedir.

Bustân (bostân); sebze bahçesi, kavun, karpuz; gül ve çiçek kokularının çok olduğu yer, bahçe anlamlarında kullanılmaktadır.

Çemen (çemenzâr, çemenistân), yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen; ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik; pastırmaya konulan bir ot anlamına gelmektedir.

Lâlezâr; lâlelik, lâle yetişen yer, lâle bahçesi anlamına gelmektedir.

Sünbülzâr; sünbül bahçesi, sünbül yetişen yer anlamına gelmektedir.

Nedîm için ayrı bir öneme sahip olan Sadâbâd Kasrı, her bahçesi bir güzellik çimenliği ve her köşesi bir bereket ve eğlence meclisi olan benzersiz güzellikte muhteşem bir saraydır;

Her bağçesi bir çemenistân-ı letâfet
Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır (K. 21/5)

Şekil bakımından lâleyi kadehe benzeten Nedîm, bu dünyanın baharını yarı bir neşe; lâleliğini de içilmiş bir kadeh saymak gerektiğini belirtir;

Bir nîm neşve say bu cihânın bahârını
Bir sâgar-ı keşîdeye tut lâlezârını (G. 164/1)

Gülistan, bostan, bağ ve bahar kavramlarını aynı neyitte kullanarak âdeta bir gülbahçesi atmosferi oluşturan Nedîm, bahar ayına ne denli bir aşkla bağlandığını da hissettirir;

Biri birin etmiş çü hûban kenâr
Gülistân u bostân u bâğ u bahâr (M_1. 1/34)

"Lâle, çimenlik, gül bahçesi, bülbül, meclis, gazel okuyan, çırağan vakti" gibi baharın sembolü kavramları aynı dörtlükte kullanabilme maharetini gösteren Nedîm, bir doğa aşığı olduğunu, böyle bir havada içinin ne derece neşeli olduğunu açıkça ifade eder. Şâirimiz, aşağıdaki üç dörtlükte de bu duyguları anlatır;

Yine bezm-i çemene lâle fürûzan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi
Bülbül ateş saçarak bezme gazel-hân geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi (M. 41/I)

Olup gülşen çırâğan ile pür-şevk u neşât-efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvûsdur gûyâ
Hezâran müjde kim açıldı rûy-ı gonca-i ra‘nâ
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen (M. 33/IV)

Erişdi nev-bahâr eyyâmı açıldı gül-i gülşen
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
Çemenler döndü rûy-ı yâra reng-i lâle vü gülden
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen (M. 33/I)

Sevgilinin yanağının rengini güle benzeten Nedîm, yanağın oluşturduğu renk cümbüşüyle bir çimen bahçesinin ortaya çıktığını belirtir;

Turfa sihr etmiş zemîn-i ârız-ı gül-fâmına
Bir çemenzâr eylemiş peydâ renk-i fîrûzeden (G. 110/2)

Sevgilinin çimenlikte pas vermemesinden yakınan Nedîm, selvinin de sevgilinin yürüyüşünü görüp uzaktan başını salladığını belirtir;

Dün çemende sevdiğim mestâne geçdin bakmadın
Serv reftârın görüp başın salardı dûrdan (G. 107/4)

Dönemin İstanbul’una bir ayna olan Nedîm, o devirde yapılan usul ve eğlenceleri de gerçekçi bir zeminde şiirine yansıtır. Bu eğlenceler sayesinde İstanbul’un her köşesi, bir coşkunluk ve eğlence meclisinin âdeta fotoğrafıdır;

Her bağçesi bir çemenistân-ı letâfet
Her gûşesi bir meclis-i pür-feyz ü safâdır (K. 21/5)

Sevgilinin saçını sümbül bahçesine benzeten Nedîm, sevgilinin ben ve ayva tüylerini de şebboya teşbih eder;

Değildir hâl ü hat şeb-bûy bitmiş sihr ile gûyâ
Düşüp bir iki tohm-ı tâze sünbülzâr-ı gîsûdan (G. 109/2)

3.1.5.3.2. Gülistân, gülşen, gülzâr

Gülistân (gülşen, gülzâr); gül bahçesi, gülşen, gülzâr gibi anlamlara gelir. Bir bahçe olarak bâğa ait özellikler taşır. Kokusu ve rengi nedeniyle ele alınan gülistân, sevgilinin birer gülü andıran yanakları, yüzü, kulakları ve bir gonca olan ağzı ile bir araya getirilir. Güzelliği, tazeliği ve geçiciliği de ele alınan özellikleri arasındadır. Bazen sevgilinin semti, vuslatı, aşkı ve kendisi de bir gülistâna benzetilir. Ayrıca İbrahim Peygamber'in, ateşe atıldığı zaman kendisini bir gül bahçesinde bulması, gülgeşt eğlenceleri, güllerin toplanması gibi durumlar da gülistânın bahsine neden olur.

Nedîm, gül bahçesinden çok etkilenen, onu yüreğinde taşıyan şâirlerin başında gelir. Günlerin birinde yolunun gül bahçesine düştüğünü belirten Nedîm, hayranlıktan ötürü şuurunu kaybettiğini belirtir;

Bu gün bir gülistâna düşdü yolum
Ki oldu şu'ûrum tahayyürle güm (M$_1$. 1/16)

Sevgilinin yanağı, Nedîm için sonsuz bir kıymete sahiptir. Gül bahçesini ve hâliyle gülü de çok seven Nedîm, bu nedenle sevgilinin yanağını gül bahçesine ve güle teşbih eder. Gül bahçesi görmediğini, gül kokmadığını belirten şâirimiz, sevgilinin yanağının gül içinde gül, gülbahçesi içinde gülbahçesi olduğunu anlatır;

Gülistan görmedik gül kokmadık ammâ ruhun meyden
Gül-ender-gül gülistan-der-gülistân olduğun gördük (G. 58/6)

Rüzgâr, sevgilinin kokusunu âşığa taşımayla görevlidir. Sevgilinin saçını dağıtarak misk kokuyu âşığa ulaştıran rüzgâr, gül bahçesinin hevasını da güzelleştirir;

Gülşen-i hüsnün görün sünbül-hevâ-yı gülşenin
Ebr-i müşkin-veş dağıtdıkca nesîm ol kâküli (G. 165/4)

Sevgili için iyi dileklerde bulunan âşık, yol olarak ona her dâim gül bahçesini lâyık görür;

Tezerv-i şûhsun bin nâz ile reftâra âgâz et
Gül olsun nakş-ı pâyin gülşen olsun şâh-râhın gel (G. 77/4)

Şehzâde Sultân Nu'mân'ın doğumunu anlatan Nedîm, Sultân III. Ahmed'in baçelerinden bahsederken onun açılmamış gülünü, cennetin gül bahçeleri ile mukayese eder;

Bağının bir gül-i neşküftesi gülzâr-ı behişt
Lutfunun bir şekerin handesi âb-ı hayvân (K_1. 11/4)

3.1.5.4. Ölümle ilgili inşâî unsurlar

3.1.5.4.1. Kabr, merkad

Kabr, mezar anlamına gelir, mecâzen de bıktırıcı sualler anlamına gelip merkad, kûr şeklinde de kullanılır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Sultân III. Ahmed'in annesi Emetullah Rabiâ Gülnûş Sultân için yaptırılan çeşmeyi anlatan Nedîm, bu çeşmenin Gülnûş Sultân'ın kabrinin toprağına ikram için yapıldığını anlatır;

Türâb-ı kabrine merhûmenin ikrâm içün yapdı
Reh-i Hakda diyâr-ı Üsküdâra çeşme-i pür-âb (K_1. 12/7)

Merkad, aslı yatacak, uyuyacak yer anlamındadır. Fakat mezar, kabir anlamı daha yaygındır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Medine'ye müderris olarak atanan Nedîm, bu atamadan ötürü Sultân III. Ahmed Hân'a teşekkür mahiyetinde bir kaside kaleme almıştır. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kabrinin de Medine'de olması münasebetiyle bu beyti yazan Nedîm, Resûlullah'ın nurlu mezarından bahseder;

Resûlullahın etmek merkad-ı pür-nûruna ikrâm
Kulûb-ı müslimîne mahz-ı ilkâ-yı meserretdir (K. 14/24)

3.1.6. Toplum hayatını oluşturan inşâî unsurlar

3.1.6.1. Coğrafî mahiyetteki unsurlar

3.1.6.1.1. İklim, diyâr, kişver, memâlik, mülk, vatan, gurbet

İklîm, "hava şartları" anlamının yanında "ülke, memleket, bölge, kıta" anlamları da vardır. Ortaçağ coğrafya ve astronomi ilimlerinde iklimin önemi büyüktü. Buna göre dünyanın yaşanılan kısımları, gece-gündüz uzunluklarına göre yediye ayrılmıştır ki bu yedi bölgenin her birine iklim denilmiştir. Şâirler tarafından kullanılan iklim tabiri daha çok bu yedi bölgeyi anlatır. Böylece genişlik, yükseklik, yaygınlık, kudret ve tesirlilik hâlleri ifade edilmiş olur.

İklim kavramını yer anlamında kullanan Nedîm, sevgiliye elindeki savaş âletinin kana bulanmış olmasından dolayı nereyi kana buladığını sorar;

Kangı iklîmi harâb eyledin ey düşmen-i dîn
Ki yine hûn ile zin-pûş u rikâb âlûde (G. 120/2)

Yedi iklim ile tüm tüm dünyayı kasteden Nedîm, İbrahim Paşa'yı överek onun yedi iklimin sığınağı olduğunu ifade eder;

Tılısm-ı mülk ü milel hırz-ı cân-ı heft iklîm
Penâh-ı devlet ü ikbâl âsaf-ı Ekrem (K. 24/11)

Yine İbrahim Paşa'dan bahseden Nedîm, onun iyiliği sayesinde yedi iklimin rahat ve huzurlu bir yaşam sürdüğünü belirtir;

İnâyetin ile âsûdedir yedi iklîm
Himâyetin ile manzûmdur umûr-ı ehem (K. 24/24)

Diyâr; memleket, ülke anlamına gelir.

Diyâr'ı, oturduğu muhit olarak ele alan Nedîm, sevgilinin saçının güzel kokusunun seher vaktinde yağma etmesinden dolayı sabah rüzgârının bir daha bu taraflara uğramayacağını ifade eder;

Seherden eyledi yağmâ şemîm-i gîsûsun
Nesîm bir dahı uğrar mı bu diyâra göre (G. 121/3)

Gönle yârin saçının muhabbetinin; gurbette olana da ev ve memleket isteğinin peyda olacağını belirten Nedîm, diyâr kavramını memleket, yaşanılan yer anlamında kullanmıştır;

Dile mahabbet-i gîsû-yı yâr olur peydâ
Garîbe hâhiş-i dâr u diyâr olur peydâ (G. 4/1)

Kişver; iklim, memleket, vilâyet, ülke anlamına gelmektedir.

Kişver'i, ülke anlamında kullanan Nedîm, Sultân III. Ahmed'i methettiği şiirinde onun gibi bir padişahın bu ülkeye gelmediğini belirtir;

Eyâ iklîm-i pür-tekrîm-i İslâmın nigehbânı
Bu kişver görmemişdir sen gibi sultân-ı zî-şânı (K. 11/29)

Memâlik; memleketler, ülkeler; bir devletin toprağı anlamlarına gelir.

Sultân III. Ahmed'in, bütün Anadolu memleketlerine hâkim olduğu gibi bütün İran memleketlerine de lider olmasını isteyen Nedîm, memâlik ile İran ülkesini kasteder;

Bu Rûm milketine olduğun gibi olasın
Bütün memâlik-i İrâna da ser ü server (K. 13/55)

Mülk; ev, dükkân, arâzî gibi taşınmaz ve gelir getiren mal; bir devletin ülkesi; vakıf olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan; Kur'ân'ın 67. sûresi, Mekke'de nâzil olan, 30 âyetten oluşan bir sûre gibi çeşitli anlamları ihtivâ eder.

Mülk kavramını, ülke anlamında kullanan Nedîm, güzellik ülkesine giden akıl kervanının seherde inleyerek geri döndüğünü ifade eder;

Dûşîne mülk-i hüsne giden kârbân-ı hûş
Gördüm seher ceres gibi nâlân olup gelir (G. 37/4)

Vatan, yurt anlamına gelir.

Gurbet; gariplik, yabancılık, yabancı bir memleket, yabancı yer, vatan dışı, yâdel anlamına gelir.

Kendi öz yurdunda gurbeti yaşamak, herhalde acıların en büyüğü olmalıdır. “Eyvahlar olsun!” diyerek kendini sıkıntı içinde gösteren Nedîm, kendi vatanında bile sonsuz bir gurbete düştüğünü ifade ederek ne denli büyük bir ızdırap yaşadığını dile döker;

Efsûs Nedîm-i zâr u mihnet-dîde
Düşmüş vatanında gurbet-i câvîde
Sad hayf o gûne tâze-mazmûn-ı hüner
Bir beyte henüz olamamış küncîde (R. 11)

3.1.6.1.2. Şehr, bâzâr, kûy, çâr-şû, tîmâr

Şehr; şehir, büyük belde, büyük kent, il, memleket gibi anlamlara gelir.

Şâirimizin “şehr” kavramına bakışı kent, il, büyük belde gibi kuru anlamların çok daha ötesindedir. Nedîm’in şehir anlayışı; doğal güzellikler, tarihî kalıntılar, deniz, hava, insan gibi kısacası İstanbul’u İstanbul yapan bütün güzellikleri barındırır. Bu anlayıştaki bir şehir kavramı, İstanbul ile bütünleşerek mükemmel bir görkem kazanmıştır. Yine bu anlayış öyle yüce bir mevkiye ulaşmıştır ki, İstanbul şehrinin bir taşı bile bütün İran ülkesinden daha kıymeyli hâle gelmiştir;

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır (K. 21/1)

Aşağıdaki beyitte “Ey Nedîm, bu şehir içinde senin tasvir ettiğin güzel yok.” diyen şâirimiz, şehir kavramını kent, toplu halde yaşanılan yer mânâsında kullanmıştır;

Yok bu şehr içre senin vasf etdiğin dil-ber Nedîm
Bir perî-sûret görünmüş bir hayâl olmuş sana (G. 2/8)

Bâzâr; pazar, çarşı, alışveriş, pazar yeri anlamına gelmektedir.

Şehzâde Sultân Nu'mân'ın doğumu dolayısıyla aşağıdaki şiiri kaleme alan Nedîm, onun doğumuyla bütün şehir ve çarşının taze bür gelin gibi süslendiğini anlatır;

Donanup tâze arûsan gibi şehr ü bâzâr
Oldu âlem yine pür zîb çü rûy-ı hubân (K$_1$. 11/12)

Kûy; köy, mahalle ve işlek yol; sevgilinin bulunduğu ve yaşadığı yer gibi anlamlara gelir.

Klasik şiirde kûy, genellikle sevgilinin yaşadığı veya bulunduğu yeri temsil eder. Sevgilinin mahallesi ulaşılamaz, kutlu, uğurlu ve âşığı heyecanlandıran bir mevkidir. Şâirimiz, sevgilinin mahallesine ulaşma ile cennet bahçesine ulaşma arasında benzerlik kurarak sevgilinin mahallesine ulaşmanın, çok ağlama ve yalvarma ile mümkün olabileceğinden dem vurmaktadır;

Varmağa çok niyâz gerek kûy-ı dil-bere
Ey dil vusûl-ı bâğ-ı behiştin hisâbı var (G. 24/7)

Kûy kavramını, mahalle anlamında kullanan Nedîm, genç fidanın "Nedîm'in mahallesi nerededir?" nağmesiyle dünyaya geldiğini ifade ederek kendini över;

Kucâst kûy-ı Nedîmâ terânesiyle bu dem
Gelir cihâna gül-efşân olup o tâze nihâl (K. 8/26)

Âşık, sevgilinin mahallesinin yoluna yüzü suyunu akıtır. Nedîm, aşağıdaki beyitte sevgililerin mahallesine âşıklar tarafından dökülen yüz sularından dem vurur;

Sen yine bir nev-niyâz 'âşık mı peydâ eyledin
Kûyuna yer yer dökülmüş âb-ı rûlar var idi (G. 149/4)

Çârşû (çâr-sû); dört taraf, dört tarafı olan şey, pazar, çarşı anlamlarına gelir.

Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan çarşının yapılışına târîh düşen ve çarşının güzelliklerini anlatan Nedîm, onun Paşa'nın cömertliği ile topluma kazandırıldığını belirtir;

Nedîmâ böyle tahrîr eyledi târîh-i itmâmın
Yapan bu çârsûyı cûd-ı İbrâhîm Pâşâdır (K$_1$. 17/11)

Tîmâr; yara bakımı, ağaç bakımı, hayvanı temizleme, tımar; beslediği sipâhilerle harbe giden beylere öşrünü almak üzere ayrılan arâzî gibi çeşitli anlamları ihtivâ eder.

Tîmâr'ı, ordu besleyen toprak parçası, arazi anlamında kullanan Nedîm, Sultân III. Ahmed'in sadece bir ordusuna bile bütün Özbek ülkesinin tîmâr olamayacağını ifade eder;

Bir bendesin ıtbâ' edemez hâsıl-ı Keşmîr
Bir cündüne tîmâr olamaz milket-i Özbek (K$_1$. 6/17)

3.1.6.1.3. Mekân, menzil, mahfil

Mekân; yer, mahal, ev, oturulan yer gibi anlamlara gelen bu kavram fizikte ise uzay anlamına gelir.

Damat İbrahim Paşa'nın kendi memleketi olan Nevşehir'e yaptırdığı câmii anlatan Nedîm, câmii kutsal bir yer olarak niteledikten sonra, Muşkara adıyla bilinen bu câmii yapanın Allah tarafından korunması için duâ etmiştir;

Bu mu'azzam câmi' oldukça mekân-ı kudsiyân
Eyleye mahfûz bânîsin cenâb-ı kibriyâ (K$_1$. 26/9)

Menzil, yolculukta dinlemek amacıyla durulan yer, konak; iki konak arasındaki uzaklık; bir günlük yol; bir merminin ulaşabildiği uzaklık, erim; ordunun cephe gerisi işlerinin bütünü; at değiştirmek veya konaklamak için kervanların indikleri bina veya han gibi çeşitli anlamlara gelir.

"Şefkatinin güneşi bu burcu değiştirdi, bu yeri yine ay gibi aydınlattın." diyerek İbrahim Paşa'yı övüp göklere çıkaran şâirimiz, menzil kavramını yer, bura, bulunulan yer anlamında kullanmıştır;

Bu burca eyledi tahvîl mihr-i âtıfetin
Bu menzili yine meh gibi eyledin tâbân (K. 31/2)

Mahfil; oturulacak, görüşülecek yer, toplantı yeri; büyük câmilerde hükümdarlara veya müezzinlere ayrılmış ve etrafı parmaklıkla çevrilmiş olan yerden biraz yüksek yer gibi anlamlara gelir.

Ayasofya'daki mahfili anlatan Nedîm, mahfili; hükümdar ve müezzinlere ayrılmış, etrafı parmaklıklarla çevrilmiş olan yerden biraz yüksek yer anlamında kullanmış ve Ayasofya'yı anlatırken onu çok nurlu ve özel bir ibâdet yeri olarak nitelemiştir;

Bu mahfil ma'bed-i pür-nûr-ı hâs-el-hâsı olmağla
Murâd etdi binâsın hak bu kim şâyân-ı ihyâdır (K$_1$. 14/5)

3.1.6.1.4. Yer, cây, câygeh, mahalle, mahal

Yer; yerküre, bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahal, mekân; gezinilen, ayakla basılan taban; bulunulan, yaşanılan, oturulan şehir, kasaba, mahalle; durum, konum, vaziyet; ülke, bölge; görev, makam; önem; herhangi bir şeye, bir işe ayrılmış bölüm veya alan; üzerine yapı kurulmaya elverişli arazi, arsa; ekime elverişli toprak parçası, arazi; bir olayın geçtiği veya geçeceği bölüm, alan, mahal gibi çeşitli anlamları ihtivâ eder.

İbrahim Paşa'nın yaptırdığı çarşıyı anlatan Nedîm, görünüşte bir soğuk yeri andıran çarşının, aslında insanı hamam gibi terleten sıcak bir yer olduğunu ifade eder;

Bir soğuk yerdir ol bakılsa eger
Lîk hammâm-veş giren terler (M$_1$. 2/4)

Cây (câygâh); yer, mevki, rütbe gibi farklı anlamlara gelir.

İbrahim Paşa'nın yiğitliklerini anlatan Nedîm, Paşa'nın silahını eline almasıyla her mühresinin Merîh gezegeninde yer edineceğini ifade eder.

Destine alsan tüfengin cây eder her mühresi
Tâ ser-i mirrîhde endîşe-i sevdâ gibi (K. 17/31)

Cây kavramını yer etme, iz bırakma, anlamında kullanan Nedîm, sevgilinin saçının hayalinin gözünde yer etmesinden sonra, önceki sıkıntıların aklına bile gelmediğini belirtir;

Zülfün hayâli cây edeli çeşmim olmadı
Gîsû-yı hâb şâne-i müjgâne âşinâ (G. 1/2)

Câygâh'ı, dinlenme yeri anlamına gelen "câygâh-ı karâr" tamlamasıyla kullanarak Veziriâzam İbrahim Paşa'nın yaptırdığı hamamı anlatan Nedîm, hamama düşe kalka varıp halvet köşesinde dinlenmek istediğini belirtir;

Varup o hâl ile hammâma üft ü hîz ederek
Edince gûşe-i halvetde câygâh-ı karâr (K. 7/3)

Mahalle, bir şehrin veya kasabanın bölündüğü kısımlardan her biri anlamındadır.

Sultân III. Ahmed Hân'ın Üsküdar'a yaptırdığı çeşmeyi anlatan Nedîm, bu çeşmenin bu mahalle için bir ihtiyaç olduğunu ifade eder. Ayrıca bu çeşme ile Sultân'ın nice susamışları suya kanmış hâle getirdiğini belirtir;

Bu mahalle âb-ı sâfîye katı muhtâc idi
Hakka şükr olsun bu mâ atşânı irvâ eyledi (K_1. 22/5)

İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de yaptırdığı medreseyi anlatan Nedîm, Paşa'nın ilim yaymak için böyle benzersiz yerler yaptığını ifade eder;

Yapdı neşr-i ilm içün böyle mahall-i bî-bedel
Kim fezâsı döndü ziynetle bahâr-ı nev-rese (K_1. 27/3)

3.1.5.1.5. Ma'reke, meydân

Ma'reke, savaş meydanı anlamındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Nedîm, sevgilinin bakışının kılıcının, fitne savaşı çıkarmak için yeterli bir neden olduğunu belirtir;

Tîğ-i nigehi ma‘reke-i fitnede besdir
Çeksin elini hançeri bir yana çekilsin (G. 93/2)

Meydân; geniş, açık, düz yer, alan; yarışma veya karşılaşma yeri; ortaklık; âyin yeri; fırsat, imkân gibi anlamlara gelir.

Meydân'ı hünerlerin sergilendiği yer anlamına gelen "meydân-ı hüner" terkibinde kullanan Nedîm, kalemini hüner meydanında kabzasından çıkarıp yarıştığını ve taze şiirleriyle zafer elde ettiğini belirtir;

Der kabza edüp kilkini meydân-ı hünerde
Hakkâ ki Nedîm oldu bugün haylî ter-endâz (G. 47/5)

3.2. İmâlî unsurlar

3.2.1. Yenilen içilen maddî unsurlar

3.2.1.1. Yiyecekler

3.2.1.1.1. Gıda, nân

Gıdâ; insanı besleyen şeyler, besi, yiyip içilen şeyler, mecâzen de zihni ve ahlâkı olgunlaştırmaya yardım eden şey anlamına gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Edirnekapı'daki Gülşenî Tekkesi'ni anlatan Nedîm, İbrahim Gülşenî Hazretleri'nin gülbahçesinin bülbüllerinin burada gonca kokusunu ruhun gıdası olarak aldıklarını belirtir;

Gıdâ-yı rûh ederler bunda bûy-ı gonca-i zikri
Cenâb-ı Gülşenînin andelîbân-ı gülistânı (K. 40/3)

Nân, ekmek anlamındadır. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Kendisini Medine müderrisliğine terfi ettiren Sultân III. Ahmed Hân ile cömertliği ile nam salmış olan Hâtem-i Tâyî'yi mukayese eden Nedîm, Hâtem'in aslında ekmeksiz ve nimetsiz olduğunu ifade eder;

Hakîkatde bu Hâtem çölde bir begdir ki ol yerler
Kemâl-i kaht ile ma'rûfdur bî-nân u ni'metdir (K. 14/38)

Tüm vücudunun sevgiliye büründüğünü, kılının bile sevgiliden çeşitli izler taşıdığını ifade eden Nedîm, sevgilinin lütfuyla doyduğunu, her kılının aranması ile de sevgiliye ait ekmek ve nimetlerin bulunacağını belirtir;

Lutfiyle sîrim öyle ki her mûyumu benim
Etdikce cüst ü cû bulunur nân u ni'meti (G. 153/10)

3.2.1.1.2. Kebâb, nemek

Kebâb, doğrudan doğruya ateşte veya kab içerisinde pişirilen et; ateşte alazlanarak veya kavrularak pişirilen her türlü nesne anlamındadır.

Kebâbın pişmişinden anlamak bir hüner, bir ustalıktır. Aslında "kebâb" kavramı burada semboliktir. İnsanı temsil eder. Kebâbı iyi bilmekle insanı bir çırpıda tanımak aynı mâhiyettedir. Nedîm, "Sıradan bir yanma, tutulma ile sevgilinin o süzgün bakışları gönüle meyletmez. Sarhoştur ama kebabın pişmişini çiğini iyi bilir." derken aslında sevgilinin insan sarrafı olduğunu; aşkın alâsından iyi anladığını ifade etmeye çalışmıştır;

Değme bir yanmağla meyl etmez dile ol gamzeler
Mestdir ammâ kebâbın puhtesin hâmın bilir (G. 36/3)

Sevgilinin aşkıyla yanan âşık, kebâba döner ve sonra ölür. Bu aşkla yanan âşık, ölse bile bu dünyadaki varlığını hiçbir zaman yitirmez. Öyle ki öldükten sonra toprağa gömülen âşığın mezar toprağında yeşeren herhangi bir ot da kıyâmete kadar kebâb kokar;

O ten ki hâk ola aşkın güdâz-ı sûzundan
Biten giyâhı dem-i haşre dek kebâb kokar (G. 16/5)

Nemek; tuz, tat, lezzet, hak, bağlılık anlamında kullanılır. Dîvânda dört defa kullanılmıştır.

Tuz, tat ve lezzet anlamlarının dışında, eklendiği besin maddesine ayrı bir tat, ekstra bir lezzet verir. Sevgiliye: "Bir tuz dolu nazı, bir tatlı gülüşü; bir şekerli konuşması, bir hoş edası var." diyen Nedîm, tuzu lezzetli bir besin maddesi olarak görmüş ve tat, lezzet anlamında kullanmıştır;

Bir pür nemek kirişmesi bir tatlı handesi
Bir şekkerîn tekellümü bir hoş edâsı var (G. 25/2)

Sevgilinin dudağı, kimi zaman âşığa tuzlu fıstık ikrâm eder;

Nâz ile piste-i nemekin sundu lebleri
Câmı çeküp elindeki bâdâmın almadan (G. 104/2)

3.2.1.1.3. Şeker, kand, şehd

Şeker; şeker kamışı, şeker pancarı, patates, havuç, mısır, buğday vb. bitkilerin sap ve köklerinin öz suyundan veya nişastasından çıkarılan, birleşiminde karbon, oksijen ve hidrojen bulunan, beyaz, suda eriyen, mayalanabilen ve çoğu tatlı olan maddelerin genel adıdır. Bu madde katılarak yapılmış lokum, akide, çikolata vb. tatlı yiyecekler de genel olarak bu adla anılır.

Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı şeker tadındadır. Yârinin dudağını gül yaprağına benzeten Nedîm, tadını da şeker ile eşdeğer görür;

Ne berk-i güldür o leb çiğnesem şeker sanırım
Ne goncadır o dehen koklasam şarâb kokar (G. 16/2)

Dudağı taze ve tatlı olan sevgilinin tebessümü de şeker gibi tatlıdır;

Nedir lebinde bu terlik bu tatlılık gûyâ
Şeker tebessüm edersin gül-âb söylersin (N. 10/2)

Kand; şeker, şeker kamışının donmuş özüdür. Dîvân şiirinde bir yiyecek maddesi olarak pek rağbet edilen bir nesne ise de asıl kullanımı sevgilinin dudağı yerine olanıdır. Sevgilinin dudağı; tatlı sözler söylemesi, tadı, güzelliği vs. yönlerden şekeri andırır. Bazen bu iki dudak yerine "kand-ı mükerrer (koyu şeker şerbeti)" tamlaması dâhi kullanılır. En iyi şeker kamışları Mısır'da yetişirmiş. Kandehâr ile birlikte kullanıldığı zaman kelime oyunları yapılır.

Çâr Erkân Çeşmesi'ni anlatan Nedîm, bu çeşmenin susamışlara bitki şekerinin şerbetini sunduğunu belirtir;

Habbezâ ser-çeşme-i dil-cû ki bahş etmekdedir
Lûlesi leb-teşnegâna şerbet-i kand-i nebât (K$_1$. 18/8)

Şehd; bal, gümeç balı anlamına gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Hanzal, Ebucehil karpuzu da denilen, portakal büyüklüğünde, meyvesi çok acı ve iç söndürücü bir bitkidir. Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, padişahın lütfuyla bitkilerin ruhunun bal arzulu olmasıyla acılığı ile bilinen hanzalın da gül şekerinin lezzetine bürüneceğini ifade eder;

Olsa eltâfınla ger nefs-i nebâtî şehd-kâm
İktisâb eylerdi hanzal lezzet-i gül-şekkeri (K. 5/36)

3.2.1.1.4. Nukl

Nukl; meze, çerez anlamına gelir.

Râsih'in şiirlerini tazmîn eden Nedîm, kalem sâkîsinin bu şiiri tazmîn ederek irfân şarabının üstüne meze sunduğunu belirtir;

Râsihin bu matla'ın tazmîn edüp sâkî-i kilk
Nukl sundu çekdiğim sahbâ-yı irfân üstüne (K. 3/16)

3.2.1.1.5. Helvâ

Helvâ; şeker, yağ, un ve irmikle yapılan bir tür tatlıdır.

Lâle Devrinde yapılan helva sohbetleri gayet ünlüdür. Kış aylarında çoğunlukla da Damat İbrahim Paşa tarafından organize edilen bu toplantılara dönemin ileri gelenleri davet edilirdi. Çeşitli saraylarda düzenlenen bu sohbetlere şâir olarak katılan Nedîm, bu eğlence dünyasının renkli simalarından biridir.

İbrahim Paşa'nın sarayında düzenlenen helva sohbetine Sultân III. Ahmed'in teşrifini anlatan Nedîm, Sultân'ın gelişiyle helva meclisinin sevinç ve neşe ile yankılandığını anlatır;

Habbezâ hurrem behâr-ı zevk u şâdî vü tarab
Kim bu helvâ bezmini reşk-i çırâğân eyledi (K. 25/3)

Helvayı tatlı bir besin maddesi olarak gören Nedîm, Revan fethi sonrası bir helvanın ağızları tatlandıracağını belirtir;

Tezkîr içün feth-i Revan ni'meti şükrün
Meclisde gerek kim gele helvâ-yı revânî (K. 26/14)

3.2.1.2. İçecekler

3.2.1.2.1. Meşrubat olarak kullanılanlar

3.2.1.2.1.1. Şerbet

Şerbet; içilecek tatlı şey, bardakla müshil olarak içilen ilaç, bazı maddelerin suda eritilmişi anlamına gelir.

Dîvân şiirinde sevgilinin dudağı, genellikle şerbettir ve âşık bu şerbet için canını verir. Nedîm, yârin dudağının şerbetindeki faydayı bilmediğini fakat neştere benzettiği gamzesinin kan almada ne denli yetenekli olduğunu gayet iyi bildiğini belirtir;

Şerbet-i la'lindeki hâsiyyeti bilmem ve lîk
Nîşter gamzen aceb üstâd imiş kan almada (G. 136/5)

3.2.1.2.1.2. Şîr, şîre

Şîr, arslan ve süt anlamına gelen bu kavram mecâzen de yiğit, yürekli anlamlarına gelir.

Şîre; süt, şıra anlamlarına gelir.

Yârine, "Ey canlı ruh!" diye seslenerek şîreyi, can suyu anlamına gelen "şîre-i cân" tamlamasında kullanan Nedîm, şîre ile suyu kastetmiştir. İkinci beyitte de şîr ve şîre kavramlarını kullanan Nedîm, cûy-ı şîr ile süt ırmağını; hem-şîre ile de aynı sütü emmiş kardeşleri ifade etmiştir;

Mürde diller sensiz ey rûh-ı revan peymâneyi
Şîre-i cân ile leb-rîz etseler nûş eylemez (G. 48/5)

Cûy-ı şîr ile âbı hem-şîre
Hâki hâk-i behişt ile hem-zâd (N. 1/4)

3.2.1.2.2. Müskirât olarak kullanılanlar

3.2.1.2.2.1. Şarâb, mey, bâde, duhter-i ineb, arak

Dîvânda "Şarâb, sahbâ, mey, arak, bâde ve duhter-i rez" kavramları, içecek maddesi olarak hep aynı anlamda kullanılmıştır. Dîvânda en sık kullanılan bu kavramlardan bâdeyi açıklamamız tüm maddelerin anlaşılması için yeterli olacaktır.

Bâde; şarap, içki anlamındadır. Şarap, Dîvân edebiyatında en çok kullanılan içecek maddesidir. Bazen câm, sâgar, ayak, kadeh, piyâle, peymâne, ratl gibi unsurlarla da mecâz-ı mürsel yoluyla bâdeden bahsedilir. Rengi dolayısıyla dudağa, kana, gözyaşına, yanağa benzetilir. Lezzetli ve sarhoş edici özelliği ile de teşbihlere konu olur. Bezm ve meclislerin vazgeçilmez unsurudur. Şaraptan söz edildiği zaman nâb, sâfi ve hoş-güvar sıfatları ile birlikte kullanıldığı görülür. Dîvân edebiyatında olduğu kadar halk edebiyatında ve tasavvuf edebiyatında da kullanılır (Pala, 2004: 52).

Bâde bir küp içinde saklanır ve izbe köşelerde, mahzenlerde, meyhânelerde içilirdi. Zaman zaman içki yasağının sıkı takibe alınması ile sosyal hayatı da

ilgilendiren konular arasına girmesi bu nedenledir. Gerek içkinin kendisi, gerek içerken ve içtikten sonra insana verdiği hâller, gerekse içiliş şekli şâirlerin vazgeçemedikleri anlatım tekniklerindendir. Şâir için içki, anne sütü gibidir, onsuz olamaz. Vâiz ve kaba sofuya, içkiyi men ettiği için karşı çıkar ve düşman kesilir.

Hem âşık için hem de sevgili için içki içmek ve güzel sevmek eşsiz bir güzellik, anlatılamaz bir duygudur. Kendisinden uzaklaşan sevgiliye seslenen Nedîm, "Acaba ben sevgiliye içki içme, güzel sevme mi dedim ki benden bu kadar uzaklaşmaya çalışıyor." diye düşünür;

Ben sana bâde içme güzel sevme mi dedim
Benden niçün bu gûne girîzansın ey gönül (G. 78/4)

Ateşli şarabın keyfi bir başkadır. Bu şarabın keyfi, sevgilinin yüzünü alevlendirir. Bu şekle giren sevgili, sarhoşlar meclisinin mumu olur;

Şarâb-ı âteşînin keyfi rûyun şu'lelendirmiş
Bu hâletle çerâğ-ı meclis-i mestan mısın kâfir (G. 41/6)

Unnab şeklinde de yazılan hunnap, bahar aylarında hoş kokulu ve sarı renkli çiçekler açan, güzel mi güzel, dikenli bir ağaç türüdür ve çerez olarak çayın yanında tüketilir. Kendini içki meclisinde resmeden Nedîm, sevgilinin kınalı parmağını ve yakut dudağını emip hunnap tanesiyle şarap içmeyi hayal eder. Şâirimiz, hunnabı şarabın yanında meze olarak düşünür;

Gâh engüşt-i muhannâsın gehî la'lin emüp
Dâne-i unnâb ile nûş-ı şarâb etmez misin (G. 73/4)

Kendi durumunu zâhid ile mukayese eden Nedîm, bir kadeh şarapla bütün acıları def ettiklerini, bütün acılardan sıyrıldıklarını belirtir;

Zâhid ölür gider gam-ı havz-ı behiştden
Biz bir kadeh şarâb ile def '-i gam eyleriz (G. 49/4)

Maddî aşkı en iyi ifade eden baba şâirlerden biri de Nedîm'dir. Nedîm'in âşıkları da diğer âşıklar gibi şarap yudumlar. Fakat bu âşıkların şarap içmesi de

sıradan bir içme değildir. Nedîm'in âşıkları şarabı gönülden içer ve şarap kadehine coşku dolu gönüllerini nakşederler. Nedîm, âşığın şarap içme anının fotoğrafını çeker ve bu anı ölümsüzleştirir. Tam da bu anda şarap içen dudaklar kiraza benzer ve şaraba eklenen birer kiraz tanesini andırır. Şarap kadehi de coşku dolu bir gönül olur;

Âşık ki nakş eder dil-i pür-cûşa la'lini
Gûyâ kirâs dânesidir kim şarâba kor (G. 32/2)

Sevgiliden yüz bulamayan âşık, kendini meyhânede bulur. Bir iki kadehle sersem olup gider;

Eyledi bir iki peymâneyle ser-gerdan bizi
Âh o sahbâ satıcı akl alıcı kâfir kızı (G. 158/1)

Şarap, keyif ve eğlenceyi arttırır. Kadehi elinde tutan sevgilinin yanağı, renkten renge girerek bir cümbüş oluşturur;

İzâr-ı yârı komuş yine rengden renge
Görür müsün hele sahbâ-yı hâlet-efzâyı (G. 166/2)

Nedîm, içki meclisinde mezeye el sürmez. Şâirimiz, meze olarak gönül alan güzelin dudağının hunnabını ve badem gözünü gayet iyi bilir;

Bezm-i meyde nukle el sunmaz hemân ancak Nedîm
Dil-berin unnâb-ı la'lin çeşm-i bâdâmın bilir (G. 36/7)

Sevgilin başkaları ile şarap içişini görmek, âşığın bittiğinin göstergesidir. Aşk ateşi hiç sönmeyen âşık Nedîm'in gönlü, sevgilinin başkaları ile beraber olması sonucu kebab olur. Âşık Nedîm'in kirpikleri de bu kebabın şişi olur;

Görüp ellerle mey nûş etdiğin lâyık mıdır zâlim
Ola sîh-i kebâb-ı laht-ı dil her nevk-i müjgânım (G. 85/4)

Sevgiliye "Ben senin dostunum ey dünya şahım!" diye seslenen Nedîm, onun sarhoş gözüne sâkî'nin şarabının sebep olup olmadığını sorar;

Bâde-i sâkî mi hayret verdi çeşm-i mestine
Söyle ey şâh-ı cihânım ben senin yârânınam (G. 91/4)

Gözlerine sürme çekmek yerine, şarap kadehi çekmesini söyleyen Nedîm, zaten siyah saçlarında sürmeye benzeyen bir kuyruk olduğunu belirterek sürme çekmesine gerek olmadığını ifade eder;

Bâde peymânesi çek sürme çeküp neylersin
Öyle dünbâle ki var çeşm-i siyâhında senin (M_2. 8)

Duhter-i rez; üzümün kızı, şarap anlamındadır. Arapça “bintü’l-ineb” tamlamasının Farsça karşılığıdır.

“Duhter-i rez”i, şarap anlamında kullanan Nedîm, onunla sadece rindlerin değil, şeyh efendinin de gayet samimi olduğunu belirtir. İkinci şiirde de “duhter-i ineb” ile yine şarabı kasteder;

Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir
Onunla şeyh efendi de babalı kızlıdır (G. 14/1)

Hem-vâre humla hoş başı câm ile leb-be-leb
Ümmü'l-habâyis olsa n'ola duhter-i ineb (G. 7/1)

“Duhter-i rez” ile en gizli sırlarını paylaştığını belirten Nedîm, onun mecliste gizli sırları saklayan en yakın dost olduğunu ifade eder;

Hep onun ile söyleşiriz râz-ı derûnu
Meclisde bizim duhter-i rez mahremimizdir (G. 38/3)

Arak (a’rak); ter, pirinç ve şeker kamışından elde edilen bir tür rakı; üzüm ve sâireden çekilip elde edilen ispirto, rakı gibi anlamlara gelir.

Rakı fincanı ile kucak kucağa olmaktan kaçmayacağını; ancak bu eğlenceyi akşam için sakladığını belirten Nedîm, rakının gece saatlerinde içilmesi geleneğine de işaret etmektedir;

Hem-âgûşî-i fincân-ı arakdan kaçmaz ammâ kim

Nigîn-i la‘lin ol bâzîçeyi ahşam içün saklar (G. 19/5)

3.2.2. Giyeceklerle ilgili maddî unsurlar

3.2.2.1. Giyecek imâlinde kullanılan malzemeler

Nedim Dîvânı'nda giyim kuşam, süslenme ve bunlarla ilgili unsurların yer aldığı gazel beyitleri ve diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerde bulunan örneklerin sayısı oldukça fazladır. Şâir, dîvânında toplam 354 yerde giyim, kuşam ve süslenmeyle ilgili (eş anlamlılar dikkate alınmadığında) 38 farklı unsura yer verir. Bunlardan 302'si beyitlerle yazılmış nazım şekillerinde, geriye kalan 52'si ise diğer şiirlerde geçmektedir. Giyimle ilgili unsurlar arasında dâmen (etek), câme (elbise), pirâhen (gömlek), kabâ, nîmten, semmûr (samur), kakum, şal, nikâb (örtü), hırka, ridâ, ceyb, girîbân, destâr, fes, külâh, çember, destmâl (mendil) bulunmaktadır. Kullanım sıklığı açısından en fazla dâmene (46), en az ridâ ve çembere (1) yer verilmiştir. Giysileri tamamlayıcı unsur olarak kabul edebileceğimiz kemer (17) ve düğmeden (4) de söz edilmiştir. Süslenme malzemelerinden âyine (mir‘at), şâne (tarak), sürme (kuhl), vesme (rastık), gâze (allık) ve kına bulunur. Bunlar arasında en fazla âyine (58) mir'ât (9), en az ise kına ve vesme (3) kullanılmıştır. Süslenmeyle ilgili güzel kokulardan misk-müşk (15) en fazla, ıtr-ı şâhî ise (2) en az yer verilenidir. Gül-âb ve anber diğer güzel kokulardandır. Kumaş, Farsça kâlâ kelimesiyle karşılanmış; kumaş çeşitleri ise kerrâke, atlas, dîba, hıtâyî, şâlî ve hâre ile ifade edilmiştir.[30]

3.2.2.1.1. Atlas, kâlâ, dîbâ

Atlas; üstü ipek, altı pamuk kumaş; düz, havsız, tüysüz; büyük harita; atlas denizi anlamlarına gelir.

[30] H. Dilek Batislam, "Nedim Divanı'ndaki Giyim Kuşam ve Süslenmeyle İlgili Unsurlar".

Gördüğü güzelin atlas bir elbise giydiğini fark eden Nedîm, omzundaki ateş renkli atlasın ne anlama geldiğini sevgiliye sorar ve onu güzelliği ile can yakıcı bir aleve benzetir;

Ne ma‘nî gösterir dûşundaki ol âteşîn atlas
Ki ya‘ni şu‘le-i can-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir (G. 41/3)

Bahar ayına rastlayan bir bayram gününde bütün bağların yeşil renge bürünmesini fıstık rengi atlasa teşbih eden Nedîm, rüzgârın etkisi ile salınan her servinin de bahçenin başına petrol yeşili bir şal gibi göründüğünü belirtir;

Biçinmiş bağlar ıydıyye cümle fıstıkî atlas
Sarınmış başa neftî şâlını serv-i hırâmânı (K. 11/58)

Kâlâ; kumaş, sermâye, anamal; ev eşyâsı anlamlarına gelir.

Gönül nakdini bir seçkin dilbere düşürdüğünü belirten Nedîm, sevgilinin giyindiği kumaşa sarılma zamanının da yaklaştığını ifade eder;

Dil nakdini bir dilberi mümtâze düşürdüm
Kâlâ-yi visâlin hele pek aza düşürdüm (G. 86/1)

Sadâbâd'ın çarşısının ihtişâmını anlatan Nedîm, bu çarşılarda marifet kumaşının satıldığını bildirir;

Kâlâ-yı ma‘ârif satılır sûklarında
Bâzâr-ı hüner ma‘den-i ilm ü ulemâdır (K. 21/8)

Dîbâ, renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes kumaş anlamlarındadır.

İşte "Nedîmâne tarz"ın en güzel örneklerinden birindeyiz. Nedîm'in cânânı, üzerinde gül desenleri olan ipekten bir elbise giymiştir. Cânân, bu duruma sevinir ama bu durum tam tersine Nedîm-i zârı endişelendirir. Çünkü gülün koynunda büyünen Nedîm'in cânânı, o kadar nârindir ki ipek kumaşın gülündeki dikenin gölgesi onu incitebilir;

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni (G. 154/3)

3.2.2.1.2. Dikim malzemeleri

3.2.2.1.2.1. Târ, pûd, sûzen, tügme

Târ (ter); karanlık, tel, saç teli, iplik, dokumada arşak, tepe anlamlarına gelir.

Târ kavramını, tel anblamında kullanan Nedîm, sevgilinin saçının alnına doğru dökülen tellerini güneşin pençesine benzetmiştir;

Hurşîd pençesin mi takınmış cebînine
Ol zülf-i zerdden dökülen terler midir (G. 35/3)

Pûd; argaç, dokumada enlemesine atılan atkı anlamındadır.

Pûd kavramını argaç ve arşak anlamına gelen “pûd u târ” anlamında kullanan Nedîm, Muhammed Kethudâ Paşa’nın helva sohbetine katılan Sadrazam İbrahim Paşa’nın mutluluk elbisesini anlatırken bu kavramları dokuma anlamında kullanmıştır;

Âsaf-ı gerdun-haşem kim câme-i ikbâline
Dest-i eyyâm eylemiş medh ü senâdan pûd u târ (K. 29/14)

Sûzen, iğne demektir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Sûzen’i, ucu sivri iğne anlamına gelen “nevk-i sûzen” tamlamasıyla kullanan Nedîm, Damat Ali Paşa’nın elinin, raksa başlayacak olanlara ucu sivri bir iğne gibi göründüğünü ifade eder;

Durup ammâ ki yine raksa ser-âgâz edicek
Dest-i hâmun görünür çeşmine nevk-i sûzen (K. 2/55)

Tügme (düğme), giyeceklerin bazı yerlerine ilikleyici veya süs olarak dikilen kemik, metal, sedef gibi maddelerden yapılmış küçük tutturma aracı anlamındadır.

Sevgilinin acımasızlığı sonucu göğsünün yaralandığını belirten Nedîm, “Ey sevgili! Gel düğmemi, gömleğimi aç ve göğsümü yokla.” diye seslenir;

Güşâd et tügmemi pirâhenim aç sînemi yokla
Hele gör neylemişdir bana şemşîr-i nigâhın gel (G. 77/2)

Sevgiliyi, kemer bağında hançerle her dâim pür dikkat bekleyen güzeller olarak niteleyen ve bu durumun kendisini ürküttüğünü belirten Nedîm, sevgilinin kuşağının düğmesini çözme konusunda ise korkusunun olmadığını ifade eder;

Kuşağın tügmesin çözmekde havfim yokdur ammâ kim
Yürek titrer kemer-bendindeki hançer husûsunda (G. 119/3)

3.2.2.1.2.2. Rişte

Rişte; iplik, tire, ilgi, bağ; sanatkârâne yapılmış bir yazıyı veya yapılmış bir minyatürü çevreleyen tezhîbin iç kısmına sınır olarak tek, çift, eşit veya farklı kalınlıklarda çekilen çizgi anlamındadır.

Sevgilinin ten ipliğinin damla damla kan ile süslenmesiyle yüz taneli mercan tespihten yüz çevirdiğini belirten Nedîm, rişte kavramını iplik anlamında kullanmıştır;

Rişte-i ten zeyn olaldan katre katre kandan
Yüz çevirdim sübha-i sad-dâne-i mercândan (M_2. 15)

3.2.2.2. Giyecek eşyaları

3.2.2.2.1. Giyecekler

3.2.2.2.1.1. Câme, kabâ, kisvet, hil‘at, kakum

Câme; elbise, çamaşır anlamındadır.

Bayramlarda güzel, temiz, yeni ve şık kıyafetler giyinmek İslâm kültüründe eskiden beri uygulanan bir anlayıştır. Bu durumdan hareketle zaten sevgililer karşısında ezik olan Nedîm'in âşıkları, bayram günü son derece şık giyinen güzeller karşısında hayli perişan olurlar;

Iydıyye câmelerle çıkup seyre dil-berân
Uşşâkın etdiler yeniden hâlini yaman (K. 23/13)

Kabâ, kabâ' şeklinde yazılan kelime; üste giyilen elbise, cübbe, kaftan anlamlarında kullanılır.

Cânânın aşkıyla mest olan âşığın elbisesinin yakası, göbekten ta çelik hançerin bağlı olduğu yere kadar açılmıştır;

Şöyle mest olmuş ki açılmış girîbân-ı kabâ
Nâfdan tâ bendgâh-ı hançer-i fûlâda dek (G. 60/2)

Kisvet; elbise, husûsî kıyafet, kisbet, yağlı güreş yapan pehlivanların giydikleri dar paçalı meşin pantolon; bir kimsenin veya bir şeyin dış görünüşü anlamlarını taşır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Nedîm, Damat Ali Paşa'nın, heybetinin gücüyle kürkün çengeline gece elbisesi görünümü verdiğini belirtir;

Âhir bu iktidâr ile pâs-ı mehâbetin
Çengâl-ı kürke kisvet-i çûb-ı şeban verir (K. 4/44)

Hil'at, eskiden padişah veya vezir tarafından takdîr edilen, beğenilen kimseye giydirilen süslü elbise, kaftan anlamındadır.

Sultân III. Ahmed'in oğlu Şehzâde Abdülhamîd Hân'ın doğumunu anlatan Nedîm, tebrik için gelenlerin beyaz ve kırmızı elbise giyindiklerini belirtir;

Ammâ ki şimden sonra hep feyz u neşât u şevk ile
Tebrîk içün gelmekdedir hil'at giyüp surh u sefîd (K$_1$. 9/9)

Kakum, kuzey bölgelerde yaşayan, sansara benzer, siyah kuyruklu, derisi çok makbûl bir hayvan; bu hayvanın postundan yapılan kürk anlamındadır.

Kakum kavramını, kakumun postundan yapılan kürk anlamında kullanan Nedîm, meyhâneci çırağından kakum istediğini ve onun da billur sinesini açtığını ifade eder;

Ol muğ-beçe-i ferve-fürûş-ı dil-cû
Âşıklarının etmede zahmına rüfû
Kakum dilesem sîne-i billûrun açar
Semmûr desem cünbişe başlar ebrû (R. 10)

3.2.2.2.1.2. Hırka, peşmîne

Hırka, kalın kumaştan yapılmış veya içi pamukla beslenmiş ceket uzunluğunda bir giyecek anlamındadır.

Peşmîne, peşmîn şeklinde de kullanılabilen bu kelime; yünden, yapağıdan yapılma; sof, elbise; sofuların giydiği sâde, süssüz elbise anlamlarına gelir. Dîvânda iki defa ve hırka ile birlikte kullanmıştır.

Hırka-i peşmîne, sûfîlerin giydiği bir hırka çeşididir. Hırka ve peşmîne kavramlarını, "hırka-i peşmîne" tamlamasıyla kullanan Nedîm, onda gösterişin bulunmadığını belirtir. İkinci beyitte de "hırka-i peşmîne" tamlamasını kullanan Nedîm, onda nem olmayacağını ifade eder;

Zâhidâ âlâyiş dâmânın eyle şüst ü şû
Yalnız hâlet bulunmaz hırka-i peşmînede (G. 140/4)

Kimse anmaz zâhidin âlûde-dâmân olduğun
Çokluk olmaz nem hüveydâ hırka-i peşmînede (G. 118/4)

"Hırka-i pâk" ile Peygamber Efendimizi kasteden Nedîm, Sultân III. Ahmed'in, Efendimize duyduğu derin sevgiyi ve Efendimizin de ruhunun bereketiyle onun şan ve şöhretini arttırdığını ifade eder;

Hulûs ile eder çünkim tevâzu' hırka-i pâke
Kılar rûh-ı resûlullah feyziyle onu i'lâ (K_1. 46/5)

3.2.2.2.1.3. İhrâm

İhrâm, hacıların Kâ'be'yi tavâf için, Mekke dışında örtündükleri dikişsiz örtü anlamındadır. İki parça olup biri bele, diğeri omuzlara sarılır. Hacı adayı ihrâma girmeden önce abdest alır. Güzel kokular sürünerek iki rekât namaz kılar. İhrâmdaki kişinin başı açık, ayağı yalın olur. İhrâm yerine bazen "ehrâm" da denilebilir. Dîvânda sadece bir kere kullanılmıştır.

İhrâm'ı, hacıların kutsal bölgede giydikleri beyaz örtü anlamında kullanmayan Nedîm, onu bir ağacın altına serilen örtü mânâsında ifade etmiştir;

Sonra havzın öte yanına çıkup zevrakdan
Bir dıraht altına ferş eyleyeyim bir ihrâm (K. 10/21)

3.2.2.2.1.4. Pirâhen, kefen

Pirâhen, pîrâhen olarak da yazılan kelime "gömlek" anlamına gelir. Dîvân şiirinde âşığın bağrındaki ve bedenindeki yaralar ile kendi teni bir pirâhen olarak düşünülür. Ayrıca sevgilinin pirâheni âşık tarafından kıskanılır. Çünkü o, sevgiliyi sarıp kucaklamıştır. Bazen Yûsuf Peygamber ile ilgili olarak da pirâhenden bahsedilir. Kelimenin "pirehen" şekli de kullanılır.

Pîrâhen'i, gömlek anlamında kullanan Nedîm, sevgilinin gömleği olması hâlinde göğsünü kimseye açmayacağını belirtir;

Ben kimseye açılmaz idim dâmenin olsam
Kim görür idi sîneni pîrâhenin olsam (G. 83/1)

Sabah rüzgârının sevgilinin saçına değmesi ile misk kokacağını belirten Nedîm, sevgilinin gömleğinin düğümünü açması durumunda da gül suyu kokacağını ifade eder;

Sabâ ki dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar
Açarsa ukde-i pîrâhenin gül-âb kokar (G. 16/1)

Hz. Yûsuf'u da gömlek hâdisesi dolayısıyla şiirine konu edinen Nedîm, sevgiliyi gül gömlekli Yûsuf'a teşbih eder;

Sensiz ey Yûsuf-ı gül-pîrehenim câme-i feth
Zahm urur cismime pîrâhen-i mesmûm gibi (G. 151/3)

Kefen, ölünün sarıldığı bez anlamındadır. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Damat Ali Paşa'nın fetih başarılarını anlatan Nedîm, onun düşmanının boynundan kefenin hiç ayrılmaması için duâ eder;

Câme-i fethe verüp kâmet-i azmin revnak
Gerden-i hasmdan ayrılmaya hem-vâre kefen (K. 2/77)

3.2.2.2.2. Bele takılan giyecek eşyaları

3.2.2.2.2.1. Kemer

Kemer; bele takılan kuşak, kayış; don, pantolon, şalvar gibi giyeceklerin bele rastlayan kısmı anlamlarına gelir.

Dilberlerin giydikleri yeni çıkmış bir kıyafeti isimlendirmeye çalışan Nedîm, onun kemerler gibi göbeğin üstüne takıldığını belirtir;

Sürîn üstündedir dik dik gibi şimdi kemerler hep
Miyân-ı dil-berânda bir yeni çıkdı kıyafet var (K$_1$. 66/1)

Kemer'i, bele takılan kayış anlamında kullanan Nedîm, meyhânede hançer çeker gibi görünen ve aslında niyeti altın kemerini göstermek olan bir sarhoşun durumunu anlatır;

Değilmiş kasdı hançer çekmek ol ser-mest-i tannâzın
Hemân âgûş açup zerrin kemer göstermek istermiş (K$_1$. 81/1)

3.2.2.2.3. Başa takılan giyecek eşyaları

3.2.2.2.3.1. Külah, destâr, çenber, fes, mukaddem

Külâh; giyilen, ucu sivri veya yüksek başlık; başa giyilen şey anlamına gelir.

Bir güzeli vasıflandıran Nedîm, onun saç ve külahının Mağrip ve Fas'ı dağıttığını belirtir;

Zülf ü külâhı verdi halel Mağrib u Fasa
Çeşm-i kebûdu saldı akın mülk-i Çerkese (G. 131/1)

Destâr; sarık, tülbent anlamına gelir.

Destâr kavramını sarık anlamında kullanan Nedîm, sarığının köşesini eğerek geçip dinleneceğini belirtir ve rintlerin sarığının köşesini eğmeleriyle gösterdiği tevâzuya da işaret eder;

Keç edüp gûşe-i destârımı rindâne geçüp
Oturup eyliyeyim bir iki sâ'at ârâm (K. 10/22)

Sevgili için hiçbir zaman yer sorunu olmaz; çünkü sevgiliye âşığın başının üstünde yer vardır. Sevgiliyi başının üstüne alma tevâzusu göstererek taltif eden Nedîm, onu bir gül goncası olarak görür ve sarığının köşesini ona yer olarak gösterir;

Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var
Gül goncasısın gûşe-i destâr senindir
Gel ey gül-i ra'nâ (G.M. 2/2)

Çenber, tahtadan veya demirden yapılan dâire veya halka, kasnak; başa bağlanan yemeni anlamlarına gelir.

"Canım yiğit mi oldun bu kırmızı şal nedir? Başında daha dün kırmızı yemeni bağlıydı." diyen Nedîm, çenber kavramıyla başa bağlanan yemeniyi ifade eder;

Yiğit mi oldun a canım nedir bu kırmızı şâl
Başında dün dahi bağlıydı kırmızı çenber (K. 13/22)

Fes, eskiden şapka yerine kullanılan, kırmızı, kalın çuhadan yapılmış tepesinde püskülü olan, silindir biçimindeki başlık anlamındadır. Dîvanda bir kere kullanılmıştır.

Fes'i, şapka veya tülbent yerine kullanan Nedîm, sevgilinin fes köşesinden görünen perçemine duyduğu hayranlığı ifade eder;

Bir nezâketle açup fes gûşesinden perçemin
Şöyle göstermiş ki kim gördüyse hayrân oldu hep (G. 9/6)

Mukaddem, Osmanlı Devletinde "Kalyoncular" adı verilen deniz kuvvetlerinin başlarına taktıkları başlığa verilen addır. Külah biçiminde olan bu başlık kırmızı renktedir (http://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=126&tarmir=1).

Nedîm, denizci askerlerin kullandığı bir başlık olan mukaddemi, sevgilinin giydiği yeşil bir elbise olarak kullanmıştır;

Çâk etmesin mi câme-i sebzin görünce gül
Bak şu yeşil mukaddeme şol kırmızı fese (G. 131/3)

3.2.2.3. Giyeceklerin bir kısmını teşkil eden unsurlar

3.2.2.3.1. Dâmen, âstîn, ceyb, girîbân, tırâz

Dâmen, etek anlamına gelir ve özellikle bazı kelimelerle mecâzî ve gerçek anlamda birleşik kelimeler kurar. Dîvân edebiyatında âşığın gözü, inci gibi yaşlarla dolu bir etektir ki bu inciler sevgili için yollara saçılır. Ayrıca ufuklarda yer ile gök birleşir ki bu da göğün dâmeni imajını uyandırır. Kelimenin dâmân şekli de kullanılır.

Sevgiliyi gamze hırsızı olarak niteleyen Nedîm, eteğinin sevgili tarafından yüz parçaya bölündüğünü, paramparça olduğunu belirtir. Dâmeni, sadece kadınların giydiği etek olarak görmeyen şâirimiz, erkeklerin giydiği elbise için de dâmeni kullanır;

O düzd-i gamze tutdu işte sad çâk etdi dâmânım
Âmân ey çeşm-i gîrâ bâri sen koyver girîbânım (G. 85/1)

Sevgilinin eteğinin düşkünü olan Nedîm, bu nedenle toz gibi düşse de yine de alçalmayacağını belirtir;

Olsam üftâde gubârâsâ yine pest olmazam
Çünki ey serv-i bülend üftâde-i dâmânınam (G. 90/4)

Duâcılar grubunun Sultân III. Ahmed Hân'ın eteğini öptüğünü belirten Nedîm, padişahların eteğinin öpülmesi geleneğine de işaret eder;

Gürûh-ı dâ'iyan bir bir öpüp dâmân-ı iclâli
Hele ol devlet-i ulyânın oldum ben de şâyânı (K. 11/23)

Nedîm, sevgilinin eteği ve gömleği olmayı cân-ı gönülden ister;

Ben kimseye açılmaz idim dâmenin olsam
Kim görür idi sîneni pîrâhenin olsam (G. 83/1)

Âstîn; esvap kolu, yen anlamındadır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Âstîn'i, yen anlamında kullanan Nedîm, pazısından nazın yenini saçtıkça güneşin pençesinin sıcaktan titrediğini belirtir;

Olur ser-pençe-i hurşîd lerzan germ olup gâhî
Levendim âstîn-efşân-ı nâz oldukça bâzûdan (G. 109/4)

Ceyb; cep, gömleğin açıklığı, yarığı anlamındadır. Dîvânda çoğunlukla ceyb ü dâmân, ceyb ü girîbân şeklinde kullanılmıştır.

Ceyb ve dâmânı birlikte kullanan Nedîm, acının cep ve eteğinin Damat İbrahim Paşa'nın kahrının pençesinde kaldığını belirtir;

Terahhum eyle sultânım meserret âciz oldu pek
Gamın ser-pençe-i kahrında kaldı ceyb ü dâmânı (K. 22/12)

Mîrâsa ihtiyacı olmadığını belirten Nedîm, kaleminin cep ve yakasının şiirinin incileri ile dolu olduğunu ifade eder;

Velîkin devletinde ihtiyâcım yok o mîrâsa
Dür-i nazmımla pürdür hâmemin ceyb ü girîbânı (K. 22/23)

"Ceyb-i subh" tamlamasını kullanan Nedîm, sabahın cebinin umut parasıyla dolu olduğunu belirtir;

Nakd-i ümmîd ile pürdür ceyb-i subh ey dil hemân
Vâm-hâh-ı âhın elden koyma sen dâmânını (G.160/5)

Girîban; elbise yakası, ceyb, cep anlamındadır.

Sevgilinin saçlarında bir tarak gibi gezinen Nedîm'in gönlü, tarağın dişleri gibi yakası yırtık bir hâle gelir;

Girîban çâk olup hayretle sundum destine nâ-gâh
Dil-i sad-pâreyi ben şâne zannetdim telâşımdan (G. 106/2)

Sevgilinin gömleği çoğunlukla gül desenlidir. Bu gül desenli gömlek temmuz ayının sıcakları ile birlikte açılmaya başlar;

Açılup tâb-ı temûz ile o gül pirâhen
Gelmiş âgûş-ı girîbâne şikâf-ı dâmen (K. 2/14)

Aşka düştüğünü belirten Nedîm, canını ve gönlünü hep güzellere ayırdığını, sabır ve takatin de yaka yırtma masrafı olduğunu belirtir;

Aşka düşdüm cân u dil müft-i cüvânân oldu hep
Sabr u tâkat masraf-ı çâk-ı girîbân oldu hep (K. 9/1)

Tırâz, ipek ve sırma ile işleme; elbiselere nakışla yapılan süs; süs; üslûp, tutulan yol; döviz anlamındadır.

Tırâz'ı, işleme ve süs anlamında kullanan Nedîm, âlemi süsleyen yedi renkli bu kumaşın, yedi cansız varlığın yüceliğinin makamının işlemesi için saklandığını ifade eder;

Nedîmâ bu kumâş-ı heft-reng-i âlem-ârâsın
Tırâz-ı mesned-i vâlâ-yı heft- ecrâm içün saklar (G. 19/9)

3.2.2.4. Kumaştan yapılan diğer eşyalar

3.2.2.4.1. Perde, nikâb, ridâ', şâl, çenber, dest-mâl

Perde; kapı, pencere gibi yerlere asılan örtü; iki yeri birbirinden ayıran şey, gergi; bir sahne eserinin büyük kısımlarının her biri; ekran; hakikati görmeyi engelleyen şey; mecâzen de nâmus anlamlarında kullanılır.

Perde'yi, örtü anlamında kullanan Nedîm, sevgilinin ayva tüylerinin yüzünü perde misali örttüğünü belirtir;

Perde-pûş oldukda hat ruhsârına fikr et hele
Etdiğin işlerden ey meh-rû hicâb etmez misin (G. 73/3)

Şeref ve ikbâl, Damat İbrahim Paşa'nın dergâhı için birer perde açıcıdır;

Sensin o cihan-sadr felek-pâye ki dâ'im
Dergâhına ikbâl ü şeref perde-güşâdır (K. 21/26)

Perde'yi, sevgilinin saçının perdesi anlamındaki "perde-i zülf" tamlamasıyla kullanan Nedîm'in âşıklarının iki kaşı, sevgilinin saçının perdesinde gece ve gündüz gönül hâli gibi ibâdet içindedir;

Mu'tekif perde-i zülfünde gönül hâli gibi
Rû-be-mihrâb dü ebrû seher ü şâmında (G. 128/5)

Nikâb; yüz örtüsü, peçe anlamlarına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin saçı, yüzünün nikâbıdır. Âşık bu nikâbın açılmasını ister. Kelime perde anlamıyla da sıkça kullanılır.

Nikâb, sevgilinin yüzüne örttüğü perdedir. Bu perdeyi açan sevgili, âşığın aklını başından alır;

Nice nişanlayabilsin gözüm o mekkârı
Nikâbını açıcak 'akldan nişan mı kodı (G. 148/3)

Sevgilinin ilgisizliğinden şikâyet etmek Dîvân şiirinde bir gelenektir. Âşığa karşı acımasız olan sevgililer, rakibe karşı da bir o kadar cömert ve lütufkârdır. Bu bakımdan sevgiliyi örtülüyken bile görememekten yakınan Nedîm, rakibin ise sevgilinin o gümüşe benzeyen gerdanını çok rahat ve hem de örtüsüz bir biçimde kokladığından dem vurur;

Nikâb ile göremezken biz anı vâ-hayfâ
Rakîb o gerden-i simîni bî-nikâb kokar (G. 16/4)

Ridâ', belden yukarıya örtülen örtü; hırka; dervişlerin omuzlarına attıkları post anlamlarındadır. Dîvânda sadece bir kere kullanılmıştır.

Ridâ'yı, dervişlerin omuzlarına attıkları post anlamında kullanan Nedîm, şehre gelen bir güzelin seyri karşısında şehir vâizinin örtüsünü atıp oynamasından dem vurur;

Şevk ile vâiz-i şehr atdı ridâsın çarha
Böyle şâl oynuna çıkmadı dahi şeyh olalı (G. 162/3)

Şâl, genellikle Hindistan'da dokunan, özel motifleri olan değerli bir yün kumaş; kadınların omuzlarını örtmek için kullandıkları geniş atkı anlamlarında kullanılır.

Şâl kavramını, bele sarılan bir tür süs atkısı olarak kullanan Nedîm, lâlenin baştan ayağa kan renginde olmasının sebebini de sevgilinin beline sardığı bu kırmızı renkli şala bağlamaktadır;

Lâlenin reşk ile hûn olduğu ser-tâ-be-kadem
O miyâne sarılan kırmızı şâlindendir (G. 21/2)

Şal'ı, başa bağlanan bir atkı türü olarak kullanan Nedîm, bahçelerin fıstıkî atlastan bayramlık elbise giydiğini, bu bahçelerin salınan her selvisinin de başına neftî (siyaha yakın koyu yeşil) bir şâl sarındığını ifade eder;

Biçinmiş bağlar ıydıyye cümle fıstıkî atlas

Sarınmış başa neftî şâlını serv-i hırâmânı (K. 11/58)

Dest-mâl; elbezi, mendil anlamlarına gelir. Dîvânda sadece bir kere kullanılmıştır.

Destmâl'ı, mendil anlamında kullanan Nedîm, gül kokusunun damıtıltığını, nazın ucunun işlendiğini; bunlardan birinin sevgili için ter, diğerinin de mendil olduğunu dile getirir;

Bûy-ı gül taktir olunmuş nâzın işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana (G. 2/2)

3.2.3. Ev eşyaları ve âlet edevatı olarak kullanılan maddî unsurlar

3.2.3.1. Ev eşyaları

3.2.3.1.1. Döşeme ve kaplamaya dayalı eşyalar

3.2.3.1.1.1. Ferş, bister, bâlîn, câme-hâb

Ferş; döşeme, yayma; halı, taş vb. döşetme; yayılan şey, yaygı, şilte, halı, seccâde, hasır; yeryüzü, kır, sahra anlamlarına gelir.

Ferş kavramını yaygı ve halı anlamında kullanan Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ın önüne gönüllerin beğeneceği bir şekilde değerli taşlarla süslenmiş hükümdarlık yaygısının döşendiğini ifade eder;

Kuruldu taht-ı âlî-baht tarz-ı dil-pesend üzre
Döşendi pîşgâha ol murassa' ferş-i hâkânî (K. 11/3)

Havuzun yanına çıkıp bir ağaç altına örtü sermekten dem vuran Nedîm, ferş kavramını döşemek, sermek, yaymak anlamında kullanmıştır;

Sonra havzın öte yanına çıkup zevrakdan
Bir dıraht altına ferş eyleyeyim bir ihrâm (K. 10/21)

Bister; yatak, döşek anlamında kullanılır.

Bâlîn; yastık, koltuk anlamına gelir.

Bister'i, yatak; bâlîn'i de yastık anlamında kullanan ve sevgiliye havanın soğuduğunu bu nedenle kucağından çıkmaması gerektiğini bildiren Nedîm, sevgili için kucağının, yastık ve yatak vazifesi görmede yeterli geleceğini belirtir;

Yetmez mi sana bister ü bâlîn kucağım
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım
Ateşlik eder sana bu sînemdeki dâğım
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım (M. 26/1)

Aşağıdaki beyitte de bâlîn ve bister kavramlarını kullanan Nedîm, bu kavramları yine yatak ve yastık anlamıyla kullanmıştır;

Yine bâlîn-i hâb-ı işve zîr-i ser midir bilmem
Henüz ol tıfl-ı nâzım nakş-ı gül-bister midir bilmem (G. 87/1)

Câme-hâb, yatak anlamına gelir. Dîvânda dört kere kullanılmıştır.

Câme-hâb'ı, yatak anlamında kullanan Nedîm, bu kavramı "câme-hâb-ı sîne" tamlamasıyla kullanarak kucağı kastetmiştir;

Ey tıfl-ı nâz bir gece mihmânım ol benim
Gir câme-hâb-ı sîneme gel cânım ol benim (G. 88/1)

3.2.3.1.2. Sofra ve mutfak eşyaları

3.2.3.1.2.1. Kâse, fagfûr, hazef, sifâl, tâs

Kâse; çiniden, fağfurdan, billûrdan, porselenden, mâdenden veya topraktan yapılmış çanak; bazı nesnelerin kâse gibi olan çukuru; anatolojide de başı kaplayan, beyni örten kemik anlamlarında kullanılır.

Kâse'yi, çanak anlamında kullanan Nedîm, sevgiliden bir öpücük alamayan âşıkların kan dolu kâseden içeceklerini belirtir;

Bûs-ı lebin olmazsa çeker kâse-i hûn-âb
Bakmaz gamın âşûfteleri bûd u nebûde   (G. 124/6)

Fağfûr, evvelce Çin imparatorlarına verilen isim; Çin'de porselenden yapılan kap anlamlarına gelen kelime, Dîvân edebiyatında fağfûr-ı Çîn tamalaması ile sıkça kullanılır.

"Kâse-i fağfûr", Çin porseleninden yapılmış bir çeşit çanaktır. Dîvân şiirinde çoğunlukla gönlü temsil eder. Aşağıdaki beyitte "kâse-i fağfûr" tamlamasını kullanan Nedîm, sevgilinin yüzünün hayalinin, Çin kâsesi üzerinde gül bahçesi resmi gibi olduğunu ifade eder;

Dil-i pür-nâle-i âşıkda hayâl-i rûyun
Nakş-ı gülşen gibidir kâse-i fağfûr üzre   (G. 116/5)

Nedîm'in; aç gözlü olmamak, dünya malı ile ilgilenmemek, aza kanaat etmek temalarını işleyen aşağıdaki beyti, tasavvuf şâirlerinin söylemi ile ziyâdesiyle benzerlik gösterir. Kendi külahının imparatoru olmanın insana yeteceğini, dünya malı ile arayışa girmenin yanlış olduğunu belirten Nedîm, fağfûr kavramını imparator anlamında kullanmıştır;

Bir küleh başına fağfûr da olsan besdir
Değmez ey hâce cihan mâlı bu cüst ü cûya   (G. 143/3)

Hazef, topraktan yapılan çanak, çömlek anlamına gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Hazef kavramını; çanak, çömlek, tas anlamında kullanan Nedîm, sâkîye duyduğu hayranlıktan ötürü çanak, ayna ve kadehi karıştırdığını belirtir;

Heman ben meclis-i meyde senin hayrânınam sâkî
Hazef mi gördüğüm âyîne mi sâgar mıdır bilmem   (G. 87/5)

Sifâl, “sifâle” olarak da kullanılan kelime, testi ve saksı parçaları; çanak, çömlek; fıstık, ceviz, bâdem kabuğu; orak anlamına gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Sifâl kavramını çanak anlamında kullanarak meclisin sarhoşları olduklarını belirten Nedîm, ellerindeki çanağa, rindlerin tövbesi gibi kırılmışlığın yakışacağını belirtir. Şâirimiz, ikinci beyitteki sifâl kavramını da çanak anlamında kullanmıştır;

Biz ol harâb-ı elestiz ki hem-çü tevbe-i rind
Şikestelik yaraşır destde sifâlimize (K$_1$. 72/1)

Gönül bir bezm-i hâse'l-hâsa mahremdir ki câm-ı Cem
Sifâlin pâye-i pây-ı hum-ı sahbâlarındandır (G. 43/2)

Tâs, su kabı anlamına gelir. Dîvânda dört defa kullanılmıştır.

“Zer tâs” ile altından yapılma su kabını anlatan Nedîm, ikinci beyitte de gökyüzünü şekil itibariyle tasa benzediği “tâs-ı sipihr” tamlamasıyla kullanmıştır;

Gör ki başındaki zer tâs ile andırmaz mı
Peyk-i mevzun-reviş-i pâdişeh-i devrânı (K. 19/20)

Saf-şikâf ü sipeh-ârâ k'olmaz tâs-ı sipihr
Bir sipâhî kulunun farkına hûd-ı âhen (K. 2/25)

3.2.3.1.2.2. Kadeh, câm, mînâ, sâgar, peymâne, piyâle

Kadeh, içki içmeye yarayan ayaklı bardak; bu bardağın alacağı miktarda olan; kadehte bulunan içki anlamına gelir.

Bir kadeh şarabın, bir anlık da olsa acıları unutturmasını anlatan Nedîm, bu durumda olanlarla zâhitleri mukayese eder. Nedîm, zâhitlerden farklı olarak bir kadeh şarapla acıları def ettiklerini belirtir;

Zâhid ölür gider gam-ı havz-ı behiştden
Biz bir kadeh şarâb ile def ‘-i gam eyleriz (G. 49/4)

Câm; sırça, cam, bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden şarap kadehi anlamındadır.

Câm kavramını kadeh anlamında kullanan Nedîm, sevgilinin saç ve ayva tüylerinin kadehte aksettiğini belirtir. Bu durumdan hareketle şâirin bu beyitteki câm kavramından, camdan yapılmış kadeh olduğunu anlayabiliriz;

Cedvel-keşîde kıt‘a-i yâkuta döndürür
Aks eyledikçe câmda ey sâki zülf ü hat (G. 55/5)

Şarap, âşığı kendinden alan, ona dertlerini unutturan ve onun gönlünü ferahlatan bir içecek maddesidir. Fakat söz konusu sevgilinin tatlı gülüşü olursa, şarab kadehinin hiçbir değeri kalmaz. Nedîm, sevgilinin tatlı gülüşü olunca şarab kadehine gerek kalmayacağını ifade eder;

Sevdiğim câm-ı meye hâcet nedir la‘l-i lebin
Bir şeker-handeyle mest-i bî-mecâl eyler beni (G. 147/3)

Kanı sıcak, tavırları yumuşak bir cânân aradığından dem vuran Nedîm, bu cânânın gül renkli kadehin tiryakisi olmasının sorun olmayacağını belirtir;

Dil-rübânın hûnu germ olsun heman etvârı nerm
Mübtelâ-yı câm-ı gül-fâm olsa da mâni‘ değil (G. 76/6)

Sâgar; kadeh, içki bardağı anlamında kullanılan kelime, tasavvufta ise Allah’ın nuru ile dolan insan gönlü anlamını taşır.

Nedîm, bu dünyanın baharını yarım bir neşe; lâle bahçesini de içilmiş bir kadeh olarak düşünür;

Bir nîm neşve say bu cihânın bahârını
Bir sâgar-ı keşîdeye tut lâlezârını (G. 164/1)

Babasının yasını tutan bir güzelden bahseden Nedîm, yas günlerinin tükenmesini ve güzelin tekrardan kadeh çekip kızılca sürünmesini beklemektedir. Şâirimiz bu beyitte, yas günlerinde şarap içilmemesi geleneğine işaret eder;

Kâfir kızı tükenmedi mi mâtem-i peder
Sâgar çeküp kızılca sürünmez misin dahı (G. 156/4)

Mînâ; şarap şişesi, şişe, cam, billûr, mine, kuyumcuların gümüş üzerine nakşettikleri lâcivert veya yeşil renkli sırça gibi anlamlara gelir.

Sevgilinin hayaliyle tutuşan âşık, kendini içkiye verir. Sevgiliyi naz sarhoşu olarak niteleyen âşık, neşeyi içki şişesinde bulur;

Çıkmaz hayâli dîdeden ol mest-i işvenin
Mînâda neş'e buldu perî-zâdımız bizim (K$_1$. 76/2)

Âşık ne kadar güçlü olursa olsun sevgili karşısında bir zavallıdır. Sevgilinin kendisine ilgi göstermemesinden dolayı hüzünlenir ve kendini içkiye verir ve sarhoş olur. Fakat âşığı sarhoş eden içki değil, sevgilinin kendisidir. Bundan hareketle mînâ'yı, sürahi veya içki şişesi anlamında kullanan Nedîm, bitkin hâle gelişinin nedeni sorulduğunda, içki şişesinin parmağıyla sevgiliyi gösterdiğini belirtir;

Ben dedikçe böyle kim kıldı Nedîmi nâ-tüvân
Gösterir engüşt ile meclisdeki mînâ seni (G. 154/7)

Peymâne (piyâle); büyük kadeh, şarap bardağı anlamına gelir.

Peymâne ile camdan yapılmış şarap bardağını kasteden Nedîm, sevgilinin sinesini kadehten daha temiz ve berrak görür;

Sînesi destindeki peymâneden berrak u sâf
Ruhları destîdeki sahbâ-yı terden kırmızı (G. 158/2)

Âşığa sunulan sevgi kadehi çok tatlıdır ve âşık bu kadehin hiç bitmemesini ister. Nedîm de kendisine sunulan sevgi kadehinin biraz daha sürmesini ister;

Peymâne-i mahabbeti sundun Nedîme çün
Lutf eyle alma câmı biraz kansın ey gönül (K. 78/9)

Şarabı bulduğuna inanılan İran hükümdarı Cem'in kadehi gayet ünlüdür. "Peymâne-i Cem" tamlamasını kullanan Nedîm, Cem'in kadehine işaret eder;

Nigâr ü nakşı bir resm üzre kim bulmak değil mümkin
Safâsın lâle-i tasvîrinin peymâne-i Cemde (K$_1$. 39/14)

Kadehte şarap içen sevgili, dudaklarıyla kadehi öpmüş sayılır. Böylece kadehten şarap içen her sevgili, kadehe hayat verir;

Bûs-ı lebin piyâleye rûh-ı revan verir
Feyz-i tebessümün gül-i tasvîre can verir (K. 4/48)

Nedîm, şarabı bulan İran hükümdarı Cem'e, "piyâle-i Cem" tamlamasıyla da işaret eder;

Bir yana lâlezârı keşt-i piyâle-i Cem
Bir yana gülsitânı kânın hazînedârı (K. 38/10)

3.2.3.1.2.3. Hum, sebû, şîşe, zücâc

Hum; küp, şarap küpü anlamındadır.

Hum kavramını şarap küpü anlamında kullanan Nedîm, başının her zaman şarap küpü ile hoş, kadeh ile de dudak dudağa olduğunu belirtir ve üzümün kızı anlamındaki şarabın da kötülüklerin anası olmasının önemli olmadığını belirtir;

Hem-vâre humla hoş başı câm ile leb-be-leb
Ümmü'l-habâyis olsa n'ola duhter-i ineb (G. 7/1)

Sebû; testi, şarap kabı anlamına gelir.

Sebû'yu, şarap kabı anlamında kullanan Nedîm, mahmurluk gibi bir düşünceleri olduğunda, gönül gibi kırık bir şarap kaplarının olduğunu ifade eder;

Garaz humâr-şikenlik olursa besdir bes
Bizim gönül gibi eşkeste bir sebûmuz var (N. 5/2)

Şîşe; şişe, sırça anlamındadır.

Dîvân şiirinde sevgilinin yanağı renk bakımından şaraba teşbih edilir. Bu bakımdan şîşe ile şarap kabını kasteden Nedîm, sevgilinin yanağını renk bakımından şaraba benzetir. Şîşeden süzülen şarap, sevgilinin kırmızı yanağını oluşturur;

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-ı âl omuş sana (G. 2/1)

Zücâc, zücâce olarak da kullanılan kelime sırça, cam, şişe gibi anlamlara gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Zücâc'ı, şîşe anlamında kullanarak şarabın güzelliğini öven Nedîm, ateş renginde bir şarabın, tövbesinin şişesini kırdığını belirtmiştir. Şarabın şişesinin kırılmasını mecaz anlamda kullanan şâirimiz, ateş renkli şarabı gördükten sonra tövbesini bozduğundan dem vurur;

Şîkest etdi zücâc-ı tevbemi bir âteşin mey ki
Nâsuh ol bâdenin rind-i kadeh-peymâlarındandır (G. 43/3)

3.2.3.1.3. Diğer ev eşya ve malzemeleri

3.2.3.1.3.1. Kafes, cârûb, micmer

Kafes; hapishane, kafes anlamındadır.

Bahar mevsiminde güzellerin dışarı çıkarak sokakları renk cümbüşüne dolamalarını anlatan Nedîm, âşıkların evde kapalı kalmasına itiraz eder. Kafes'i, eve kapanmak anlamında kullanan şâirimiz, âşıkların da serbest olmalarını ister;

Lâyık mı güller açıla feyz-i bahâr ile
Bülbül kafesde zâr u tenük hâr hâr ile (G. 138/1)

Cârûb, cârû şeklinde de kullanılan kelime, süpürge anlamındadır. Çoğunlukla sevgilinin saçına teşbih edilir.

Cârûb'u, süpürge anlamında kullanan Nedîm, hümâ kuşuna makam ve mevki gücü veren şehper(kuşun kanadındaki en uzun tüy)'in, Sultân III. Ahmed Hân'ın mutluluk kapısında süpürge olduğunu belirtir;

Der-i sa'âdetinin geldi oldu cârûbu
Hümâya mâye-i ikbâl ü câh olan şeh-per (K. 13/36)

Micmer, micmere şeklinde de kullanılan kelime; buhurdan, içinde tütsü yakılan kab anlamına gelir.

Micmer'i; buhurdan, tütsü kabı anlamında kullanan Nedîm, ay küresinin kafes olması durumunda, gülün de buhurdan olacağını belirtir;

Gül püser-i iclâli içün micmer olurdu
Sîmin küre-i mâh eger olsa müşebbek (K_1. 6/3)

Micmerdâr'ı, buhurdanı yakan kişi anlamında kullanan Nedîm; Ay'ı, perdeci; Güneş'i, micmerdâr; Zühâl'i de gece bekçisi yapmıştır;

Mâh hâcib mihr micmerdâr keyvan pâsbân
Cündü Behrâm olmak el-hak elyak u ahrâsıdır (K. 37/21)

3.2.3.1.3.2. Mir'ât, âyîne

Mir'ât; ayna anlamındadır.

Güzeller için vazgeçilmez unsurlardan biri de aynadır. Nedîm'in güzelleri o kadar alımlıdır ki onlar bile kendilerine hayran oldukları için ayna önünde epeyce bir zaman geçirirler;

Niçün sık sık bakarsın böyle mir'ât-ı mücellâya
Meger sen dahı kendi hüsnüne hayran mısın kâfir   (G. 41/7)

Tertemiz sinesinin sevgili nedeniyle karmakarışık durumu geldiğini belirten Nedîm, sevgiliye aynayı da kendi sinesi gibi bulandırmaması konusunda uyarılarda bulunur;

İstemez mi kendi hüsnün görmegi söylen o şûh
Sîne-i sâfım gibi mir'âtı tekdîr etmesin (G. 112/4)

Âyîne, ayîne şeklinde de yazılan kelime, ayna anlamında kullanılır.

Boy aynasının karşısına geçen sevgili, mecâzen boy aynasının kucağında sayılır. Bu durumu kendi ile özdeşleştiren Nedîm, sinesinin boy aynasından daha temiz olmasına rağmen, sevgiliyi bir kere de olsa boy aynası gibi baştan ayağa kucağına alamadığından yakınır;

Sâf iken âyîne-i endâmdan sînem dirîğ
Almadım bir kerrecik âgûşa ser-tâ-pâ seni (G. 154/6)

3.2.3.1.3.3. Makas, mıkrâz

Mıkrâz, mikrâs olarak da kullanılabilen kelime; kesecek âlet, makas anlamını taşır. Dîvânda makas ve mıkrâz olarak birer defa kullanılmıştır.

“Dil-i hallâk” tamlamasındaki hallâk, yaratan anlamında değil, berber anlamındadır. Yani “dil-i hallâk” berberin gönlü demektir. Nedîm, sevgilinin saç ve ayva tüylerinin, makas gibi ağzıyla berberin gönlünü tarak gibi parçaladığını ifade eder;

Hem-çün makas dehânını hamyâzegâh edip
Çâk etdi şâneveş dil-i hallâkı zülf ü hat (G. 55/12)

Dilberin aşkından deli olan âşık, zincire vurulsa da önemli değildir. Kaldı ki bu zincirin halkaları, makasın tutma yerindeki halkalar gibi olsa bile sorun değildir. Nedîm, makas kavramını, kesici bir âlet olmaktan öte, tutma yerinin yuvarlaklığı dolayısıyla şiirine konu etmiştir;

Siyeh-mağz-ı cünûnum hülyâ-yı hâl-i dil-berden
N'ola zencîrim olsa halka-yı mıkrâz-ı berberden (G. 95/1)

3.2.3.1.4. İbâdetle ilgili eşyalar

3.2.3.1.4.1. Tesbîh, sübha

Tesbîh, "Sübhânallah" kelimesini söyleyerek Allah'a ta'zim etme; tespih anlamını taşır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

İnsanın sinesinin saf olmasının önemini vurgulayan Nedîm, elde tesbîh yerine kadehin olmasının da önemli olmadığını belirtir;

Sîne sâf olsun heman rayb ü riyâdan zâhidâ
Elde tesbîhe bedel câm olsa da mâni' değil (G. 76/2)

Nedîm, sevgilinin karabiber gibi çok benlerini, tesbîh çeker gibi diline doladığını ifade eder;

Gördügüm günden beri sad-dâne hâl-i ruhların
Dilde tesbîhimdir ol fülfül gibi çok benlerin (M_2. 10)

Sübha; çekilen tesbih, tesbih tânesi anlamındadır. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

Daha ne zamana kadar yüz taneli tesbîhin çekileceğini soran Nedîm, sûfîlerin zamanı olduğunu belirterek içki kadehi çekilmesini istediğini anlatır;

Tâ çend gam-ı sübha-i sad-dâne çekilsin
Sûfî demidir işret-i peymâne çekilsin (G. 93/1)

3.2.3.2. Aydınlanma araçları

3.2.3.2.1. Şem, çerâg, fânûs

Şem; balmumu, mum anlamındadır.

Meclisin mumu sevgiliyi andırır. Nedîm, meclisinin mumunun sevgilinin yüzüne benzeyip benzemediğini sorar;

Baksak ki şem‘-i bezmine benzer mi rûy-ı yâr
Etse güşâde perde-i ığlâkı zülf ü hat (G. 55/20)

Çerâğ; fitil, mum, otlama, otlak anlamına gelir.

Çerâğ'ı, mum anlamında kullanan Nedîm, sevgiliyi gecenin parlayan naz mumuna benzetir;

Sen kim gözümde nûrsun ey şeb-çerâğ-ı nâz
Meh gayre gamla âyine-i germ olur bu şeb (G. 7/2)

Fânûs, küre veya silindir şeklinde cam kapak; içinde mum yakılan büyük fener, camlı mahfaza, abajur anlamlarını taşır.

Fânûs'u, fener anlamında kullanan Nedîm, acının fırtınasından kurtulma yolunu kadehin, şevk meclisinin mumuna kristal bir fener olmasına bağlamaktadır;

Sarsar-ı gamdan rehâ düşvârdır tâ kim kadeh
Şem‘-i bezm-i şevke fânûs-ı bilûrîn olmaya (G. 142/5)

3.2.3.3. El âlet ve edevâtı

3.2.3.3.1. El âletleri

3.2.3.3.1.1. Tîşe

Tîşe; balta, nacak, külünk, keser anlamlarında kullanılır. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Tîşe'yi, külünk anlamında kullanan Nedîm, Ferhâd'ın aşkı için külünk ile dağları, maden ocaklarını delmesi, kırması, parçalaması hâdisesine telmih yapmıştır;

Ne gedâyız biz efendim ki sen oldun üstâd
Tîşe-i aşk ile kân delmede sad Ferhâda (G. 129/7)

3.2.3.3.2. Diğer âlet ve edevât

3.2.3.3.2.1. Halka

Halka; ortası boş, yuvarlak şekil, dâire biçiminde olan şey; bir çeşit ufak, yağlı ve tuzlu simit anlamlarına gelir.

Halka'yı; ortası boş, yuvarlak şekil anlamında kullanan Nedîm, berber makasının tutma yerindeki halkalardan bahsetmiştir;

Siyeh-mağz-ı cünûnum hülyâ-yı hâl-i dil-berden
N'ola zencîrim olsa halka-yı mıkrâz-ı berberden (G. 95/1)

Nedîm, istikbâl kapısının halkasını tarif ederken kapıyı şekil bakımından halkaya benzetmiştir;

Aceb nedir deyicek kıldı peyk-i sâmi'ayı
Sadâ-yı zemzeme-i halka-ı der-istikbâl (K. 8/30)

3.2.3.4. Ölçü âletleri

3.2.3.4.1. Terâzû, mîzân, kantar, mi'yâr, mikyâs

Terâzû; terazi, ölçme âleti, mizan anlamlarında kullanılır.

Şiirlerde genel olarak bir karşılaştırma aracı olarak kullanılan "terâzû", beyitlerde de temel anlamı ile kullanılmış ve mukayese etmede ölçü oluşturmuştur. Şâirimiz de sevgi terâzisini kıldan daha ağır olarak görmüştür;

Hattın nazar-ı âşıka elbette girandır
Kıldan ağar ey şûh terâzû-yı mahabbet (G. 11/2)

Mîzân; terâzi, ölçü âleti, tartı, ölçek, yapılan hesabın doğru olup olmadığını ölçmeye yarayan bir başka hesap; adâlet, eşitlik duygusu; akıl, idrak gibi farklı anlamlara gelir.

Kantar, ağırlık sıfırken yatay duran bir kaldıraç koluna dik olarak tutturulmuş bir ibrenin sapmasıyla kütleleri tartan araç anlamındadır.

İbrahim Paşa'ya iyilik madeni diye seslenen Nedîm, Paşa'nın âleme verdiği altınların ne denli ağır olduğunu belirtirken kantar ve terâzinin bu altınları kaldırmaya kapasitesinin yetmediğini belirtir;

Lîk sen âleme ey ma'den-i ifzâl zeri
Şöyle verdin ki ne kantara ne mîzâna gelir (K. 15/31)

Mi'yâr, ölçü anlamındadır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Terâzû ile mi'yârı aynı beyitte kullanan Nedîm, eski kefeli terâzilerden dem vurarak terâzi ölçüsünün, terâzinin diğer kefesi olduğunu belirtir;

Eder sâhib-ayâran bir birinin kadrini tekmîl
Terâzû-yı digerdir yine mi'yârı terâzûnun (G. 64/4)

Mıkyâs, kıyas edecek âlet, ölçek, ölçü âleti; uzunluk ölçeği; ölçek anlamındadır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Mıkyâs kavramını ölçü anlamında kullanarak Mustafa Paşa'yı anlatan Nedîm, onun her parmağının iyilik ve bağış isteğine ulaşmanın ölçüsü olduğunu belirtir;

Bahr-ı zehhâr-ı mürüvvet kim kef-i dür-pâşının
Her benânı neyl-i ifzâl ü atâ mıkyâsıdır (K. 37/17)

3.2.3.5. Mûsıkî ve mûsıkî âletleri

3.2.3.5.1. Nağme

Nağme; güzel, uyumlu ses, ezgi, melodi; ezgi; birinin yalandan veya nazlanarak söylediği söz anlamındadır.

Şehzâde Sultân Nu'mân Han (1723-1764), 23. Osmanlı Padişahı Sultân III.Ahmed'in Meyli Sultân'dan olan çocuğudur. Sultân III.Ahmed'in onuncu oğlu olan Şehzâde Nu'mân, sarayda kalmış ve padişahlık sırası gelmesi zor olduğu için I. Abdülhamit ve III. Mustafa kadar ilgi görmemiştir. 1764 yılında vefat etmiş ve naaşı, Yeni Camii Türbesi'nde gömülüdür (http://tr.wikipedia.org/wiki/Şehzade_Numan).

Nedîm'in "Velâdet-i Şehzâde Sultân Nu'mân" başlığı altında verdiği aşağıdaki kıt'a, Şehzâde Sultân Nu'mân'ın doğumu üzerine kaleme alınmıştır. Şâirimiz, doğum gibi müjdeli bir haberi "nağme" ve "tanbur" gibi müzikalitesi yüksek kavramlarla ifade etmeye çalışmıştır. Ayrıca küçük mutlu diye adlandırılan Nâhid de (Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar.) ufaktan gülümsemiştir;

Doldu nağmeyle felek kâse-i tanbûr gibi
Oldu her gûşe yine şevk ile nâhidsitân (K$_1$. 11/10)

İnleme ve âh, çoğu zaman âşık için tatlı bir sesten ibârettir. Nedîm, dinlediği nâle ve âhın nağme-i çengin yerini tuttuğunu belirtir;

Nağme-i çenge bedel dinler iken nâle vü âh
Hecr-i sâki yetişirken bana derd-i cangâh
Bir tarafdan dahı ey seng-dil ey baht-ı siyâh
Sen mi urdun bu gece şîşemi dîvâra aceb (M. 13/IV)

3.2.3.5.2. Mûsıkî âletleri

3.2.3.5.2.1. Telli sazlar

3.2.3.5.2.1.1. Tanbûr, çeng, santûr, cünbüş

Tanbûr, Klasik Türk müziğinin başlıca çalgılarından biri olan, yay veya mızrapla çalınan, uzun saplı, telli çalgı anlamındadır. Tanbur, Dîvân şâirlerimizin çok fazla ilgi duydukları telli sazlardan biridir.

Nedîm, aşağıdaki beyitte tevriyeli kullandığı "bebgâ" kelimesiyle dudu, papağan anlamını vermekle beraber, peltekliğinden dolayı "Bebgâ" lakabıyla anılan bir Arap şâirini de kastetmektedir. Nitekim yine Nedîm'in beytinde Bebgâ ile papağana değil anılan şâire işaret edildiği açıktır (Ceylan, 2007: 205);

Oldu mu yohsa meger tanbûr-veş târın şikest
Lüknetin mi var zebânında yahud Bebgâ gibi (K. 17/3)

Çeng; el, pençe, kanuna benzer, dik tutularak çalınır bir saz; eğri büğrü anlamlarına gelir.

Sâkîye seslenen şâirimiz gel biraz neşelenelim diyerek ona olan muhabbetini dile getirmiştir. Şûh, şeng, âheng gibi neşeli sözcüklerin yanında kullanılan tambur ve çeng, beytin ahengini artırmıştır;

Beri gel ki bir lahza ey şûh u şeng
Hem-âheng olalım çü tanbûr u çeng (M$_1$. 1/14)

Santûr, yapı ve biçim bakımından kanunu andıran ve iki küçük tokmakla tellerine vurularak çalınan, Anadolu yoluyla Avrupa'ya geçmiş telli bir mûsıkî âletidir.[31]

Aşağıdaki şarkıda, "ney, santûr, rebâb, def, tanbûr, çeng" olmak üzere altı mûsıkî âletinin adı geçmektedir. Bu çeşitli mûsıkî âletleri, bahar mevsiminde cihâna ezgileri ile neşe saçan bülbül ve kumruya âhenktâr olan çalgılar olarak karşımıza çıkmaktadır;

Ney ü santûr u rebâb ü def ü tanbûr ile çeng
Nağme-i bülbül ü kumrîye olup hem-âheng
Pür eder âlemi şevk u tarab-ı reng-â-reng
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi (M. 41/4)

Cünbüş, cünbiş şeklinde de yazılabilen kelime; kımıldama, hareket, eğlence, eğlenti, zevk, çoşup taşma gibi anlamların yanında, bir telli sazın da adıdır. Ud'a benzerliği ile bilinen mâdeni bir çalgıdır.

Cünbiş'i, telli bir saz anlamında kullanan Nedîm, onu feleğin sâzendesi olarak bilinen Nâhid ile birlikte ele alarak bir müzikalite oluşturmuştur;

Ehl-i nazmın hâmesi nakş-ı nevâ-yı midhatin
Cünbiş-âmûz-ı ser-i mızrâb-ı nâhîd eylesin (G. 111/2)

3.2.3.5.2.2. Nefesli sazlar

---

[31] http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindemusiki.htm.

3.2.3.5.2.2.1. Nây

Nây (ney); kamış, ney, kamıştan yapılan düdük; Klasik Türk müziğinde ve özellikle tekke müziğinde yer alan, kaval biçiminde, yanık sesli, kamıştan üflemeli çalgı anlamlarına gelir.

Ney; klasik, dinî ve tasavvufî Türk mûsikîsinde çok önemli bir yeri olan sazımızdır. Sesi insanı çok etkileyen ney'in bu karakteri yıllar boyunca sürmüş, sosyal hayatta, mûsikî dünyasında olduğu kadar edebiyat sahasında da şâirlerimiz tarafından kullanılmıştır. Bu istifadeler zaman zaman ney'in çeşitli özellikleri doğrultusunda ve bunlardan faydalanılarak yapılan edebî sanatlarla da zenginleştirilmiştir (http://www.erguner.com/bilgiler/neyedebiyat.htm).

Ney kavramını temel anlamı ile kullanan şâirimiz kendine seslenerek: "Ey Nedîm, eline "Irak Neyi"ni al ki yeni şiirinin sesi, nağmesi Isfahân'a kadar gitsin." demiştir;

Deste yine o nây-ı Irâkîyi al Nedîm
Gitsin nevâ-yı nazm-ı nevin Isfahâna dek (G. 59/6)

3.2.3.6. Süs ve süslenmeyle ilgili âlet ve malzeme

3.2.3.6.1. Süs olarak kullanılanlar

3.2.3.6.1.1. Ârâyîş, zeyn, zîb, zînet, zîver

Ârâyîş; süs, bezek, ziynet, süsleme, süsleniş, süsleyiş anlamlarına gelir. Zeyn, zîb, zîver ve zîynet kavramları da süs, bezek anlamlarına gelerek ârâyiş ile aynı anlamları taşır.

Zîb ve ârâyiş kavramlarını birlikte kullanarak İbrahim Paşa'nın Nevşehir'e yaptırdığı kütüphaneyi anlatan Nedîm, kütüphanenin dışının süslü ve benzersiz olduğunu ifade eder;

Derûnu gûne gûne nüsha-i dil-cû ile memlû
Birûnu zîb ü ârâyiş ile bî-misl ü hemtâdır (K$_1$. 57/10)

Cân ipliğinin damla damla kan ile süslenmesinden bahseden Nedîm, bedeninin kana bulanmasını bir süs olarak görür;

Rişte-i ten zeyn olaldan katre katre kandan
Yüz çevirdim sübha-i sad-dâne-i mercândan (M$_2$. 15)

İbrahim Paşa'nın güzelliklerini anlatan Nedîm, bu köhne âlemin önder bulduğunu, onun cömertliğiyle köhnelikten sıyrılıp süse büründüğünü belirtir;

Buldu bu cihân-ı köhne yek-ser
Cûd u kereminle zîb ü zîver
Tahkîkini ehl-i fehm anlar
Bir köhne hikâyedir ki derler
Ca'fer kerem ehlidir fülandır (M. 5/V)

Sevgiliyi elmasa benzeten Nedîm, onu bir yüzük süsü olarak düşünür;

O sîm-endâmı aldık halka-yı âgûşa bir kerre
O elmâsın hele zîb-i nigîndân olduğun gördük (G. 58/2)

İbrahim Paşa'dan bahseden Nedîm, şerefli sadrazamlık makamının onun yüce kişiliği ile süslenmesini diler;

Nâmınla ola nâme-i ikbâl müşerref
Zâtınla bula sadr-ı şeref zîynet ü zîver (K. 32/2)

3.2.3.6.2. Süs eşyaları

3.2.3.6.2.1. Efser, tâc

Efser, tâc anlamındadır. Bu kavramı dîvânda sekiz defa işleyen Nedîm, hep padişah ve paşalarla birlikte kullanmıştır.

Sultân III. Ahmed'e bağlılığını bildiren Nedîm, adâletin sembolü hâline gelen İran hükümdarı Ferîdûn'un tacını, Sultân'ın alabileceğini belirtir;

İster isen al Ferîdûnun başından efseri
İster isen mülk-i Dârâdan çıkar İskenderi
İster isen Husreve bağışla mülk-i hâveri
Her ne emrin varsa hünkârım buyur ferman senin (M. 31/2)

Tâc (tâç), hükümdarların başlarına giydikleri cevahirli başlık; gelinlerin başlarına koydukları cevahirli süs başlık; bazı tarîkat ehli şeyhlerin giydikleri başlık, terek; sorguç, tarak, kuşların başlarındaki uzunca tüy; eskiden kumaşlarda, en çok sultânların giydiği elbiselerde görülen bir motif şekli; çiçeklerin çanak yapraklarından sonraki renkli kısım anlamlarına gelir.

Tâcıyla övünen İran hükümdarı Ferîdun'a değinen Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ın ona bir haberini göndermesiyle Ferîdun'un tâcının bir öneminin kalmayacağını belirtir;

Ferîdun tâc ile fahr eyler ise ger bu âlemde
Ana bir peykini gönder de sen zevk u safâ eyle (K_1. 5/4)

Taht ve tâc kavramlarını çoğunlukla birlikte kullanan Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'a bağlılığını bildirerek taht ve tâcın Sultân'ın yüce kişiliğine lâyık olduğunu belirtir;

Zât-ı âlî-şânına şâyestedir bu taht u tâç
Gayri şehler lâyık oldur ki versinler harâç
Mülk-i Kisrîden alır ednâ kulun isterse bâç
Her ne emrin varsa hünkârım buyur ferman senin (M_1. 31/III)

3.2.3.6.2.2. Ikd, tavk, hâlhâl

Ikd; gerdanlık, inci dizmeye mahsus iplik; inci dizisi; hurma salkımı anlamlarında kullanılır.

Ikd kavramını, gerdanlık anlamında kullanarak mücevherlerim dediği şiirlerini başka bir teşekkür vaktine saklamayı düşünen Nedîm, onları lâlânın inci gerdanlığına teşbih etmiştir;

Saklayım gevherlerim gayri teşekkür vaktine

Tâ kasîdem ola ıkd-ı lü'lü-i lâlâ gibi (K. 17/50)

Sevgiliye seslenen Nedîm, gönlünü sevgilinin saçlarının kâkülünün bağının ipliği olarak görmüştür;

Gönül kim ıkd-ı bend-i kâkülündür
Havâdâr-ı şemîm-i sünbülündür
Nedîm-i zâr kurbânın kulundur
Sen onun cismine rûh-ı revansın (M. 32/V)

“Ikd-ı Süreyyâ” ise, “Ülker” denilen ikişer ikişer karşılıklı yıldız kümesi anlamındadır. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

İbrahim Paşa’nın helva sohbetine gelişinin müjdesi olarak “ıkd-ı Süreyyâ”nın önden geldiğini bildirir;

Bezm-i âlisi içün kurta-i meh rûy-nümâ
Müjde-i makdemine ıkd-ı süreyyâ pîşîn (K. 27/4)

Tavk; gerdanlık, halka, tasma; bazı kuşların boyunlarındaki tüyden halka; tâkat, güç anlamlarına gelir.

Nedîm, üveyik kuşunun yavrusu ile gebe bir kadının yavrusunu birbirine teşbih eder, üveyik kuşunun boynundaki beyaz halkaları da gerdanlığa benzetir;

Beççe-i fahte-veş zâdesi tavk ile doğar
Görse fermânını hâb içre zen-i âbisten (K. 2/37)

Halhâl, Arap kadınlarının süs olarak bileklerine taktıkları gümüşten veya altından yapılmış halka, ayak bileziği anlamına gelir.

Nedîm, halhal kavramını çıkardığı sesler dolayısı ile şiirine konu edinmiştir. Halhalın çıkardığı “çın çın” sesleri o kadar büyüktür ki Zühre yıldızının zirvesine ulaşmış durumdadır;

Pür etdi kûçeyi sıyt-ı feşâfeş-i dâmân
Erişdi zîrve-i nâhîde çın çın-ı halhâl (K. 8/29)

3.2.3.6.3. Süslenme araç ve gereçleri

3.2.3.6.3.1. Âyîne

Âyîne, ayna anlamındadır. Dîvânda sık kullanılan süslenme araçlarından biridir.

Sevgiliye, "Ey gonca ağızlı!" diyerek seslenen Nedîm, sevgiliyi gönlünün aynasında kalması için iknaya çalışır; çünkü hava soğumuştur;

Bir câm çek ey gonca-dehen def'-i humâr et
Çeşmimde hayâlin gibi gel geşt ü güzâr et
Nakşın gibi âyîne-i sînemde karâr et
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım (M. 26/4)

Sevgilinin güzellik sırlarına hayran olan ay, aynanın evinden çıkıp gelir;

Çıkmış henüz hâne-i âyîneden o mâh
Esrâr-ı hüsn ü ânına hayrân olup gelir (G. 37/8)

3.2.3.6.3.2. Şâne

Şâne, tarak anlamındadır. Dîvân şiirinde daha çok gelin, koku, meşşâta ve ayna ile birlikte kullanılır. Sevgilinin saçı için mutlaka şâneye ihtiyaç vardır. Tarak sevgilinin saçlarını bazen toplayıp tutar bazen de dağıtır. Sevgilinin saçına tutunan gönüllerin dökülmesine neden olur. Saçla bir arada olduğunda misk kokar. Bazen âşığın kirpikleri de tarağa döner.

Dönemin padişahı III. Ahmed'i öven Nedîm, güneşin pençesinin, Sultân'ın atının boynuna tarak olacağını belirtir;

Cenâb-ı hazret-i Sultân Ahmed Hân-ı sâlis kim
Olur ser-pençe-i hurşîd yâl-ı esbine şâne (K. 16/12)

Sevgilinin saçını sünbüle benzeten Nedîm, lülesinin parlaklığını, ayın parlaklığının onun saçına tarak vuruşuna bağlar;

Dırahşan neden sünbülün turrâsı

Meger şâne urmuş mehin gurresi (M$_1$. 1/49)

Tarak ile acıdan yüz parçaya bölünmüş bir gönlü birbirine benzeten Nedîm, tarağın dişleri ile delik deşik olmuş gönül arasında bağlantı kurar;

Girîban çâk olup hayretle sundum destine nâ-gâh
Dil-i sad-pâreyi ben şâne zannetdim telâşımdan (G. 106/2)

3.2.3.6.4. Süslenme malzemeleri

3.2.3.6.4.1. Kozmetik malzemeler

3.2.3.6.4.1.1. Kuhl, sürme, gâze

Kuhl; göze çekilen sürme, göz ilâcı anlamındadır. Dîvânda dört defa kullanılmıştır.

Sultânlarımızla İran hükümdarlarını mukayese eden Nedîm, İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın, III. Ahmed'in ayağının toprağını yüzüne sürme olarak sürmesiyle neler yapabileceğini anlatır;

Eger İsfendiyâr etmiş olaydı hâk-i pâyin kuhl
Ururdu dest-i red müjgânı tîr-i pûr-ı Destâna (K. 16/15)

Kuhl kavramını, sürmesi ile meşhûr olan Isfahân ile birlikte ele alan Nedîm, Sultân III. Ahmed'in düşmanlarının, onun büyüklüğünü fark ettiklerinde gözlerine Isfahân sürmesi çekeceklerini belirtir;

Adûlar rütbe-i ikbâlini bir hoşça fark etsin
Cilâ versin çeküp çeşmânına kuhl-ı Sıfâhânı (K. 11/39)

Sürme, kirpik diplerine sürülen siyah boya, is anlamına gelir. Dîvânda sıkça kullanılan kozmetik ürünlerdendir.

Sadâbâd'ın şen olduğu bir zamanı anlatan Nedîm, gözleri sürmelilerin, altın kemerlilerin, özellikle aradığı selvi boylu dilberlerin orada olduğunu belirtir ve derhal oraya doğru yol alır;

Sürmeli gözlü güzel yüzlü gazâlân anda
Zer kemerli beli hançerli cüvânân anda
Bâ-husûs aradığım serv-i hırâmân anda
Nice akmaya gönül su gibi Sa‘d-âbâda (M. 36/II)

Kaşa çekilen sürmeden bahseden Nedîm; çini sarıklı, güzel kokulu, gül yanaklı, gül desenli mor elbiseli ve on beş yaşlarında genç bir sevgiliyi içten bir dille somutlaştırır;

Bir cüvan kâşî sarık sarmış efendim başına
Sürme çekmiş ıtr-ı şâhîler sürünmüş kaşına
Şimdi girmiş dahı tahmînimde on beş yaşına
Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli (M. 42/II)

Gâze, kadınların yüzlerine sürdükleri allık anlamına gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Sevgilinin yüzündeki parlaklığı anlamaya çalışan Nedîm, parlaklığın sebebinin allıktan mı yoksa Allah vergisi bir yüz güzelliğinden mi kaynaklandığı konusunu aydınlatmaya uğraşır;

Fürûğ-ı gâze mi billah söyle rûyunda
Bu reng ü tâb Hudâ verdiği cemâl midir (G. 34/9)

3.2.3.6.4.1.2. Vesme, hizâb, hınâ, muhannâ

Vesme, hayvana vurulan kızgın damga; rastık anlamındadır. Dîvânda üç defa kullanılan vesme, üçünde de rastık anlamındadır. Rastık ise, kadınların kaşlarını veya saçlarını boyamak için sürdükleri siyah boya ve sürme gibi anlamlara gelir. Rastık çekmek şeklinde de kullanılır.

Sevgiliye boy atma diyerek mecâzi anlamda kibirlenmemesini belirten Nedîm; bazen sürme, bazen vesme, bazen de kadeh çekmesini sevgiliden istediğini ifade eder;

Geh sürme gâh vesme vü gâhî piyâle çek
Ey serv-i nâz çekme yeter gayri kâmeti (G. 153/3)

Yanağa sürülen gâze'nin al; göze sürülen vesme'nin de siyah renkte olduğunu belirten Nedîm, sevgilinin yanak ve gözlerinin bu renkler konusunda bilgisinin olmadığından dem vurur;

İzâr u çeşmine sorsan henüz bilmezler
Ki reng-i vesme siyeh-rûy gâze âl midir (G. 34/4)

Hizâb; boya, kına anlamındadır. Dîvânda üç kere işlenen hizâb, kına ve boya anlamında kullanılmıştır.

Sevgiliye, "Gönlünü kanlı su ile renklendir." diyen Nedîm, olgunlaşmamış bir zâhid için de hizaba bulaşmış bir yaranın lâzım olduğunu belirtir;

Sen dil ü rîşini hûn-âb ile rengîn edegör
Zâhid-i hâma gerek rîş-i hizâb-âlûde (G. 120/4)

Hınâ (muhannâ), kına ağacının kurutulmuş yapraklarından elde edilen, saç ve elleri boyamakta kullanılan toz, kına anlamına gelir. Dîvânda hınâ bir, muhannâ da iki kere kullanılmıştır.

Nedîm, yanından bin gururla geçen sevgilinin elini güzellik kınasının tuttuğunu ifade eder;

Bu gün gördüm Nedîmâ geçdi bin nahvetle dil-dârın
Kirişme dâmenin destin hınâ-yı hüsn ü ân tutmuş (G. 53/8)

Sevgilinin kınalı parmaklarından dem vuran Nedîm, ona meze ile şarap içip içmediğini sorar;

Gâh engüşt-i muhannâsın gehî la'lin emüp
Dâne-i unnâb ile nûş-ı şarâb etmez misin (G. 73/4)

3.2.3.6.4.2. Itriyat olarak kullanılanlar

3.2.3.6.4.2.1. Anber, misk, müşk, nâfe

Anber, amber balığından çıkarılan güzel kokulu, kül renginde bir madde; güzel kokulu bazı maddelerin ortak adı; ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde; güzel koku; güzellerin saçı gibi çeşitli anlamlara gelir.

Dilberin saçındaki o güzel koku ile tanışan Nedîm, gerçek anberin sevgilinin saçında olduğunu belirtir ve bu güne kadar, anberi attarlar satar diye yanlış bir bilgiye sahip olduğunu ifade eder;

Sanır idim ki ‘anberi attarlar satar
Cânım şemîm-i zülf-i siyeh-fâmın almadan (G. 104/3)

Anber, kül renginde bir maddedir. Anberi, rengi yönüyle işleyen Nedîm, sevgilinin dudağını öpmeyi, anber renkli tüylerin olgunlaşma zamanına sakladığını ifade eder;

Lebin bûsun zamân-ı hatt-ı anber-fâm içün saklar
Aceb nâzüklük eyler bâdesin ahşam içün saklar (G. 19/1)

Misk (müşk), Hıta (Doğu Türkistan) ülkesinde yaşayan bir çeşit ceylânın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Buna nâfe de denir. Erkek ceylânlarda bulunan bu ur, hayvanı rahatsız edermiş. Hayvan, sürtünmek yoluyla bu uru düşürebilirmiş. Misk avcıları sahralara kazık çakar ve ceylânların bu kazığa sürtünerek misk urunu düşürmelerini sağlarlarmış. Öz haldeki bu siyah madde düştükten sonra saldığı koku sayesinde yerini belli edermiş. Hammadde olarak kullanılan bu urdan şişeler dolusu koku elde etmek mümkünmüş. Günümüzde kozmetik sanayii miskten çok yararlanır. Ancak günümüz misklerinden birçoğu sun’îdir.

Dîvân şiirinde en çok söz konusu edilen koku ve maddelerden biridir. “Miskin” ile tevriyeli olarak kullanılır. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin kokusu, ayva tüyleri, beni, kaşı, saçları; gece, mürekkeb vs. miske benzerler. Çin, Hıta, Huten kelimeleri miskin çıktığı yeri; âhû da misk keçisini bildirir. Makbul ve pahalı bir koku oluşu, kokusunun gizlenememesi, her yeri kaplaması, elde edilişi gibi birçok

konuda ele alınır. Özellikle sevgilinin saçları misk ile dolu bir pazar gibidir. Sevgili ölürse onun mezarında biten otlar, misk kokulu saç gibi kokar. Âhû sevgiliyi kıskandığı için, içine kan oturur ve sonuçta misk meydana gelirmiş. Çünkü misk işin aslında kurumuş kandan ibârettir.

Sevgilinin kaşları, bir hançer gibi âşığı yaralar. Bu yara da öyle bir yaradır ki iyileşmez. Bu bakımdan Nedîm, gönüllerinin boşu boşuna sevgilinin dudağının merhemini heves etmemeleri gerektiğini belirtir. Çünkü böyle bir yaranın iyileşme şansı kesinlikle bulunmamaktadır;

Etmesin bîhûde diller merhem-i la'lin heves
Hançer-i müşkîn-ı ebrûnun onulmaz yâresi (G. 163/4)

Nedîm; tatlı dilli, cana yakın bir genç bir sevgilinin, kendisine ağız miskidir diye öpücük verdiğini belirtir;

Bir bûse verdi bana ağız miskidir deyü
Bir tatlı dilli câna yakın tıfl-ı dilsitân (K. 23/14)

Sevgilinin güzelliğinin gül bahçesinde diken olmayı bile bir mahâret sayan Nedîm, toprak olarak da kendini sevgilinin misk kokusu saçan yolunun toprağı olmaya lâyık görür;

Hâr isem de gülşen-i hüsnünde hârım ben hele
Hâk isem de bâri hâk-i râh-ı müşk-efşânınam (G. 90/3)

Nedîm, eskiden mürekkeplerin içine güzel kokması için konulan güzel kokulara işaret eder;

Ki bir âlî murakka' yazdı kim ger bulsa hattâtan
Midâd-i müşk-bûyun kûhl ederler dîde-i câna (K. 16/19)

Nâfe, misk âhûsu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit misk, koku; derisinden kürk yapılan hayvan postlarının karnı altındaki deri kısmı; güzelin, sevgilinin saçı anlamına gelir. Dîvânda bir defa kullanılan nâfe, misk anlamındadır.

Nâfe'nin Tatar bölgesinde daha sık bulunması dolayısıyla Tatar ırkından olanların bu kokunun elde edilmesiyle uğraştığı bilinir. Bu açıdan nâfeyi Tatar ile birlikte kullanan Nedîm, bu güzel kokuyu sevgilinin saçına fedâ eder;

Heman hitâb edüp ey âftâb-ı nâz dedim
Ki ey fedâ o siyeh zülfe nâfe-i Tâtâr (K. 7/14)

3.2.3.6.4.2.2. Gül-âb, kâfûr

Gül-âb, gül suyu anlamına gelir. Dîvân şiirinde "gül-âb" veya "cüllâb" şeklinde ifade edilmiştir. Nedîm, "cüllâb" kavramını hiç kullanmamış, gül-âb ifadesini ise beş defa kullanılmıştır.

Gül suyu, gülün taç yapraklarının damıtılmasıyla elde edilir. Gül yapraklarının belirli işlemlerden geçirilmesiyle elde edilen bu sıvı bir tür şerbettir. Güzel kokulu bir sıvı olan gül suyunun rahatlatma ve iyileştirme özelliği de vardır. Kokusunun güzelliği, doğal rengi, süs eşyası olması ve baş ağrısına iyi gelmesi dolayısı ile Dîvân şiirinde çok kullanılan mefhumlardan biridir.

Sevgilinin saçı misk, gönlü ise gül suyu kokar. Sabah rüzgârı miski, sevgilinin saçına el vurarak gül suyunu da gömleğinin düğümlerini açarak âşığa ulaştırır;

Sabâ ki dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar
Açarsa ukde-i pîrâhenin gül-âb kokar (G. 16/1)

Dilber, bazen şeker gibi gülümser; gül suyu gibi söyler. Bu nedenle dilberde bir tatlılık bir tazelik göze çarpar;

Nedir lebinde bu terlik bu tatlılık gûyâ
Şeker tebessüm edersin gül-âb söylersin (N_2. 10/2)

Ünlü hekim Celâleddîn Hızır, "Müntehabü'ş-şifâ" adlı hekimliğe ait eserinde "Baş ağrısı şikâyeti olan hastalar, gül suyu kullanılarak tedavi edilir." demiştir. Ayrıca İbnü'l-Baytâr, gül suyunun kaynatılmasını ve buharının başa tutulmasını

tavsiye etmiştir. 15. yüzyıl hekimlerinden Abdülvehhâb Mârdânî *"Kitâbu'l-Müntehab Fî't-Tıb"* isimli eserinde, "*..eğer sayrunun başı ağrıdığı halde gönlü döner ise gül suyunu başına sürmek ve gülü, menekşeyi koklatmak gerek..*" demiştir. Aynı yüzyılda yazılan *"Kitâbü'l Mühimmât"* isimli eserde, sıcak nitelikli baş ağrılarında başı gül suyu ve gül yağıyla ovamanın, kuru nitelikli baş ağrılarında ise gül suyu ile hazırlanan şuruplardan içirmenin faydalı olacağı belirtilmiştir. Salih bin Nasrullah, hararetten kaynaklanan baş ağrısını geçirmek için başa gül suyu sürülmesini tavsiye etmiştir. 18. yüzyılda İbrahim Hakkı tarafından yazılan *"Mârifetnâme"* isimli eserde de gül suyunun ateşli baş ağrısına iyi geldiği belirtilmiştir (http://ztbb.org/festival/geleneksel-tip-festivali-2007/osmanli-tibbinda-gul/).

Âşık, sevgilinin çenesinin altındaki gül suyu kokusunu, sevgiliyi nazın efsunlu şarabının terletmiş olacağı ihtimaline bağlar. Çünkü eskiden, gül suyu sarhoşluktan ayılanların baş ağrısını kesmek için bir tedâvi malzemesi olarak kullanılırdı;

Seni meger ki gül-efsûn-ı nâz terletmiş
Ki sîb-i gabgabın ey gonca-leb gül-âb kokar (G. 16/6)

Kâfûr, Uzak Doğu'da yetişir bir çeşit taflandan elde edilen ve hekimlikte kullanılan, beyaz, yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, ıtırı kuvvetli bir madde anlamına gelir. Dîvânda sekiz defa kullanılan kâfûr, bunların üçünde ıtriyat anlamındadır.

Sevgiliden yana bir hayli dertli olan Nedîm, onun ilgisizliğinden yakınır. Sevgilinin nice insanın yarasına "merhem-i kâfûr" olduğundan bahseden Nedîm, hekimlikte kullanılan kâfûrdan dem vurur;

Kimlerin çeşmine ol sîne bu şeb nûr oldu
Nereye gitdi o hercâyi o meh-pâre aceb
Kimlerin yârasına merhem-i kâfûr oldu
Kandedir kande o zâlim o sitemkâre aceb (M. 13/I)

Attarın yaptığı kâfûrdan bahseden Nedîm, attarın ona bir sap karabiber tanesi eklediğini belirtir;

Attâr şûhu gerden-i pür-hâlin eğdirüp
Bir kabza habb-ı fülfülü kâfûr-ı nâba kor (G. 32/4)

3.2.4. Tıbbî âlet ve malzelmeler

3.2.4.1. Penbe, nîşter

Penbe, pamuk anlamındadır. Nedîm, dîvânda üç defa pamuk anlamında kullandığı penbeyi, tıbbî bir malzeme olarak işlememiştir.

Soğuk geçen bir kış mevsiminden bahseden Nedîm, böyle bir havada ateşin bile bir yakut parçası gibi pamuğun arasına konularak muhafaza edilmesi gerektiğini belirterek kışın ne kadar çetin olduğunu gözler önüne serer;

Bürûdet öyle ki buzlanmasın deyü lâyık
Konulsa penbeye yâkut-pâre-veş ahker (K. 13/9)

Pamuğun yumuşaklık özelliğinden yararlanan Nedîm, onu yastığın iç malzemesini oluşturması bakımından ele almıştır;

Bu ol demdir ki bâlîn-i siperden penbeyi sâkî
Çıkarup vaz‘ ede ser-şîşe-i sahbâ-keşân üzre (K. 6/4)

Nîşter; hekim bıçağı, neşter anlamındadır. Dîvânda üç defa kullanılmıştır.

Gül bahçesi, yâr olunca güzeldir. Sevgilinin olmadığı bir gül bahçesi, ameliyatta insan vücudunu yaran, kanatan ve âdeta delik deşik eden bir hekimin bıçağını izlemenin verdiği sızı gibidir;

Yârsiz gülzâr seyri nîşterdir çeşmime
Yâr ile olunca Okmeydânıdır semm-i hıyât (G. 56/5)

Cânanın yan bakışı, âdeta bir neşterdir. Keser, yaralar, acıtır, kanatır, dayanılmaz bir sancı bırakır;

Şerbet-i la'lindeki hâsiyyeti bilmem ve lîk
Nîşter gamzen aceb üstâd imiş kan almada (G. 136/5)

3.2.4.2. Tedâvi edici malzemeler

3.2.4.2.1. İlâc, dermân, devâ, mûmiyâ

İlâc; derde devâ olan şey, ilâç; çâre, tedbir anlamına gelir. Dîvânda beş defa kullanılmıştır.

Sevgililerin süzgün bakışları, çok şeye kâdirdir. Nedîm, sevgilinin baygın bakışının, âşığın kadeh çekmeden önce sersemliğinin ilacı olduğunu belirtir;

Piyâle çekmeden evvel o çeşm-i mahmûrun
Nigâh-ı mesti ilâc-ı humârım oldu bu gün (G. 98/2)

Dermân; ilâç, çâre, tâkat, kuvvet, güç anlamlarına gelir. Dîvânda dört defa kullanılan dermân, dördünde de çare anlamındadır.

Sevgilinin kirpiğinin okunun, her bakışta dermanını kestiğini belirten Nedîm, bu durumu inci tanesiyle helâk olmaya benzetir;

Keser dermânımı her bir bakışda tîr-i müjgânı
Aceb kim dürre-i gamla helâk oldum telâşım var (G. 23/4)

Sâkî'nin elindeki kadeh, âşık için en iyi dermandır. Nedîm, uzun zamandır elindeki kadehle derdine derman olmayan sâkîye sitem eder;

Çokdan ey sâki gelüp sînemde mihmân olmadın
Derdime destindeki sâgarla dermân olmadın (G. 68/1)

Devâ; ilâç, çâre, tedbir anlamlarındadır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Dert ve devâ kavramlarını birlikte kullanan Nedîm, aşk ateşinin derdine derman olmadığını belirtir;

Sûz-ı aşk olmadı derdime devâ hayf Nedîm

Baht-ı hâbîdeye dâğım gül-i bâlîn oldı (G. 152/5)

Mûmîyâ, mumyâ olarak da yazılan bu kelime, her türlü derde deva olarak bilinen, adı var kendi yok bir ilaçtır. Yaraları ve kırıkları iyileştirdiğine inanılır. Efsaneye göre Ferîdun birgün ava çıkmış. Askerlerden biri, bir ceylânı oklamış. Ancak vakit akşam olduğu için yakalayamamış. Ceylân yaralı hâliyle kaçıp bir mağaraya sığınmış. Birkaç asker mağaraya girdiğini görmüşler. Ceylân mağaradaki bir suyu içmiş. Yarasını da suya batırmış ve iyileşmiş. Askerler bu hadiseyi görüp ceylânı yakalayarak Ferîdun'a getirmişler. Feridun bir horozun ayağını kırıp suya değdirmiş. Kırık düzelmiş. Mumyâ, işte bu su imiş. Edebiyatımızda genelde kırık ve yara ile birlikte anılır.

Sevgiliyi siyah gözlü olarak niteleyen Nedîm, bu gözlerin hastalıklardan kurtulmamasını, sevgilinin kırık külahının da ilaç bulmamasını ister. "Mûmiyâ"yı ilaç anlamında kullanan Nedîm, artık yeter dediği için sıradan bir ilacı kullanmamış, en etkili ilaç olarak bilinen; yaraları, kırıkları, hastalıkları anında düzelten mûmiyâyı kullanmıştır;

Hasteliklerden aman görmeye çeşm-i siyehin
Mûmiyâ bulmaya âlemde şikest-i külehin (G. 66/1)

3.2.4.2.2. Eczâ

Eczâ, kimyasal yollarla elde edilen, ilaç yapmaya yarayan veya sanayide türlü işlerde kullanılan maddelerin genel adıdır. Dîvânda iki defa kullanılan eczâ, bir defa ilaç maddesi anlamında işlenmiştir.

Eczâ'yı, ilaç maddesi anlamındak kullanan Nedîm, onu bir hikmet ma'cûnu olarak nitelemiştir;

Aceb esrâr-ı hayretdir bu eczâ-yı cihân el-hak
Aceb terkîb olunmuşdur aceb ma'cûn-ı hikmetdir (K. 14/2)

3.2.4.2.3. Merhem

Merhem, deriye sürülerek kullanılan, içinde birçok etkili madde bulunan, yumuşak ve koyu kıvamda, yağlı veya yağsız ilaç; çare anlamındadır.

Gönlünü, dert yuvası olarak niteleyen Nedîm, sevgiliye kavuşmayı bir çeşit merhem olarak görür ve onun gönül derdine ilaç oluşunu anlatır;

Derd-i dile arz etmededir merhem-i vaslın
Ol rûh-ı mükerrem dil o mekkâre gelir mi (K$_1$. 68/4)

İlâhî kılıca karşı başlarının sürekli eğilmiş bir vaziyette beklediğini belirten Nedîm, Allah'ın rızasının, yaralarına ilaç olduğunu ifade eder;

Baş eğmede ancak işimiz tîğ-ı kazâya
Teslîm-i rızâ yaramıza merhemimizdir (G. 38/2)

3.2.4.3. Tıbbî mâhiyetteki diğer malzemeler

3.2.4.3.1. Zehr, iksîr, tiryâk

Zehr, organizmaya girdiğinde kimyasal etkisiyle fizyolojik görevleri bozan ve miktarına göre canlıyı öldürebilen madde, ağı, sem; büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı gibi anlamlara gelir.

Sevgilinin bakışlarını "çok zehirli" diye niteleyen Nedîm, onun güzellik ülkesinin ceylanlarının da ejderha olarak doğduğunu belirterek sevgiliden korkulması gerektiğini ifade eder;

Gamze pür-zehr çıkar çeşm-i tenük-hûsundan
Kişver-i hüsnünün ejder doğar âhûsundan (N. 4/1)

Âşığın gönlünün, sevgilinin zulmünden dolayı büründüğü hâli resmetmeye çalışan Nedîm, onu zehirli çeşmeye, gözyaşına, aleve ve ciğer parçasına teşbih ederek duyulan acıyı ifade etmeye çalışır;

Zehr-âb çeşmesârı mı bu çeşm-i ter midir
Bir sîne sûz-ı şu'le mi laht-ı ciger midir (G. 35/1)

İksîr, Ortaçağ kimyâcılarının, çok etkili olduğuna ve herhangi bir mâdeni altın yapacak kadar kuvvetli bir hassası bulunduğuna inandıkları bir madde; te'sirli, yarar şurup; biricik şifâ, en te'sirli sebep anlamlarına gelir.

İksîr'i, etkili bir ilaç anlamında kullanan Nedîm, bâsûr hastalığının tedâvisi için "merhem-i iksîr" tamlamasını kullanır;

Pek sakil gösterir ol şûh ile ülfet ammâ
Zahm-ı nâsûrumuza merhem-i iksîr oldu (K$_1$. 86/2)

Tiryâk, zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan mâ'cun; panzehir; afyon anlamlarını taşır.

Sevgilinin saç ve ayva tüylerinin, âşıklarını irâdesiz bırakmasını anlatan Nedîm, saç ve ayva tüylerin, âşıkta yılan panzehiri gibi güçlü bir etki bıraktığını ifade eder;

Hayretde koydu hâtır-ı uşşâkı zülf ü hat
Gösterdi kâr-ı ef 'i-i tiryâkı zülf ü hat (G. 55/1)

Dîvân şiirinde ilaçlı tedâvi açısından geçen en önemli mazmûn tiryâktır. Tiryâk, zehirlenmeye ve bazı hastalıklara karşı kullanılan mâcun, panzehir ve afyon anlamlarında kullanılmaktadır. Ma'cûn olarak ilk defa Yunanlı hekim Mitridat'ın bulduğu sanılan tiryâk, sancı ve öksürüğü keser, yılan ve akrep sokmalarında panzehir olarak kullanılır. Panzehir anlamındaki tiryâk, bazı şiirlerde tiryâk-ı erbaa olarak da geçmektedir.[32]

Sevgisine karşılık bulamayan Nedîm'in âşığı, "dört kaşlıların yarası"yla derde düşer. Sıkıntılı bir hastalık olan bu "dört kaşlıların yarası"na doktor ancak "tiryâk-ı erbaa" ile müdahale etmek durumunda kalır;

Görün bu derdi ki tıryâk-ı erba'ayla tabîb
Diler ki zahm-ı çihâr-ebruvâna çâre göre (G. 121/6)

[32] Bilal Kemikli, "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi" s. 29.

3.2.5. Kitap ve yazı ile ilgili maddî unsurlar

3.2.5.1. Yazarak meydana getirilecek olanlar

3.2.5.1.1. Bir bütün teşkil edenler

3.2.5.1.1.1. Kitâb, nüsha

Kitâb, ciltli veya ciltsiz olarak bir araya getirilmiş, basılı veya yazılı kâğıt yaprakların bütünü; herhangi bir konuda yazılmış eser; kutsal kitap anlamındadır.

Sevgilinin siyah ve parlak ayva tüylerinin içinde yanağını gören, onu kitap içinde gizlenmiş taze bir gül yaprağı sanır;

Gören izârını hatt-ı siyâh-tâb içre
Nühüfte berk-i gül-i ter sanır kitâb içre (G. 135/1)

Sadâbâd'da yapılan eğlence âlemlerinin ne denli çok olduğunu anlatan Nedîm, bunun için bile başlı başına bir kitabın yazılabileceğini belirtir;

Şimdi yapılan âlem-i nev-resm-i safânın
Evsâfı hele başka kitâb olsa sezâdır (K. 21/13)

Sevgilinin dudak ve yanak güzelliğini gösterenin, ayva tüyleri olduğunu belirten Nedîm, ayva tüylerini, gül ve şarap kitabını şerh eden ve yorumlayan olarak kişileştirir;

Ey hat seninle hüsn-i ruh u leb güşâdedir
Sen şârih-i kitâb-ı Gül ü Mül müsün nesin (G. 74/5)

Nüsha, birbirinin tıpkısı olan, yazılı şeylerin her biri; gazete, dergi ve benzerinde sayı; benzer, aynı, kopya anlamlarına gelir.

Nüsha'yı, yazılı şey veya kitap anlamında kullanan Nedîm, sevgilinin gözünü büyücü; ayva tüylerini de bir büyü kitabı olarak görmüştür;

Çeşmin gibi bir sâhir-i pür-gunc bulunmaz
Hattın gibi bir nüsha-yı nîrenc bulunmaz (G. 46/1)

3.2.5.1.1.2. Defter, mecmû'a

Defter, dikilmiş kâğıt mecmuâsı anlamına gelen bu kelimenin aslı Grekçe'dir. Genellikle hafif bir kapak içerisinde, yazı yazmak için bir araya tutturulmuş kâğıt yaprakları anlamındadır.

Defter kavramını, kitap anlamında kullanan Nedîm, şiirini överek onun dîvân kitabının kapağına mühür gibi vurulmasını ister;

Bu nazm-ı müsellem yine âlemde Nedîmâ
Tuğrâ gibi ser-defter-i dîvâne çekilsin (G. 93/4)

Sevgiliden pek ilgi bulamayan Nedîm, en azından bayram öncesi sevgiliden ilgi göstermesini isteyerek ayrılık defterini de hesaba katmasını ister;

Yok mu bir lutfun Nedîm-i zârına ıyd üstüdür
Defter-i hicrânı sultânım hesâb etmez misin (G. 73/6)

Mecmû'a, toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi; seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitap; dergi anlamlarına gelir.

Şiirlerini övmekten geri durmayan Nedîm, şiirlerini mecazlardan oluşan bir mecmûa olarak görüp onların tazeliğinden dem vurarak özgünlüğünü haykırmaya çalışır;

Yine ser-levha-i mecmû'a-yı i'câza Nedîm
Tâze tarh-ı kalem-i çîre-zebân ancak bu (G. 115/5)

Mert bir insana, insanların kusurlarını işleyen bir yazar olmanın yakışmayacağını, edep kitabının yazarı olmanın uygun olacağını belirten Nedîm, mecmûa kavramını kitap anlamında kullanır;

Defter-keş-i meâ'yib-i nâs olma merd isen
Kıl zâtını nazarlara mecmû'a-yı edeb (G. 7/4)

3.2.5.1.2. Diğer yazılmış şeyler

3.2.5.1.2.1. Fermân, hüccet, müsvedde, tuğrâ

Fermân; emir, buyruk, padişah tarafından verilen yazılı emir, berat, buyrultu anlamında kullanılır.

Sultân III. Ahmed Hân'dan gördüğü iyiliklere bir kasidenin karşılık olamayacağını belirten Nedîm, Sultân'ın fermanının yerini bulması için yazdığını ifade eder;

Ne mümkindir kasîdeyle teşekkür böyle eltâfa
Yerin bulsun deyü hünkârımın ammâ ki fermânı (K. 11/27)

Sevgilinin ayva tüylerini zâlim bir şâha benzeten Nedîm, ferman alma konusunda o ayva tüylerin dahi maharetli olduğunu belirtir;

Gamze-i cellâdın etdi âşıkın kârın tamâm
Ey şeh-i bîdâd hattın dahı fermân almada (G. 136/3)

Sevgilinin uzun olan saçlarının kucağa düşmesi ile yazılı bir fermanı andırdığını ifade eden Nedîm, bu durumun âşıkların göz bebeklerini hayrete boğduğunu belirtir;

Âgûş-ı pençede hat-ı fermânın andırup
Leb-rîz-i hayret eyledi ahdâkı zülf ü hat (G. 55/16)

Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, meleklerin bile onun şerefli emir ve fermanlarına boyun eğdiklerinden dem vurur;

Emr ü fermân-ı şerîfine felekler münkâd
Re'y-i pâkine feleklerde melekler hayrân (K_1. 11/3)

Hüccet; senet, vesika, delil; eskiden şerîat mahkemesinden verilen bir hak veya bir sahiplik gösteren resmî vesîka; seçkin âlimlere verilen unvan anlamlarını taşır.

Hüccet kavramını, mahkemeden salıverilme, serbest bırakılma anlamında "hüccet-i ıtlâk" tamlaması ile kullanan Nedîm, gönül ehli âşıkların, zâbitle kadıyla işinin olmadığını; onlar için mahkemenin, tutuklanmanın ve salıverilmenin, sevgilinin saç ve ayva tüyleri olduğunu ifade eder;

Varmaz dil ehli zâbite kâziye onların
Zencîr-i habsi hüccet-i ıtlâkı zülf ü hat (G. 55/10)

Müsvedde; karalama, taslak, beyaz edilmek üzere ilk yazılan ve üzerinde düzeltmeler yapılan yazı; bezeriksiz, âciz, işe yaramaz anlamlarına gelir.

Mustafa Paşa'nın Tevkî'ini öven Nedîm, feleğin hatîbi olan Bircîs'in sinesini Paşa'nın kalemi için bir karalama kâğıdı olarak görür;

Kilkinin da'vâsı tâ ol haddedir kim gûyiyâ
Sîne-i bircis onun müsvedde-i inşâsıdır (K. 37/33)

Tuğrâ, Türk padişahlarının imza ve alâmeti olan özel şekil anlamına gelir. İlk defa "Oğuz Kağan" tarafından kullanıldığı sanılmaktadır. Ahitnâme, fermân, berât, para, kitâbe vs. yerlerde kullanılırdı. Daha sonraları pul, senet, bayrak ve resmî evrâkta da kullanılmıştır. Rivâyete göre Osmanlı tuğrası ilk kez "Murad Hüdavendigâr" tarafından kullanılmış olup şekli de onun parmak ve pençesinin şekli imiş. Tuğranın üzerinde önceleri yalnızca sultânın ve babasının adı yazarken sonradan "hân" ve "muzaffer dâima" sözleri de eklenmiş ve hatta bazen "adlî" veya "gazî" kelimelerinin biri bulunabilirmiş.

Şiirini öven Nedîm, beğendiği bir beytin, dîvânın kapağı üzerine tuğra gibi çekilmesini ister;

Bu nazm-ı müsellem yine âlemde Nedîmâ
Tuğrâ gibi ser-defter-i dîvâne çekilsin (G. 93/4)

Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolü olan Utârid'in, kalemiyle Sultân III. Ahmed Hân'ın fermanını yazdığını belirten Nedîm, Utârid'in yazdıktan sonra Bircîs'e verdiğini ve onun da üzerine tuğra çektiğini ifade eder;

Menşûr-ı celâlin yazıcak kilk-i utârid
Bircîse sunup dedi ki tuğrâsını sen çek (K$_1$. 6/13)

3.2.5.1.2.2. Arz-ı hâl, mektûb, nâme

Arz-ı hâl; arzuhal, hâlin karşıdakine bildirilmesi, dilekçe anlamlarına gelir.

Dîvân edebiyatında, şâirler içinde bulundukları kötü ve düşkün durumlarını sevgililerine bildirirler ve bu durumun aşktan dolayı başlarına geldiğini söylerler. Bu arz-ı hâl bir nevi serzeniş ve sevgiliyi yine kendisine şikâyettir.

Sevgiliyi, zenginlik anlamındaki devlet olarak gören Nedîm, isteğinin çok olduğunu ona bildirir fakat sevgilinin bol olan iyiliklerini görünce arz-ı hâle gerek olmadığını ifade eder;

Arz-ı hâlim çok efendim hâk-i pây-ı devlete
Lutfun ammâ bî-niyâz-ı arz-ı hâl eyler beni (G. 147/9)

Sevgilinin ilgisizliğinden yakınan Nedîm, hâlin arz edilmesine bile fırsat vermeyen sevgilinin ilgisizliğinin zulüm derecesinde olduğunu belirtir;

Gelmez o şûh meclise ağyâr gelmese
Memnûn idik bu kendüye de bâr gelmese
Bir pâre havf-ı serdî-i bâzâr gelmese
Lutf eylemek değil hat-ı ruhsâr gelmese
İster ki arz-ı hâle bile fursat olmasın (M. 9/6)

Mektûb; yazılmış, mektup; bir şey haber vermek, sormak, istemek veya duyguları beldirmek için, birine çoğunlukla posta yoluyla gönderilen, zarfa konulmuş yazılı kâğıt, name anlamlarını taşır.

İbrahim Paşa’nın büyüklüğünü anlatan Nedîm, Paşa’nın tâlih mektubundaki mühür ve imzanın ihtişâmını belirtirken onu Süreyyâ gezegeninin menzilinde âlemi aydınlatan parlak bir güneşe teşbih eder;

Süreyyâ menzilinde mihr-i âlem-tâb zann etsin
Gören mektûb-ı ikbâlindeki mühr ile imzâyı (K. 9/51)

Nâme; mektup, sevgi ve aşka dâir yazılmış mektup, kitap, mecmûa. Dîvân şiirinde aşk bir nâmedir. "Nâme-i muhabbet" tamlaması daha çok âşık ile mâşuk arasında istenilen bir durumdur. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri de kâğıt üzerinde bir mektuptur. Yine saç, yanak üzerindeki duruşu ile Çîn şahından Rûm ülkesine gönderilmiş bir mektubu andırır. Mektuplar âşığı ferahlattığı gibi bazen içi yalan ve tezvirle de dolu olabilir.

Yücelik ve tâlihin, İbrahim Paşa'nın kıymetli mektubuyla övünmesi gerektiğini belirten Nedîm, "İzz ü devlet" sözünün mektuba başlık olduğunu ifade eder;

İzz ü devlet ola çün nâme-i kadrinle fahûr
İzz ü devlet sözü tâ nâmede unvâna gelir (K. 15/46)

3.2.5.2. Üzerine yazı yazılan malzeme

3.2.5.2.1. Safha, levh, levha

Safha, bir şeyin düz yüzü; bir cismin görünen tarafları; yazılmış veya yazılabilir sahife; ince, yassı ve geniş cisim, levha, yufka; bir hâdisede bir biri ardınca görülen hallerin her biri anlamlarına gelir.

Safha'yı, yazılmış veya yazılabilir sahife anlamında kullanan Nedîm, birkaç sayfayı süsleyecek olan Vâsıtî'nin kalemine yorgunluk geldiğini ifade eder. Şâirimiz, ikinci beyitte de "safha"yı, yazılılmış kâğıt anlamında kullanmıştır;

Bir iki safhayı hem-reng-i rûy-ı baht edicek
Elimdeki kalem-i Vâsıtîye geldi kelâl (K. 8/6)

Safha bir lahzada hârûtsitân oldu yine
Turfa efsûn okudu bu kalem-i câdû-fen (K. 2/3)

Levh; yassı, düz, üzerine resim, yazı gibi şeyler yazılabilen nesne anlamındadır.

Levh kavramını, üzerine yazı yazılabilen nesne anlamında kullanan Nedîm, arzusunun gönül levhine nakşolduğunu ifade eder. İkinci beyitte de levh'i aynı mânâda kullanan şâirimiz, "levh-i mihr" tamlaması ile güneşin üzerine yazı yazıldığından dem vurur;

Bu ârzû olıcak nakş levh-i hâtırda
Heman o lâhzada fursat bulup bilâ-imhâl (K. 8/8)

Böyle tahrîr etdi levh-i mihre vasf-ı pâkini
Kâtib-i çarhın ser-i kilk-i ma'ânî-perveri (K. 5/11)

Levha, bir yere asılmak üzere yazılmış veya yapılmış yazı veya resim; manzara, görünüş anlamlarına gelir.

Levha kavramını üzerinde yazı yazılan nesne anlamında kullanan Nedîm, Sultân III. Ahmed'i anlatırken onun, gökyüzünün levhasının üzerine "emin" sözünü yazdığından dem vurur;

Ser-levha-i âfaka emin lafzını yazdı
Âşûb u fiten nâmını şemşîri edüp hak (K_1. 6/4)

3.2.5.2.2. Kâgıd, evrâk

Kâğıd, üzerine yazı yazmak için kullanılan malzemenin genel adıdır. Dîvân şiirinde kâğıt kelimesinden daha çok "varak, evrak" kelimeleri kullanılır. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

Al ve ak Kâğıt üzerine en çok yazılan yazılardan başında "Besmele" gelir. Nedîm ise, sünbül kasidesini al kâğıt üzerine yazdığını belirtir;

Hat sanmanız ruhundaki yazmış debîr-i sun'
Bir al kâğıd üstüne sünbül kasîdesin (G. 101/2)

Evrâk; yapraklar, kâğıtlar; arşiv anlamına gelir. Dîvânda dört kere kullanılan evrâk, ikisinde kâğıt anlamındadır.

Evrâk'ı; kâğıt, yaprak anlamında kullanan Nedîm, ele kalem alıp dîvânın yapraklarını süslemekten bahseder;

Meger kim kesret-i şuğl-ı hükûmetden elin değmez
Kalem alup ele zeyn etmege evrâk-ı dîvânı (K. 22/6)

Şâir olan âşığın gönlü, acılarla ve yanıcı, yakıcı malzemelerle doludur. Bunu çok iyi bilen Nedîm, bu yakıcı malzemelerden dolayı dîvânının sayfalarının da yanıp gitmesinden korktuğunu açıkça ifade eder. Aslında buradaki yanma, soyuttur. Nedîm, kendi maharetini överek acıları ne denli etkileyici yazabildiğini dile getirmeye çalışmıştır;

Nedîmâ şi'rimi tertîb ederdim korkarım ammâ
Yaka nazmımdaki sûz u güdâz evrâk-ı dîvânım (G. 85/5)

3.2.5.3. Yazı âlet ve malzemeleri

3.2.5.3.1. Yazı âletleri

3.2.5.3.1.1. Kalem, kilk, hâme

Kalem; yazma, çizme ve benzeri işlerde kullanılan çeşitli biçimlerdeki araçtır. Resmi kuruluşlarda yazı işlerinin görüldüğü yerlere de kalem denir. Dîvânda kalem, kilk ve hâme kavramları aynı anlamda ve sıklıkla kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde kalem; "kilk, hâme" adlarıyla yer aldığı gibi "Vâsıt kalem, kilk-i Vâsıt" gibi özel adlandırmalarla da kullanılır. Vâsıt, Bağdat'la Basra arasında bir şehirdir. Bu şehirde hâsıl olduğu için kaleme "kalem-i Vâsıtî" denilir.[33]

Kalem'i, "kalem-i Vâsıtî" tamlamasıyla kullanarak hâsıl olduğu yere işâret eden Nedîm, bu kaleme bıkkınlık geldiğini ifade eder;

Bir iki safhayı hem-reng-i rûy-ı baht edicek

[33] Ahmet Talat Onay, "Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı", s. 268.

Elimdeki kalem-i Vâsıtîye geldi kelâl (K. 8/6)

Kalem bazen yalan söyler ve bu yalanı Nedîm ortaya çıkarır;

Bu sözde lîk efendim kalem yalan söyler
Ben eyleyeyim onun bâri kizbini izhâr (K. 7/67)

Nedîm'in kalemi, bazen kılıç gibidir ve ucunda seçilmiş avların kokusunu barındırır;

Nedîm sen yine ma'nî-şikâflıkda mısın
Ki nevk-i tîğ-ı kalem hûn-ı intihâb kokar (K. 16/7)

Sultân III. Ahmed Hân'ı anlatarak Sultân'ın, dilin söylediği her vasfa lâyık olduğunu belirten Nedîm, kalemin yazdığı her övgünün de onun için gerçek olduğundan dem vurur;

Evsâfını dil her ne kadar eylese şâyân
Medhinde kalem her ne kadar söylese gerçek (K. 6/24)

Kilk, kamış kalem anlamına gelir.

Kalem, şâirlerin en etkili silahıdır. Bazen sevgilinin kaşının köşesinden bile daha yaman olur;

Gûşe-i ebrû-yı dil-berden yaman oldu Nedîm
Şîve-i dil-dûz-ı nevk-i kilk-i tannâzın senin (G. 71/6)

Şâirin kalemi, bazen inci saçar. Şâir bu inci saçan kalemle sultânın kutlu tasvirini anlatan bir kaside kaleme alır. Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, inci saçan kalemiyle Sultân'a bir kaside yazdığını belirtir;

Bu gûne bir kasîde söyledi vasf-ı şerîfinde
Nedîmâ benden alup destine kilk-i dür-efşânı (K. 11/28)

Nedîm, kalemini büyü işi ile uğraşan bir hilekâr olarak nitelendirir;

Bü'l-aceb ayyâr-ı efsungersin ey kilk-i Nedîm
Çok tabi'at ser-hoş eylersin bu dârûlarla sen (G. 103/9)

Hâme, kalem demektir.

Herhangi bir mîrâsa ihtiyacı olmadığını belirten Nedîm, kaleminin cep ve yakasının şiir incileri ile dolu olduğunu ifade eder. Yani şâirimiz, bilgi açısından ne denli dolu olduğunu açıkça dillendirir;

Velîkin devletinde ihtiyâcım yok o mîrâsa
Dür-i nazmımla pürdür hâmemin ceyb ü girîbânı (K. 22/23)

Erjeng, İran hurâfelerine göre meşhur ressâm "Mânî"nin yaptığı resimleri ihtivâ eden mecmûadır. Süslü ve nakışlı şiirlerini beğenen Nedîm, kaleminin üstâdı olarak Erjeng'in kalemini gösterir;

Ne bu nev-nakş-ı tırâzende Nedîmâ yohsa
Üstâd-ı kalemin hâme-i Erjeng midir (G. 28/7)

3.2.5.3.2. Yazı yazarken kullanılan malzeme

3.2.5.3.2.1. Mıstâr, hokka

Mıstâr, satır çizgisinin tespiti için kullanılan âlete "mıstar, mistâr, hatkeş" denir. Yazılacak yazının kâğıtta kaplayacağı yerin şekli, satır sayısı, uzunluğu ve aralığı, ilâvesi düşünülen husûsiyetler bir mukavva üzerine ince bir kurşun kalemle ve cetvelle muntazam bir surette çizilir. Çizilen satırların başı ve sonu ince bir iğne ile delinerek ibrişim bu deliklerden geçirilir. Her satır için ibrişimin gerilmesiyle mıstar elde edilmiş olur.[34] Şairler şiirlerini yazarken mıstardan yararlanır. Özellikle dîvânlar incelendiği vakit şekil bakımından intizamın bundan kaynaklandığı görülür.

---

[34] Yazır, s. 208.

Nedîm, mıstarlı kâğıt üzerine yazdığı şiiri o kadar beğenir ki, bu şiirdeki kalem, edâyı merdivene kadar uğurlar gibidir;

Mıstarlı kâğıd üzre yazup nazmı gûyiyâ
Teşyî‘ eder edâyı kalem nerdübâna dek (G. 59/4)

İbrahim Paşa, öyle bir sadrazamdır ki, onun özelliklerini yazmak için mıstar, feleğin sayfasının üzerinde Kehkeşan yolu çizer;

Sen ol sadr-ı mu‘azzamsın ki vasfın kılmağa tahrîr
Çeker ser-safha-i gerdûna râh-ı kehkeşan mıstar (K. 28/8)

Hokka; metal, cam veya topraktan yapılmış, içine mürekkep konulan küçük kap anlamına gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Kaptan Mustafa Paşa’nın güzelliklerini anlatan Nedîm, onun tasvirinin mürekkep ile mümkün olmadığını ifade ederek onun güzelliğinin ancak İranlı ünlü minyatürcü Bihzâd tarafından canlandırılmış bir nurun hokkası ile mümkün olacağını ifade eder;

Midâd ile ne mümkin kim yaza tasvîrini Bihzâd
Meger hall ede hüsnü hokka-ı nûr-ı mücessemde (K_1. 39/17)

3.2.5.3.2.2. Mürekkeb

Mürekkeb; yazı yazmak, desen çizmek veya basmak için kullanılan türlü renkteki sıvı madde anlamına gelir. Dîvânda bir kere kullanılan mürekkeb, sıvı madde anlamında değil terkib edilmiş, birleşik anlamında kullanılmıştır. Dîvânda Mürekkeb anlamını ihtivâ eden “lâcüverd endûde” ifadesi yer almaktadır.

Aşağıdaki beyitte “mürekkep” kavramı doğrudan geçmese de lacivert sıva anlamındaki “lâcüverd-endûde” ifadesi ile lacivert renkli mürekkebi kasteden Nedîm, Bircîs’in, altın renkli levha üzerine lacivert mürekkeple tevkî yazdığından bahseder;

Şekl-i pervin sanma tevkî‘in yazar bircis-i çarh
Lâcüverd-endûde bir levh-i zer-efşân üstüne (K. 3/26)

3.2.5.3.3. Maddî kültür olarak harf ve harfler

3.2.5.3.3.1. Harf

Harf, dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri; alfabeyi meydana getiren işâretlerden birini gösteren mâdenî küçük matbaa kalıbı; söz, lâkırdı anlamlarını taşır.

Kaptan Mustafa Paşa'nın güzelliklerini anlatan Nedîm, kimi zaman onun güzelliğini anlatmaya başladığında, bir harfin, bin bestenin nüktesini ulaştırdığını belirtir;

Lisân-ı pâki gâhî başladıkça hüsn-i ta'bîre
Eder bin nükte-i ser-besteyi bir harf ile inhâ (K$_1$. 43/5)

Aşkın sırlarının iki üç harften ibâret olduğunu belirten şâirimiz, ona eksik bakanların bazen "neden", bazen de "nasıl" şeklinde okuduklarını ifade eder;

İki üç harf ile peydâdır Nedîmâ râz-ı aşk
Kim onu nâkıs nazarlar geh çirâ geh çün okur (G. 31/6)

3.2.5.3.3.1.1. Elif

Elif, Arap alfabesinin ilk harfidir. Düz bir çizgiden ibâret olup noktanın uzatılmasıyla meydana gelmiştir. Noktası yoktur, kendinden sonraki harfe bitişmez. Bu bakımdan kesrete bulaşmamış, kayıtsız ve hür olarak vasıflandırılır.

Dîvân edebiyatında sevgilinin boyu elife benzer. Alfabenin ilk harfi olduğu için âşık da sevgilinin güzellik kitabında ilk defa elif boy'unu okur. Şâirler elif yanında lâm (zülf) ve mîm (ağız) harflerini de zikrederek Kur'ân'da geçen Elif-Lâm-Mîm âyetlerine işaret ederler.

Elif harfi, tek olduğu için “Vahdet (teklik, tek olan Tanrı)” sembolü olarak kullanılması meşhurdur. Ebced hesabında elif harfinin rakam karşılığı da “bir” olarak tespit edilmiştir.

Sultân III. Ahmed Hân’ın tuğrasını metheden Nedîm, Sultân’ın erimiş altın ile bir “elif” çekmesi ile mumum Dede’nin rûhu üzerinde pervane gibi döneceğini ifade eder;

Eger zer hall ile çün şem‘ kilki bir elif çekse
Döner rûh-ı Dede üstünde onun hem-çü pervâne (K. 16/22)

Aşağıdaki beyitte elif, bâ ve tâ harflerini kullanan Nedîm, bırakılan şiirin sıra sıra sayfalarını somutlaştırmak için Arap alfabesinde art arda dizilen bu harflerden yararlanmıştır.

Bendene dersin bırakdın safha-i eş‘ârı sen
Tâk-ı nisyân üzre ser-meşk-i elif bâ tâ gibi[35] (K. 17/34)

3.2.5.3.3.1.2. Bâ

Bâ, Osmanlı alfabesinin ikinci harfi olan “b”nin Arapça okunuşudur. Ebced hesabında “iki” sayısının karşılığıdır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Bendene dersin bırakdın safha-i eş‘ârı sen
Tâk-ı nisyân üzre ser-meşk-i elif bâ tâ gibi (K. 17/34)

3.2.5.3.3.1.3. Tâ

Tâ, “te” diye okunan bu harf, Osmanlı alfabesinin dördüncü harfi olup ebced hesabında “dört yüz” sayısının karşılığıdır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Bendene dersin bırakdın safha-i eş‘ârı sen
Tâk-ı nisyân üzre ser-meşk-i elif bâ tâ gibi (K. 17/34)

[35] Bu beyit, “bâ” ve “tâ” maddelerinde ayrıca açıklanmamıştır.

3.2.5.3.3.1.4. Sîn

Sîn, Osmanlı alfabesinin on beşinci harfi olup ebced hesabında "altmış" sayısının karşılığıdır. "s" sesini verir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Sevgili için endişeye kapılan Nedîm, "buse" kelimesindeki sin harflerinin dişlerinin sevgiliyi yaralayabilmesinden ötürü, sevgiyi öpmenin kendisi için imkansız bir hâle geldiğini belirtir;

Leblerin mecrûh olur dendân-ı sîn-i bûseden
La'lin öpdürmek bu hâletle muhâl olmuş sana (G. 2/7)

3.2.5.3.3.1.5. Kâf

Kâf, Osmanlı alfabesinin yirmi dördüncü harfi olup ebced hesabında "yüz" sayısının karşılığıdır. "k" sesini verir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Ferkadân, Dübb-i asgar denilen yıldız kümesinin en parlak yıldızları olan "Dübb" ve "Merâk"ın müşterek adıdır. Nedîm, feleğin İbrahim Paşa için yazdığı "ikbâl" kelimesindeki kaf harfinin üzerindeki iki noktayı, iki yıldızdan müteşekkil olan "Ferkadân" ile tamamladığını belirterek Paşa'sını bir hayli onurlandırır;

Bu rûz odur ki yazup nâmını felek ikbâl
Dü nokta-veş kodı kâf üzre ferkadânı be-hem (K. 24/7)

3.2.6. Savaş âlet ve malzemeleri

3.2.6.1. Uzak dövüşte kullanılanlar

3.2.6.1.1. Nâvek, tîr, hadeng, peykân, kemân

Nâvek ve tîr kavramları, ok; hadeng, kayın ağacından yapılma ok; peykân, okun ucundaki sivri demir; kemân da ok atan yay anlamına gelir.

Dîvân şiirinde sevgiliye ait birçok güzellik unsuru ok'a benzetilmiştir. Bunların hemen hepsinde benzetme yönü, âşığın yaralanma hâlidir. Sevgilinin aşkı, boyu, kirpiği, gamzesi ve gözü ok güzelliği gösterirler. Âşığın âh'ı, ayrılık yarası ve

çekilen cevr ü cefâda da ok özellikleri vardır. Ancak bunlar içinde en çok kullanılanları gamze ve kirpik oklarıdır. Ok, her halde âşığın bağrına ve dolayısıyla da gönlüne saplanır. Âşık, bu okun gönlünden çıkarılmasını istemez. Onun için bu ok âdeta sevgiliden gelen armağandır. Âşık onu en kıymetli varlığı gibi saklar (Pala, 2004: 364).

Ayrılık okuyla yaralanan âşıktan kendini toparlamasını isteyen Nedîm, ona yay kaşlı bir güzelin gerektiğini ifade eder;

Çünki tîr-i hecr ile oldun zahmnâk ey gönül
Çek çevir kendin ki bir kaşı keman lâzım sana (G. 6/7)

Sevgilinin kirpiğinin okunun cefası kimi zaman âşığı yaralar;

Ne derd ise çekelim kavs-ı ebrûvânını lîk
Cefâ-yı nâvek-i müjgânı geçdi cânımıza (K$_1$. 71/2)

Nedîm, Sultân III. Ahmed Hân'ın elindeki kılıcın, Behrâm'ı biçebileceğini; yine elindeki okun da yakalanması mümkün olmayan Sîmurg'u yakalayabileceğini ifade eder;

Behrâmı biçer dest-i celâlindeki şemşîr
Sîmurgı kapar dest-i celâlindeki nâvek (K$_1$. 6/16)

Her dâim şanssızlığı üzerinde olan âşık, pay edilenden de istediğini hiçbir zaman alamaz. Bu nedenle derdin bölünmesinden âşığın payına düşen de sevgilinin gamzesinin oklarıdır. Gamze okları, oklar arasında en acıtanı ve âşığa en çok zarar verenidir;

Hayf kim taksîm-i derd ettikde kassâm-ı kazâ
Tîr-i gamzen düşdü sehm-i âşık-ı efkendeye (G. 125/3)

Dilbere vurulan âşık, kafası dönmüş bir haldedir. Bir keman kaşlının avaresi olan Nedîm'in âşığı, havâyî bir ok gibi başı dönmüş bir halde dolanmaktadır;

Dil yine ser-keştedir tîr-i hevâyî-veş Nedîm

Bir kemân-ebrûnun olmuşdur meger âvâresi (G. 163/7)

Sevgili, âşığın gönlüne sapladığı ok ile âşığı zaten bir kere yaralamışken sevgilinin bu oku tekrardan çekip alması artık âşığın gönlünde kapanmaz yaralar açmıştır bile;

Aldın hadeng-i cevrini sînemde koymadın
Ey kaşları keman katı cevr eyledin katı (G. 153/2)

Gönül yarasının üstüne peykânı, yine peykânın üstüne vurma diyen Nedîm, peykân kavramlarını art arda kullanarak acısının derinliğini ifadeye çalışmıştır;

Süzme çeşmin gelmesin müjgan müjgân üstüne
Urma zahm-ı sîneme peykan peykân üstüne (K. 3/17)

Sevgilinin kaşlarını şekil itibariyle kemana benzeten Nedîm, kendini onun kaşlarında veya yaseminimsi saçlarında gösterir;

Bul Nedîmâyı ararsan o kemân ebrûnun
Ebruvânında yahud zülf-i semen-sâyında (G. 133/5)

Sultân III. Ahmed Hân'a seslenen Nedîm, Şehnâme'nin kahramanlarından biri olan Rüstem'in, ok ve yay bahsini açması durumunda Sultân'dan, onun vücudunu canından ayırmasını ister;

Eger tîr ü kemân bahsin açarsa Rüstem-i destân
Kemânın al ele cânını cisminden cüdâ eyle (K_1. 5/6)

3.2.6.2. Yakın dövüşte kullanılanlar

3.2.6.2.1. Hançer, sinân, sâtûr, gürz

Hançer; ucu sivri ve eğri, iki yanı keskin bıçak anlamına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin kaşı, eğriliği yönünden; göz, gamze ve kirpiği de âşıkta açtığı yara nedeniyle hançere benzetilmiştir. Savaş âleti olarak da kullanılır.

Nedîm, meyhânede herkesle eğlenen bir sarhoşun, kucağını açarak altın kemerini gösterme çabasını, hançer çekmek şeklinde yanlış anladığını beyân eder;

Değilmiş kasdı hançer çekmek ol ser-mest-i tannâzın
Hemân âgûş açup zerrin kemer göstermek istermiş (K$_1$. 81/1)

Dilberin yüzünü, naz şarabının parlaklığının buruşturduğunu belirten Nedîm, bu sarhoşluktan ötürü kaşların da hençer gibi bir şekil aldığını belirtir;

Cebhesin tâb-ı şarâb-ı nâz pür-çîn eylemiş
Gelmiş ebrûlar yine mestâne hançer hançere (G. 132/2)

Sevgilinin kaşı, şekil itibariyle hançere teşbih edilir. Nedîm, sevgilinin misk kokulu kaşının hançerinin yarasının iyileşmeyeceğini, bu nedenle gönüllerin sevgilinin dudağının merhemini boşuna heves etmemelerini ifade eder;

Etmesin bîhûde diller merhem-i la'lin heves
Hançer-i müşkîn-ı ebrûnun onulmaz yâresi (G. 163/4)

Sevgiliyi zâlim olarak niteleyen Nedîm, onda âşıkları öldürme konusunda izlerin olduğunu belirtir ve onun kaşının hançerinin sivri ucunda kan olduğunu ifade ederek de bu durumu teyit eder;

O zâlimde yine dil-dâde-küşlükden nişan vardır
Görürsün hançer-i ebrûsunun nevkinde kan vardır (G. 42/1)

Sinân; mızrak, süngü anlamına gelir. Dîvânda beş defa kullanılmıştır.

Sevgilinin kirpiğinin sözünün, mızrağın diline kadar düştüğünü belirten Nedîm, yine onun kaşının haberinin de kemanın kulağına kadar gittiğini ifade eder;

Düşdü müjen hadîsi zebân-ı sinâna dek
Gitdi kaşın havâdisi gûş-ı kemâna dek (G. 59/1)

Damat Ali Paşa'nın düşünce eserlerini metheden Nedîm, onların kalbe ve dile, ok ve mızrağın niteliği gibi neşe verdiğinden dem vurur;

Ammâ ne neş'e kim eseri fikr ü zikrinin
Kalb ü lisâna hâlet-i tîğ ü sinan verir (K. 4/13)

Sâtûr, sâtur şeklinde de yazılan kelime satır, bıçak anlamına gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Sevgiliden, kendisini öldürmesini isteyen şâirimiz, pervanelerin alev üzerinde aşka yanmaları gibi kendisinin de satırın sapı üstünde aşk ile nasıl da titreyeceğini samimî bir dille ifade eder;

Beni öldür beni kim şu‘lede pervâne-sıfat
Nice bir ditreyeyim kabza-i sâtûr üzre (G. 116/2)

Gürz, silah olarak kullanılan uzun saplı, büyük demir topuz anlamına gelir. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

Dîvân şiirimizde, padişahlarımızı İran'ın meşhur hükümdarları ile mukayese etme geleneğine uygun hareket eden Nedîm, gürzüyle nam salmış olan Sâm'ı, Sultân III. Ahmed Hân'ın savaşında bir işçi olarak düşünür;

Sensin ol dâver k'olur rezminde dâim kârger
Kahramânın tîğı Sâmın gürzi Zâlın hançeri (K. 5/26)

3.2.6.2.2. Seyf, kılıç, şemşîr, tîğ

Seyf, şemşîr ve tîğ kelimeleri, kılıç anlamına gelir. Yakın dövüşte kullanılan bir savaş âletidir.

Bir savaş âleti olmak yanında sevgili ile âşık arasında önemli bir unsurdur. Öncelikle sevgilinin kirpiği, gamzesi, cevr ü cefâsı, âşık üzerinde kılıç etkisi yapar, onu yaralar. Yine âşığın gamında, sevgilinin hasretinde ve rakipte de kılıç özellikleri vardır. Tîğ alarak da ele alınan kılıç, demire su verilerek yapılır ve çelikleştirilirdi.

Bu nedenle kılıcın “âbdâr” sıfatı ile kullanıldığı yerler çoktur. Ayrıca kılıçların üzerine fetih ile ilgili âyetler yazılması da gelenektir.

Kılıçların üzerine âyet yazılması bir gelenektir. Bu âyetler genellikle fetih ile ilgili olur. Sevgilinin kaşları üzerine inmiş kâkülünü gören Nedîm, bu durumu görenlerin, kılıcın yüzüne altın suyu ile âyet yazıldığını zannedeceğini belirtir;

Gören ebrûlar üzre pîçişin ol kâkül-i zerdin
Sanır zer-hall ile âyet yazılmış rûy-ı şemşîre (G. 137/3)

Sevgilinin bakışı kılıç gibidir. Sevgilinin bakışının kılıcının kendisine neler yaptığını göstermek isteyen Nedîm, gömleğinin açılmasını ve göğsünün yoklanmasını talep eder;

Güşâd et tügmemi pirâhenim aç sînemi yokla
Hele gör neylemişdir bana şemşîr-i nigâhın gel (G. 77/2)

Sevgilinin kaşlarını kılıca, yan bakışını da hançere benzeten Nedîm, onlara kurban olduğunu ifade eder;

Tîğ-i ebrû-yı siyehkârına kurbân olayım
Hançer-i gamze-i ayyârına kurbân olayım (G. 82/1)

Sevgilinin ben’ini Hintli bir yavruya benzeten Nedîm, onun elinin de dâima sevgilinin kaşının kılıcının kabzasında olduğunu belirtir;

Aceb hun-rîz Hindû-beççedir hâl-i siyehkârın
Ki gitmez desti dâ'im kabza-yı şemşîr-i ebrûdan (G. 109/3)

Kan olmuş bir gönlün, sevgilinin kaşının köşesinden ayrılmadığını belirten şâirimiz, onun kılıcının eteğinde de kan lekesi olduğunu söyler;

Gûşe-i ebrûdan ayrılmaz dil-i hun-keştemiz
Lekke-i hundur ki kalmış dâmen-i şemşîrde (G. 139/4)

Sevgilinin bakış kılıcının ihtişâmını anlatan Nedîm, onun fitne savaşında tek başına yeterli olduğunu ifade eder;

Tîğ-i nigehi ma‘reke-i fitnede besdir
Çeksin elini hançeri bir yana çekilsin (G. 93/2)

Nedîm, tanıdık veya yabancı ayrımı yapmayan ve bütün âlemi kılıçtan geçiren sevgilinin zulmünü anlatır;

Kırdı geçirdi tîğ-i nigâhiyle âlemi
Çeşmi ne yâd bakdı Nedîmâ ne âşinâ (G. 1/5)

Kahraman'ın elindeki iki kılıcı gören Nedîm, onları sevgilinin kaşlarına teşbih eder;

Siyâh kaşları mı yohsa Kahramân-ı cemâl
İki kılıç kuşanup adın ebrûvan mı kodı (G. 148/4)

Kılıç kavramını, keskinliği açısından ele alan Nedîm, kış mevsiminin etkili fırtınasını keskin bir kılıca teşbih eder;

Kılıç gibi esiyor sarsar-ı zemistânî
Nihâl giyse n'ola yahdan âhenin miğfer (K. 13/12)

Damat Ali Paşa'yı anlatan Nedîm, onun kılıcının bulutunun, bazen çiçeklere su yerine kan verebilecek kadar keskin olduğunu belirtir;

Gâhî sehâb-ı seyf ki hükmün revan verir
Ezhâr-ı bâğ-ı mülke su yerine kan verir (K. 4/1)

3.2.6.3. Koruyucu araçlar

3.2.6.3.1. Zırh, siper, cevşen

Zırh; zırh, demirden örme veya dökme savaş elbisesi anlamındadır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Sevgilinin saçını, zırh olarak gören Nedîm, eline kılıcını alan sevgilinin, saçını da arkaya bir zırh gibi saldığını anlatır;

Alup tîgıngı eliga saçı zırhın salmış arhaya
Mining kasdımga kilmiş üç toluk câm-ı safâ tartup (G. 10/2)

Siper, arkasına saklanılacak şey; koruyucu yer; gizlenilip savaşılacak yer veya şey; kuytu, korunabilen; şapka kenarı, önü anlamlarını taşır.

Siper kavramını, koruyucu anlamında kullanan şâirimiz, kırık sevdanın sevgilinin yarık ve zehirli bakışına, "kaza okuna siper tutan" gibi olduğunu belirtir;

Sevdâ-yı şikest ol nigeh-i zehre-şikâfa
Olmak gibidir tîr-i kazâya siper-endâz (G. 47/3)

Cevşen; örme zırh, vaktiyle giyilen savaş elbisesi anlamındadır.

Cevşen'i, zırh anlamında kullanan Nedîm, Damat Ali Paşa'nın ihtişâmını anlatırken onun mızrağına ve gürzüne karşı koymanın güç olduğunu belirtir ve düşmanın miğferli başının Paşa karşısında cevşenini açması gerektiğini ifade eder;

Darbe-i nîze vü küpâline tâkat güçdür
Hod başı kaydını görsün gözün açsın cevşen (K. 2/44)

3.2.6.4. Savaş âletleri ile birlikte kullanılan malzemeler

3.2.6.4.1. Nişân, nişâne

Nişân (nişâne); nişan, iz, belirti, işaret, fabrika işareti, yara izi, amaç, hedef, vurulması istenilen nokta, vurulacak noktaya silahı çevirme, yavukluluk işareti, bu işareti takmak üzere yapılan tören, hâtıra için dikilen taş, tuğra, taltif için verilen madalya, ferman anlamlarını ihtivâ eder.

İbrahim Paşa'nın nişancılığını anlatan Nedîm, onun geceleyin bile karıncanın göğsündeki sırrını vurabileceğini belirtir;

Hatâ etmez tüfeng-i desti ger târiki-i şebde
Nişangâh olsa ona sîne-i mûr içre olan râz (K$_1$. 33/6)

Düşmanlara karşı yiğitçe savaşan, dünyayı başlarına dar eden Damat Ali Paşa'dan bahseden Nedîm, ağır gürzün, kaza nüzûlundan nişan verdiğini belirtir;

Ecrâm-ı çarhı serlerine teng ü târ edüp
Gürz-i geran nüzûl-i kazâdan nişan verir (K. 4/7)

3.2.7. Nakil vasıtaları

3.2.7.1. Nakil vasıtası olan hayvanlarla ilgili eşya ve malzemeler

3.2.7.1.1. Ceres, inân, rikâb, zîn

Ceres; çan, hayvanın boynuna takılan çıngırak, zindan anlamlarını taşır. Dîvânda beş defa kullanılan ceres, hayvanların boynuna takılan çıngırak anlamındadır.

Nedîm, dün gece güzellik ülkesine giden akıl kervanının, seher vaktinde çıngırak gibi inleyerek geri geldiğini belirtir;

Dûşîne mülk-i hüsne giden kârbân-ı hûş
Gördüm seher ceres gibi nâlân olup gelir (G. 37/4)

İnân; dizgin, idare etme, yürütme anlamlarına gelir.

İnân kavramını, dizgin anlamında kullanan Nedîm, İbrahim Paşa'dan böyle ateşli koşmamasını, biraz dizginini çekmesini ister;

Biraz inânını çek böyle germ-tâz olma
Semend-i cevre meded kılma bendeni pâ-mâl (K. 8/23)

Rikâb; üzengi, büyük bir kimsenin katı, önü anlamlarına gelir.

Damat Ali Paşa'nın büyüklüğünü anlatan Nedîm'e göre felek, Paşa'nın büyüklüğünün atına Ay'dan ve cihân şimşeğinden üzengi verdiğini ifade eder;

Ey saf-der-i cihan ki felek rahş-ı azmine
Mehden rikâb ü berk-ı cehandan inan verir (K. 4/35)

Zîn, binek atlarına vurulan eyer anlamındadır.

Etrafın kan olduğunu gören âşık, sevgiliden şüphelenir. Bu bakımdan Sevgiliye "din düşmanı" diye seslenen Nedîm, âşığın atının eyer örtüsünün ve üzengisinin kana bulaşmış olduğunu görünce sevgiliye, hangi iklimi harap eylediğini sorar;

Kangı iklîmi harâb eyledin ey düşmen-i dîn
Ki yine hûn ile zin-pûş u rikâb âlûde (G. 122/2)

3.2.7.2. Deniz nakil vasıtaları

3.2.7.2.1. Keştî, zevrak, kayık, bâdbân

Keştî, gemi anlamına gelir. Dîvânda sadece bir kere kullanılmıştır.

Hz. Nûh'un gemisinden behseden Nedîm, ayrıca Süheyl'in en güzel Yemen'de görülmesi ve akîk taşına rengini vermesi hâdiselerini de hatırlatarak telmih sanatı yapar;

Vâye-bahş olsa eger tâb-ı süheyl-i cûdı
Keştî-i Nûha döner âb-ı akîk üzre Yemen (K. 2/32)

Zevrak; kayık, sandal anlamına gelir.

Damat Ali Paşa'yı anlatan Nedîm, onun büyüklüğünün kayığına gökyüzünü yelken olarak görür;

Tâk-ı gerdûnuna vâlâ-yı şafak pûşîde

Zevrak-ı haşmetine atlas-ı gerdun yelken (K. 2/27)

Kayık; kürek veya yelkenle yürütülen ufak tekne anlamına gelir.

Sadâbâd'ın güzelliklerini anlatarak güzelleri oraya çekmeye çalışan Nedîm, üç çift kayığın iskelede hazır beklediğini anlatır;

Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâ-şâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda
İşte üç çifte kayık iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda (M. 40/I)

Ümitvâr olmayı elden bırakmaması gerektiğini anlatan Nedîm, şikâyeti bırakması gerektiğini ve bu rüzgârın, muradının kırılmış kayığına da elbet bir yelken vereceğini ifade eder;

Şekvâyı koy Nedîm ki elbet bu rûzgâr
Eşkeste fülk-i kâmına bir bâdban verir (K. 4/69)

3.2.8. Diğer çeşitli imâlî unsurlar

3.2.8.1. Dâm, kemend, kayd, ukde, girîh

Dâm; tuzak, ağ anlamına gelir. Sevgilinin saçları, kıvrımlarıyla şâirin gönül kuşuna bir tuzak, bir bend olarak düşünülür. Âşığın gönül kuşu bu dâm'a yakalandığı zaman, asla kurtulamaz ve belki de kurtulmak istemez. Bu dâm, onun kolunu kanadını da kırmış sayılır.

Sevgilinin ben'ini anlatan Nedîm, onun saçının bile yuvarlak ben'inden ayrılmadığını belirtir. Ben ve saç arasında ilgi kuran Nedîm, ben'e tuzak kuran saçın bile ben'e tuzak olduğunun sonradan farkına vardığını ifade eder;

Hemîşe ayrılamaz zülfü gird-i hâlinden
Meger şikâr imiş ol dâm dahı dânesine (G. 123/6)

Kemend, uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek üzere atılan ucu ilmekli uzun ip; îdam için kullanılan yağlı kayış; geyik ve benzerleri gibi hayvanların yuları; güzelin saçı gibi anlamlara gelir.

Bir savaşçı aracı olmasının yanında sevgilin saç, zülüf ve kâkülü bazen kement olarak düşünülür. Bu durumda, âşıkları avlamak ile yükümlü görünür.

Nedîm, ceylanları yakalamak için saçı, kemend; kaşı, keman bir güzele ihtiyaç olduğunu beyan eder;

Âhuvân-ı ma'ni-i nev saydına hep cümleden
Şimdi bir gîsû-kemend ebrû-keman lâzım sana (G. 6/6)

Sevgilinin saç ve ayva tüylerinin etkileyici gücünden bahseden şâirimiz, âşığı kemend sûretiyle Ka'be'den çevirdiğini belirtir;

Takup kemend boynuna döndürdü Ka'beden
Çekdi çevirdi zâhid-i zerrâkı zülf ü hat (G. 55/7)

Kayd; ayağa vurulan zincir, pranga, bukağı; bağlama, bağ, bağlayacak şey, bağlanma; bir kâğıda yazılı olan şeyin hülâsasını, târihini, numarasını deftere geçirme, böylece geçirilen hülâsa; sınırlama, belirtme; ehemmiyet verme; yazma, yazılma; endişe, gaile, telaş gibi anlamlara gelir.

Kayd'ı pranga anlamında kullanan Nedîm, bu dünyada gönlü ile gördüğü eziyetleri, bülbül ve papağanın görmediğini ifade eder;

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde
Ne bülbül uğradı ne tûti-i şeker-güftâr (K. 7/20)

Ukde; düğüm, zor, karışık iş, istenip de ulaşılamadığından içe dert olan şey anlamlarına gelir.

Ukde'yi düğüm anlamında kullanan Nedîm, gönül düğümünü çözmeye acele ettiğinde, o put gibi güzel olan inatçı sevgilinin kaşlarının karıştığını ifade eder;

Ukde-i hâtırı biz halle şitâb etdikce
O büt-i ser-keşin ebrûları pür-çîn oldı (G. 152/3)

Sevgilinin ilgisizliğinden yakınan Nedîm, onun saçının düğümünün tarağa tel tel açılmasına, görünmesine pek de râzı gelmez. Şâirimiz, açıkça tarağı kıskanır;

Hattının cânâ çıkarmış pertevin âyîne hayf
Mû-be-mû-yı ukde-i zülfün açılmış şâneye (G. 126/6)

Girîh; düğüm, bağ anlamlarına gelir. Dîvânda dört kere kullanılmıştır.

Nedîm, bazen sevgilinin saçının düğümüne, kurban olacak derecede hayrandır;

Ben de ey şûh Nedîmâ gibi billah senin
Bend-i gîsû-yı girîh-dârına kurbân olayım (G. 82/5)

3.2.2.8.2. Zencîr

Zencîr, birbirine geçmiş bir sıra metal halkadan oluşmuş bağa verilen isimdir. Art arda gelen şeylerin oluşturduğu dizi; kesintisiz süren olay, sebep dizisi; hükümlülerin eline ayağına vurulan demir bağ gibi anlamları da ihtivâ eder.

Dîvân şiirinde âşığın çektiği gam ile sevgilinin saçı zincire benzetilir. Gam, uzun olduğu ve sonu gelmediği için; zülüf ve saç ise, şekil ve örgü nedeniyle zinciri andırır. Bu zincir yerine göre âşığı bağlar, zindana atar veya asıp îdam eder (Pala, 2004: 493,494).

Sevgilinin saçını zincir olarak gören Nedîm, onun bağında olduğunu bildirir;

Bi-hamdillah ki satl-ı dil-keşinden nem kalır hâlî
O zülfün bend-i zencîrindeyim çeşmimde yaşım var (G. 23/2)

Ömrünün çabucak geçtiğini belirten Nedîm, bunu önlemenin yolunu sevgilinin saçlarında bulur. Şâirimiz, çok hızlı geçen ömrünün ayağına, sevgilinin saçının zircir olup dur demesini bekler;

Ey zülf-i ham-be-ham dökülüp sînem üstüne
Zencîr-i pây-i ömr-i şitâbânım ol benim (G. 88/2)

Gönül ehli olanların herhangi bir durumda kadıya veya zâbite gitmediklerini belirten Nedîm, onların hapsinin ve özgürlüklerinin sevgilinin saç ve ayva tüylerinde gizli olduğunu anlatır;

Varmaz dil ehli zâbite kâziye onların
Zencîr-i habsi hüccet-i ıtlâkı zülf ü hat (G. 55/10)

Sevgili kâkülü, bazen âlemi de zincirle sarabilecek güçtedir;

Çeşm-i şûhundur dil-i âşıkda te'sîr eyleyen
Kâkülündür âlemi der-bend-i zencîr eyleyen
Mihr-i la‘lindir senin dünyâyı teshîr eyleyen
Sevdiğim mühr-i Süleymânın cihanda adı var (M. 20/II)

3.3. Diğer Maddî Unsurlar

3.3.1. Madenler ve mücevherler

3.3.1.1. Madenler

3.3.1.1.1. Elde edildikleri yerler

3.3.1.1.1.1. Ma'den, kân

Ma'den, yer kabuğunun bazı bölgelerinde çeşitli iç ve dış doğal etkenlerle oluşan, ekonomik yönden değer taşıyan mineral; bu minarelden yapılmış; maden ocağı veya maden işletmesi; çok değerli şeyleri kapsayan kaynak; metal gibi çeşitli anlamlara gelir.

Paşasını, iyilik ve bağış madeni olarak vasıflandıran Nedîm, onun bu âleme verdiği altınların kantar ve terâzi ile tartılamayacak ağırlıkta olduğunu belirterek İbrahim Paşa'nın dönemindeki hizmetlerin ne kadar çok olduğunu ifade etmiştir;

Lîk sen âleme ey ma‘den-i ifzâl zeri
Şöyle verdin ki ne kantara ne mîzâna gelir (K. 15/31)

Kân; maden ocağı, maden kuyusu; bir şeyin menbaı, kaynağı anlamında kullanılır.

Sadâbâd'ın ihtişâmını anlatan Nedîm, onun bir nimetler madeni olduğundan bahseder;

Bir kân-ı ni'amdır ki onun gevheri ikbâl
Bir bâğ-ı İremdir ki gülü izz ü ulâdır (K. 21/3)

Bedahşân, Horasan bölgesinde bulunan bir şehirdir. Eski çağlardan beri "Bedahş" ismiyle anılan yakut madeni burada çıkartılır. Nedîm, sevgilinin dudağını yakut madeninin ocağına teşbih eder;

Mey midir ruhsârını mihr-i dırahşân eyleyen
La'lini sâgar mıdır kân-ı Bedahşân eyleyen (G. 105/1)

3.3.1.1.2. Kıymetli madenler

3.3.1.1.2.1. Sîm, gümüş, zer, zerrîn

Sîm; gümüş, genellikle işlemelerde kullanılan, gümüş görünüşünde ve parlaklığında olan iplik; gümüş gibi parlayan; gümüş para; gümüşten, sırmadan; gümüş taklidi sırma veya maden tel anlamlarına gelir.

Dîvân şiirinde daha çok rengi ile ele alınan sîm, öncelikle ay'ı, hilâl'i ve ay ışıklarını ifade eder. Sevgilinin bedeni, eli, kolu, yüzü, çenesi vs. de sîme benzetilir. Gümüş çekene sîm-keş denir.

Nedîm, sevgilinin billur pazılarını gümüşe benzetir ve sevgilinin bu gümüşten pazıları sakladığını öne sürer;

Ben mi sâki olayım bezme dururken sevdiğim
Böyle sîmin saklar billur bâzûlarla sen (G. 103/4)

Sevgilinin bedeninin, aydınlık ve parlak hâlini gören şâirimiz, onun gümüş bedenli olarak addeder;

Rakkâs bu hâlet senin oynunda mıdır
Âşıklarının günahı boynunda mıdır
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden sabâh koynunda mıdır (R. 3)

Bazen sevgilinin gerdanı da gümüşe teşbih edilir;

Bir der-âgûş ile yek bûseye dil-beste Nedîm
Mu miyânınla heman gerden-i simîninden (G. 102/5)

Sevgili, bazen gümüş tenli bir güzel olarak düşünülür;

Bugün bir mahrem-i esrâr yâr-ı nükte-pîrâdan
İşitdim kim sayup uşşâkını ey şûh-ı simin-ten
Nedîm-i zâra benzer âşıkım yokdur demişsin sen
Efendim işte vardır ben esîrin ben giriftârın (M. 29/V)

"Cedvel-i sîm", Lâle Devri'nde Kâğıthâne'de açılmış yapay bir deredir. Nedîm, görüntü itibariyle bu dereyi gümüş renginde bir elbise giymişe benzetir;

Gümüş renginde bir dîbâ biçinmiş cedvel-i sîmîn
Velîkin hâre gibi mevci var şeffâf u nûrânî (K. 11/59)

Zer; altın, akçe, para anlamlarına gelen kelime tasavvufî ıstılahta ise nevbet, oruç, çile anlamlarında kullanılır.

Bazen sevgilinin kemeri ve pazıları altındandır;

Çeksem kenâra yâri bakanlar gümân eder
Bâzû-yı zer midir görünen zer kemer midir (G. 35/2)

Altının güzelinin, ayarını taş üzerinde gösterdiğini ifade eden Nedîm, mihenk taşına işaret eder;

Düşmen ne denlü saht ise şâd ol ki ey Nedîm
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayârını (G. 164/8)

Sözün az ve etkili olanının her dâim geçerli olduğunu ifade eden Nedîm, sözün, altın gibi sayılı; mücevher gibi de tartılı olduğunu belirterek sözün azının ama kuvveti yüksek olanının önemine dikkatleri çeker;

Sözü az söyle ağır söyle Nedîmâ ki sühan
Zer gibi sayılı gevher gibi sencîde gerek (G. 57/6)

Zerrîn, altından yapılmış, altın, altın gibi sarı; parlak anlamlarına gelir.

Nedîm, herkesle eğlenen sarhoşun, altından yapılma kemerini göstermek isteyişini anlatır;

Değilmiş kasdı hançer çekmek ol ser-mest-i tannâzın
Hemân âgûş açup zerrin kemer göstermek istermiş (K_1. 81/1)

3.3.1.1.2.2. Elmâs

Elmâs, yerin derinliklerinde bulunan, billurlaşmış arı karbon; mücevher olarak kullanılan, saydam, değerli taş; bu taşlarla yapılmış anlamlarına gelir.

Nedîm, çeşitli sanatlarda kullanılan elmasın, bir yüzük kutusuna süs oluşunu anlatır;

O sîm-endamı aldık halka-i âgûşa bir kerre
O elmâsın hele zîb-i nigin-dân olduğun gördük (G. 58/2)

Sözünün etksini anlatan Nedîm, sözü bu kadar etkili olduğu halde sinesinde kan damlayan acının üzerine elmas ekmenin doğru olmayacağını düşünür;

Sözüm gevher dizerken sîne-i havrâya lâyık mı
Ekem elmâs ben sînemde zahm-ı hun-çekân üzre (K. 6/49)

Nedîm, sevgilinin gönlü anlamına gelen "dil-i yâr" adında elmastan daha değerli bir taşının olduğunu ifade eder;

Nedîmâ nâmını mümkin mi nakş ey nevk-i tîğ-i âh
Dil-i yâr adlı bir elmâsdan kıymetli taşım var (G. 23/5)

3.3.1.1.3. Filizler

3.3.1.1.3.1. Sîm-âb, âhen

Sîm-âb; gümüş su, cıva anlamına gelir. Normal sıcaklıkta sıvı olarak bulunan, gümüş renginde bir elementtir.

Nedîm, sevgilinin saf göğsünün, gümüş su rengindeki elbiseden görünmesiyle bedendeki canın, ayna üzerindeki gümüş suyun mühresi gibi döndüğünü belirtir;

Göründükçe o sîm-âbî kabâdan sîne-i sâfın
Döner âyîne üzre mühre-i sîm-âba can tende (G. 134/5)

Âhen; demir; zincir, kılıç, sert katı anlamlarına gelir.

Âhen'i, demir anlamında kullanan Nedîm, Sultân III. Ahmed'in sözünün alevinden, gökyüzünün aydınlanması durumunda Behrâm'ın kılıcının demirinin su olup damlayacağını anlatır;

Âsmân olsa lehîb-i sühanından pür-tâb
Âb olup damlar idi âhen-i tîğ-ı Behrâm (K_1. 2/6)

Ali Paşa'nın gücünden bahseden şâirimiz, onun güç şimşeğinin bir parıltısının demir dağa düşmesi hâlinde o dağın çöllerde su gibi gezeceğini belirtir;

Düşse bir lem'ası ger barîka-ı satvetinin
Âb olup yüz tuta sahrâlara kûh-ı âhen (K. 2/39)

3.3.1.2. Mücevherler

3.3.1.2.1. Topraktan çıkarılanlar

3.3.1.2.1.1. La'l, yâkût

La’l, kırmızı ve değerli bir süs taşıdır. Yakuta benzermiş. Rivâyete göre aslında ak bir taş olduğu halde ciğer kanı ile boyanıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisi ile kırmızıya boyanırmış. Bunun en değerlisi “Bedehşan” dağlarında olurmuş. “Lâ’l-i rümmânî” denilen narçiçeği rengindeki la’l de çok ünlüdür. Bu taş; kemer, gerdanlık, yüzük, kadeh, küpe, hokka, cilt kapağı vs. eşyaların süslemesinde kullanılır. Edebiyatta en çok sevgilinin dudağı için benzeyen olur. Bazen âşığın gözü ve gözyaşları da la’le benzer. Kıymetli oluşu nedeniyle şâirler kendi şiirlerini de la’le eşdeğerde gösterirler.

Nedîm, “âb-ı la’l-ı rümmân” tamlamasıyla narçiçeği rengindeki bu süs taşına işaret etmektedir;

Ma‘nî-i rengîne her bir beyti gûyâ selsebil
Cesr her mısra‘ı âb-ı la'l-i rümmân üstüne (K. 3/46)

Aşağıdaki musammat örneğinde la’l taşından yapılma yüzük anlamına gelen “nigîn-i la’l” terkibini kullanan şâirimiz, onun âlemde başlı başına bir isim olduğunu ifade eder;

Gam-ı hâlinle genc-i aşk miskiyyü'l-hıtâm olsun
Nigîn-i la'lini yâd etmeyim âlemde nâm olsun
Dil câm-ı emel endûh u mihnetsiz harâm olsun
Gamın eksilmesin peymâne-i ömrüm tamâm olsun
Beni mahrûm-ı bezm-i vasl eden mest-i müdâm olsun
Dil-i mecrûhumun kanın içenler şâd-kâm olsun (M. 4/I)

Yâkut, değerli bir süs taşıdır. Dîvânda beş defa kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde yakût, la’l ile aynı özellikleri taşır. Sevgilinin dudağı, âşığın ağlamaktan kızarmış gözü ve kanlı gözyaşları yakûtu andırır. Kadeh, yüzük, gerdanlık, küpe, hokka, vs. eşya yapımında da kullanılan yakut, daha çok kırmızı rengi ve kıymetli oluşu dolayısıyla söz konusu edilir. Şarabın rengi de yâkuta benzer (Pala, 2004: 479).

Yâkut kadehe seslenen Nedîm, onun sevgilinin dudağının tazeliği ile nasıl suya dönüşmediğine hayret eder. Bu nedenle onu taş kalpli olarak niteler;

Lezzetinden nice âb olmadın ol la‘l-i terin
Meded ey sâgar-ı yâkût dilin seng midir (G. 28/6)

3.3.1.2.1.2. Cevher, zümürrüd

Cevher; değerli taş, cevher, mücevher anlamına gelir. Dîvân şiirinde göze sürülen sürmeye bir cevher gözüyle bakılır. Cevher; renkleri, hazîne, sandık ve kutularda bulunması dolayısıyla kullanılır ve genellikle ağız ve dudak için söz konusu edilir. Süs eşyalarında, kılıç kabzalarında, gerdanlık ve küpelerde edindiği yer ile de kullanılan cevher, sevgilinin vuslatı ile âşığın gönlünü temsil eder. Şâirin gözleri, ağlayışı, yağmur taneleri, sevgilinin ter taneleri de bir mücevher niteliği arz eder. Cennetin cevher ile dolu oluşu da zaman zaman şiirlere konu olur. Güher, gevher, cevâhir, mücevher kelimeleri de cevher yerine kullanılır. Dîvânda güher, cevher ve gevher olup cevâhir ve mücevher kullanılmamıştır.

Âşığın bedeni tamamen kül olsa da sevgilinin kâkülünün sırları mücevher misâli, gönül aynasında gizlidir;

Hâkister olsa ten yine esrâr-ı kâkülün
Mânend-i cevher âyîne-i dilde gizlidir (G. 14/7)

Zümürrüd, zümrüd şeklinde de yazılan kelime; kıymetli, yeşil bir cins taş anlamına gelir. Zümrüt, zehir için tiryâk imiş. Eskiden bir insanı zehirli bir hayvan soksa, ezilerek toz haline getirilmiş zümrüd içirilerek tedâvi edilirmiş. Sara hastaları zümrüt taşırlarsa nöbet geçirmezlermiş. Yılan ve akrep, üzerinde zümrüt bulunan kişiye yaklaşmazlar ve hatta zümrüdü görünce kör olurlarmış. Eğer doğumda zorlanan bir kadın sağ oyluğuna zümrüt bağlasa kolay doğururmuş. Bunlar İranlı tüccarların zümrüdü satmak için uydurmaları da olabilir. Fakat gerçek olan zümrüdün güzel bir taş olduğu ve süs olarak kullanımının yaygın olmasıdır. Dîvân şâirleri de bir süs eşyası olmak yanında, hakkında uydurulan pek çok efsane sebebiyle zümrüdü kullanmışlardır. Dîvânda zümürrüd iki defa kullanılmış olup zümrüd ise hiç kullanılmamıştır.

Zümrüd'ün billur madeninden çıktığını belirten Nedîm, ikinci beyitte de sâkî'nin zümrütten ve la'l taşından yapılma renkli kadehle şarabı sunmasını arzu ettiğini belirtir;

Hatt-ı sebz olmuş bedîd ol gerden-i kâfûrdan
Ey aceb çıkmış zümürrüd ma'den-i billûrdan (G. 107/1)

Emdir leb-i hat-âverin ey sâki sun şarâb
Ol câm-ı la'l-fâm-ı zümürrüd-nigâr ile (G. 138/3)

3.3.1.2.2. Denizden çıkarılanlar

3.3.1.2.2.1. Gevher, güher, dürr, lü'lü, mercân, akîk

Gevher (güher); elmas, cevher, inci, değerli taş, bir şeyin aslı, esası anlamlarına gelir.

Medeniyetlerin beşiği olan İstanbul'dan bahseden Nedîm, onu iki deniz arasında bir mücevher olarak görür;

Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır (K. 21/2)

Şarab'ı, şeffaf bir mücevher olarak vasıflandırarak şaraba hayranlığını her fırsatta dile getiren şâirimiz, onu kadehte ve testide görmeye dayanamadığı için onun mahzeni olmak ister;

Destîde kadehde doyamam görmeğe bârî
Ey gevher-i şeffâf senin mahzenin olsam (G. 83/4)

Güzel bir haberinin olduğunu söyleyen şâirimiz, dinleyenin kulağının çok miktarda mücevherle dopdolu olmasını diler;

Ki sana bir haberim var ki gûş edersen eger
Ola o mertebe gûşun güherle mâl-â-mâl (K. 8/24)

Dürr, inci anlamına gelen kelime Dîvân edebiyatında sevgilinin dişleri, teri, vuslatı; âşığın gözyaşı; şâirin şiiri ve güzel söz yerine kullanılır. Denizde sadef içinde oluşması, iriliği, parlaklığı en çok kullanılan özellikleridir. İnci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Eskiden en güzel inciler Aden'de çıkarılırmış. Bu bakımdan Aden ile birlikte sıkça kullanılır. Sevgilinin ağzındaki dişler bir inci dizisidir. "Dürr-i yetim" tâbiri sadefteki tek inciden kinâyedir. Dünyanın yegâne incisi deyimi Hz. Muhammed (s.a.v.) için kullanılır. İnci çok zaman sadef ve deniz ile birlikte anlır.

Mîrâsa ihtiyacı olmadığını belirten şâirimiz, kaleminin yakasının, şiirinin incileriyle süslü olduğunu belirterek kalemine güvendiğini bir kez daha teyit eder;

Velîkin devletinde ihtiyâcım yok o mîrâsa
Dür-i nazmımla pürdür hâmemin ceyb ü girîbânı   (K. 22/23)

Sevgilinin kirpiğinin okunun her bakışta eteğini kestiğini belirten şâirimiz, dert incisisinin tanesiyle helâk olduğundan endişe duyar;

Keser dermânımı her bir bakışda tîr-i müjgânı
Aceb kim dürre-i gamla helâk oldum telâşım var   (G. 23/4)

Lü'lü', inci anlamına gelen kelime, mecâzen de bekar, el değmemiş anlamlarına gelir.

Nisan ayında sadefin içine giren damla ile inci oluşması hâdisesine değinen şâirimiz, zâlim sevgilinin kaşlarının biraz yer etmemesi durumunda nisan damlasının sadef içinde inci bulamayacağından dem vurur;

Zulmetkede-i ebri biraz etmeyicek câ
Lü'lü' bulamaz katre-i nîsan sadef içre   (K_1. 69/3)

Mercan, tropik ve ılık denizlerde yaşayan, geniş resifler oluşturan, mercanlar sınıfının örneği olan, kırmızı kalker iskeletli hayvan; bu hayvanın iskeletinden elde edilen ve süs eşyaları yapımında kullanılan madde; bu maddeden yapılmış anlamlarına gelir.

"Sübha-i mercân" ile mercandan yapılan tespih tanelerini kasteden şâirimiz, eğlence kadehine mercandan yapılma tespih taşlarını ihsan edenin, âlemin İskender ve Hâkânını dikkate bile almayacağını belirtir;

Bahşeden câm-ı safâya sübha-i mercânını
Hiçe saymaz âlemin İskender ü Hâkânını (G. 160/1)

Akîk, genelde kırmızı renkte olan bir cins değerli taş anlamına gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Süheyl'in en parlak görüntüsü Yemen ülkesinden izlenir. Efsaneye göre akîk taşı, rengini Süheyl yıldızından alırmış. Bu nedenle en değerli akik taşı Yemen'den çıkarılırmış. Nedîm, akîk taşı ile Yemen'i birlikte kullanarak bu efsaneye işaret eder;

Vâye-bahş olsa eger tâb-ı süheyl-i cûdı
Keştî-i Nûha döner âb-ı akîk üzre Yemen (K. 2/32)

3.3.2. Servet ve kıymet ifade eden maddî unsurlar

3.3.2.1. Kıymet ölçüsü ifade eden maddî unsurlar

3.3.2.1.1. Genel anlamda olanlar

3.3.2.1.1.1. Direm, nakd

Direm; akçа, para, dirhem, gümüş para anlamlarındadır. Dîvânda iki kere kullanılmıştır.

Direm'i, para anlamında kullanarak para üzerinde bulunan yazı ve resimden dolayı şiirine konu edinen Nedîm, Sultân III. Ahmed'in adının üzerinde yazılı olduğu paranın yüzünün de yıldız gibi parlak olması için duâ eder;

Adlin ile âlem dola mülk ü milel revnak bula
Encüm gibi tâbân ola nâmınla ruhsâr-ı direm (K. 12/4)

Nakd; akçe, maden para, para olarak bulunan servet, peşin para anlamlarına gelir.

Nakd kavramını; bedel, karşılık anlamında kullanan şâirimiz, kendi canının bedelini meclise varıp cânâna kendi isteğiyle verdiğini anlatır;

Benimdir suç ki vardım bezme verdim sana can nakdin
Senin yokdur efendim bunda hiç cürm ü günâhın gel (G. 77/3)

3.3.2.2. Servet ifâde eden maddî unsurlar

3.3.2.2.1. Metâ, mâl, sermâye

Metâ'; satılacak mal, eşyâ, sermâye, elde bulunan varlık anlamlarındadır.

Nedîm'in şiiri, olgunluk çarşısının süsüdür ve çarşıyı renklendirir. Bu yüzden onun şiirinin çarşıda sergilenmesi için süslü bir dükkâna ihtiyaç vardır. Çünkü o şiir, sıradan bir şâirin değil, çok hünerli bir şâir olan Nedîm'in elleriyle hayat bulmuştur;

Kıl metâ'-ı nazmını ârâyiş-i sûk-ı kemâl
Ey Nedîm-i pür-hüner zîb-i dükan lâzım sana (G. 6/9)

"Malı kavgasız ele geçmez, kumaşı damgasız para etmez." diyen Nedîm, metâ' kavramını satılacak eşyâ, mal anlamlarında kullanmıştır;

Ele girmez metâ'ı gavgâsız
Akçe etmez kumaşı tamgasız (M_1. 2/2)

Mâl, bir kimsenin tasarrufu altında bulunan değerli ve gerekli şey; varlık, servet; para, nakit, gelir; tüccar eşyâsı anlamlarına gelir.

Nedîm'in edebî hayatında "az ile yetinme" anlayışı ender rastlanılan bir durumdur. Aşağıdaki beyitte "kanaat" duygusunu işleyen Nedîm, başına bir külah alarak imparator olmanın da insana yeteceğini, dünya malının bu arayıp sormaya değmediğini ifade eder. "Mâl" ile bu dünyaya ait maddî olan her şeyi kasteden Nedîm, duygularında da gayet samimidir;

Bir küleh başına fağfûr da olsan besdir
Değmez ey hâce cihan mâlı bu cüst ü cûya (G. 143/3)

Sermâye, bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı, anamal, başmal, kapital, meta; varlık, servet; konu anlamlarına gelir.

Ayva tüylerin değerini ifade etmeye çalışan Nedîm, onu ilkbaharın kıskançlığı, reyhan ve sümbülün sermayesi olarak görür. Şâirimiz, sevgilinin ayva tüyleri için, reyhan ve sümbülün sermayesi ibâresini kullanarak onu bir servet ve değerli bir varlık görmektedir;

Hattın ki reşk-i fasl-ı bahârân olup gelir
Sermâye-bahş-ı sünbül ü reyhân olup gelir (G. 37/1)

3.3.2.3. Varlık ve kıymet ifâde eden diğer unsurlar

3.3.2.3.1. Sâmân

Sâmân; servet, zenginlik, rahat, dinçlik, düzen, kudret, iktidar anlamlarına gelir.

Sevgilinin yan bakışının etki gücünü anlatmaya çalışan Nedîm, onu vasıflandırırken çeşitli benzetmelere başvurur. Şâirimiz, “Yan bakış değil, cihanın şimşeği ancak bu; cihanın servetinin ümitsizliğinin âfeti ancak bu.” diyerek sevgilinin yan bakışının neye benzediği konusunda kararsızlığını ifade etmektedir. Servet anlamındaki “sâmân” kavramını da kullanan şâirimiz, bir yandan da aslında bu bakışın ihtişâmının farkında olduğunu hissettirir;

Nigeh-i gamze değil berk-ı cehân ancak bu
Âfet-i hırmen-i sâmân-ı cihân ancak bu (G. 115/1)

3.4. Tabiat Kültürü

3.4.1. Kozmik dünya

3.4.1.1.Felek, çarh, gerdân, fezâ, sipihr, âsumân, semâ

Felek, kelime olarak; "gök, gökyüzü, âsmân, âsumân, âsüman, arş, taht, çardak, sipihr, semâ, talih, baht, kader ve her gezegene mahsus gök tabakası" anlamlarına gelir. Eski inanışa göre felekler dokuzdur. Batlamyos sisteminden çıkarılan bir düşünüşe göre dünya, kâinatın merkezidir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utarid, Zühre, Şems, Mirrih, Müşteri, Zühâl gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu da cisimden arınmış olan ve bütün felekleri saran en büyük, en yüksek felektir ki; felek-i atlas, felek-i azam, felekü'l-eflâk adlarıyla anılır. Hükemâ felsefesine göre sekizinci feleğe Kürsî, dokuzuncuya da Arş denir.

Astrolojiye göre sekiz felek doğudan batıya doğru dönerken; dokuzuncu felek batıdan doğuya dönmekte ve bu dönüş, diğerlerinin dönüşünü zorlaştırmaktadır. Bu esnada yıldızlar birbirine yaklaşır, uzaklaşır bazen de bir burçta birleşirler. İşte bu durum insanların kaderini etkiler. Bu bilgiler doğrultusunda, insan doğduğu zaman hangi yıldızın tesiri altında kalırsa, hayatının ona göre şekilleneceğine inanılır. Kişi, uğurlu bir yıldızın tesirinde doğmuşsa bahtının açık; uğursuz bir yıldızın tesirinde doğmuşsa kişinin bedbaht olacağı ve her işinde zorluklarla karşılaşacağı düşünülür. Bunun için de doğumun, uğursuz günlere rastlamaması için müneccimlere başvurulur. Mesela Güneş ve Müşterî uğurlu, Mirrîh ve Zühal uğursuz yıldızlar.

Kur'an-ı Kerîm'de "Görmediniz mi, Allah yedi göğü birbiriyle ahenktâr olarak nasıl yaratmış."[36] âyetine karşılık Eski Türk Edebiyatında Batlamyos'a dayanan "dokuz kat gök" fikri daha çok itibar görmüştür. Batlamyus, feleklerin dokuz kat olduğunu ve iç içe küreler hâlinde dünyanın etrafında döndüğünü savunmuştur. Nedîm, Ali Paşa'nın eserlerinin hacmini anlatırken "dokuz felek"in bile bu eserlere dar geleceğini belirtmiştir;

Pâydârî eser-i şastına pek müşkildir
Nüh felek cirmi kadar olsa siperlerde sıhan (K. 2/43)

---

[36] Nuh Sûresi/15.

Çarh; çark, tekerlek, felek, gök, elbise yakası, ok yayı, tef, devreden, dönen anlamlarına gelir.

"Çarh" kavramını üzerinde yaşanılan yer, dünya anlamında kullanarak Damat Ali Paşa'yı anlatan Nedîm, dostları kıskananların başlarına Paşa'nın bu dünyayı dar ettiğini belitmiştir;

Gerçi teng oldu zemînin sen de ammâ kim Nedîm
Çarhı teng etdin ser-i hussâd-ı yârân üstüne (K. 3/47)

Gerdân, gerdûn şeklinde de yazılan kelime; dönücü, dönen, devreden, felek, dünyâ, semâ anlamlarını taşır. Ser-gerdân ve çarh-ı gerdân tamlamalarıyla sık kullanılır.

"Çarh-ı gerdân" tamlaması ile dönen dünyayı kasteden Nedîm, bir bayram sabahı âlemin Sultân III. Ahmed'in bereketiyle nurlandığını, dünyanın davul sesiyle dolduğunu belirtmiştir;

Sabâh-ı ıyd kim âlem olup feyziyle nûrânî
Sadâ-yı kûs u şevket eyledi pür-çarh-ı gerdânı (K. 11/1)

Fezâ, ucu bucağı bulunmayan boşluk, dünyânın sonsuz genişliği anlamında kullanılır.

Nedîm, "Yeryüzünde yayılan, hûrinin elbisesi; gökyüzünde süpürge, hûrinin saçıdır." diyerek zemîn ve fezâ kavramları arasındaki karşıtlık ilişkisinden yararlanmıştır;

Zemîninde güsterde dîbâc-ı hûr
Fezâsında cârûb gîsû-yı hûr (M_1. 1/30)

Sipihr (Âsumân, Asmân, Semâ); asmân, semâ, felek, tâlih, gökyüzü gibi anlamlara gelir.

Şâirimizin kimi şiirlerinde gök cisimlerinden örülü bir eğlence dikkati çeker. Nedîm, "Yüzünün güneşinin ışığı, dünyaya parıltı olsun; gökyüzüne, temiz yüzünün

ışığının güzelliği güneş olsun.” diyerek mihr, cihân, sipihr, âfitâb ve nûr gibi kavramlarla âdeta sevgili için bir eğlence tertip etmiştir;

Cihâna pertev-i mihr-i cemâlin lem‘a-tâb olsun
Sipihre hüsn-i nûr-ı vech-i pâkin âfitâb olsun (G. 113/1)

“Solunda şehzadeler mutlu ve kutlu bir hâlde durup her biri haşmet göklerinin bir parlak güneşi oldu.” diyen şâirimiz, sipihr kavramını gökyüzü anlamında kullanmıştır;

Yesârında durup şehzâdegân izz ü sa‘âdetle
Sipihr-i haşmetin her biri oldu mihr-i tâbânı (K. 11/5)

Nedîm’in ne denli büyük bir şâir olduğunu, devlet büyüklerinin yüceliğini anlatırken kelime seçmede gösterdiği kuyumcu titizliğinden de açıkça fark edebiliriz. Bu konudaki mahâretini âdeta sergileyen sanatçımız, “Ey büyük hükümdar, yüce sultân, değeri gökler kadar ulu, padişahlar padişahı! Bu eksik kulun eriştiği devletle akranından daha üstün dereceye çıktı.” diyerek kendini ispatlamıştır. Dönemin padişahı Sultân III. Ahmed’i anlatan Nedîm, onun için “âsman-kadrâ” diyerek sultânını gökler kadar yüceltmiştir;

Şehenşâhâ hidîvâ şihriyârâ âsman-kadrâ
Bu devletle bu abd-i kemterin sebk etdi akrânı (K. 11/24)

Nedîm aşağıdaki beyitlerde de göyüzüne ait unsurları kullanarak kendini daha iyi ifade etmeye çalışmıştır. Nedîm: birinci beyitteki “sipihr” kavramını, gökyüzü anlamında; ikinci beyitteki “âsmân” kavramını, yeryüzü anlamına gelen “zemîn” ile karşıtlık ilgisi kurarak gökyüzü anlamında; üçüncü beyitteki “semâ”yı da yine gökyüzü anlamına gelecek şekilde kullanmıştır;

Seyr eyledikçe dâiresin der sipihre mihr
İzz ü vakâr u haşmet ü şan söylerim sana (G. 3/8)

Zemîn ü âsmânı mihr ü mâhı bilmeden geçdik
Kişi öz nefsini bir hoşça bilmek câna minnetdir (K. 14/3)

O vâlâ satrlar kim bir kalemde eyledin tahrîr
Sezâdır her birin âvîze-i tâk-ı semâ eyle (K$_1$. 5/10)

3.4.1.2. Seb'a seyyâre

3.4.1.2.1. Mâh, kamer, bedr, hilâl, mehtâb

Mâh (Meh, Kamer, Bedr, Hilâl, Mehtâb), "neyyir-i asgar" yani "küçük mutluluk" adıyla nam salmıştır. Ay, bir ışık kaynağıdır. Işığı ise güneş gibi ateş değil, nûrdur. Gecelerin güzelliği ay ile kaîmdir. O, nuruyla güzeldir ve geceye güzellik verir. Bu nûrlu yüzüyle ay, sevgiliden başkası değildir. Ona kimsenin eli değmemiş, kimse onun yanına yaklaşmamıştır. Her gece görünmez, bir yerde duramaz, uzaktan seyredilir, yükseklerdedir, karanlığı aydınlatır. Bütün bunlar sevgilideki özelliklerdir. Sevgilinin kendisi ay olduğu gibi yanağı, yüzü, alnı da ay gibidir. Bütün bu teşbihlerde sevgilinin yüzü, aydan daha üstün, parlak ve güzeldir.

Ay'ın dolunay hali için "bedr, meh-i tâbân, mehtâb, meh-i tamâm, meh-i çârdeh" gibi kelime ve tamlamalar kullanılır. Oysa Ay'ın bir de hilâl şekli vardır. Meh-i nev olarak karşımıza çıkan hilâl, sevgilinin kaşıdır. Ay'ın hilâl şekline bürünmesi, sevgilinin kaşlarının nasıl olduğunu göstermek içindir. Söz konusu hilâl kaş olunca eğrilik ve incelik de onunla birlikte kullanılır. Ay'ın hilâl oluşu, âşığın çektiği sıkıntılardan dolayı zayıflaması yahut ihtiyarlayıp kamburlaşmasıdır.

Bunlardan başka Ay'ın bir de ilm-i tencim ve burçlar arasında yeri vardır. Eski astronomiye göre Ay, sa'd-ı mutavassıt (orta kutluluk) ve neyyir-i asgar (küçük mutluluk) olarak bilinir. Bu seyyâreye mensup olanlar sebatsız, ihmalkâr, kararsız ve hayâlcidirler. Endişeli, zayıf ve metânetsizdirler. Ay, pazartesi gündüz ile cumartesi gecesine hâkimdir. Dostu güneş, uğurlu rengi beyazdır. Keten, kamış ve kuru otları çürütür, insanlara fazlaca etki edermiş.

Dünya yaratıldığından bu yana yedi gezegene ait devirler geçirmiştir. Son devir ise kamer devridir. Âdem kelimesi ile yedi gezegenin ilk ve başlangıcı olan Zühâl'in ebced hesabına hesabıyla toplamları aynıdır (45). Buna göre Zühâl ile başlayan hayat, sırasıyla Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarid devirleriyle sürüp gelmiştir. Nihayet içinde bulunduğumuz zaman Ay'ın devridir ki buna "devr-i

kamer” veya “devr-i Muhammedî” de denir. Böylece Hz. Âdem ile Peygamberimiz arasındaki zaman, dilimlere bölünmüş olur. Son devir içinde bulunduğumuz kamer devridir. Bu devrin sonunda kıyamet kopacaktır. Bu nedenle ay ile “fitne” veya “fitne-i âhir zaman (kıyamet kargaşası)” birlikte kullanılır ve ay gibi güzel olan sevgilinin ortaya çıkması ile birlikte âşıklar arasında bir fitne ve kargaşa meydana gelir.

Dîvân şiirinde sevgilinin yüzü genel olarak parlaklığı, rengi, şekli, güzelliği ve erişilmezliği dolayısıyla ay’a teşbih edilir. Sevgilinin yüzünü, ay ışığı gibi güzel olarak niteleyen Nedîm, ona öyle bir vurulur ki ezelden beri onu tanıdığını zanneder ve kalbi neşeyle dolar. İkinci beyitte de şâir yine sevgilinin yüzünü ay gibi güzel olarak niteler;

Rûy-ı meh-tâbın ne dem görsem gelir kalbe neşât
Tâ ezelden etmiş ey meh-rû seninle irtibât (G. 56/1)

Cilvegerdir ol kamer-hüsnün hayâli sînede
Gösterir kendin perî-ruhsârlar âyînede (G. 140/1)

Hilâl, Ay’ın ilk günlerinde aldığı yay biçimindeki şekildir. Bu bakımdan sevgilinin kaşları şekil itibariyle hilâl’e benzetilir. Nedîm, “Gönül senin sohbetini pek çok istemektedir; arzumuz nur gibi parlak yüzünü görmektir; hele Tophane günü olursa pek uygun olur; hilâl kaşlım bize gel de bir bayram edelim.” diyerek sevgilinin yüzünü nûr’a, kaşlarını da hilâl’e benzetmiştir;

Dil senin sohbetine tâlib ü râgıbdır pek
Şevkimiz tal‘at-ı pür-nûruna tâlibdir pek
Hele Top-hâne günü olsa münâsibdir pek
Gel benim kaşı hilâlim bize bir ıyd (M. 24/IV)

Felekten bolca şikâyet eden şâirlerden biri de Nedîm’dir. Sevgililerden dolayı bağrı çok yanan, eziyet ve sıkıntı gören şâirimiz, Ey felek, ay ve güneşin senin olsun biz bayram yerlerinde hilâl kaşlıların parlak güneş olduğunu gördük.”diyerek feleğe de sitemini dile getirir. Felek kavramını hem gökyüzü hem de baht ve tâlih anlamına gelebilecek bir şekilde kullanan Nedîm, ay ve güneş yüzlü sevgilileriden

vazgeçtiğini, hilâl kaşlı güzellerin de güneş gibi parlak olduğunu belirtirek hilâl biçimindeki kaşların önemine dikkatleri çeker;

Meh ü mihrin senin olsun felek biz ıydgehlerde
Hilâl ebrûların hurşîd-i tâbân olduğun gördük (G. 58/3)

Sevgilinin tülbentinin üzerindeki işlemelerden yola çıkan Nedîm, "Ey esmer sevgili! Tülbentin yeni ay resmidir; yüzünün kumaşında ay ışığı parlarsa şaşırmamalı." diyerek sevgilinin yüzünün Ay'a benzediği için tülbentinin üzerindeki Ay nakışının parlamasının gayet doğal olduğunu ifade etmiştir;

Meh-i nev resmidir destârın ey şûh-ı siyeh-çerde
N 'ola keşmîr-i ruhsârında meh-tâb olsa tâbende (G. 134/4)

Ay'ın hilâl hâli, şekil itibariyle incedir. Bu bakımdan sevgilinin ince, uzun, düzgün ve nârin vücudu Ay gibidir. Yârini bir ay öncesinde ince bir hilâl olarak hatırlayan şâirimiz, şimdilerde ise onu bir güneş olarak niteler. Aslında ne sevgilinin görüntüsünde bir değişiklik ne de şâirimizde bir yanılma ve kararsızlık vardır. Esas hâdise, sevgiliyi nitelemede birinci dizedeki hilâlin kifâyetsiz kalmasıdır. Bundan dolayı şâirimiz ikinci dizedeki güneş benzetmesi ile sevgili tasvirini tamamlamıştır;

Dahı geçen aya dek bir hilâl idi bârîk
Bu gün sabâh ile gördüm ki âftâb olmuş (G. 51/4)

Nedîm, dînî konulara pek girmediği için Peygamberimizin "şakku'l-kamer" mucizesi ve Yûsuf Peygamber'in rüyasında geçen ay ve yıldızlar konusuna hiç değinmemiştir. Ay kavramını genelde sevgili ile benzetme unsuru olarak kullanan şâirimiz, aşağıdaki beyitlerde de sevgiliyi yine güzellik ve parlaklık açısından Ay'a benzetmiştir;

Bu şeb uşşâkdan ol meh yine rûyun nihan tutmuş
Ki kûyun ser-be-ser hengâme-i şâhım aman tutmuş (G. 53/1)

Çün mihr ü kamer sîne vü ruhsâr güşûde
Dûş etmesin ol şûhu Hudâ çeşm-i hasûda (G. 124/1)

Bedr-i tamâmıma nazarın degmesin felek
Meclisde ayş u nûş bu şeb meşrebimcedir (G. 13/3)

3.4.1.2.2. Utârid

Utârid, Merkür gezegeninin diğer adıdır. Utarid'in hâkim olduğu burçlarda doğanlar; zeki, anlayışlı ve kurnaz olurlarmış. Bu yıldız pazar gecesi ile çarşamba gündüzünde etkiliymiş. Feleğin kâtibidir ve ikinci felekte kendine yer bulmuştur. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Kâtip ve yazarların pîri sayılırmış. Hile ve yalancılık onun özelliklerindenmiş. Neşeli, hassas ve çalışkan kişiler de Utarid'in etkisinde olurlarmış. Dost yıldızı Kamer, düşmanları ise Şems ve Zühre'dir.

Feleğin kâtibi olan Merkür, Divân şiirinde genellikle yazı, güzel söz, hat sanatı, kalem gibi unsurlarla ele alınmıştır. İbrahim Paşa'yı anlatan Nedîm, Paşa'nın yazı yazmadaki hünerini Merkür ile karşılaştırmıştır. Şâirimiz, Paşa'nın parmakları arasındaki kalemi gören Merkür'ün, ikizler burcu üzerinde nefesi tutulmuş bir şekilde utanacağını ifade etmiştir;

Görüp iki benânın arasında hâmeni olsun
Utârid şerm ile dem-beste burc-ı tev'emân üzre (K. 6/56)

Sultân III. Ahmed, devrin büyük hattatlarından ders almış olup sülüs, nesih ve ta'lik yazıyı öğrenmiş usta bir hattattır (Zavotçu, 2013: 56). Nedîm, Sultân'ın hat sanatı ile güzel söz ve yazıyla sanatkârlığın sembolü ve aynı zamanda feleğin kâtibi olan Merkür'ü kıyaslamıştır. Şâirimiz, Sultân'ın kalemi eline alması hâlinde Merkür'ün sesinin kısılacağını, adının bile artık anılmayacağını belirtmiştir;

Utârid lâf ururmuş hüsn-i hattan âsmân üzre
Kalem al deste onun nây-ı kilkin bî-sadâ eyle (K_1. 5/8)

3.4.1.2.3. Zühre, Nâhid

Zühre (Nâhid), "sa'd-ı asgar" yani küçük mutlu diye adlandırılır. "Nâhid, Çobanyıldızı, Venüs, Sa'd-ı asgar (küçük mutluluk)" gibi isimleri vardır. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve

sanatkâr olurlar. Fazla hissidirler. Üçüncü felek Zühre'ye aittir. Cuma günü ve salı gecesi onun tesirindedir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Felek'in sâzendesi olarak bilinir. Efsâneye göre Zühre İranlı, çok şuh ve güzel bir kadınmış. Harut ve Marut adlı meleklerden göğe yükselmenin yolunu öğrenip oraya çıkmıştır.

Yunan mitolojisine göre aşk ve müzik tanrıçası Afrodit veya Venüs işte budur. Gök ile gündüzün kızıdır. Zühâl, babasını öldürdüğü zaman birkaç damla kan, denizde bir köpüğe düşmüş. Afrodit bu kan ile köpükten doğmuştur. Bu yıldıza bakmak gönlü ferahlatır ve ruha neşe doldururmuş. Dîvân şiirinde çok zaman şarkı, aşk, güzellik ve çalgı ile birlikte anılır.

Dîvân şiirinde Zühre, neşe ve eğlence ile özdeşleşmiştir. Fakat bu yönüyle sevgili ile herhangi bir karşılaştırmaya dâhil olursa sevgili gâlip gelir. Zühre elindeki çengi bırakır, yüzü davul gibi kızarır;

Âsmanda bırakup zühre elinden çengi
Def gibi kızdı yüzü dâireden çekdi eli (G. 162/5)

Şâirimizin "Velâdet-i Şehzâde Sultân Nu'mân" başlığı altında verdiği aşağıdaki beyit, Şehzâde Sultân Nu'mân Han'ın doğumu üzerine kaleme alınmıştır. Şâirimiz "küçük mutluluk" anlamına gelen nâhid ile hayırlı ve müjdeli bir haber olan şehzâdenin doğumu arasında paralellik kurmuştur. Bununla birlikte nağme ve tanbur gibi müzikal kavramlarla da beyitteki ifadeye ayrı bir ahenk kazandırmıştır;

Doldu nağmeyle felek kâse-i tanbûr gibi
Oldu her gûşe yine şevk ile nâhidsitân (K$_1$. 11/10)

Zühre, feleğin çalgıcısı veya sâzendesi olarak bilinir ve içki meclisleri ile birlikte ele alınır. Dîvân şiirinde de bu açıdan şiirlere konu olur. Bu bakımdan saç ve Zühre arasında bağlantı kuran Nedîm, sevgilinin saçını kement etmesi, âşığı yakalaması ve âşığa çeşitli acılar çektirmesi bakımından ele almıştır. Fakat konu "Zühre" olunca o saçlar, bir av malzemesi olarak değil eğlence meclisinin sazının teli olarak hâdiseye dâhil olmuştur;

Nâhidi kasd olunsa şikâr eylemek değil
Tanbûr-ı bezme zülfünü târ-ı bem eyleriz (G. 49/3)

3.4.1.2.4. Mirrih, Merîh

Mirrih (Merîh); Merih, Mars ve Behram gezegeni olarak da bilinir. Yıldız ilmi içinde gezegenler önemli yer tutar. Merih ise nahs-ı asgar (küçük uğursuzluk) olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden dolayı Mirrih, aşırı derecede ateşli ve kurudur. Neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özellikler onunla ilgili görülürdü. Feleğin başkomutanıdır. Elinde bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Yunan mitolojinde savaş tanrısı olarak bilinir. Burçlar içinde yıldızı Merih olanlar kuvvetli, öfkeli, sert ve cüretkâr olurlarmış. Kararlı ve girişkenlik ile dolu ama devamlı kavgacı olurlarmış. Beşinci felek, Merih'in etkisi altındadır. Kendisi de o gökte bulunur. Cumartesi gecesi ve salı gündüzlerine hâkimdir. Kırmızı renk de Merih'e aittir.

Merih, heybetli ve ürkütücüdür. Âşığa zulüm ve eziyette sınır tanımayan sevgililer bu açıdan Merih'e benzetilir;

Mirrîh heybetini görüp der pesend ile
Şekl-i melekde şîr-i jiyan söylerim sana (G. 3/11)

Klasik edebiyat metinlerinde çoğunlukla savaş, kılıç, kan gibi olumsuz çağrışımlarla anılan Merîh, bu yönüyle eline hançer alarak âşığı öldürmeye kasteden sevgiliye benzer. Nedîm, "Merihin kılıcı, keskin olursa şaşırmamalı; bunca yıl sana hizmet etmiş, senin naz ve kibrin olmuş." diyerek âşığa bunca yıl eziyet eden sevgiliyi, Merîh'e teşbih etmiştir;

Tîgı mirrîhin n'ola ser-tîz olursa bunca yıl
Hidmet etmiş sana nâz u nahvetin olmuş senin (G. 72/3)

3.4.1.2.5. Mihr, Şems, Hûrşîd, Âfîtâb, Güneş

Mihr (Şems, Hûrşîd, Âfîtâb, Âf-tâb, Güneş), bütün yıldızların en ünlüsü, en parlağı ve çoğunun en büyüğüdür. Ona "neyyir-i âzam" da derler. Dîvân şiirinde daha çok

ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması ile ele alınır. Hem benzeyen hem de benzetilen durumundadır. Işık ve parlaklık dâima onunla birlikte bulunur ve bu nedenle birçok tamlama kurar (pür-nûr, âlemtâb vs.). Onun inkârı ve gizlenmesi mümkün olmadığı için "gün gibi âşikâr" deyimi yaygındır. Yine onun açıklanmaya ve ispata ihtiyacı yoktur. Yüzüne bakılamayışı ve gözleri yaşartması da sanatlara yol açar. Güneş, renk bakımından sarıdır. Bu yüzden korkmak ve kıskanmak fiillerini de beraberinde getirir. Canlıların hayat kaynaklarından biri olduğu gibi la'l ve akîk gibi taşların da oluşmasında büyük rol sahibidir. Bu nedenle o cevher-feşândır, zerefşândır ve sultâna benzer. Yine Güneş, gök cisimlerinin sultânıdır. Diğer gezegenler de onun hizmetini gören rütbeli kişilerdir. Işıklarını bolca her yere dağıttığı için cömertlik sembolüdür. Bütün bu özellikleri ile sevgili denen sultânı temsil eder. Bazen, güneş sevgiliye, bazen de sevgili güneşe benzer.

Dîvân şiirinde sevgili, çoğunlukla rengi, parlaklığı, büyüklüğü ve güzelliği bakımından güneş'e teşbih edilir. Mevsimsel olarak da yaz ayının güneşi yakıcı, bahar ayının güneşi de tatlıdır. İşte sevgili bahar ayının güneşi gibidir. Nedîm, "Felek, bu bahar bize güneşi göstermiyor; ey kadeh, benim parlak güneşim ol." diyerek cânânını bahar döneminde yürekleri ısıtan, gönülleri aydınlatan bir güneşe benzetmiştir. Sevgiliden umudunu kesen şâirimiz, şaraba yönelerek onu parlak bir güneş olarak görmüş ve ona yönelmiştir. İkinci beyitte de yine sevgilinin yüzü güneş olarak ele alınmıştır;

Göstermiyor felek bize mihri bu nev-bahâr
Sen ey piyâle mihr-i dırahşânım ol benim (G. 88/3)

Mihrin nihân eyledi devran şafak değil
Benzer ki âteş-i sitemin iltihâbı var (G. 24/2)

Dönemin sultânları da çeşitli açılardan güneşe benzetilmiştir. Nedîm, kendisini ve sanatını destekleyen İbrahim Paşa'yı şeref ve devlet burcunun parlak güneşi olarak nitelendirmiştir. "Gönül ve can gözünü aydınlattın." diyen şâirimiz, Paşa'yı "bağışlama" özelliği bakımından güneş ile bir tutmuştur;

Hoşâ ey burc-ı izz ü devletin hurşîd-i tâbânı
Yine lutfunla pür-nûr eyledin çeşm-i dil ü cânı (K. 22/1)

Dîvân şiirinde “Güneş”, çoğunlukla benzersiz olması açısından ele alınır ve çeşitli teşbihlere konu olur. Nedîm, “Mübârek padişahlık şahsiyetini güneşe benzetsem ne var; onun da cihanda senin gibi akranı yoktur.” diyerek döenmin padişahı Sultân III. Ahmed’i, dünyada benzerinin olmaması sebebiyle evrendeki güneşin durumuna benzetmiştir;

N'ola hurşîde teşbîh eylesem zât-ı hümâyûnun
Ki onun da senin gibi cihanda yokdur akrânı (K. 11/35)

Vurulduğu güzelleri güneşe teşbih eden Nedîm, güzeli bu defa diğerlerinden farklı olarak ele almıştır. Bu güneş gibi güzel öyle bir güzeldir ki pırıl pırıl gökyüzü ve parlak yıldızlar bile ona bakmaktan kendilerini alamamaktadırlar;

Yine bir pençe-i hurşîde esîr oldum kim
Eğilüp ona bakar gurre felek bâmında (G. 128/3)

Âşık eğer kendini güneş gibi görkemli bir güzele kaptırdıysa gönül, zerre gibi raks eder. Bu duruma şaşırmamalı;

Dil zerre-sıfat şevk ile girse n'ola raksa
Olduk yine bir pençe-i hurşîde rübûde (G. 124/2)

Sevgili, hiç kimseye ihtiyacı olmaması bakımından evrendeki eşsiz burçta güneşi temsil eder ve güzelliği bakımından da “Ay” ile karşılaştırılırarak ondan üstün olduğu anlatılır. Sevgiliyi bu açıdan vasıflandıran Nedîm, ona seslenerek gelip güzelliğini göstermesini ister. Bu bakımdan Ay’ın kıymetinin ne denli yerlerde olduğu ortaya çıkar;

Şeb-i meh-tâbda ey âftâb-ı burc-ı istiğnâ
Çıkup tahte's-semâda kadrini pest eyle mâhın gel (G. 77/5)

3.4.1.2.6. Bircîs, Müşterî

Bircîs (Müşterî), altıncı felekte bir gezegendir. Feleğin kadısı ve hatîbi olarak bilinir. Sa'd-ı ekber (büyük kutluluk) olarak kabul edilmiştir. Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü ve cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Mavi renk, müşteri yıldızına aittir.

Muhammed Efendi'yi öven Nedîm, onun söz söyleyen kalemi parmaklarının arasına almasıyla Utârid'in, Müşterî'nin üçlemesine doğru yol aldığını belirtir;

Gûyâ gelir utârid teslîs-i müşterîye
Aldıkça geh benâna kilk-i sühan-güzârı   (K. 38/14)

Sultân III. Ahmed Hân'ın yüzüğünü metheden Nedîm, Müşterî'nin parlaklığının onun yüzük taşından seçildiğini ifade etmiştir;

Mükteseb yalmân-ı tîğından dırahş-ı âftâb
Müntehab fass-ı nigîninden fürûğ-ı müşteri (K. 5/8)

3.4.1.2.7. Keyvân

Keyvân (Zühal), bu felek yedinci göktedir. Yeryüzüne en uzak seyyâredir. Astroloji ilminde ona uğursuz, uyumsuz denilmiş; "nahs-ı ekber" yani büyük uğursuz adıyla anılmıştır.

Satürn gezegeni, bir diğer adıyla nahs-ı ekber (en büyük uğursuzluk)'dir. Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar ahmak, cahil, pinti, asık suratlı, vesveseli, yalancı gibi kötü huylu olurlar. Mitolojiye göre gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Zaman tanrısı olup ekip biçmeyi korur. Rengi, siyaha bakan boz yeşildir. Onun hâkim olduğu yılda soğuklar artar. Âdem, Zühal devrinde yaratılmıştır. Zaten Zühal ile Âdem kelimeleri ebced hesabına göre aynı rakamı (45) verir. Yedinci felek onun emrindedir. Çarşamba gecesi ve cumartesi gündüzü Zühal'in tesirinde bulunur. Eski coğrafyaya göre de yedinci iklime hâkimdir. Bu iklim kuşağında siyah renkli insanlar yaşar (msl. Hintliler). Çünkü siyah renk Zühal'indir. Bu yıldıza Keyvân denildiği de

olur. Feleğin hazinedârı olarak bilinir. Dîvânda Keyvân, altı defa kullanımış, Zühâl ise hiç kullanılmamıştır.

Damat İbrahim Paşa'ya seslenerek "Ey Vezir! Yüceliğinin kapısında duran kapıcının ayağı, Zühâl'in tâcının şerefine gelir." diyen Nedîm, yeryüzüne en uzak gezegen olması nedeniyle Zühâl'i kullanarak ayağın uzanabileceği mesâfeyi arttırıp hâdiseye görkemli bir hava katmıştır;

Âsafâ bâb-ı refî'inde duran derbânın
Ayağı küngüre-i efser-i keyvâna gelir (K. 15/24)

3.4.1.3. Burçlar ve kırân

3.4.1.3.1. Burç

Burç, "yıldız kümesi" anlamına gelir ve Kur'ân-ı Kerîm'de Burûc Sûresi'nde burçların varlığına işaret eder.[37] Buna paralel olarak Nedîm Dîvânı'nda, burç kelimesi sık kullanılan kavramlardan biridir. Nedîm, "Burc" kavramını; Burc-ı Hamel, burc-ı dil, burc-ı âgûş gibi tamlamalarla kullanmıştır.

İlm-i nücûmda önemli bir yer tutan burc, hâlâ halkın çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir. Güneşin dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri güneşin bu seyri esnasında on iki çeşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takımyıldızlara istinâden konulmuştur. Nitekim modern astronomi ilmi de Zodyak üzerinde on iki takımyıldızın olduğunu kabul eder. Bu on iki takımyıldızı;

Hamel (koç), Serv (boğa), Cevzâ (ikizler), Seretân (yengeç), Esed (aslan), Sünbüle (başak), Mizân (terazi), Akrep, Kavs (yay), Cedy (oğlak), Devl (kova), ve Hût (balık) şeklinde sıralanabilir.

Astronomi ilminde önemli bir yer tutan burçlar, bugün bile birçok kitleyi yakından ilgilendiren ve kendisine inandırabilen sırlarla dolu bir bilimdir. Güneşin,

---

[37] Burûc Sûresi/1.

dünya çevresinde döndüğüne inananlar, Güneş'in bu seyri esnasında on iki eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir.

Sevgiliden yana genellikle şikâyetçi olan Nedîm, onu tatlı sözlerle vasıflandırdıktan sonra sitemini belirtip kucağında bulunmamasından ötürü yakınır. Kucağını, Zodyak üzerinde yer alan on iki takımyıldıza teşbih eden şâirimiz, sevgilinin böyle parlak bir mekâna gelip parlamamasına kendince bir anlam verememektedir;

Mâhsın mehden güzelsin belki ammâ neyleyim
Âh bir şeb burc-ı âgûşumda tâbân olmadın (G. 68/2)

Yine bir Helvâ Sohbeti'ni anlatan Nedîm, İbrahim Paşa'nın meclise gelişini resmetmeye çalışmıştır. Paşa'nın teşrifiyle meclis değişmiş ve ay gibi parlamıştır. Şâirimiz meclisi, ihtişâmı yönünden burca teşbih etmiştir;

Bu burca eyledi tahvîl mihr-i âtıfetin
Bu menzili yine meh gibi eyledin tâbân (K. 31/2)

Burc, gökyüzündeki ihtişâmı temsil eder. Burc kavramına bu açıdan yaklaşarak özel bir anlam yükleyen Nedîm, padişahın kutlu kişiliğini halîfelik burcunun güneşi olarak görmekte ve bu güneş ışığının bereketi doğuya ve batıya doğru uzanmaktadır;

Hilâfet burcunun hurşîdidir zât-ı hümâyûnu
Ki şark u garba feyz-i pertevi olmakdadır memdûd (K_1. 19/4)

3.4.1.3.1.1. Hamel

Hamel; kuzu, koyun, koç anlamlarına gelen Hamel, on iki burç içinden bir tanesi olup koyun takımyıldızının dünyaya etkisinden dolayı bu adla anılır. Koç burcu olarak bildiğimiz bu burca güneş mart ayında girer. Bu gün, ilkbahar başlangıcı olup gece ile gündüz bu günde eşit olur. Nevrûz bayramının bu gün olduğuna dâir rivâyetler vardır.

Hamel burcu, kuzey yarım kürenin Sevr Burcu ile Süreyya manzumesinin yakınlarında bulunan bir burçtur. Güneş buraya Mart ayının dokuzunda gelir. Nevruz, inanışa göre baharın ilk günü ve yılbaşıdır. Takvimler hep Mart'tan başlar.

Güneş, Hamel burcuna 21 Mart yani ilkbaharın ilk günü olan Nevruzda girer. Bu nedenle Hamel burcu bahar tasvirlerinde kullanılır.

İbrahim Paşa ile Hamel burcundaki Güneş'i mukayese eden şâirimiz, Hamel'deki Güneş'in, Paşa'nın büyüklüğüne oranla güvenilir bir koyundan ibâret olduğunu belirtir;

Vezîr-i devr-i zaman kim hameldeki hurşîd
Celâl ü câhına nisbetle bir emîn-i ganem (K. 24/13)

3.4.1.3.1.2. Mîzân

Mîzân; terazi, tartı anlamlarına gelen bu burç, 24 Eylül – 23 Ekim arasında doğan kişiler üzerinde etkilidir. Bu burç Sünbüle burcunun yanında bulunan bir yıldız kümesi olup tamamı dört yıldızdan oluşur. Bu burcun içinde en belirgin olanlar, gülüp eğlenmek ve adâletli olmaktır. Dîvân şiirinde terazi anlamıyla da kullanılır ve özellikle Yûsuf Peygamber'in teraziye konup satılmasına telmih yapılır. Dîvânda üç kere kullanılan mîzân, aşağıdaki beyitte burç anlamıyla kullanılmış, diğer ikisinde de terazi, ölçü anlamında kullanılmıştır.

İbrahim Paşa'nın elinin gücünü anlatan şâirimiz, onun gökyüzünü eliyle sıkması hâlinde Koç burcunun kendisine çok uzak olan Terazi burcuna geleceğini belirtir;

Dest-i kahrında var ol tâb ü tüvan kim çarhı
Etse efşürde hamel noktası mîzâna gelir (K. 15/18)

3.4.1.3.1.3. Cedy

Cedy, Zodyak üzerinde Yay ile Kova arasında bulunan burçtur. Dîvânda üç kere yer bulan cedy, hepsinde "kurbân" kavramı ile birlikte kullanılmıştır.

İtibar ve şöhreti, şeref ve mevkiyi sembolize eden cedy, siyah renge hâkimdir. Yıldızının adı ise Zühâl'dir.

Cedy kavramını, oğlak anlamında kullanan Nedîm, Sultân'ın Kaptan Mustafa Paşa'nın evini şereflendirmesine teşekkür için Güneş'in oğlağı dönüştürüp kurban edişini anlatır;

Hemân âmededir kim cedye tahvîl eyleyüp hurşîd
Bu dem şükrâne-i teşrîfine kurbân ede anı (K. 30/6)

3.4.1.3.1.4. Tev'emân

Tev'emân, Cevzâ veya İkizler burcu anlamındadır. Mayıs ayının 21. günü güneş bu burca girer. Aslında cevzâ, sırtı beyaz kara koyunlara denirse de minyatürlerde bu burcun rumuzu, belinde okluk bulunan ve elinde tutan adamın koyuna binmiş hâli olarak tasvir edilir. Bu şekil âdeta koyunun üzerinde iki insan varmış görüntüsünü verdiğinden adına "Zülcesedeyn", "Dü-peyker" veya "İkizler" denilmiştir. Aslında Tev'emân adlı birbirinden ayrılmayan iki yıldız (Pollüx ve Kastor) nedeniyle ikizler denir.

İkizlerin mizâcı havâî olup kuru ve karanlıktır. Renklerden beyaz ve sarıya; insanlardan iyi olanlar için âlim, hakîm, şâir ve yazara; kötü olanlar için hilekâr ve hırsızlara; mizâclardan civanmerd olanlara ve hayvanlardan da ehlî hayvanlara delil kabul edilmektedir.

İbrahim Paşa'nın sanatkârlığını Merkür ile karşılaştıran Nedîm, Paşa'nın parmakları arasındaki kalemi gören Merkür'ün, ikizler burcu üzerinde nefesi tutulmuş bir şekilde utanacağını anlatır ve İkizler burcunun Merkür katmanında olduğuna da işaret eder;

Görüp iki benânın arasında hâmeni olsun
Utârid şerm ile dem-beste burc-ı tev'emân üzre (K. 6/56)

3.4.1.3.2. Kırân

Kırân, yakınlık anlamına da gelen bu kavram, iki gezegenin bir burçta birleşmesi hâdisesidir. İki çeşit kırân vardır: kutlu yıldızların kırânına, “kırân-ı sa’deyn”; kutsuz yıldızların kırânına, “kırân-ı nahseyn” denir. Devrinde kırân-ı sa’deyn olan sultâna “sâhib-kırân” lakabı verilir. Böyle padişahlar dört kılıç kuşanırmış. Müşteri ile Ay’ın kırânı en kutlu zamanmış. Eskiden sikkeye, yani üstünde padişahın adı ve alâmeti olan altın ve gümüş paraya da kırân denildiği olurmuş.

Uğurlu sayılan Müşterî ve Zühre’nin bir burçta, aynı derece ve noktada birleşmesi kutlu zamana işaret eder ve “kırân-ı sa’deyn” olarak tanınırlar. Fakat söz konusu padişah meclisi olursa, bir bereket sembolü olan “kırân-ı sa‘deyn” bile bundan nasibini alır;

Bu meclis-i pür-meymenetin verdiği feyzi
Bahş eyleyemez âleme sa‘deyn kırânı (K. 26/13)

3.4.1.4. Genel olarak yıldız ve bazı özel yıldızlar

3.4.1.4.1. Ahter, encüm, kevkeb, kevâkib, necm, sitâre

Necm (Ahter, Ahterân, Encüm, Kevkeb, Kevâkib, Nücûm, Sitâre), bu kavram eski edebiyat metinlerinde “sitâre, ahter, kevkeb, necm, nücûm, tencîm” gibi eş anlamlı kelimelerle karşımıza çıkar. Yıldız ilmi ise, burç ve gezegenlerin durumlarına göre gelişen astronomi ilmi olarak tanımlanabilir. İlk defa Bâbil’de yıldızlara tapan Nebâtiler tarafından ortaya konan bu ilim, her yıldıza bir isim konularak ortaya çıkmıştır. İlm-i nücûma dâir birçok eser yazılmıştır. Saraylarda müneccimbaşılık kurulmuş ve eski hayat sistemi içinde ilm-i nücûm çok rağbet görmüştür. Müneccimbaşılar, yapılacak büyük, küçük işler için (savaş, düğün, merasim, ev yapımı vb.) bir kutlu saat ararlardı.

Yıldızlar ilminin esasını yedi gezegen ile on iki burç oluşturur. Bu ilme göre her insan, bitki, hayvan ve maden bir yıldızın etkisindedir. Gezegenlerin her birinin duygu, ahlak, huy ve sağlık üzerinde etkileri vardır. Bu konuda yazılan eserlerde, genellikle Güneş, göğün sultânı; Ay, bu sultânın veziri; Utarid (Merkür), kâtibi;

Mirrih (Merih, Mars), başkumandanı; Müşteri (Jüpiter), kadısı; Zühal (Satürn), bekçisi; Zühre (Venüs) ise çalgıcısıdır. Bunlar soğan kabuğu gibi birbirini saran hava katmanlarından içten dışa doğru şöyle sıralanmıştır: Ay, Utarid, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zühal. Bunlardan her birinin bir feleği vardır.

İlm-i tencime göre Ay, dünya etrafında bir ayda, Güneş bir yılda, Atlas feleği ise yüz yılda bir defa dönmüş olur. İnanışa göre de her feleğin biner yıllık bir ömrü vardır ve şu anda Ay feleğinde bulunmaktayız.

Beyitlerde çoğunlukla sevgili ile mukayese amacıyla karşımıza çıkan yıldız kavramı ile ilgili olarak şâirler; "göz, gözyaşı, çiğ tanesi, çiçek, çakıl" gibi kavramlar arasında bağlantı kurmaya çalışırlar. Özellikle çokluk, yuvarlaklık, parlaklık ve benzeri ilişkiler üzerine kurulan bu benzetmelerden en çok kullanılanı yıldızın parlak olmasıdır. Âşık güneş gözlü sevgilisi için yıldızlar kadar gözyaşı döker. Nasıl ki güneş görünür görünmez yıldızlar kayboluyorsa âşık da sevgilisini görünce ağlamaya son verir.

İbrahim Paşa'yı öven Nedîm, yine övgü sınırlarını zorlamıştır. Paşa'yı güçlü bir hükümdar olarak vasıflandıran şâirimiz, onun devrinde her gece sabahlara kadar gül bahçelerine çiy yerine parlak yıldızların yağacağını ifade eder;

Olunca ol kırânın devri âhir her gece tâ subh
Yağar şeb-nem yerine necm-i rahşan gülsitân üzre   (K. 6/28)

Nedîm, "Sevgili, çektiğim sersemliğe göre dudağının kadehini sunarsa; tâlih ve yıldıza göre şenlik ne türlü olur." diyerek yıldız ve tâlihi müneccimlik yönüyle ele almıştır;

Tarab ne gûne olur tâli' ü sitâre göre
Sunarsa câm-ı lebin çekdiğim humâra göre   (G. 121/1)

Gökyüzü, burç, gezegen ve yıldızlar; büyüklük ve parlaklık bakımından ihtişâmın sembolüdür. Onlar, her dâim gökte heybetli bir görünümdedir. Şâirlerimiz tarafından devamlı bir kıyas malzemesi olarak kullanılan bu unsurlar, genel olarak memdûh karşısında irâdesiz kalır. Sevgiliye oranla birer basit eşya ve oyuncak,

sultânlar karşısında da köle ve birer ufak böcek olurlar. Aşağıdaki beyitte Nedîm, "heft ahter" ile yedi yıldızı, "nüh ecrâm" ile de dokuz feleği kastetmiştir. Yedi yıldızı, kapısının, kemeri bağlanmış kölesi; dokuz feleği de mumunun yanık pervanesine teşbih ederek bu unsurları İbrahim Paşa karşısında komik duruma düşürmüştür;

Derinin beste-kemer çâkeridir heft ahter
Şem'inin sûhte pervânesidir nüh ecrâm (K. 10/38)

Yıldızlar anlamına gelen "encüm" kavramını parlaklık bakımından ele alarak Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, onun vasıfları ile güzelleşen ülkeyi, yıldızların parlaklığı ile özdeşleştirir;

Adlin ile âlem dola mülk ü milel revnak bula
Encüm gibi tâbân ola nâmınla ruhsâr-ı direm (K. 12/4)

Ali Paşa'nın atının özelliklerini sıralayan Nedîm, atın nalını hilâle, çivisini ise yıldızlara benzetmiştir;

Ammâ ne rahş rahş-ı tırâzende-tarz kim
Na'lin hilâl mîhın ise ahteran verir (K. 4/36)

Yıldızlar, genel olarak parlaklığı sembolize etmesi bakımından şiirimize konu olmuştur. İbrahim Paşa ve Kaptan Mustafa Paşa ile olan bir helvâ sohbetini anlatan Nedîm, İbrahim Paşa'nın meclise teşrif etmesi ile temiz yüzünden ötürü her tarafın yıldız gibi parladığını, nurlu bir sevincin etrafı kapladığını belirtir;

Görünce revzeninin çeşmi tal'at-i pâkin
Sürûr-ı nûr ile oldu sitâre-veş rahşân (K. 31/4)

3.4.1.4.2. Şihâb

Şihâb, kıvılcım, kayan yıldız anlamındadır. İnanışa göre Şeytan, bazı haberleri öğrenebilmek için melekler âlemine ve Arş'a yaklaştıkça melekler, yıldızları atarak onları kovalarlarmış. Bizim yıldız kayması dediğimiz olayın aslı bu imiş. Yine

inanışa göre ateş söndürülmeden ortada bırakılıp gidilmezmiş. Çünkü şeytanlar, ateşteki kıvılcımlarla oynar ve yangın çıkartırlarmış. Bu, ateşin külle örtülmesi veya tamamen söndürülmesi için uydurulmuş bir efsanedir.

Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, "Savaş meydanında gökyüzünün kıvılcımları görünürse tüfeğinin mühresiyle ömrünü iki kat eyle." diyerek "Şihâb" kavramını kıvılcım anlamında kullanmıştır;

Şihâb-ı âsman boy gösterirse rezmgâhında
Tüfengin mühresiyle kâmet-i ömrün dütâ eyle   (K_1. 5/7)

3.4.1.4.3. Süheyl

Süheyl, güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük bir yıldızın adıdır. Yemen'den çok iyi görülebildiği için buna "Süheyl-i Yemânî" de derler. Efsâneye göre akîk taşı, rengini bu yıldızdan alırmış.

Parlaklığı ve büyüklüğü dolayısıyla şiire konu olan Süheyl, parlaklığını Sultân III. Ahmed'in yüzüğünün ışığından alır;

Süheylin çeşmini ferr-i nigînin eyledi rûşen
Mehin ruhsârını tâb-ı rikâbın kıldı nûrânî   (K. 11/36)

Kaptan Mustafa Paşa'nın bahçesinin özelliklerini anlatan şâirimiz, bahçedeki yasemeni parlaklığı dolayısıyla Süheyl'e benzetmiştir. Şâirimiz bu bahçedeki yasemeni, Yemen ülkesinden daha iyi görünmesi açısından Süheyl-i Yemen'e benzeterek onu diğer yasemenlerden ayırmıştır;

Göründü çıkup târeme yâsemen
Tulû' etdi sandım Süheyl-i Yemen   (M_1. 1/48)

3.4.1.4.4. Sühâ

Sühâ, büyük yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Küçüklüğü dolayısıyla eskiden gözlerin görüş kuvvetini ölçmede kullanılırdı. Bu yıldızı gören göz, keskin sayılırdı. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

İyi dileklerde bulunan Nedîm, övdüğü kişiye, “Güneş ve Sühâ, önünde mutluluk talihinin yıldızı olsun.” diyerek duâ etmiştir. Şâirimiz, Güneş ve Sühâ’yı mutluluk ile özdeşleştirmiştir;

Kevkeb-i tâli‘-i sa'âdetinin
Pîşgâhında âftâb sühâ (K. 39/9)

3.4.1.4.5. Süreyyâ, Pervin

Süreyyâ, Ülker ve Pervîn diye de bilinen ve kuzey yarım kürede yer alan bir yıldız kümesinin adıdır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir. Dîvânda altı defa kullanılmıştır.

Bu yıldız kümesi, ikişer ikişer olup karşılıklı durur ve ayın geçtiği yerlere yakın görünürler. Kasidelerde şâir memdûhunun erdem, yetenek ve kişiliğini Süreyyâ ile kıyaslar ve çoğu kez memdûhunu Süreyyâ’dan üstün tutar (Zavotçu, 2013: 694).

İbrahim Paşa’nın mühür ve imzasını Süreyyâ menzilindeki, âlemi aydınlatan güneşe benzeten Nedîm, Süreyyâ’yı parlaklığı dolayısıyla konu edinmiştir;

Süreyyâ menzilinde mihr-i âlem-tâb zann etsin
Gören mektûb-ı ikbâlindeki mühr ile imzâyı (K. 9/51)

Ikd-ı Süreyyâ; Ülker, Pervîn ve Süreyyâ şeklinde farklı isimler alan bu yıldız kümesi, şekil itibariyle gerdanlığa benzetilmesinden dolayı “ıkd-ı Süreyyâ” adıyla da anılır.

Yine bir helvâ sohbetindeki duygularını terennüm eden Nedîm, Mustafa Paşa’nın sarayında gerçekleşen bu sohbete İbrahim Paşa’nın gelişini çarpıcı bir dille ifade etmiştir. Şâirimiz, “İbrahim Paşa’nın gelişini ve yüzünü göstermesini bir müjde olarak saymış ve ıkd-ı süreyyâ’nın ona yol gösterici olduğunu anlatmıştır;

Bezm-i âlisi içün kurta-i meh rûy-nümâ
Müjde-i makdemine ıkd-ı süreyyâ pîşîn (K. 27/4)

Pervîn, Süreyyâ ve Ülker'in bir diğer adı olan Pervîn yıldız kümesinin yıldızlar arasında ayrı bir konumu vardır. Bu kavram, kuzey yarım kürede bir yıldız kümesinin adıdır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir. Aslında Sevr ve Hamel burcunda kümelenen bir takımyıldızıdır. Kamer menzilinde olup sevgilinin benlerine benzetilir. Sevgilinin yüzü ay olunca benleri de Süreyyâ olur, Pervîn olur. Şâir kendi şiirinden bahsederken de onu "Ikd-ı Süreyyâ, Silk-i Cevher ve Rişte" olarak düşünür. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Tevkî, padişah buyruklarına çekilen nişân demektir. "Feleğin Bircis'i, altın renkli levhanın üzerine lâcivert mürekkeple tevkî' yazar, onu Pervîn sanmayın" diyen şâirimiz, bu yıldızı parlaklığı ve rengi yönüyle şiirine konu etmiştir;

Şekl-i pervin sanma tevkî'in yazar bircis-i çarh
Lâcüverd-endûde bir levh-i zer-efşân üstüne (K. 3/26)

3.4.1.4.6. Kehkeşân

Kehkeşân, Samanyolu, samanuğrusu anlamına gelen kehkeşân, gökyüzünde koyu bir yıldız kümesidir. Gök cisimleri arasında anılır. "Kehkeşân" kelime anlamı olarak "saman götürenler" demektir. Kerpiç ustalarına saman taşıyanların düşürdükleri kırıntılardan kinâye olarak, bu koyu aydınlığa kehkeşân denilmiştir. Dîvânda yedi kere kullanılmıştır.

Kahramanlığı ile bilinen Behrâm, İbrahim Paşa'nın elindeki kılıca bakınca can korkusuyla ayağı eteğine dolanır. Bu dolanma işine karanlık kesinlikle bahane olamaz; çünkü bu hîdise gayet açık, parlak ve aydınlık olan Samanyolunun yolu üzerinde gerçekleşmiştir;

Bakup destindeki şemşîre bîm-i cân ile Behrâm
Dolaşsın ayağı dâmana râh-ı kehkeşân üzre (K. 6/55)

3.4.1.5. Gökyüzü ile ilgili diğer kavramlar

3.4.1.5.1. Arş, atlâs

Arş; çadır, çardak, taht anlamlarına gelir. Eski astronomide Batlamyus nazariyesine göre bütün felekleri çevreleyen, hepsinin üstünde ve yıldızlardan boş kabul edilen dokuzuncu kattır. Buradan itibaren Allah ilminin başlaması ve Levh-i Mahfûz'un Arş'ta bulunduğuna inanılması dolayısıyla mecâzen Allah'ın takdirinin geldiği yer olarak bilinir. Allah'ın kudret ve ululuğu, bu kattan evrene yayılır. Bu nedenle Arş-ı Âlâ, Arş-ı Rahmân, Arş-ı İlâhî, Arş-ı Yezdân, Felek-i a'zam diye de bilinmektedir.

Tasavvufa göre Arş, gönüldür. Burada bulunan Levh, İlâhî kelâmın saklı bulunduğu mekânsız mekân; Kalem ise kelâmın sübût vasıtasıdır. Bunların üçüne birden "muhkemât" denir.

Şâirimiz, "Ey gece yarısının âhı! Sana Allah'ın emânetidir, bu duâyı gökyüzünün kemerine as." diyerek "arş" kavramını gökyüzü anlamında kullanmıştır. Ayrıca "tâ arş tâkına" ibâresi ile de arşın ne denli uzak olduğunu hissettirmeye çalışmıştır;

Âvîze kıl du'âsını tâ arş tâkına
Ey âh-ı nîm-şeb sana Allah emâneti (G. 153/12)

Atlas, gökyüzü anlamına gelir. Dokuzuncu feleğe orada hiçbir taayyün (açığa çıkma, âşikâr olma) olmadığı için "Atlas" adı verilmiştir. Düzensiz düz kumaşa da bu yüzden atlas adı verilir.

Ali Paşa'yı anlatan şâirimiz, "atlas-ı gerdun" tamlamasını gökyüzü anlamında kullanıp onun kayığına yelken olarak düşünmüştür;

Tâk-ı gerdûnuna vâlâ-yı şafak pûşîde
Zevrak-ı haşmetine atlas-ı gerdun yelken (K. 2/27)

3.4.1.5.2. Sâye, zıll

Sâye, gölge anlamına gelen bu kelime, Dîvân şiirinde gerçek anlamının yanında bir de "himâye, lutf, teveccüh" anlamlarında kullanılır. Sevgilinin saçı, gecenin gölgesi yerine kullanılır. Peygamberimizin gölgesinin yere düşmemesi, gölgenin güneş dolayısıyla oluşumu, gölgeden korkma, gölgenin sahibini terk etmemesi vs. yönlerden söz konusu edilir.

Dîvân şiirinde gölge, genellikle sahibini asla terk etmemesi; en yakın arkadaş olması hasebiyle ele alınır. Sadrazam'ın mutlu bir şekilde gölge gibi yoldaş olması, gölgenin bu özelliğinden kaynaklıdır;

Sadr-ı a'zam dahı sa'âdet ile
Sâye-veş hem-reh olmuş idi ona (K. 39/18)

Zıll, "sâye" ile aynı anlamda kullanılan bu kavram da gölge anlamına gelir ve mecâzen de koruma, sahip çıkma anlamlarını taşır.

Zıll-ı Hüdâ, Allah'ın gölgesi anlamına gelir ve hükümdarlar için kullanılır. Dönemin hükümdarına duâ eden Nedîm, onu zamanın hükümdarı ve Allah'ın gölgesi olarak görmüş ve "Allah mülkünü sonsuz kılsın!" diyerek duâ etmiştir;

Şehriyâr-ı zamâne zıll-ı Hudâ
Halledallahu mülkehu ebedâ (K. 39/1)

3.4.1.5.3. Berk

Berk, şimşek anlamına gelen kelime, Dîvân edebiyatında daha çok çıkardığı ışık ve hızı dolayısıyla ele alınmıştır. Işığı yönünden güzellik, yüz ve yanak ile hızı yönüyle de âh, kader ve kaza ile birlikte kullanılır. Berk urmak, şimşek çakması hâdisesidir. Şimşek, ateşi ve yakıcı olma özelliğiyle de şiirlerde bir kılıç darbesini hatırlatması dolayısıyla ele alınmıştır.

Şimşek; etkileyici, hızlı ve yaralayıcıdır. Bu özelliklerinden ötürü sevgilinin bakışları şimşeğe teşbih edilir. Sevgilinin bakışının etkileyici gücünü anlatan Nedîm,

sevgilinin bakışını bir cihan şimşeğine ve dünyanın samanının harmanının alevine benzetmiştir;

Nigeh-i gamze değil berk-ı cehân ancak bu
Âfet-i hırmen-i sâmân-ı cihân ancak bu (G. 115/1)

3.4.2. Zamân ve zamânla ilgili kavramlar

3.4.2.1. Zamân, devr, vakt, dehr

Devr (Zamân, Vakt, Dehr), dönme, dolaşma, zaman, çağ, insanın dünyaya gelip gitmesi ve müzükte bir terim olarak kullanılır. Dîvân edebiyatında çeşitli vesilelerle bu anlamlarda kullanılan kelime en yaygın anlamını tasavvufta bulmuştur. Tasavvuftaki yaratılış nazariyesi bir devirden ibârettir. Çünkü bir varlık; önce cansız, sonra bitki, daha sonra hayvan ve en sonunda da insan olarak vücut bulabilir. Eğer insan olarak dünyaya gelirse insan olasıya dek kat ettiği mertebeler “fenâfillah” sayesinde geri yürür ve tekrar Allah’a ulaşır. Her şeyin aslı olan Nûr-ı Muhammedî’den kopan varlık, sonunda oraya dönmüş olur.

Devr, bir şeyin varlığının başka bir şeyin varlığına bağlı olmasıdır. Meselâ yumurtanın varlığı tavukla, tavuğunki de yumurta ile kâimdir. Şerîata göre bu iki şeyin arasında bir öncelik sonralık olursa devr bâtıl olur.

Astronomide bir gezegenin dolanım müddetine de devr denilir. Bunlardan da burçlar ve gece gündüz ortaya çıkar.

Dîvân edebiyatında devr, en çok bezmde içki kadehinin ortada dönüşünü anlatır. Sâkî, ilk kadehi meclisin ulusuna sunar ve kadeh, artık elden ele devretmeye başlar. Herkes bir yudum alıp yanındakine uzatır. Bazen kadehi sâkî kendisi de ortada devrettirirdi. Bu durumda sol eline içki testisini alıp sağ elindeki kadehi doldurarak tek tek herkese sunar. Buna “devr-i meclis” denir.

Sevgiliye “ey âfet-i devrân” diye seslenen Nedîm, onu bu zamanın en can alıcısı olarak görmektedir. “Âfet-i devrân” olanın, bu dönemde eşi ve benzeri asla bulunamaz;

Nedîmânın sözü ancak budur ey âfet-i devrân
Gözün gibi beni bîmâr kıldın sen de bîmâr ol (G. 79/7)

İbrahim Paşa'yı zamanın biriciği olarak gören Nedîm'e sadece zaman ve devr kavramları yetmez. O, Paşa'ya öyle bir hayrândır ki onu ancak "yegâne-i devr-i zamâne" olarak nitelerse rahatlayabilir;

Sen ol yegâne-i devr-i zamânesin ki senin
Nazîrin olmadı meşhûd-ı dîde-i devvâr (K. 7/49)

Sevgiliden öpücük alabilmek için uygun zamanı kollayan Nedîm, nihâyet bu zamana erişebilmiş ve gününü yaza çevirebilmiştir;

Soydum o mehin câmesini bûsesin aldım
Vakt oldu müsâ'id günümü yaza düşürdüm (G. 86/3)

Dehr hem zaman hem de dünya anlamında kullanılabilir. Sevgilinin ışığının aksi dünyaya yine ışıktır;

Aks-i fürûğu dehre yine lem'a-tâbdır
Mâh-ı ruhun hatınla siyeh-hâle olsa da (G. 144/3)

Sultân III. Ahmed'in güzelliklerini ve kuvvetini öven Nedîm, "Ey Sultânım! Bulutunun adâlet ve iyiliğini ufuklara bereketle saç ki zamanın gül bahçelerini her zaman çoğalıp büyüsün." diyerek Sultân'nın iyiliksever kişiliğine işaret etmiştir. Dehr kavramını, "gülsitan-ı dehr" terkîbiyle kullanan şâir, bu kavramın zaman anlamını kastetmiştir;

Sehâb-ı adl ü dâdın eyleyüp âfâka feyz-efşan
Hemîşe gülsitan-ı dehri pür neşv ü nemâ eyle (K_1. 5/17)

3.4.2.2. Dem

Dem; soluk, nefes; içki; an, vakit, saat, zaman gibi anlamlara gelir. Çoğunlukla "zaman" anlamında kullanılır.

Dîvân şiirinde dem; nefes, içki, söz, an, zaman, gözyaşı gibi anlamlara gelir. Arapça okunuşu halinde "kan" ve "gözyaşı dökmek" olur. Kelime; dem-i İsâ, dem-i seher, dem çekmek, dem vurmak, dem tutmak gibi çeşitli şekillerde edebiyatımızda yer edinmiştir.

Dem, kimi zaman "sevgili ile geçirilen zaman" olur ve bu nedenle değerlidir. Bunun içindir ki âşığın, "selvi boylu sevgiliyle geçen zamanını" anmadığı bir tek an bile yoktur;

Bir dem mi var ki âh ederek anmaya gönül
Ey serv-kad seninle geçen rûzgârını (G. 164/5)

Bağrı yanan âşıklar, her zaman ağlayıp inler. Bu inlemeler, ney çalgısının acı meclisine parlaklık vermesi durumuna benzer;

Figân u nâleler etmekde her dem bağrı yanıklar
Bu bezm-i mihnete revnak verilmiş sanki neylerle (G. 146/2)

3.4.2.3. Yıl, sâl

Yıl (Sâl), yer yuvarlağının güneş çevresinde tam bir dolanım yapması için geçen 365 gün, 5 saat ve 49 dakikalık zaman dilimidir. Miladi takvime göre ocak ayının birinde başlayıp aralık ayının otuz birinde sona eren on iki aylık döneme verilen addır. Astrolojide ise, bir gezegenin güneş çevresinde dolanım süresi anlamını taşır.

Ali Paşa'yı öven Nedîm, öyle bir abartı mahareti gösteriyor ki gulüv derecesinde mübalağanın da sınırlarını zorlayacak cinsten: "Paşa'nın bakışının bereketi çelik bir aynaya değerse ondaki yüz yıllık pas, hemencecik taze bir çemene dönüşüverir." Şâirimiz burada yıl kavramını "sad-sâl" biçiminde kullanarak uzun bir zaman dilimine işaret etmiştir;

Düşse feyz-i nazarı âyîne-i fûlâda
Jeng-i sad-sâlesi bir demde olur tâze çemen (K. 2/33)

Nedîm, “Gönül, acısızın tozu olmak sana uygun değildir. Ey hoca! Ka’benin tozunu yılda bir kez süpürürler.” diyerek yıl kavramını, 365 gün olan belirli bir zaman dilimi olarak kullanmıştır;

Dil gerd-i gamsız olma revâ mı ki Ka‘benin
Ey hâce yılda bir süpürürler gubârını (G. 164/2)

Yıl ve sal kavramları genelde “târîh”lerde sık rastlanan bir durumdur. Nedîm, belirlenen olaya târîh beytinde “1114” tarihini düşürmüştür;

Erdi pâyâna kilk-i hatt-ı Nedîm
Bin yüz on dörtde yazdı zeyline sâl (K_1. 61/6)

3.4.2.4. Mevsim ve mevsimler

3.4.2.4.1. Mevsim, fasl

Mevsim, yılın güneşten ışık ve ısı alma süresi ve dolayısıyla iklim şartları bakımından farklılık gösteren dört bölümünden her biri anlamına gelir. Bazı atmosfer olaylarının en çok belirdikleri zaman; herhangi bir ekimin yapıldığı veya bir ürünün yetiştiği dönem; yaşam bölümü gibi anlamları da ihtivâ eder.

Mevsim, çoğunlukla mevsim adlarıyla kullanılarak onları tamamlar. Bazı zamanlar da çiçek adlarından sonra gelerek onların zamanı konusunda bilgi verir. Nedîm, “Ey gönül! Gül mevsiminde içki içmeye tövbe etmekten sanırım sen de benim gibi pişmansın.” diyerek gül mevsimi ile güllerin açıp olgunlaşmaya başladığı, her tarafın güllerle süslendiği, gül bahçelerinin rengârenk olduğu ilkbahar zamanını kastetmektedir;

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşîmansın ey gönül (G. 78/2)

Fasl; ayrıntı, ayırma, ayrılma, kesme, kesinti, bölüm; helletme, neticelendirme; aleyhte bulunma, adam çekiştirme; bir kitabın başlıca bölüntülerinden her biri; kelimeler, terkipler ve cümleler arasında bağlantı edâtı

bulunmadan yazı yazma usûlü; dört mevsimden her biri (fasl-ı bahar: bahar mevsimi) gibi anlamlara gelir.

Sevgiliden beklediği ilgili bulamayan âşık, bu durumu bahar ayında kışı yaşamaya benzetir;

Bana ol gonca dem-serd olduğundan ağlamam ammâ
Bahâr eyyâmıdır fasl-ı zemistan gösterir kendin (G. 97/3)

Devamlı sevgili ile ilgilenen, bütün vakti kara sevdalarla geçen fakat bu durumdan bir türlü sonuç alamamanın verdiği ruhsal sıkıntıyı yansıtan Nedîm, "Yeter artık!" diyerek bu duruma bir son verilmesini istemiştir. Kendi feryâdının bitip artık ilkbahar zamanı gibi mutlu ve güzelliklerle dolu olması gerektiğini ifade eden şâirimiz, ilkbaharın şen havasına olan sevgisini terennüm etmiştir;

Yeter geçdi bu gûne mâlihülyâlarla evkâtım
Aman bir gün mukaddem âh fasl-ı nev-bahâr olsa (G. 117/2)

3.4.2.4.1.1. Bahâr, nevbâhâr

Bahâr, kuzey yarım küre için 21 Martta gündüz gece eşitliği ile başlayarak 22 Haziranda gün dönümü ile biten, kış ve yaz arasındaki mevsim anlamındadır.

Dîvân edebiyatında en çok üzerinde durulan mevsim bahardır. Başta gül, lâle, sünbül, menekşe olmak üzere çiçeklerin en gözde oldukları zamanın bahar oluşu ve bu çiçeklerin sevgiliden birer iz bulundurmaları, bağ ve bahçenin bahar mevsiminde güzelleşmesi, akarsuların baharda daha coşkun akması vs. yönlerden şâir, bahar mevsimini diğer mevsimlerden üstün tutar. Bahar mevsimi, bütün bir kış evlerinde bunalmış olan insanların kırlara koşup bezm ve eğlenceler düzenledikleri bir mevsimdir. Bu mevsimde gezinti yapılır, mesîrelere koşulur. Bu mevsimde her şey taptazedir.

Güneş, sevgilinin yüz güzelliğini temsil eder ve güzeldir. Sabah güneşi daha güzeldir. Ve bu sabah, bahar mevsiminden bir sabahsa işte o zaman eşsiz olur, tarîf edilemez. İşbe bahar mevsimi bu kadar ihtişâmlıdır. Nedîm, "O berrak gerdan

üzerine altın düğme değil; yine güzellik baharının sabahının güneşi doğdu." diyerek bu durumu ifade etmektedir;

Doğdu hurşîdi yine subh-ı bahâr-ı hüsnün
Tügme-i zer değil ol gerden-i kâfûr üzre (G. 116/3)

Bahar, mevsimlerin en güzeli ve en değerlisidir. Baharın meyveleri ve bahçeleri de aynı kıymete sahiptir. Fakat söz konusu sevgili olunca bahar da meyvesi de gölgede kalır. Nedîm, sevgilinin yanağında ve kara gözlerinde bulduğu bereketi, baharın bahçesinde, gülünde ve bademinde bulamadığını belirtir. Ayrıca, bahar ve bahar ile ilgili unsurların, gölgede kalsa bile sevgiliye ait unsurlarla mukayese edilmesi, kıymetli olduğunun izâhıdır. Çünkü Dîvân şiirinde sevgili ve ona ait her şey çok kıymetli ve benzersizdir. Dolayısıyla onlarla karşılaştırılan her türlü unsur da epeyce kıymetlidir;

Bulamam bâğ-ı bahârın gül ü bâdâmında
Bulduğum feyzi ruh u çeşm-i siyeh-fâmında (G. 128/9)

Nev-bahâr, kuzey yarım kürede mart, nisan ve mayıs aylarını da içine alan zaman aralığıdır. İlkyaz ve bahar kavramlarıyla da aynı anlamda kullanılır.

Dîvân şiirinde sıkça kullanılan "Nev-bahâr" kavramı, bahar mevsiminin ilk zamanlarını anlatır. Bu dönemde hayat ve tabiat bir diriliş içindedir. Bahar güzeldir, güzel de bahar. Bahar insanın gençliğidir. Hızla geçip gidiverir. Onun için herkes bu mevsimde mest olmuştur.

İlkbahar, çoğunlukla sevgilinin yüz güzelliği ile sembolize edilir. Çünkü sevgilinin yüzü de ilkbahar gibi taze ve diridir. Şâirimiz de cânânının yüzünü seyredeşini ilkbaharı seyreyledim diyerek ifade etmiş ve bu seyr sonucunda da sevgilinin sümbüle benzeyen saçlarını görmüştür;

Ben bu gün bir nev-bahâr-ı hüsn ü ân seyreyledim
Tarf-ı destârında sünbül gibi mûlar var idi (G. 149/3)

Sevgilinin ilgisi konusunda her dâim şikâyetçi olan Nedîm'i, ilkbahar bile mutlu etmeye yetmez. Bu yüzden şâirimiz gerçek mutluluk olan cenneti, Allah'ın yardımıyla mahşer gününde elde edeceğini ifade etmiştir;

Nev-bahâr olsa da bî-çâre Nedîmâ nâ-şâd
Rûz-ı mahşerde meger şâd ola bâ-lutf-ı Hudâ (G. 5/5)

Kıştan sonra gelen bahar ile birlikte doğa, yeniden bir canlılık kazanır. Bu canlılık, insanı rahata ve huzura kavuşturur, gönül bağını çözer. Gönlünün bağlı olduğunu ifade eden Nedîm, bunu çözmek için ilkbahar esintisini beklemektedir. Çünkü sevgilinin saçının ve ayva tüylerinin kokusunu getirmek, sevgilinin yüzünü âşığa göstermek gibi zor görevleri yerine getirmeye muktedir olan ilkbahar esintisi şâirimizin gönül bağını hayli hayli çözer;

Açılır elbet nesîm-i nev-bahâr essin hele
Bend-i dil muhkem değil bend-i nikâbından senin (G. 67/2)

Sevgilinin saçlarının kokusunu getirmekle görevli olan rüzgâr, ilkbahar rüzgârıdır. İlkbahar rüzgârı, canlı ve diridir. Getirdiği koku ile âşığı mahveder. Nedîm, "İlkbahar rüzgârı, zülfünün kokusuyla geldikçe; beni sümbül perçem gibi perişan eder." diyerek ilkbahar esintisinin gücüne dikkatleri çekmektedir;

Nükhet-i zülfünle geldikce nesîm-i nev-bahâr
Turra-i sünbül-sıfat âşüfte-hâl eyler beni (G. 147/5)

3.4.2.4.1.2. Hazân

Hazân; güz, sonbahar anlamına gelir. Edebiyatta baharın zıddı olarak ele alınmış olmasına rağmen kesinlikle baharın geniş kullanımına erişememiştir. Dîvân edebiyatında yalnızca bahar mevsimi vardır denilebilir. Çünkü sonbahar; ölülük, ihtiyarlık, bitkinlik, yaşlılık timsâlidir. O, saçına kır düşmüş insan gibidir. Bu mevsimde goncanın içi karla dolar. Rüzgâr o tatlı esişini terk eder, ağaçlar da yapraklarını dökerler. Yapraklar bu mevsimde altın rengine bürünürler ve bu renk

aynı zamanda âşığın yüzünün rengidir. Sonbaharda bezm dağılmış, bir sessizlik ve uyku hâli gelmiştir. Âşığın ayva tüyleri de hazânı andırır.

Sevgiliyi gül bahçesine benzeten Nedîm, Allah'a yalvararak onu hazandan korumasını ister. Yani hazân o derece yakıcıdır;

İlâhî be-hakk-ı behişt-i berîn
Bu gülzârı eyle hazandan emîn (M$_1$. 1/64)

Hazan, kimi zaman olumsuz çağrışımlar nedeniyle farksızdır. Kuru bir soğuğu olan bu mevsimin şartları ağırdır. Bu ağırlık insanlar için olduğu kadar doğadaki birçok varlık için de geçerlidir. Bilhassa bitkiler, kışın gelmesiyle birlikte soğuktan en çok etkilenen varlıklardır. Selvi bedenli biricik cânânını anlatan Nedîm, onun hazan yeli nedeniyle hastalanması ihtimalinden endişe duymaktadır;

Hazan yeli eser etmiş misâl-i rîh-i merak
Bu hastalık beden-i servi korkarım sarsar (K. 13/5)

Hazân mevsiminin bir başka adı da "köhne bahar"dır. Köhne; eskimiş, yıpranmış anlamındadır. Hazânın hiçbir zaman baharın tadını veremeyeceği "köhne bahar" ifadesi ile de gayet açıktır. Her dâim bardağın dolu tarafını görmeye çalışan Nedîm, bu köhne baharın da güzel, eğlenceli ve gezinti ile geçirilmesi gerektiğini ifade eder;

Gülzâra salın mevsimidir geşt ü güzârın
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne bahârın
Dök zülfünü semmûr giyinsin ko izârın
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne bahârın (M. 28/1)

3.4.2.4.1.3. Zemistân, şitâ, kış

Zemistân (kış, şitâ); kış, kış mevsimi anlamındadır. Dîvân şiirinde bahar ve hazan mevsimlerinin gölgesinde kalarak kendine pek yer bulamamıştır. Genel olarak yaşlılığın son dönemiyle birlikte ölümü sembolize eder.

Kış kavramı, bazen yoksulluk ile özdeşleştirilir ve yoksulların kışı nasıl geçirdiğine değinilir. Bu mevsim ile birlikte insanların dertlerinin de arttığı dile getirilir. Şâirimiz, kışın toprak evlerde yaşanan damlamaya işaret etmiş ve insanların bu durumla daha çok dertlendiğinden dem vurmuştur;

Kesâdı yok hele kış günleri akâr-ı gamın
Harâb hâneler akmazsa da yine damlar (K. 13/13)

Bahar ayı, âşığın neşelenmesine tek başına yetebilecek güçtedir. Nedîm, gonca ağızlı yârinin kendisine soğuk davranmasına pek aldırış etmediğini fakat kış günlerinin yaklaşması ile baharın yitip gitmesinin kendisini perişan edeceğini belirtir;

Bana ol gonca dem-serd olduğundan ağlamam ammâ
Bahâr eyyâmıdır fasl-ı zemistan gösterir kendin (G. 97/3)

"Kışın fırtınası kılıç gibi esiyor." diyen Nedîm, kış ayının çok soğuk olduğunu haber vermektedir. Ayrıca kış fırtınasını kılıca benzeten şâirimiz, kış mevsiminin ne denli çetin geçtiğini yerinde bir benzetme ile iliklerimize kadar hissettirebiliyor;

Kılıç gibi esiyor sarsar-ı zemistânî
Nihâl giyse n'ola yahdan âhenin miğfer (K. 13/12)

Felekten şikâyet, Dîvân şiirimizde en çok işlenen temalardan biridir. Dünyadan çektiği sıkıntıları anlatan şâirimiz, kış ve yaz kavramlarını germ ü serd ilgisi ile kullanarak karşıtlıklardan yararlanmıştır;

Dehrin hemîşe çekmedeyiz germ ü serdini
Ancak me'âl-i sayf u şitâmız budur bizim (G. 89/2)

Kış mevsiminde görülen siyah bulutlara ve havanın soğuk geçmesine değinen Nedîm, "Kış yaklaştı, kara bulutlar ortalığı aldı; rüzgârın bile esecek dermanı kalmadı; kurbanın olayım, Boğaz gezintisi zamanı da geçti; havalar soğudu kuzucuğum koynumdan çıkma." diyerek sevgiliye uyarılarda (!) bulunmaktadır;

Yaklaşdı şitâ ebr-i siyâh tutdu cihânı
Kalmadı sabânın gezecek tâb u tüvânı
Kurbânın olam geçdi boğaz seyri zamânı
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım (M. 26/3)

3.4.2.4.1.4. Sayf

Sayf, yaz (mevsim) anlamına gelir. Dîvân edebiyatında yaz mevsimini konu alan şiirler "Temmuziyye" olarak adlandırılır. Dîvân şâirleri, yaz mevsiminin özelliklerini "Temmuziyye" adı altında dile getirmeyi tercih etmişlerdir. Diğer mevsimlere göre daha az yer verilen Temmuziyye, şâirlerce pek rağbet görmemiştir. Buna sebep olarak yaz mevsimi ile ilgili mazmunların azlığı gösterilebilir. Ayrıca bu mevsimin tipik bir özelliği olan sıcaklık ve kuraklıkla ilgili benzetme unsurunu ortaya koyma güçlüğü, bu türün şâirlerimiz tarafından fazlaca işlenmemesine sebebiyet vermiştir.[38]

Bülbül, sadece baharda değil, kimi zaman da yaz mevsiminde gül ile temasa geçer. Yaz mevsimi, bülbüllerin eğlencesi için uygun bir zemin hazırlar ve güller de onların sarhoş eden naralarını dinler;

Düzdü fasl-ı sayf işret-hânesin bülbüllerin
Dinlesin gül na'ra-i mestânesin bülbüllerin (G. 63/1)

Osmanlı saraylarında uzun kış gecelerinde çeşitli sohbetler düzenlenir ve çeşitli yiyecekler ikrâm edilirdi. Kışın, meyvenin yaz dönemine oranla bol ve çeşitli olmaması sebebiyle sohbetlerde meyve yerine çeşitli tatlılar ikrâm edilirdi. Bu ikrâm edilen tatlılardan biri de helvâdır. Özellikle III. Ahmed döneminde bir gelenek hâline gelen "Helvâ Sohbetleri", aynı zamanda Nedîm'in edebiyat tarihimizde etkin bir kişi olarak ortaya çıkmasında da önemli rol oynamıştır. Aşağıdaki beyitte, helva sohbetlerindeki bir durumdan bahseden Nedîm, bu duruma Sultân'ın yaz dönemine kadar karar vermeyeceğinden dem vurur. Yaz döneminin genellikle kış ile karşıtlık ilgisi kurmasından hareketle, helva sohbetlerinin de kış döneminde gerçekleştiği fikrini buradan çıkarabiliriz;

[38] Abdulkadir Erkal, "Divan Edebiyatında Temmuziyye ve Mustafa Sami'nin Temmuziyyesi", s. 44

Düşmenin helvâsı da burnunda kokdu gâlibâ
Zannım oldur kim zamân-ı sayfa dek etmez karâr (K. 29/17)

3.4.2.5. Gün ve gün içindeki vakitler

3.4.2.5.1. Gün, rûz, eyyâm

Rûz (gün, eyyâm); güneş, gün ışığı, gündüz; yer yuvarlağının kendi ekseni etrafında bir kez dönmesiyle geçen yirmi dört saatlik süre; içinde bulunulan zaman; sıra; çağ, devir; iyi yaşanmış zaman; tarih gibi anlamlara gelir.

İbrahim Paşa'yı anlatan Nedîm, "Bayramın bahtlılıkla ve mutlulukla kutlu olsun; yerin gün geçtikçe güneş gibi görünsün." diyerek iyi dilek temennilerinde bulunup gün kavramını hem güneş hem de yirmi dört saatlik zaman dilimi anlamında kullanmıştır;

Iydın ola ikbâl ü sa'âdetle mübârek
Günden güne ikbâlin ola gün gibi zâhir (K. 21/28-29) [39]

Gün kavramı sadece yirmi dört saatlik zaman dilimini kapsamaz. Genellikle "zaman" anlamında kullanılarak geniş bir zamanı içine alır. Şâirimiz, "Zorluk günlerinde gönül koymasın diye, saç ve ayva tüyleri, ben dedikleri döneği yitik kıldı." diyerek gün kavramını, zorluk günlerinde anlamına gelen "eyyâm-ı satvetinde" tamlamasında kullanarak belli birden fazla günü kastetmiştir;

Eyyâm-ı satvetinde gönül çalmasın deyü
Güm kıldı ben dedikleri allâkı zülf ü hat (G. 55/18)

Gün kavramı, bazen bir sıfatı ile birlikte kullanılarak belirsizlik anlamı verir. Feleğe seslenerek uyarılarda bulunan Nedîm, onun da bir gün âh u figan edeceğini belirtir. Buradaki "bir gün", ileri bir tarihtir fakat hangi zamanı ifade ettiği belirsizdir;

[39] Çalışmamıza temel aldığımız Muhsin Macit'in "Nedîm Divânı" adlı e-kitapta bu beytin numarası yazılmamıştır.

Billah koyma bildiğin elden felek hemân
Bir gün senin de lâyıkın âh u figan verir (K. 4/66)

Şarkılarındaki neşeli ifadeleri ile dikkatleri çeken Nedîm, “Şevketli hünkârım, Çırağan faslı, bayram günüdür.” diyerek neşeli bir bayram sabahını âdeta tasvir etmiştir;

Bilirsin kim efendim lâlenin nâzükdür eyyâmı
Tamâm olur heman bir haftada âğâz u encâmı
Kerem kıl tizce teşrîf eyle bilsin bâri bayramı
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım (M. 27/3)

3.4.2.5.2. Gündüz

Gündüz, günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü, gece karşıtı anlamındadır. Çoğunlukla gece ile birlikte kullanılarak karşıtlık ilgisi kurar.

Ramazaniyyesinde İbrahim Paşa’yı metheden Nedîm, onun için Allah’a duâ eder. Şâirimiz, Paşa’nın tüm vakitlerinin huzur ve emniyet içinde olmasını; gündüzünün bayram, gecesinin ise şeref ve kıymet olmasını Allah’tan niyâz eder. Birinci dizede gece ve gündüz, ikinci dizede de gece ve gün kavramlarını birlikte kullanarak anlam inceliği yaratan Nedîm, gece ve gündüz ile belirli bir zamanı değil, “her dâim” ifadesini vurgulamaya çalışmıştır;

Gece gündüz geçe âsâyiş ile evkâtın
Her şebin kadr senin her günün olsun bayrâm (K. 10/43)

Nedîm, aralarındaki karşıtlıklardan yararlanabilmek için genellikle gece ve gündüz kavramını beraber kullanır. Şâirimiz, cânâna itaat etme konusunda gündüz ile akşam arasında herhangi bir fark görmeyerek her ikisine de râzı olduğunu ifade etmektedir;

Ol perî-rû âşıka râm olsa da mâni‘ değil
Gündüzün olmazsa ahşam olsa da mâni' değil (G. 76/1)

3.4.2.5.3. *Öğle*

Öğle; gün ortası, öğle ezanı, öğle namazı anlamlarına gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Nedîm, "Kerem sahibi ahbablar, şüphe günü zevkini çıkarmak için öğleye kadar başlarını uykudan kaldırmadılar." diyerek oruç ayında öğleye kadar uyuma hâdisesine işaret etmiştir;

Baş kaldırmadılar öğleye dek uyhudan
Yevm-i şek zevkına hazırlanan ahbâb-ı kirâm (K. 10/2)

Yukarıdaki beyitte geçen "Yevm-i şek" tamlaması, Ramazan ayının ispat edilemeyen günüdür. Şüpheli gün anlamına gelen bu kavram, "havanın bulutlu olup Ramazan ayı hilâlinin görülmemesi sebebiyle Şâbân ayının otuzuncu günü mü yoksa Ramazân-ı şerîfin ilk günü mü olduğu bilinmeyen, Şâbân'ın yirmi dokuzundan sonra gelen gün" şeklinde izah edilebilir. Bu durum, özellikle keyfine düşkünlerce istismar edilir ve oruçtan hemen önce son bir eğlence malzemesi olurdu.

3.4.2.5.4. *Subh, sabâ*

Sabâh (Subh, Sabâ), güneşin doğduğu andan öğleye kadar geçen zaman, sabahleyin, sabah vakti; günün başlangıcı, günün ilk saatleri; sabah ezanı, sabah namazı anlamlarına gelir.

Dîvân şiirinde sabah, hem bir zaman unsuru hem de bir tabiat hâli olarak ele alınır. Zaman olarak sabah, günün başlangıcıdır. Bu zaman çok kez "seher" olarak kendini gösterir. Subh şeklinde daha çok "subh-ı sâdık, subh-ı kâzib" olarak karşımıza çıkar. Genel olarak sabah; karanlıktan, durgunluktan, dinlenmeden sonra aydınlık, canlılık ve çalışmayı beraberinde getirir. Ancak yine de sabahta bir mahmurluk vardır. Sabah, uğurlu bir vakit olarak da Allah tarafından rızıkların dağıtıldığı andır. Seherde edilen duâlar kabul edilir ve seher ile dinin sıkı bağı dile getirilir.

Bir rüzgâr çeşidi olan sabâ, sabahın erken saatlerinde esmesi dolayısıyla sabah kavramı ile özdeşleşmiştir. Sevgilinin saçlarından sevgiliye mis kokular getiren sabâ, bazen de sevgilinin gömleğinin düğmesini açarak gül suyu kokusu taşır. İkinci beyitte de rüzgâr anlamında kullanılan sabâ, âşığı sevgilinin saçında arayarak bulmaya çalışır;

Sabâ ki dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar
Açarsa ukde-i pîrâhenin gül-âb kokar (G. 16/1)

Zülf-i dil-berde sabâ yokla Nedîm-i zârı
Görünür mü aceb ol nergis-i fettâna göre (G. 122/5)

Sevgilinin görüntüsü, âşığın onu gördüğü zaman dilimine göre değişir. Yani âşık, sevgiliyi gece başka gündüz başka görebilir. Sevgiliyi bir ay önce hilâl gibi ince gören şâirimiz, başka bir günün sabahı da onu güneş gibi görmüştür;

Dahı geçen aya dek bir hilâl idi bârîk
Bu gün sabâh ile gördüm ki âftâb olmuş (G. 51/4)

İbrahim Paşa'dan bahseden Nedîm, övgülerini ay, yıl, gün, sabah, akşam gibi zaman kavramları süsleyerek tenâsüp sanatına da güzel bir örnek oluşturmuştur. Şâirimiz, "O kadar ay ve yıl geçti ama dünyada böyle bir bayram olmadı; çok sabah ve akşam oldu fakat felekte böyle bir gün doğmadı." diyerek Paşa'nın ikbâlinin, beyinlere kazınacak biçimde olduğunu ifade etmiştir;

Cihanda böyle bir ıyd olmadı çok sâl ü meh geçdi
Felekde böyle bir gün doğmadı çok subh u şâm oldu (K_1. 7/16)

Rüzgâr anlamına gelen kimi kavramlar sabah anlamında kullanıldığı gibi, sabah anlamındaki kimi kavramlar da rüzgâr anlamında kullanılabilir. "Ey sevgili! Perişan Nedîm'in daha senden isteğini almadan sabahın sana eriştiği hatırında mıdır?" diyen şâirimiz, sabah kavramını, sevgilinin saçının kokusunu sabahın ilk saatlerinde âşığa ulaştırma görevini yerine getirmeye çabalayan rüzgâr anlamında kullanmıştır;

Cânâ sabâh eriştiği hâtır-nişan mıdır
Senden Nedîm-i zâr dahı kâmın almadan (G. 104/5)

3.4.2.5.5. Şafak

Şafak, güneş doğmadan az önce beliren aydınlık veya kızıllık anlamına gelir.

Dîvân şiirinde şafağın kızıllığı şarap, kan, kanlı gözyaşı ve ateşle ilgi kurularak dile getirilmiştir. Sevgilinin yüzü de çoğunlukla şafağa benzer. Şâirimiz de şafak, güneş, ateş ve alev gibi kavramları bir arada kullanarak bir kızıllık oluşturmaya çalışmıştır;

Mihrin nihân eyledi devran şafak değil
Benzer ki âteş-i sitemin iltihâbı var (G. 24/2)

Sevgilinin yüzüne bakarak çeşitli benzetmelerde bulunan Nedîm, sevgilinin yüzündeki parlaklığı geceyi aydınlatan bir şafağa; yüzündeki ben'i de sabah yıldızına teşbih etmiştir;

Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midir
Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midir (G. 34/2)

3.4.2.5.6. Seher

Seher, sabahın gün doğmadan önceki anı, tan ağartısı anlamındadır. Seherin rüzgârı eşsiz, temiz ve ferahtır. Güzel kokar ve müjde getirir.

Seher, çoğunlukla bâd, nesîm, sabâ, akşam gibi tabiatla ilgili kavramlarla beraber kullanılır. Sevgilinin saçlarının güzel kokusunu getiren rüzgâr, onu her dâim seher vaktinde getirir. Çın diye eserek seherden gelen rüzgâr esintisi, bazen de sevgilinin saçı konusunda şikâyetçi olur;

Yelerek çın seherden geliyor bâd-ı nesîm
Gâlibâ zülfü elinden edecekdir şekvâ (G. 5/2)

Seherin rüzgârı taze, hızlı ve diridir. Nedîm, kendi şiirinin açılışını (başlayışını) ve tazeliğini seher esintisine benzetmiştir;

Nazm-ı terinde böyle güşâyiş nedir Nedîm
Tab'ın senin muhibb-i nesîm-i seher midir (G. 35/5)

3.4.2.5.7. Şâm, gece, şeb, leyl, mesâ, akşam

Şeb (Akşam, Şâm, Gece, Leyl, Mesâ), gece anlamına gelir. Dîvân şiirinde daha çok gündüz anlamına gelen rûz ile birlikte kullanılır. Sevgilinin yanakları rûz, saçları ise şeb olur. Gece için karanlık sıfatı kullanılır. Sevdalar geceleyin artar. Âşık geceleri sevgilisini düşünüp dertlenir. Geceleyin yol bulunmayışı, etrafın görülmemesi, yalnız başına yola çıkılmaması, bazı dönemlerde sokağa çıkma yasağı konması vb. durumlar gece ile birlikte kullanılır. Bunun yanında bezm ve sohbet geceleyin daha çok olur.

Dilberin aşkı ile yanıp kavrulan âşık, şarap içerek kendini avutmaya çalışır. Şarap içme çoğunlukla gece gerçekleşir ve bunun için kuytu yerler seçilir. Nedîm, "Senin haberin yok, her gece sabah oluncaya dek biz hayalinle köşelerde içmekteyiz." diyerek "ayş-dem-gece-gûşe" kavramları ile bu durumu örneklemektedir;

Sen bî-haber hayâlin ile gûşelerde biz
Tâ subh olunca her gece ayş u dem eyleriz (G. 49/2)

Sevgili ile ilgili gerçekleşen düşünce, hasbihâl ve münâsebetlerin zamanı çoğunlukla gecedir. "Her gece başkaları belini kucaklayıp canına can katmaktadır. Behey zalim! Biraz acı, bizim de canımız vardır." diyen şâirimiz, geceleri başkaları ile ilgilenen, kendisine ilgi göstermeyen sevgilinin bu durumundan yakınmaktadır;

Kocup her şeb miyânın cânına can katmada ağyâr
Behey zâlim sen insâf et bizim de cânımız vardır (G. 26/6)

Şeb-i yeldâ, en uzun gece anlamına gelir ve 22 Aralıkta yaşanan yılın en uzun gecesi için kullanılır. Bu gece, uzunluğu ve karanlığı nedeniyle sevgilinin saçı ve âşıkların ıstırabını anlatır. Bu gece âşıklar, doyunca ağlayıp inler. Buna “şeb-i hicrân” da denir. Bu durumu anlatan şâirimiz, “Mucize ki güneş, hem yılın en uzun gecesi ve hem bahar; saç ve ayva tüyleri, o nurlu yüzü tutup topladı.” diyerek bu uzun geceden ötürü sevgilinin saç ve ayva tüylerine atıfta bulunmaktadır;

Mu‘ciz ki mihr hem şeb-i yeldâ vü hem bahâr
Cem‘ oldu tutup ol ruh-ı berrâkı zülf ü hat (G. 55/3)

İslâm âlemi için en mübârek gece olan “Kadîr Gecesi”, birçok dîvân şâirimizin kendilerini terâziye vurduğu bir ölçü niteliğindedir. Kadîr Gecesi’nin ne denli önemli olduğu konusunda bilgili olduğu anlaşılan Nedîm, sevgiliyi övdüğü gazelinde bu önemli geceyi sevgilinin saçlarında gizleyerek sevgilinin değerine erişilemeyecek bir pırlanta eklemiştir. Ayrıca şâirimiz, sevgilinin saçlarının siyah oluşu ile gece kavramı arasında da münâsebet kurmuştur;

Seher-i ıyd celî maşrık-ı ruhsârında
Leyle-i kadr hafî zülf-i siyeh-fâmında (G. 128/4)

Âşık için önemli olan sevgilinin alnı ve siyah saçlarıdır. Bunların derin hayâline dalan âşığa bir hâller olur. Bu hâle gelen âşık kendinden de habersiz ne sabahı bilir ne de akşamı;

Bir cebînin bir dahı zülf-i siyeh-fâmın bilir
Dil ne subhun fark eder billah ne ahşamın bilir (G. 36/1)

Âşık, sevgilinin dudağını öpmeyi, amber renkli ayva tüylerinin zamanı için saklar; şaşılacak şeydir naziklik eder, şarabını akşam için saklar;

Lebin bûsun zamân-ı hatt-ı anber-fâm içün saklar
Aceb nâzüklük eyler bâdesin ahşam içün saklar (G. 19/1)

Dîvân şiirinde gece, çoğunlukla “leyl ü nehâr” biçiminde gündüz ile birlikte kullanılır. İbrahim Paşa’nın devlet, makam ve yüceliğinin her dâim uzun olacağını

anlatan Nedîm, gece ve gündüz kavramını, uzun bir zaman dilimini kapsayan şekilde ifade etmiş ve Paşa'nın makamının gece ve gündüz gibi birbirini takip ederek uzun ömürlü olacağını belirtmiştir;

Mübeşşer ol ki senin izz ü devlet ü câhın
Olur ziyâde bülend ü medîd leyl ü nehâr (K. 7/52)

Kaptan Mustafa Paşa'nı teşrif ettiği günü anlatan Nedîm, o günü çok özel olarak saymıştır. Bu günün sabahında ve akşamında olan eğlence ve ferahlıkları anlatan şâirimiz, mesâ ile akşamı, sabah ile de gündüzü kastetmiştir;

Bu rûz odur ki sabâhında sad safâ muzmer
Bu rûz odur ki mesâsında bin ferah müdgam (K. 24/3)

Sultân III. Ahmed'in güzelliklerini anlatan Nedîm, ona duâ etmeyi de ihmâl etmemiştir. Sultân için samimi niyetlerle duâ ettiğini belirten şâirimiz buna Allah'ı şâhit olarak göstermektedir. Her nefeste, her zaman, her sabahın seherinde ve her akşam duâ ettiğini ifade eden şâirimiz, seher ile aşkamı birbirine karşılık olarak kullanmıştır;

Sıdk-ı niyyetle du'âmız budur Allah bilir
Her dem ü her nefes ü her seher ü her akşam (K_1. 2/17)

3.4.3. Dört unsur (su, toprak, hava, ateş)

3.4.3.1. Su ve su ile ilgili kelimeler

3.4.3.1.1. Âb, mâ

Âb (mâ); su, mâ, zülâl şeklinde de kullanılan bir kavramdır. Dîvân şiirinde âb, birçok yönden ele alınmış, çeşitli inanış, müşâhede ve telakkîlere göre teşbih ve mecazlara konu oluştur. Ekmekle birlikte kullanıldığında (âb u nân) bir cömertlik sembolü olur. Akıcılık özelliğiyle ömre, kesintisizlik özelliğiyle de sevgilinin saçına teşbih edilir. Yüzünü yerden kaldıramadığı için bir tevâzû sembolüdür. Âşığın aşk ile yanan

gönlünü söndürmek için durmadan akar; ancak o ateşin söndüğü olmaz. Susuzluğu giderici özelliğinden ötürü vuslatı simgeler.

Âşığın gözü çeşme, gözyaşı ise akan bir sudur. Âb-ı revân (akan su) tamlaması sevgilinin boyuna işarettir. Sevgilinin gönlü taştır. Âşık, bu taşı delmek veya yumşatmak için devamlı akan gözyaşı suyunu kullanır. Yine gözyaşı serperek sevgilinin mahallesini sulayıp süpürür. Sevgilinin Kâ'be'yi andıran eşiğine gözyaşı suyunu götürmekle de sevâba girmiş olur.

Âşığa göre sevgilinin boyu su gibidir. Âşık; temizliği, berrâklığı ve benzersiz değeri açısından sevgiliyi suya benzetir. Sevgilinin boyu da su fıskiyesine teşbih edilir. Nedîm, "Hayâlde, nazı su düşünüp bir fıskiye çizmiş; işte o sudur, senin uzun boyun olmuş." diyerek hayâlinin sevgili ile örüntülü olduğunu belirterek sevgilinin boyunu ölümsüzlük suyunun fıskiyesi gibi ele alınmıştır;

Nâzı âb etmiş de bir fevvâre resm etmiş hayâl
İşte ol sudur atılmış kâmetin olmuş senin (G. 72/2)

Saflığı, temizliği ve şeffaflığı temsil eden su, kimi zaman da kan, zehir ve gird gibi kavramlarla oluşturduğu tamlamalar ile olumsuz çağrışımlar meydana getirir. Nedîm, "Dertli âşıklar, var veya yoktan anlamaz; dudağını öpmek olmazsa, kanlı su kâsesini çeker." deyip suyu, kanlı su kâsesi anlamına gelen "kâse-i hûn-ab" biçiminde kullanarak su kavramının olumsuz çağrışımına işaret etmiştir;

Bûs-ı lebin olmazsa çeker kâse-i hûn-âb
Bakmaz gamın âşûfteleri bûd u nebûde (G. 124/6)

Üsküdar'da yapılan çeşmenin bölgeye olan katkısını anlatan Nedîm, "Bu yerin tatlı bir suya ihtiyacı vardı; Allah'a şükürler olsun ki bu su cümle susamışları suya doygun hâle getirdi." diyerek çeşmenin bölge için bir ihtiyaç olduğunu ifade etmiş ve su anlamındaki "mâ" kavramı ile çeşmeyi kastetmiştir;

Bu mahalle âb-ı sâfîye katı muhtâc idi
Hakka şükr olsun bu mâ atşânı irvâ eyledi (K_1. 22/5)

3.4.3.1.2. Âb-ı hayât, âb-ı hayvân

Âb-ı Hayât; ölmezlik suyu, damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli su, bengisu gibi anlamlara gelir. Efsaneye göre İskender, Hızır ve İlyâs aramış; Hızır ve İlyâs bulmuş ve kana kana içmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Zülkarneyn, Hızır ve İlyâs dolayısıyla (Kehf/60, 72; Saffât/123, 130; En'am/85) bu sudan bahsedilir.

Âb-ı hayât, Dîvân şiirinde Hızır ve İskender ile telmih ve tenâsüp yoluyla kullanılır. Bazen şâirin kendi şiirini de bir âb-ı hayâta benzettiği olur. Halk hikâyelerinde de kullanılan bu kavram çeşme-i hayât, çeşme-i cihan, çeşme-i hayvân, aynü'l-hayât şekilleriyle de kullanılır. Zulumât ülkesinde bulunduğuna inanıldığı için, sevgilinin ayva tüyleri Zulumât ülkesini andırır.

Sevgilinin dudağı, bazen âb-ı hayâta teşbih edilir. Nedîm, yârinin dudağından alacağı bir öpücükle muazzam bir derecede rahata kavuşacağını belirtir. Onun bu muazzam hâlini görenlerse onu âb-ı hâyat içimiş zanneder;

Bûs-ı la'lin şöyle sîr-âb-ı zülâl eyler beni
Kim gören âb-ı hayât içmiş hayâl eyler beni (G. 147/1)

Âşık için sevgili, servilerden daha uzun ve endamlıdır. Sevgilinin boyunu fıskiyeye benzeten şâirimiz, sevgilinin boyunu görünce onun bir âb-ı hayât fıskiyesinden fışkırdığını düşünür. Nedîm, yârinin boyunu fışkıran suya benzeterek boyunun uzunluğuna dikkati çekmektedir;

Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni (G. 154/5)

"Ey sevgili! Ölümsüzlük suyu için yüzünü buruşturan, sana kavuşmak için canını büyük bir mutlulukla verir." diyen Nedîm, âb-ı hayât ile sevgiliye kavuşma arasında kıyaslama yapmıştır. Nedîm'e göre sevgiliye kavuşma o kadar tatlıdır ki bu hiçbir şeyle kıyaslanamaz. İnsan hayatında her dâim bir korku olarak duran ölümü sona erdirecek olan, insanı ölümsüzlüğe kavuşturacak olan hayat suyu bile sevgiliye kavuşmak kadar tatlı ve değerli değildir;

Âb-ı hayâta nâz ile çîn-i cebin satan
Can nakdini visâlin içün şâdman verir (K. 4/53)

Eğlence ve neşenin doruğa ulaştığı anda içilecek olan su da sıradan bir su değildir. Böyle bir anda içilirse ancak ve ancak âb-ı hayât içilir. Nedîm, “Gülelim, oynayalım, dünyadan arzumuzu alalım; yeni çeşme’den Tesnim suyu (cennet suyu) içelim; ejderhanın ağzından hayat suyu aktığını görelim; gidelim selvi boylu güzelim yürü Sâ’dâbâd’a.” diyerek bu durumu örneklemiştir;

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa‘d-âbâda (M. 40/II)

3.4.3.1.3. Girdâb

Girdâb, gird-âb şeklinde de yazılan kavram, suların döndüğü ve çukurlaştığı yer, anafor, çevrinti, burgaç; rüzgârın yaptığı çevrinti; tehlikeli yer gibi anlamlara gelir.

Düşürme kendini gird-âb-ı inkılâba Nedîm
Zaman olur sana da bir kenâr olur peydâ (G. 4/5)

“Nedim, kendini, halden hale geçiş anaforuna kaptırma, dayan. Elbet, zamanla sana da bir kurtuluş kıyısı görünür.”

Bu beyit, sürüklenilen bir âlemin içinde, trajedisini yaşayıp dile getiremeyen şâirin kendisine bir uyarısıdır. Seçilen “gird-âb-ı inkılâb” terkîbi, sosyal zeminin kayganlığını ve bu kayganlığın onda uyandırdığı endişeyi çok iyi içermektedir. Nedim’in bilinçaltındaki endişe, esenlikle çıkabileceği bir kıyı arzusudur. İlgi çekici olan şey, onun bu arzuyu, daha lale bahçesindeyken duyup kaygılanmasıdır. İfâdede hata olmazsa şâir, eğlencenin içindeyken bile öngördüğü muhtemel bir trajediyi bütün uçlarıyla yoklayıp yaşar. Bunları söylerken Nedîm’in zevk-perest olduğunu inkâr etmiyoruz. Kelimenin tam anlamıyla bir zevk-perest olan Nedîm, zevk ve hazzı çok üst düzeyde yaşayan bir insandır. Söylemek istediğimiz; bu üst düzeyde alınan

zevk ve hazza mukâbil bir keder ve hüznün onda aynı esnâda ortaya çıkan bir tür iç denge hâli olduğudur. Bundan dolayı şâir, zevk ve hazzı genişlemesine yaşayamayarak tattığı anda tüketir;[40]

"Akıl ve şuûrum beni girdaba salıp bu akşam gizlice şarap kayığı ile sevgiliye gitti." diyen şâirimiz, "gird-âb" kavramı ile bilinmezliği kastetmiştir. Aşk sarhoşu olan Nedîm, şarabın etkisi ile yazdığı bu şiirde, sevgiliye olan hasretini, kendi akıl ve şuûrunun giderdiğini ifade etmeye çalışmıştır;

Beni gird-âba salup yâra bu şeb tenhâca
Gitdiler zevrak-ı sahbâ ile akl u hûşum (G. 84/3)

3.4.3.1.4. Deryâ, bahr, lücce, mevc, kulzüm, ummân

Deryâ, deniz anlamına gelen bir kavramdır. Dîvân edebiyatında bahr, bihâr, kulzüm, ummân, yemm, muhit gibi kavramlar deniz anlamında kullanılmışlardır. Büyüklük, genişlik, sonsuzluk, derinlik, bolluk gibi mânâlar ifade eden deniz, insanlara sonsuz faydalar sağlamaktadır. İnci ve mercan denizden çıkarılır. Bitmez, tükenmez bir hazine gibidir. Bazen coşar, taşar; bazen de gark eder, helâk eder. Deniz, övülen kişinin cömertliğini temsil eder. Hatta bu övülen cömertlik yanında deniz, çoğu kez küçük kalır. Kimi zaman âşığın gözyaşları da akıp deniz oluşturur.

Dîvân şiirinde aşk, kimi zaman enginliği dolayısıyla denize benzetilir. Kimi zaman âşığın gözyaşlarıyla oluşumunu tamamlaması konusunda ele alınan deniz, bazen de aşk ateşini söndürmekte yetersiz kalması nedeniyle beyitlere konu olur. Nedîm, aşk ile yanıp aşk denizine dalmışlara bir bol suyun kısmet olmayacağını, bir yudumun ise faydasız olduğunu belirtir;

Şîr-mest-i aşka olmaz vâye sad rıtl-ı girân
Neylesin bir cür'a-i nâ-çîz deryâ-keşlere (K_1. 78/2)

İbrahim Paşa'nın cömertliğini anlatan Nedîm, Paşa'nın yardımı ile hakir, değersiz görülen bir karıncanın bile denizlere sermaye vereceğini belirterek hakir karınca ile engin deniz arasında güzel bir tezat sanatı kurmuştur;

[40] Avşar, agm.

Sensin o cihan-bahş ki imdâdın olursa
Deryâlara sermâye verir mûr-ı muhakkar (K. 32/7)

Deniz, inci ve mercan gibi çeşitli madenleri bünyesinde barındıran eşsiz bir hazinedir. Vezir Kaptan Mustafa Paşa'nın cömertlik ve güzelliklerinden bahseden Nedîm, bu durumun, Paşa'nın avucunun bulutlarının denize bahşettiği bereketten kaynaklandığını belirterek hüsn-i talîl sanatına da güzel bir örnek oluşturmuştur. Şâirimiz, aynı zamanda incinin sedef içerisinde bulunması hâdisesine de işaret etmektedir;

Sehâb-ı keffi kim bir feyz bahş etmişdi deryâya
Onun âsârıdır ceyb-i sadefde gevher-i yektâ (K_1. 50/5)

Dîvân şiirinde sevgilinin dişleri, inciye benzetilir. İnci ise denizden çıkarılır. Fakat sevgilinin inci dişleri o kadar muazzamdır ki o incilerin benzeri denizde de yoktur çimelikte de;

Yohsa bir dişleri dür kâmeti serv olmayıcak
Ne biter sahn-ı çemenden ne çıkar deryâdan (K_1. 74/2)

Bahr; deniz, büyük göl veya nehir anlamlarına gelir. Dîvân şiirinde sık kullanılan kavramların başında gelen bahr, genellikle "bahr u berr" tamlaması ile deniz ve kara anlamında kullanılır.

İstanbul âşığı olan Nedîm, sevgililere yazdığı beyitlere ne kadar özen göstermişse İstanbul için yazdığı beyitlere de bir o kadar özen göstermiş, değer ve kıymet vermiştir. İstanbul'un benzersiz bir güzellik olduğunu her fırsatta belirten şâirimiz, onu eşsiz bir inciye benzeterek bütün dünyayı aydınlatan güneş ile de kıyaslamıştır;

Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır (K. 21/2)

Deniz ve kara (bahr ü berr) kavramları çoğunlukla birlikte kullanılır. Sultân III. Ahmed'i anlatan Nedîm, onun gücünün büyüklüğünü ifade edebilmek için onu,

denizlerin ve karaların hâkimi olarak görmektedir. İkinci beyitte de yine Sultân III. Ahmed'i anlatan şâirimiz, Sultân'ı doğunun ve batının, karaların ve denizlerin hâkimi olarak görmekte ve gücünün yedi kıtaya kadar yayıldığını ifade etmektedir;

Husrev-i rûy-ı zemin Hazret-i Sultân Ahmed
Âlemin pâdişehi bahr u berin hakânı (K. 19/21)

Şehriyâr-ı bahr ü ber ferman-revâ-yı şark u garb
Kim yedi iklîme dek hükmün nigehbân eyledi (K. 25/11)

Lücce; engin su, kalabalık, gürûh, gümüş, ayna gibi anlamlara gelir.

Vezir Kaptan Mustafa Paşa'nın cömertliğinin benzersizliğinden bahseden şâirimiz, deniz dalgasının, coşkunluk bereketini, Paşa'nın cömertliğinden aldığını ifade eder;

Kapûdân-ı mükerrem sıhr-ı efham kim semâhatda
Kef-i cûdundan alır feyz-i cûşu lücce-i deryâ (K_1. 51/6)

Mevc, dalga anlamına gelir.

İbrahim Paşa'yı öven Nedîm, onun meclise gelmesi anını âdeta resmetmiştir. Paşa'nın meclise şeref ve mutluluk vermesi ile parlak güneşin geldiğini belirten şâirimiz, sevinç nurunun da bir deniz gibi dalga dalga olduğunu ifade eder;

Mevc mevc olsa n'ola lücce gibi nûr-ı surûr
Bezme ikbâl ile ol mihr-i dırahşan geldi (K. 33/2)

Dîvân şiirinde çoğunlukla deniz ve nûr kavramı ile birlikte anılan mevc, bezen de sevgilinin gülüşüyle birlikte yeni bir mânâ ifade eder. Nedîm, gülün gülüşünün dalgasından ses ve söz icat eder; onu dudağının altında âşığa sövmek için saklar;

Eder îcâd-ı harf u savt mevce-i hande-i gülden
Anı zîr-i lebinde âşıka düşnâm içün saklar (G. 19/7)

Kulzüm, deniz anlamına gelen bu kavram, "bahr-i kulzüm" tamlaması ile kullanılarak Kızıldeniz, Şap denizi gibi anlamlara gelir. Dîvânda "kulzüm-i zehhâr" terkîbi ile bir defa kullanılmıştır.

İbrahim Paşa'nın cömertlik ve yüceliğini anlatan Nedîm, onun himâyesinden ve yakınlığından o derece memnundur ki onu methetmede yine sınır tanımamıştır. Paşa'nın cömertliğini coşkun bir denizle mukayese eden şâirimiz, coşkun denizi, Paşa'nın cömerliği karşısında perişan etmiştir. Paşa'nın cömertliği karşısındaki coşkun deniz, kuru ve dar biçimdeki bir harita gibidir;

Harîta resmi gibi huşg u teng-sûretdir
Kef-i kerîmine nisbetle kulzüm-i zehhâr (K. 7/41)

Ummân; okyanus, büyük deniz anlamına gelir. Ummân adıyla bilinen Arap yarımadasındaki ülkeden Hind kıyılarına kadar uzanan Hind okyanusuna da bahr-i ummân denilir.

İstanbul'da deniz kenarında yapılan köşke ve aynı zamanda mesire alanına da adını veren Sadâbâd'ı öven Nedîm, padişah ailesinin onu bir övünç olarak gördüğünü ve onun denize parlaklık veren padişaha yakışır bir mücevher olduğunu ifade etmiştir;

Hânedân-ı saltanat ancak seninle fahr eder
Gevher-i şehvârdır revnak veren ummânına (K. 20/36)

3.4.3.2. Toprak ve toprak ile ilgili kelimeler

3.4.3.2.1. Hâk, türâb

Hâk (türâb), toprak anlamındadır. Hâk, her şeyden önce "anâsır-ı Erbaa"dan bir tanesidir. Özellikle tanâsüp yoluyla topraktan bazen sevgilinin övgüsü hususunda faydalanıldığını görürüz. Yine toprak, kıymetli şeylerin gömüldüğü yer olarak düşünülür. Bu durumda toprak, içinde hazineler, mücevherler ve kıymetli şeyler barındırmasıyla da şiirlere konu olur. Kara olarak nitelendirilen toprak, insanın yaratılışı nedeniyle anıldığı gibi, ölenlerin toprak olacağı gerçeğiyle de hatırlanır.

Toprak dört unsurun en aşağısındadır, dolayısıyla hakirdir. Bu nedenle tevâzuya işarettir.

İnsan ölünce inanç gereği toprağa gömülür ve ölenler toprak olur; ancak ölen kişi âşık ise, onun toprağı etrafa aşk kokuları saçar, toz hâline gelip yerine ulaşır, kâse olup sevgilinin elini ve dudağını öper, üzerinde sevgi dolu otlar biter. Âşık, sevgilisi uğruna toprak olur, sevgilisinin üzerine basmasını diler. Böylece değer bulacaktır. Hatta böyle bir toprak "âb-ı hayât" ile boy ölçüşse yeridir.

Sevgilinin ayağının toprağına yüz sürmek, ulaşılması eşsiz bir güzellik mertebesidir. Her âşık bu mertebeye ulaşmayı arzular. Bunun için sevgiliye seslenen şâirimiz, "Sevdiğim, hayâlin divâne gönlümden çıkmasın, yoksa yüzünün güzelliğini göremem; haberini sabah rüzgârından alayım; yoksa ayağının toprağına yüzüm süremem." diyerek sevgilinin ayağının toprağının kıymetini ifade eder;

Sevdiğim cemâlin çünkim göremem
Çıkmasın hayâlin dil-i şeydâdan
Hâk-i pâye çünki yüzler süremem
Alayım peyâmın bâd-ı sabâdan (K$_2$. 1/I)

Dîvân şiirinde toprak, bitkiye can vermesi açısından da ele alınır. Âşk ateşinden nasibini alarak bu dünyadan göçen âşıkların mezarları üstünde, güzel kokuları ile bilinen bitkiler hâsıl olur. Bu kokular, kimi zaman kıyamete dek sürer. Nedîm'e göre aşk ateşiyle ölen âşığın mezarında biten bitkiler haşr zamanına dek kebâb kokusu yayar;

O ten ki hâk ola aşkın güdâz-ı sûzundan
Biten giyâhı dem-i haşre dek kebâb kokar (G. 16/5)

Ölen insan, kabre konulduktan sonra yakınları ve sevenleri tarafından ziyaret edilir. Nedîm, III. Ahmed Çeşmesi üzerine yazdığı şiirde, "Sultân III. Ahmed, Allah yolunda, Üsküdar'a, merhumenin kabrinin toprağına ikram için su çeşmesi yaptı." diyerek kabirdeki toprağa su verilmesi hâdisesine işâret etmektedir;

Türâb-ı kabrine merhûmenin ikrâm içün yapdı
Reh-i Hakda diyâr-ı Üsküdâra çeşme-i pür-âb (K$_1$. 12/7)

3.4.3.2.2. Gubâr, gerd, zerre

Gubâr (gerd), toz anlamına gelir. Dîvân şiirinde bir toprak parçası olarak gubâr, sevgilinin yüceliğinin ve değerinin büyüklüğünü anlatmada kullanılır. Bunun için de kelime grupları ve tamlamalar oluşturmada kullanılır. Eşiğinin tozu, yolunun toprağının tozu, ayağının tozu, izi tozu gibi tamlamalar bunlardandır. Âşık, dâima sevgilinin ayağının tozu toprağına özlem duyar ve onlara çok değer verir. Burada mübalağaya dayanan bir değer ve değersizlik söz konusudur. Âşık, sevgilisinin ayağının tozuna bile razıdır ama onu bile zor elde eder.

Âşık kendini sevgilinin yolunda toz kadar değersiz görür. Fakat âşık için sevgilinin yolunda toz olmak bile bir mahârettir. Şâirimiz, "Toz gibi düşsem yine de alçalmam. Ey servi boylu sevgili! Çünkü senin eteğine düşerim, eteğinin düşkünüyüm." diyerek bu durumu örneklendirmektedir;

Olsam üftâde gubâr-âsâ yine pest olmazam
Çünki ey serv-i bülend üftâde-i dâmânınam (G. 90/4)

Toz anlamında kullanılan "gubâr", saç ve ayva tüyleri ile kıyas malzemesi olarak kullanılmıştır;

Esbindeki kutâs ile kalkan gubârının
Ancak olur nümûne vü mısdâkı zülf ü hat (G. 55/17)

Zerre; pek ufak parça, molekül anlamındadır.

"Yüzün, meclisde utanmaya engel olmasın; lütfet, güneşe en ufak bir sıkıntı olmasın." diyerek zerreyi, "en ufak parça" anlamında kullanan Nedîm, ikinci beyitte de zerreyi aynı anlamda kullanmıştır;

Rûyun bezmde perde-keş-i haclet olmasın
Lutf eyle mihre zerre kadar minnet olmasın (G. 100/1)

Zerre-veş dil pençe-i mihr-i dırahşânındadır
Cân u ten çün mevc dest-i kahr-ı ummânındadır (G. 20/1)

3.4.3.2.3. Kûh, kûhsâr, seng

Kûh (kûhsâr); dağ, dağ tepesi anlamındadır. Dîvân şiirinde dağ; daha çok inlemesi, yankı vermesi, yüksekliği, ululuğu, büyüklüğü, bağrının taş olması, bağ ve bahçe olmaması, hasret duygusu uyandırması vs. özellikleriyle anılır.

Dağların üzerindeki sulardan seller oluşur. Âşığın gözlerinden dökülen yaşlar, nehirlerden daha taşkın hâle gelir. Şâirimiz, "Gözünün taşan, çoşan gücünü gördükçe; dağın ırmakları, feryat edip eteğini tuttu." diyerek bu duruma işaret etmiştir;

Dîdemin gördükde zûr-ı cûşiş-i tuğyânını
Tutdu kûhun cûylar feryâd edüp dâmânını (G. 160/2)

"Dağlar, çılgın bülbülün feryatlarına ses (karşılık) verdikçe, ovayı görülmemiş, çeşit çeşit nağmeler kaplar." diyen Nedîm, dağlardaki sesin yankılanması hâdisesine işaret etmektedir;

Turfa reng-â-reng âheng eylemiş sahrâyı pür
Kûh ses verdikçe şeydâ bülbülün efgânına (K. 20/8)

Kebk-i derî, kebk-i kûhsârî olarak da bilinen Keklik, genellikle dağlarda yaşar ve çoğu zaman dağ ile birlikte anılır. Dağda bulunan keklik, gür bir sesle sevgili için bir güzelleme düzer;

Hey nesin sen ki duyup handeni kûhsârda kebk
Katı âvâz ile tahsîn okur üstâdın içün (G. 92/5)

Seng, taş anlamındadır. Dîvân şiirinde taş; atma, vurma, kırma gibi eylemlerle birlikte kullanılır. Kendisi kırılmaz, parçalanmaz. Âdeta katılık, duygusuzluk, acımasızlık örneğidir. Sevgilinin gönlü, cefâsı, acı sözleri, kahrı, günlük hâdiseler, gam, rakîp ve rakîbin gönlü vs. âşık için birer taş örneği gösterirler. "seng-dil" olan sevgili, âşığa kınama taşlarının gelmesine neden olur. La'l ve yakût gibi kıymetli taşlar da vardır. Ayrıca yapı unsuru olarak da taş, önemli bir öğedir.

“Ey Nedim! Düşmanın ne kadar kuvvetli ise o kadar mutlu ol; altının güzeli, ayarını taş üzerinde gösterir.” diyen şâirimiz, altının ayarını test etmekte kullanılan mihenk taşından bahsetmiştir;

Düşmen ne denlü saht ise şâd ol ki ey Nedîm
Seng üzre gösterir zer-i kâmil ayârını (G. 164/8)

Seng kavramını gerçek anlamıyla kullanan Nedîm, İran ülkesi ile İstanbul şehrini kıyaslarken İstanbul’un bir taşının bile koca İran ülkesinden daha değerli olduğunu ifade etmektedir. Şâirimiz, “seng” ifadesini, “basit, değersiz, her yerde bulunan, kolayca elde edilebilen, parasız alınabilen, emek vermeden kolayca ve hemen ulaşılabilen madde” anlamında kullanarak yaptığı karşılaştırma arasındaki uçurumu derinleştirmiştir;

Bu şehr-i Stanbul ki bî-misl ü bahâdır
Bir sengine yek-pâre Acem mülkü fedâdır (K. 21/1)

3.4.3.2.4. Berr, kenâr

Berr; kara, toprak parçası gibi anlamlara gelir. Genellikle deniz anlamına gelen “bahr” ile birlikte kullanılır.

Sultân Ahmed’i öven Nedîm, ona benzersiz bir biçimde methiyeler düzmüştür. Onu, “Karaların ve denizlerin şâhı, doğunun ve batının muzaffer hükümdârı; Cem rütbeli hükümdâr, yüce Sultân Ahmed hazretleri.” olarak görmektedir. İkinci örnekte de padişahı övmeye devam eden şâirimiz, “bahr ve berr” ifadesini kullanarak onu karaların ve denizlerin muzaffer hükümdârı olarak nitelendirmiştir;

Şehriyâr-ı bahr u ber sâhib-kırân-ı şark u garb
Husrev-i Cem-pâye Sultân Ahmed-i âlî-cenâb (K_1. 30/1)

Geldi iclâl ile ey sâhib-kırân-ı bahr u ber
Bu hümâyun kasr-ı âlî-şânı çün kıldın makar
Eyledi endûh u gam iklîm-i İrâna sefer
Kıldı Sa'd-âbâdı teşrîf-i hümâyûnun sa'îd (M. 15/II)

Kenâr; kıyı, çevre; deniz kıyısı; uc, köşe; nihâyet, son; kucaklama, kucağa alma; etraf pervazı, çerçeve; çenber gibi anlamlara gelir.

Kenâr kavramını, kıyı anlamıyla kullanan şâirimiz, "Ey Nedîm, kendini bu değişim ve dönüşüme kaptırma! Elbet, zamanla sana da bir kurtuluş kıyısı görünür." diyerek kendini ifade etmektedir;

Düşürme kendini gird-âb-ı inkılâba Nedîm
Zaman olur sana da bir kenâr olur peydâ (G. 4/5)

"Feleğin çatısında orucun ilk günlerini gördüm ki Oruç adında bir kıyı şehirli güzele benzer." diyen Nedîm, kenâr kavramını, kıyı şehri anlamına gelen "kenârî" şeklinde ifade etmiş ve denize kıyısı olan şehirlerden herhangi birini kastetmiştir. Bu kavramı ikinci örnekte ise "havuzun etrafında, yanında, dolayında" anlamlarına gelebilecek, "havz kenârında" biçiminde kullanmıştır;

Gurre-i rûzeyi gördüm feleğin bâmında
Bir kenârî güzele benzer Oruç nâmında (G. 128/2)

"Kâh gidip havuz kenarında dolaşalım; kâh gelip Kasr-ı cinânı hayranlıkla seyredelim; kâh şarkı söyleyelim, kâh gazel okuyalım. Haydi, selvi boylum yürü Sadâbâda gidelim.";

Geh varup havz kenârında hırâmân olalım
Geh gelüp kasr-ı cinan seyrine hayrân olalım
Gâh şarkı okuyup gâh gazel-hân olalım
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda (M. 40/III)

3.4.3.2.5. Çöl, sahrâ, deşt, vâdî

Çöl (sahrâ, deşt), bozkır ve ova demektir. Dîvân edebiyatında âşık, sevgilisinden ayrılmış olduğu için kendisini bir çöle düşmüş olarak gösterir. Mecnun'un çölde yaşaması ve oradaki vahşi hayvanlarla arkadaşlık etmesi sık sık ele alınan bir imajdır. Misk ceylânlarının çölde yaşamaları dolayısıyla da deşt kelimesi Hıtâ ile birlikte kullanılabilir.

Hâtem, Arapların câhiliye döneminde cömertliğiyle ünlü şâiri ve Tay kabilesinin reisidir. Cömertliği dolayısıyla "Hâtem" adını almıştır. "Tay" kabilesinin reisi olduğu için de "Hâtem-i Tâî veya Hâtim et-Tâî" olarak bilinir. Hikâyelerde İslâmiyetten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur (Zavotçu, 2013: 333). İbrahim Paşa'nın cömertliğini öven Nedîm, onu Hâtem-i Tâî ile mukayese eder. Nedîm'e göre İbrahim Paşa'nın yanında Hâtem'in adını anmak bile doğru değildir. Hâtem, bilinenlerin aksine aslında açlık ve kıtlığın olduğu memlekette bir beydir;

Hakîkatde bu Hâtem çölde bir begdir ki ol yerler
Kemâl-i kaht ile ma'rûfdur bî-nân u ni'metdir (K. 14/38)

Sultân III. Ahmed'in av törenini yücelten Nedîm, Sultân'ın kayığa binmesi durumunda denizdeki inci ve mücevherlerin neşeleneceğini; ata binmesi hâlinde ise ova ve çöllerin lâle bahçesine döneceğini ifade etmiştir;

Binersen zevraka deryâda cûş etsin dür ü gevher
Süvâr olursan esbe deşt ü sahrâ lâlezâr olsun (K. 36/5)

Nedîm, sevgiliyle birlikte çölde kemeri seyre dalmak ister;

Ba'zı ahbâb kemer seyrin eder tenhâda
Bâri biz de kemeri seyr edelim sahrâda (G. 129/1)

Vâdî, iki dağ arasındaki uzun çukur, dere; bir nehrin aktığı yer, yatak anlamlarına gelir.

Vâdî kavramını, saha ve alan anlamında kullanan Nedîm, "Et put gibi güzel olan ve eğlenen sevgili! Acaba sarhoş eden bakışına kargaşa yolunun sahası uygun ve lâyık mıdır?" diyerek kendini ifade etmiştir;

Aceb münâsib ü çespandır ey büt-i tannâz
Nigâh-ı mestine vâdî-i mezheb-i âşûb (G. 8/3)

3.4.3.3. Hava ve hava ile ilgili kavramlar

3.4.3.3.1. Hevâ, bâd, nesîm, sabâ, rüzgâr, habâb

Havâ (Hevâ), hava yuvarını oluşturan, bütün canlıların solunumuna yarayan, renksiz, kokusuz, akışkan gaz karşımı; meteoroloji ile ilgili olayların bütünü; gökyüzü; çevreyi kuşatan boşluk; esinti anlamlarına gelir.

"Sana, yatak ve yastık olarak kucağım yetmez mi? Hava soğudu, kuzucuğum, koynumdan çıkma. Sinemdeki yaram seni ısıtır. Hava soğudu, kuzucuğum koynumdan çıkma." diyen Nedîm, sevgiliyi yanında tutmak için havanın soğumasını bir avantaj olarak görmektedir;

Yetmez mi sana bister ü bâlîn kucağım
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım
Ateşlik eder sana bu sînemdeki dâğım
Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım (M. 26/I)

Bâd; rüzgâr, yel anlamlarını ihtivâ eder. "bâd-ı sabâ, bâd-ı seher, şimâl" gibi tamlamalarla ve yalnız olarak rüzgâr anlamında kullanılır.

Âşık ile sevgili arasında âdeta haber getirip götüren sabah rüzgârı, sevgilinin saçının dağılmasına sebep olarak saçlarının güzel konusunu âşığa getirir. Âşığı hemen etkileyen bu koku, âşığı ve hâliyle de âşığın gönlünü perişan ederek esâreti altına alır. Şâirimiz, âşığın gönlüne seslenerek "Ey gönül! Sabah rüzgârı estikçe perişan olmaktasın; sevgilinin lüle saçlarına esir olmuşa benziyorsun." diyerek bu hâdiseye işaret etmektedir;

Esdikçe bâd-ı subh perîşansın ey gönül
Benzer esîr-i turra-i cânansın ey gönül (G. 78/1)

Seher vaktinde eserek sevgilinin saçlarının benzersiz kokusunu âşığa ulaştırmada bir vâsıta olan sabah rüzgârı, bazen de sevgilinin saçından şikâyetçi olur. Nedîm, aşağıdaki beyitte bu duruma işaret etmektedir;

Yelerek çın seherden geliyor bâd-ı nesîm
Gâlibâ zülfü elinden edecekdir şekvâ (G. 5/2)

Nesîm, hafif rüzgâr anlamına gelen kelime, havanın hafifçe dalgalanması ve esmesi mânâsındadır. Dîvân şiirinde nesîm, sevgilinin kokusunu taşımaktadır. Sevgilinin mahallesine gider, gelir ve sevgilin saçları ile sıkı bir ilgisi vardır. Bu bakımdan bir haberci kabul edilir ve âşık, nesîm ile sevgilisinden haber alır. Seher ve sabah vakti eser. Sadece esinti ve yel anlamında da kullanılır.

Nesîm, sevgilinin saçlarının kokusunu âşığa ulaştırmakla görevlidir. Yani sabah rüzgârının esme sebebi budur. Sevgiliye güzel kokan saçlarını yağma etmesinden ötürü sitem eden Nedîm, bu sebeple sabah rüzgârının bu diyarlara bir daha uğramayacağını belirtir;

Seherden eyledi yağmâ şemîm-i gîsûsun
Nesîm bir dahı uğrar mı bu diyâra göre (G. 121/3)

Dış tarafıyla şen-şakrak görünen Nedîm, lütuf ve ihsâna ulaştığı zaman bile, kendisini kuşatan gam duygusuna kapılmaktan kurtulamaz. Suya ulaştığı anda, pınarın suyunu çekmesi karşısındaki hayal kırıklığına benzeyen bu duygu, Nedîm'i, büyük iştihâsına rağmen, yetkin bir zevke ulaşmaktan alıkoyar. Aslında şâirin bir tür haksızlık ve adâletsizlik olarak görüp gösterdiği bu durum, kendine özgü bir farkında oluş ve idrak ayrıcalığından başka bir şey değildir. Elindekinin elindeyken tükendiğini duyumsamaktan dolayı, hüsrâna uğramış bir zevk acılığı, "kâm almak" peşindeki şâiri elbette hırpalayıp feryat ettirecektir. Nedîm'deki hüsrânın büyüklüğünün hayatı alabildiğine talep etmekten kaynaklandığını, bir an bile gözden kaçırmamalıdır. Ancak bu hüsrân, şâirin coşkunluk anında söylediği şeyleri, düz bir satıhta dağılmaktan kurtararak toplayıp derinleştirir ve etkisini oldukça güçlendirir. Aşağıdaki beyitte, "Lütuf yelini, bize gelince gam kasırgasına dönüştüren bu adâletsiz rüzgâr/zamâne, dönektir." diyen Nedîm'in kendisine hayal kırıklığını yaşatan bu acayip durumlardandan şikâyet ettiğini görürüz;[41]

[41] Avşar, agm.

Eyler nesîm-i lutfu bize gird-bâd-ı gam
Bu rûzgâr-ı bî-mededin inkılâbı var (G. 24/4)

Sabâ, doğu cihetinden esen hafif ve latîf rüzgârdır. Sabâ yelinin Dîvân şiirinde kullanımı, sevgilin kokusunu taşıması, yayması ve dağıtması esası üzerinedir. O, dâima sevgilinin saçlarından bir iz ve koku taşır. Gülşen, bağ, bostan vs. yerleri dolaşarak oraların gelişmesine de yardımcı olur. Goncayı açıp gül eyler, serviyi donatır, nergisin gözünü açıp lâleye kırmızılık verir. Bazen âşığa sevgiliden haber getiren bir postacı vazifesindedir. Sevgilinin saçındaki misk, anber, sünbül ve reyhan kokularına sahiptir. Âşık bazen kendini sabânın eline bırakır ve sevgilisine götürmesini ister.

Sabâ rüzgârı da diğerleri gibi sevgiliden, saç ile ilgili unsurlarla ilgili haber getirir. Genelde sevgilinin saçının kokusunu getiren sabâ, bazen de sevgilinin yeni yetme ayva tüylerinden haber getirir;

Gel ey nesîm-i sabâ hatt-ı yârdan ne haber
Terânesiyle kudûmunu kıldı istikbâl (K. 8/16)

Âşık, bazen de sevgilinin saçının güzel kokusu için sabah rüzgârına ihtiyaç duymaz. Nedîm, "Sabah rüzgârından evvel göğsünü açıp saçını okşadım; benim de bir anacak rüzgârım oldu bugün." diyerek sevgilinin kendisi yanındayken sabah rüzgârının elçiliğine ihtiyacı olmadığını belirtir;

Sabâdan evvel açup göğsün ohşadım zülfün
Benim de bir anacak rûzgârım oldu bu gün (G. 98/4)

Rüzgâr kavramının "yel, esinti, nesîm, bâd, rîh, riyâh" gibi anlamları vardır. Rüzgâr, "yel" anlamı ile Dîvân şiirinde oldukça geniş bir kullanım bulmuştur. Öncelikle âşığın "ah"ı ile sıkı bir münâsebeti vardır. Sevgilinin saçlarındaki koku, rüzgârda dâima mevcuttur. Sabah ve seher vakitlerinde akan rüzgârda bu özellik daha belirgindir. "yele vermek" deyimi ile âşık, ömrünün ve emeklerinin boşa gittiğini anlatmaktadır. Rüzgâr sevgilinin saçını çözer. Bazen bunu sevgiliye ve onun

saçındaki kokuya duyduğu aşktan dolayı yapar. Rüzgârdaki misk de yine sevgilinin saçından alınmadır.

Dîvân şiirinde rüzgârı bazen bir postacı, bazen de bir ulak olarak görürüz. Bu durumda sevgiliden âşığa koku; âşıktan sevgiliye de özleyiş, niyâz, âh u feryâd getirip götürür.

Rüzgâr devamlı esişi ile toz oluşturur. Âşık bu esinti ile sevgilinin ayağı tozuna kavuşur. Rüzgârın devamlı dolaşıp durması âşığın hâline pek uygundur. Nitekim âşık ağlarken o da yağmur bulutlarını harekete geçirir.

Rüzgâr şiddetli olduğu zaman çiçeklere zarar verir. Hafif estiğinde de güllerin açılmasına neden olur. Onun hafif hafif esmesi her yeri cennet bahçesi hâline getirir.

Rüzgâr, âşık için her dâim bir umuttur ve ondan hiçbir zaman umut kesilmemelidir. Şâirimiz, "Ey Nedim, şikâyeti bırak. Elbette bu zamane/rüzgâr, muradının kırılmış kayığına bir yelken verir." diyerek rüzgârın muhakkak bir yardımının dokunacağına olan inancın hiçbir zaman yitirilmemesi gerektiğini ifade etmektedir;

Şekvâyı koy Nedîm ki elbet bu rûzgâr
Eşkeste fülk-i kâmına bir bâdban verir (K. 4/69)

Habâb, su üzerindeki hava kabarcığı anlamındadır. Âşığın gözyaşlarından oluşan denizde, bu tür kabarcıklara çok rastlanır. Bazen bu gözyaşının kendisi de bir hâbâb olarak karşımıza çıkar.

Al eteklik olalı cûy-ı murâd üzre habâb
Ber-hevâ etdi dili nağme-i der ten yeleli (G. 162/2)

3.4.3.4. Âteş ve âteş ile ilgili kabuller

3.4.3.4.1. Âteş, nâr, şu'le, şerer

Âteş (Nâr); od, hararet, kızgınlık anlamlarına gelir. Dîvân şiirinde ateş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ızdırabıdır. Ayrıca sevgilisine duyduğu özlem ve hasret de ateş

şeklinde kendini gösterir ve dâima âşığı yakar. Ateş, gözde tutuşur ve gönülde alevlenir. Âşık, gönlündeki ateşi söndürmek için dâima gözünden su akıtır. Ama o ateş asla sönmez. Ateşin yanında sudan başka bir de hava vardır. O da âh şeklinde ateşi arttırır. Hatta bu âh, ateşli olarak ağızdan çıkar. Ateş bazen mum ile birlikte kullanılır ve şâirin aşk ateşi ile içinin yanması hâli, tıpkı için için yanan muma benzetilir.

Sevgilinin yanağı ve dudağı renk dolayısıyla bir ateştir. Yakıcı özelliği buradan gelir. Şarap da renk itibariyle bir “âteş-i seylâle (akıcı ateş)”dir. Büyü yapmak için yazılan tılsımlarda ateş yakılırmış. Ateş, lâle ile birlikte kullanılınca dağlama özelliği kendini gösterir. Lâlenin bağrındaki dağ, sevgilinin yanağından dolayı ortaya çıkarmış.

Ateş kavramını yakıcılığı yönüyle “âteş-i sûzan” terkîbiyle beraber kullanan Nedîm, “Tahammül ülkesini yakıp yıktın; Hülagü Han mısın nesin a kâfir? (Güzelliğin ve aşkınla) Bütün dünyayı yıktın, aman aman, yoksa sen yakıcı bir ateş misin?” diyerek sevgiliye olan sitemini dile getirmiştir;

Tahammül mülkünü yıkdın Hülâgû Han mısın kâfir
Aman dünyâyı yakdın âteş-i sûzan mısın kâfir (G. 41/1)

Ateş kavramını, ateş renkli anlamına gelen “ateşîn” biçiminde de kullanan Nedîm, omzundaki ateş renkli atlas elbiseden ötürü sevgiliyi, “güzelliği can yakıcı alev” olarak nitelemiştir;

Ne ma‘nî gösterir dûşundaki ol âteşîn atlas
Ki ya‘ni şu‘le-i can-sûz-ı hüsn ü ân mısın kâfir (G. 41/3)

Genelde yakıcı anlamına gelen “sûzan” ile birlikte kullanılan ateş, yakıcı ateş anlamına gelir. Nedîm, “Sinemdeki yakıcı ateşimi görme, bağrımdaki yaraları görme.” diyerek aşk acısının ne derece yaralayıcı olduğunu ifade etmiştir;

Sînemde olan âteş-i sûzânımı görme
Bağrımda olan dâğ-ı firâvânımı görme (N. 11/1)

Şâirimiz ateşi, "âteş-i sitem" terkîbiyle gerçek anlamda kullanarak sevgiliye, "Ey sevgili! Zaman şafak zamanı değil ama güneş gibi yüzün gizlendi; belli ki sitem ateşinin alevi var." diyerek seslenmiştir;

Mihrin nihân eyledi devran şafak değil
Benzer ki âteş-i sitemin iltihâbı var (G. 24/2)

Nedîm'in âşığı, yaralı gönlünü ateş renkli kılıca arz eder;

Tîğ-i âteş-renge arz etmiş dil-i mecrûhunu
Müjdeler ey can-be-kef nâr indi kurbân üstüne (K. 3/19)

Şu'le; alev, ateş alevi; atlarda beyaz tüylerden oluşan benekler anlamlarına gelir.

"Seçkin dilberlerin oyunları yine seyredilecek; sazların iniltileri yine göklere çıkacak; yanık seslerin alevleri, yine canları ateşe verecek; gül bahçesine müjdeler olsun, Çırağan sefası zamanı geldi." diyen Nedîm, "şu'le" ibâresini mecâz anlamda kullanıp bu ifade ile "yankı, ses güzelliği, sesin insanda uyandırdığı duygu" gibi mânâlar vermeye çalışmıştır;

Seyr olup raksı yine dil-ber-i mümtâzların
Yine eflâke çıkar nâleleri sâzların
Câna âteş bırakır şu'lesi âvâzların
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi (M. 41/3)

Nedîm, teşbih sanatını en güzel biçimde uygulayan ender sanatçılarımızdandır. Şâirimiz, gonca gülün gülüşünü sevgilinin nihâline; alevin parlamasını da sevgilinin yüz güzelliğinin gül yaprağına benzeterek bu sanatı mükemmel bir tarzda örneklendirmiştir;

Hande-i gonca temâşâ-yı nihâlindendir
Tâbiş-i şu'le gül-i berk-i cemâlindendir (G. 21/1)

Şerer, bu kavram şerâre ve şerere kavramlarının cemi olup "kıvılcımlar, ateş kıvılcımı anlamına gelir.

Sultân III. Ahmed'in büyüklüğüne değinen Nedîm, onun iyiliğinin neminin, ateşi terbiye etmesi durumunda, dumanının sümbül kokusu, kıvılcımının da tohum olacağını belirtir ve şerer kavramını "ateş kıvılcımı" anlamına gelecek sûrette kullanır;

Ederse âteşi ger terbiyet nem-i lutfu
Dühânı sünbül olup tohm olur içinde şerer (K. 13/33)

3.4.3.4.2. Hâkister, ahker

Hâkister; kül, ateş külü anlamına gelen kelime, mecâzen de bülbül mânâsındadır.

Sevgilinin kâkülü sırlarla doludur. Âşık her dâim o sırları merak eder. Sevgilinin teni, cânı ateş külü olsa da yine kâkülünün sırları, cehver gibi gönül aynasında gizlidir;

Hâkister olsa ten yine esrâr-ı kâkülün
Mânend-i cevher âyîne-i dilde gizlidir (G. 14/7)

Ahker, ateş koru anlamına gelir. Bazen ilkbaharda açılan kırmızı gül ile ateş arasında kırmızı rengi dolayısıyla benzerlik ilgisi kurulur.

İbrahim Paşa'nın güzelliklerini anlatan Nedîm, yine gulüv dercesinde bir mübalağaya imza atmıştır. Şâirimiz, "Mangaldaki ateş korunun, senin cömertlik bulutunun sızıntısından taze gül goncası olması gerekir." diyerek Paşa'nın cömertliğinin sınırsız oluşundan dem vurmuştur;

Mümkin ki senin reşh-ı sehâb-ı kereminden
Gül-gonca-i sîr-âb ola mangaldaki ahker (K. 32/4)

Kasîde-i Şitâiyye bölümünden alınan aşağıdaki beyitte Nedîm, kış dönemindeki havaların son derece soğuk oluşundan bahsederken ateş koru anlamındaki ahkerin bile üşüdüğünü söyler. Bu nedenle ahkerin yakut parçası gibi, bir pamuğa sarılması gerektiğini belirtir ve o dönem insanının, kıymetli eşyaları pamuk içinde saklaması geleneğine de işaret eder;

Bürûdet öyle ki buzlanmasın deyü lâyık
Konulsa penbeye yâkut-pâre-veş ahker (K. 13/9)

3.4.3.4.3. Dûd, duhân

Dûd; duman, tütün anlamlarına gelen bu kavram, mecâzen de gam, keder, tasa gibi anlamlara gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

İstanbul'un havasını ve bahardaki güzelliğini mübalağalı ifadelerle anlatan Nedîm, "Onda esen sabah rüzgârı, cehennem ateşinin dumanını bile sümbüle döndürür." diyerek duman ve sümbül arasında şekil ve renk itibariyle ilgi kurmuştur;

Hey ne hâletdir ki dûdun sünbül-i sîr-âb eder
Uğrasa bâd-ı sabâsı duzahın nîrânına (K. 20/7)

Duhân; tütün, duman anlamlarına gelir. Dîvânda dört kere kullanılmıştır.

Güle âşık olan bülbül, gülün koparılması, fidanına zarar verilmesi hâlinde yeri göğü inletir. "Bağcı gülün çalısından tütün çubuğu yapınca ağlayan bülbülün inlemeleri duyuldu." diyen Nedîm, eskiden bülbülün çalısından tütün çubuğu yapıması hâdisesine işaret etmektedir;

Âhı yetişdi bülbül-i zârın ki bâğbân
Çûb-ı duhân edindi gülün şâhsârını (G. 164/4)

Bu beyitte kullanılan "tütün çubuğu", günümüzde kullandığımız İtalyanca bir kelime olan "pipo" ile aynı anlamdadır. Pipo, ucundaki lüle içine tütün konulan ve yakılarak dumanı çekilen kısa, çubuk biçimindeki tütün içme aracıdır.

3.4.4. Hayvanlar

3.4.4.1. Kuşlar

3.4.4.1.1. Bülbül, andelîb, hezâr

Bülbül (andelîb, hezâr); karatavukgillerden, sesinin güzelliği ile tanınmış olan ötücü kuş türüdür.

Dîvân edebiyatı bülbülden ayrı düşünülemez. O, şarkılarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığın timsâlidir. Bazen âşığın kendisi, bazen canı, bazen de gönlü olur. Bülbül güle âşık kabul edilir. Bu durumuyla âşığa çok benzer. Üstelik güzel sesi de âşığın güzel sözleri, şiirleridir. Nasıl bülbül gülsüz olmazsa, âşık da maşûksuz olmaz. Gülün dikenleri nasıl bülbülün ciğerini delerse, sevgilinin eziyetleri de âşığın bağrını deler. Kısaca bülbülün her özelliği âşıkta mevcuttur.

Bülbül seher vaktinde gülü karşısına alarak öter. Gül, onun için yaprakları yeni açılmış bir kitaptır. Âdeta bülbül o kitabı okur. Bülbülün bütün neşesi gül ile kâimdir. Gülden ayrı olunca inleyişler içinde kalır. Gülü görünce mest olur.

Gül, nâz; bülbül, niyâz için yaratılmış gibidir. Bülbül bütün bu niyâzlarıyla bir destan yazmaktadır. Bu destanın içinde gözyaşı da vardır, ciğer kanı da. Her yeri elem, acı ve cevr ü cefâ ile doludur.

Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda; "ey" hitâbıyla başlayan hikâye, "hamûş" hitâbıyla biter. Nedîm'in hikâyesi de bir edebî metin gibi sonuçlanır. Kabına sığmayan, cevvâl, şuh ve geveze bir neşe, bütün yüzeye yayılmayı deneyince sığlığını görür ve derinleşmeyi tecrübe eder. Derinleşme, neşe yerine başka bir tavra ihtiyaç duyar; hüzün. Yüzeye bakanların dikkatinden kaçan bu derinlik, Nedîm'in kendisini keşfetmek isteyenlere bıraktığı bir kapıdan başka bir şey değildir. Kapıyı aralayacak anahtar sözcük, Fuzûlî'nin eserinde Mecnûn'a gelen hitâbın tıpkısıdır.[42] Şâirimiz, "Ey Nedim, ey çılgın bülbül, neden suskunsun; önceleri, senin diyeceğin şeyler ne kadar çoktu?" diyerek bu hâdiseyi örneklendirmiştir;

---

[42] Avşar, agm.

Ey Nedîm ey bülbül-i şeydâ niçün hâmûşsun
Sende evvel çok nevâlar güft ü gûlar var idi (G. 149/5)

“Gönül, mademki bülbülsün, sana bir gül bahçesi lâzımdır; mademki adını gönül koymuşlar, sana gönül alıcı bir güzel gerekir.” diyen şâirimiz, gül ile bülbül arasındaki klasik hâdiseye atıfta bulunmuştur. Beytinde Dîvân şiirimizin mazmunlarından olan gül-bülbül kavramlarını karşımıza çıkaran Nedîm, aşkının kaynağı olan gönlünü bir bülbüle, sevgiliyi ise bir güle benzetmiştir. Dolayısıyla bülbülün gül için yakarışını, âşığın sevgili için yakarışı ile aynı telakki etmiştir;

Çünki bülbülsün gönül bir gülsitan lâzım sana
Çünki dil koymuşlar adın dil-sitan lâzım sana (G. 6/1)

Sevgilinin gülüşü, âşık için bir câzibedir. Sevgilinin gülüşü, güler yüzü olduğu sürece âşık için uyku haramdır. Burada âşığı bülbüle, sevgiliyi de güle benzeten şâirimiz, sevgilinin bir tebessümünün âşık için ne kadar değerli olduğunu ifade etmektedir;

Gülün handesi şöyle pür-velvele
Ne mümkin ki bülbül de der-hâb ola (M_1. 1/44)

Nedîm’in şiirlerinde çok kuvvetli olan bahar tasvirleri âdeta insanın içine işler. Ustaca yapılan tasvirler, bizi bahar ayındaki bir çiçek cümbüşünün içine daldırır. İşte bu cümbüş ne gülsüz ne de bülbülsüz olur. Şâirimiz: “Şimdi bahar günleridir, gülistan zevkidir. Lâleler açıldı, şimdi Çırağan seyri vaktidir. Şimdi çemen faslı, bülbül nağmesi vaktidir. Lâleler açıldı, şimdi Çırağan seyri vaktidir.” diyerek durumu özetlemektedir;

Bahâr eyyâmıdır zevk-i gülistan vaktidir şimdi
Açıldı lâleler seyr-i çırâğan vaktidir şimdi
Çemen faslı nevâ-yı andelîban vaktidir şimdi
Açıldı lâleler seyr-i çırâğan vaktidir şimdi (M. 43/I)

Nedîm'in âşıklarına uyku yoktur. Şâirimiz, "Bülbülü uyuyor sanmayın; o, dolgun goncasının hayâlini koklamak için gagasını kanadının altına sokmuştur." diyerek gül-bülbül mazmunu ile uyku arasındaki hâdiseyi nakletmektedir;

Hezârı sanmanız hâbide zîr-i bâle minkârın
Hayâl-i gonca-i sîr-âbın istişmâm içün saklar (G. 19/4)

İlkbaharın sıcakların yeni yeni başladığı günlerinde, güzellerin çarşıya çıkmaya başlaması hâlinde binlerce âşığın hemen ortaya çıkacağını anlatan Nedîm, ilkbaharın gönlü ferahlatan, ruhu aydınlatan güzel havasının, "âşık-sevgili" ile tamamlanabileceğini belirtmektedir. Hezâr kavramı ile âşıkları ifade etmeye çalışan şâirimiz, sevgiliyi de taze bir güle benzetmiştir;

Nedir bu germi-i bâzâr-ı nev-bahâr-ı arûs
Açılsa bir gül-i ter bin hezâr olur peydâ (G. 4/2)

3.4.4.1.2. Ankâ, sîmurg

Ankâ, Kaf dağında yaşadığı varsayılan, tüyleri renkli, yüzü insana benzer, asla yere konmayıp dâima yükseklerde uçan ve kendisinde her kuştan bir alâmet bulunduran, adı var kendi yok bir kuştur. Boynu uzun olduğu için "anka" adıyla, avlarını kapıp uzaklara gittiği için de "muğrib" sıfatıyla anılır. Efsaneye göre anka, dişi bir kuşmuş. Allah bu kuş için bir erkek yaratmış ve çoğalmışlar. Sonra Necid ve Hicaz taraflarına yayılmışlardır.

Bir rivâyete göre anka, cennet kuşuna benzer yeşil bir kuşmuş. Bu yüzden ona "Zümrüdüanka" denilirmiş. Anka, halk arasında devlet kuşu olarak bilinen hümâ ve musıkî kuşu olan Kaknûs ile çok karıştırılır. Hatta bu yüzden el sanatları ürünlerinde ve halılarda çok eski dönemlerden beri anka, devlet kuşu olarak stilize edilmiştir.

Dîvân şiirinde anka kuşuyla ilgili efsane ve rivâyetlere sıkça rastlanır. Beyitlerde "sîmurg veya sîreng" adı altında da zikredilen ankanın en büyük özelliği olarak Kaf dağında yaşaması, rengi, asla yere konmayışı, avlanamayışı ve ele geçirilemeyişi göze çarpar.

III. Ahmed'i öven Nedîm, padişahın talihinin ve makamının devamlılığı için duâ ettikten sonra ona lâyık olan kısmetin ceylan veya kartal değil, ancak ankâlar olabileceğini ifade etmektedir;

Efendim dâimâ ikbâl ü câhın pâydâr olsun
Değil ukkâb u âhû sana ankâlar şikâr olsun (G. 36/1)

Aşağıdaki beytinde de yine III. Ahmed'i öven Nedîm, onun ihtişâmını anlatabilmek için "sivrisinek ile simurg" arasındaki uçurumdan bahseder ve onların güçlerini kıyaslar. Şâir, diğer padişahlar ile III. Ahmed'i karşılaştırır ve onun diğerleri ile kesinlikle mukayese edilemeyeceğini belirtir;

Şânına nisbet mülûkun şevketi benzer hemân
Peşşenin sîmurga nisbetle ser ü sâmânına (K. 20/31)

Ankâ kuşunu, çok yükseklerde uçması ve her yere kolayca ulaşabilmesi bakımından ele alan Nedîm, yeni ve güzel şiirinin ankâ kuşu gibi uçarak birçok yere ulaşabildiğini belirtir. Kendini öven, şiirinin güzelliğini ve her yere ulaştığını anlatmak için ankâ'dan yararlanan şâirimiz, birçok yere kolayca ulaşabilme özelliğinden ötürü ankâ kuşunu örnek olarak gösterir. Nedîm, Anadolu'dan başlayıp Isfahan'ı geçip ve Hindistân'ın başşehri olan ve edebiyatımızda "Cihânâbad" olarak zikredilen Delhi gibi çok uzak diyârlara kadar şöhretinin ulaştığından dem vurur;

Tâ Cihân-âbâda vardı Isfahan mülkün geçüp
Rûmdan pervâz eden şi'r-i terim ankâ gibi (K. 17/37)

İbrahim Paşa'yı methederken ankâ kuşunu, çabucak uçması bakımından ele alan Nedîm, yurdun her tarafının Paşa sâyesinde şevk ile dolması, neşelenmesi ve bayındır hâle gelmesinden bahseder ve Paşa'yı, hızı bakımından ankâ kuşuna teşbih eder;

Nüzûl edüp yine bu âşiyâna ankâ-veş
Derûnu şevk ile sâyende oldu âbâdan (K. 31/3)

Sîmurg, ankâ ile aynı anlamdadır. Elburz dağında bulunduğuna inanılan bu kuşun üzerinde her kuştan bir eser bulunduğu için sîmurg adı verilmiştir. Anka ile beraber “Zümrüdüanka” şeklinde kullanılır. “Zümrüdüanka”, sîmurga benzeyen, sîmurgu andıran anlamlarına gelir.

Şâirimiz, padişaha olan övgüsünü mübalağa sanatı ile süslendirmiştir. Nedîm, avcılığı ile ün salmış olan Behrâm’ı, padişahın elindeki kılıca biçtirmiş; yakalanması imkânsız olan sîmurg kuşunu da yine padişahın elindeki ok’a yakalatmıştır. Şâirimiz, ulaşılamaz olması dolayısıyla sîmurgu şiirine konu edinmiştir;

Behrâmı biçer dest-i celâlindeki şemşîr
Sîmurgı kapar dest-i celâlindeki nâvek (K. 16/6)

Sultân III. Ahmed’den bahseden şâirimiz, onun diğer hükümdârlarla kıyas bile edilemeyeceğini, kıyaslansa bile bunun, “sivrisinek ile sîmurg” arasındaki kıyas kadar komik olacağından bahsetmiştir. Şâirimiz sîmurgu, sivrisinek ile tezat olarak kullanıp onun üstün bir kuş olma özelliğinden dem vurmuştur;

Şânına nisbet mülûkun şevketi benzer hemân
Peşşenin sîmurga nisbetle ser ü sâmânına (K. 20/31)

3.4.4.1.3. Hümâ

Hümâ; devlet kuşu, talih kuşu, cennet kuşu gibi anlamları olan hümâ, Kaf dağında, Okyanus adalarında veya Çin’de yaşadığına inanılan efsanevî bir kuştur. Serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksağanı andırır bir kuş türüdür.

Hümâ kelimesi ile birçok terkipler yapılmış olup hemen hepsinde talih ve baht açıklığıyla ilgili düşünceler hâkimdir (hümâ-pervâz, hümâ-pâye, hümâ-sâye vs.). Hümâ, Dîvân şiirinde sevgiliyi andırır. Sevgili de hangi âşığına iltifat ederse o, devlete ermiş olur.

Halk arasında devlet kuşu olarak nitelendirilen hümâ da Klasik Türk edebiyatında çeşitli yönleriyle konu olmuştur. Hümâ, Klasik Türk şiirinde Kaf dağında yaşaması, kemikle beslenmesi, ayaklarının olmaması, yükseklerde uçması,

talih, naz ve istiğnanın simgesi olması, asla yakalanamaması gibi özellikleriyle zikredilir. İnanışlara bahis konusu olan bir diğer özelliği ise hümânın gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin talihinin açılacağı veya sultan olacağıdır (Ceylan, 2007: 121). Bu hâdiseye atıfta bulunan şâirimiz; sülünü, güzel yürüyüşü ve siyah saçları, hümâ kuşunu da uğurlu gölgesi dolayısıyla şiirine konu etmiştir;

Tezerv-i hoş-hırâmım sînem olsun cilvegâhın gel
Hümâ-veş sâye salsın başıma zülf-i siyâhın gel (G. 77/1)

Hümâ, ayakları yere değmeyen efsânevî bir kuş olduğu için avlanması imkânsız olan bir hayvandır. İnanışa göre hümânın gölgesi kimin üzerine düşerse o kişinin talihinin açık olacağı inancı vardır. Aşağıdaki beyitte de hümâ, gölgesi dolayısıyla şiire konu olmuştur;

Zîr-i ran fersân-ı nazma tevsen-i tünd-i felek
Sâyeban perr-i hümâ erbâb-ı irfân üstüne (K. 3/3)

3.4.4.1.4. Semender

Semender, ateşte yanmayan bir çeşit efsanevî hayvandır. Denizatına benzeyen kuyruklu bir hayvanmış. Kelime "santender"den muhaffeftir. Bu hayvanın ateşe girdiği zaman bir çeşit yağlı madde ifrâz ederek kendini koruduğu rivâyet edilir. Başka bir rivâyete göre semender, sadece ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölürmüş. Hindistan'daki mecûsîlerin yaktıkları ateşte ısının artmasıyla semender denilen kanatlı bir böcek hâsıl olurmuş. Ancak efsanevî semenderi gördüğünü söyleyen kimse yoktur.

Semender ateşte yanmayan bir cins hayvandır. Fırtına, ateş, soğuk, esmek kavramları ile tenâsüp sanatı yapan Nedîm, ateşte yanmaması bakımından semenderden bahsetmiştir;

Uçar soğukdan efendi semender âteşde
Bir iki gün dahı böyle eserse bu sarsar (K. 13/8)

Nedîm'e göre âşık kişi, aşk ateşinde bin yıl dahi kalsa yanmaz. Bu durumu semender ile ilişkilendiren Nedîm, ateşte yanmaması dolayısı ile âşığı, semender isimli kuşa benzetmiştir;

Kalır nâ-puhte zâhid düşse bin yıl âteş-i aşka
Zuhûr eyler mi hiç hâsiyyet-i âteş semenderden (G. 95/6)

3.4.4.1.5. Tâvûs

Tâvûs; sülüngillerden, erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş türüdür.

Tâvûs, çok güzel bir kuş olmasına rağmen derli bir kuş imiş. O güzel endâmıyla yürürken gözleri ayaklarına takılınca ayaklarının çirkinliğine takılarak âh edermiş. Tâvûsun sesi de çirkin olup ötüşü "âh" kelimesidir. Bunun nedeni bu kuşun güzelliği ile çok gururlanması imiş. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmış. Bir efsaneye göre de tâvûs, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine âlet olmuş ve Âdem ile Havvâ'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten çıkarılmıştır.

Bilindiği gibi tâvûsun tüyleri göz göz desenlidir. Bu bakımdan göz ile tâvûs çok zaman birlikte bulunur. Edebiyatta açılması, rengârenk oluşu, gezip tozması, salınışı vs. yönlerden sevgili ile tâvûs arasında münâsebet kurulur.

Tâvûs, ilkbahar ve sonbaharda çeşitli değişimler yaşar. Yaşadığı bu değişimden dolayı tâvûs, rengârenk yapraklarla donanan ağaç ve çiçek ve güle teşbih edilir. Aşağıdaki beyitte Nedîm, lâle bahçesini rengârenk nur gibi tâvûs kuşunun görüntüsüne benzetmiştir;

Olup gülşen çırâğan ile pür-şevk u neşât-efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvûsdur gûyâ
Hezâran müjde kim açıldı rûy-ı gonca-i ra'nâ
Çırâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen (M. 33/4)

Tâvûs, gezip tozması, salına salına yürüyüşü dolayısıyla şiirlere konu olur. Sevgiliye “çık çimenliğe tâvûs gibi yürü” diye seslenen Nedîm, onu yürüyüşünün alımlı olması hasebiyle tâvûs kuşuna teşbih etmiştir;

Tâvûslar gibi çemenistâna çık yürü
Ey men fedâ-yı hâlet-i cevlânın olduğum (G. 81/2)

Tâvûs kuşunu, kuyruğunun renkliliği ve ayağının çirkinliği dolayısıyla işleyen Nedîm, tâvûsun ayağında çizme olduğunu söyler;

Bak heman cünbiş-i dünbâline tâvûs gibi
Etme nezzâre siyeh mûzelere pâyında (G. 133/3)

3.4.4.1.6. Tûtî

Tûtî; papağan, dudu kuşu anlamındadır. Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılırmış. Bir kişi, kuşu büyük bir aynanın önüne koyup kendisi aynanın arkasında gizlenir ve konuşmaya başlarmış. Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi kendisi gibi bir kuşun sesi sanarak taklîde başlar ve konuşmayı öğrenirmiş. Yine tûtî, şeker ile beslenirmiş ve tatlı dilli oluşu da buna bağlanır. Renkli bir kuş oluşu da zaman zaman söz konusu edilir.

Ayna karşısında konuşma tâlimi yaptırılan papağana, konuştukça ödül olarak şeker verilirmiş. Dîvân şiirinde genellikle ayna ve şeker ile birlikte anılan papağana verilen şeker, sembolik olarak sevgilinin dudağını ve dudağından dökülen sözleri sembolize eder. Şâirimiz, sevgilinin dudaklarını tarlaya, dudaklarından dökülen sözleri şekere, kendisini de papağana teşbih etmiştir;

Gördükçe bendeni bu şeker-handeler nedir
Bildin mi tûti-i şekeristânın olduğum (G. 81/3)

Konuşma ve söz bakımdan kendini bülbül ve papağan ile mukayese eden şâirimiz, dili yüzünden uğradıklarına ne bülbülün ne de tatlı sözlü papağanın uğradığını belirterek sitem eder;

Dilimle uğradığım kayda ben bu âlemde
Ne bülbül uğradı ne tûti-i şeker-güftâr (K. 7/20)

3.4.4.1.7. Kebk

Kebk, keklik anlamına gelir. Bir av kuşu olarak şahin, şahbaz, doğan vs. kuşlarla birlikte anılır. Sesi ve gövdesinin güzelliği ile söz konusu edilir. Dîvân şiirinde sevgili, kekliğe benzetilir.

Âşığın gönlü keklik gibidir. Keklik; doğan, şahin gibi kuşlardan nasıl korkuyorsa âşık da sevgiliden öyle korkar. Nedîm, kendini ürkek bir kuş olan kekliğe; sevgiliyi de bakışları ürkütücü olan şahine betzetmiştir. Sevgilinin şahin gibi keskin bakışlara sahip olduğunu belirten şâirimiz, yanından geçen sevgilinin bakışlarının yaralayıcı özelliğinden dolayı keklik gibi ürktüğünü dile getirmektedir;

Aceb mi kebk-i şâhin-dîde veş dil pîç ü tâb olsa
Süzüp ol nergis-i pürkârı bir kez geçdi yanımdan (G. 108/3)

"Kebk-i derî, kebk-i kûhsârî" olarak da bilinen Keklik, sesinin güzelliği ile ün salmış olan bir kuş türüdür. Sevgilinin gülüşü o kadar tatlı ve nârindir ki bunu duyan keklik güzelleme okur. Dağda bulunan keklik, gür bir sesle sevgili için bir güzelleme düzer;

Hey nesin sen ki duyup handeni kûhsârda kebk
Katı âvâz ile tahsîn okur üstâdın içün (G. 92/5)

3.4.4.1.8. Tezerv

Tezerv, sülün demektir. Dîvân şiirinde daha çok av kuşu ve güzelliği nedeniyle anılır. Bazen âşığın gönlü olur, bazen de sevgili için benzetilen olur. Genellikle yırtıcı kuşlara av olması yönüyle beyitlere konu olan tezerv, salına salına yürüyen sevgiliyi andırır.

Hümâ, yükseklerde uçan, gölgesi yere düşmeyen, gölgesinin üstüne düştüğü kişinin gelecekte saltanata ve saadete nâil olacağına inanılan efsanevî bir kuştur.[43] Şâirimiz, hümâ kuşu hakkındaki bu inanışa telmihte bulunur. Sevgiliyi, güzel yürüyüşlü ve saçları siyah sülüne teşbih eden Nedîm, sevgiliden merhamet beklemektedir;

Tezerv-i hoş-hırâmım sînem olsun cilvegâhın gel
Hümâ-veş sâye salsın başıma zülf-i siyâhın gel (G. 77/1)

Tezervin yürüyüşü, salına salına yürüyen sevgiliye benzetilir. Şâirimiz, tezerve benzettiği sevgilinin sülünü andıran yürüyüşünü görebilmek için ona yürüyüşe başla demiştir;

Tezerv-i şûhsun bin nâz ile reftâra âgâz et
Gül olsun nakş-ı pâyin gülşen olsun şâh-râhın gel (G. 77/4)

3.4.4.1.9. Serçe

Serçe; serçegillerden, insanlara yakın yerlerde yaşayan, kışın göçmeyen, koyu boz renkli, ötücü küçük bir kuş türüdür. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Serçe'yi, doğrudan hayvan anlamında kullanmayan Nedîm, "serçe parmak" ifadesini en küçük parmağımıza ad olması nedeniyle kullanmıştır;[44]

Etdigi lutf u mürüvvetleri devrinde o Cem
Serçe parmağı kadar eylememişdir Hâtem (M_2. 12)

3.4.4.1.10. Kebûter, hamâme

Kebûter, güvercin anlamındadır. Bir av kuşu olarak avcı kuşlarla birlikte anıldığı gibi sevgili yerine de kullanılır. Güvercinlerin posta görevinde kullanıldığı da meşhurdur. Ayrıca güvercin eti, meze olarak oldukça makbûl görülür. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

---

[43] Hayriye Durkaya, "Fehîm-i Kadîm Divanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı.
[44] Serçe parmak, beş parmağın en küçüğüdür. En küçük ve en ince parmak olduğu için bu adı almıştır.

Kaptan Mustafa Paşa'nın bahçesindeki bir kubbeyi öven Nedîm, onu felekten daha üstün görerek ay üstüne konmuş bir güvercine teşbih eder;

O târem felekden de berter gibi
Meh üstünde konmuş kebûter gibi (M$_1$. 1/43)

Hamâme; güvercin, kumru anlamlarına gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Nedîm, sevgilinin mahallesini âdeta tavaf eden gönlünü bir güvercine benzetir;

Hamâme-veş harem-i kûyunu tavâfda dil
Dirîğ bizden o âhû-nigeh remîde henüz (K$_1$. 73/1)

3.4.4.1.11. Fahte

Fahte; üveyik kuşu, yabani güvercin anlamına gelir. Güzel sesli ve hoş görünüşlü bir kuş olup avcı kuşlardan korunmak için genellikle sık yapraklı ağaçlara (kavak, servi vb.) konarmış. Bu sebeple Dîvân şâirleri fahte ile selviyi genellikle birlikte kullanmışlardır.

Üveyik kuşunun boynunda gerdanlığa benzeyen halkalar vardır. Bunlar, âşığın boynuna vurulan kemendi sembolize eder.

Ali Paşa'yı öven Nedîm, eşine az rastlanır bir mübalağa yapmıştır. Nedîm, "Gebe bir kadın, Ali Paşa'nın fermanını rüyasında görse, çocuğu üveyik kuşunun yavrusu gibi gerdanlık ile doğar." diyerek gulüv derecesinde mübalağa konusunda ne kadar yetenekli olduğunu göstermiştir. Yaptığı benzetmede üveyik kuşunun yavrusu ile gebe bir kadının yavrusunu birbirine teşbih eden Nedîm, üveyik kuşunun boynundaki beyaz halkaları da gerdanlığa benzetmiştir;

Beççe-i fahte-veş zâdesi tavk ile doğar
Görse fermânını hâb içre zen-i âbisten (K. 2/37)

3.4.4.1.12. Bûm

Bûm, baykuş anlamına gelir. Baykuş; başında, kulak yerinde iki sorgucu bulunan, yırtıcı gece kuşlarının genel adıdır.

Edebiyatımızda bûm adıyla bilinen baykuş, daha çok olumsuz kavramlarla birlikte kullanılır. Bilhassa halk kültüründe baykuş iyi sayılmaz, baykuş görenin başına kötü şeyler geleceğine inanılır.

Baykuş genelde harâp olmuş yerlerde ve virânelerde yaşar. "Hazine bulmak için hüthüt (ibibik kuşu) gibi görebilmek gerektiğini belirten şâirimiz, virâne yerlerde baykuş olmakla hazinenin bulunamayacağını ifade eder. Nedîm, baykuşun virâne yerlerde yaşaması hâdisesine işaret ederek başkuşun olumsuz yönünden bahsetmiştir. İkinci beyitte de yine baykuşu, yuvasının virâne ve harap olması yönünden ele alan Nedîm, sevgilinin olmadığı bir içki meclisinin baykuş yuvası gibi virâne görüneceğini belirtmiştir;

Hüdhüd gibi binâ gerek onu arayanlar
Virâneye bûm olmağile genc bulunmaz (G. 46/2)

Bezm sensiz görünür lânegeh-i bûm gibi
Bat-ı mey gam getirir tâ'ir-i meş'ûm gibi (G. 151/1)

3.4.4.1.13. Huffâş

Huffâş; yarasa, gece kuşu anlamına gelir. "Uçan memeli" olarak bilinen tek hayvandır. Genellikle mağaralarda ve içi oyuk ağaçlarda yaşar. Karanlıkta avlanmaya çıkar. Sadece geceleri görebilen yarasaların işitme duyuları çok gelişmiştir. Gece ile dost olan şâirler, kendini yarasaya benzetir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Yarasa'yı, gözleri dolayısıyla şiirine konu edinen Nedîm, İbrahim Paşa'nın hançerinin yüzünün parlaklığını, Behrâm'ın görmesiyle gözlerinin yarasa gibi donuklaşacağını anlatır;

Dîdesi dehşet ile hîrelenir çün huffâş
Peyker-i hançerinin görse dırahşın Behrâm (K. 10/35)

3.4.4.1.14. Ukâb, şâhîn

Ukâb; karakuş, kartal, tavşancıl kuşu anlamına gelir. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

İbrahim Paşa'yı anlatan Nedîm, onu yiğitliğin sembolü, cömertliğin babası olarak görür ve onun beslemeyle bir pervane yavrusunu kartala dönüştürebileceğinden dem vurur;

Ol müşîr-i pür-himem kim himmet-i merdânesi
Perverişle beççe-i pervâneyi eyler ukâb (K$_1$. 30/7)

Sevgilinin niteliklerinden bahseden Nedîm, sevgiliyi vahşi şahine ve başıboş kumruya benzetir;

Bü'l-aceb hâleti var bilmedik ol şûhu Nedîm
Vahşi şâhin mi yahud kumrî-i âvâre midir (G. 17/5)

Şâhin; kartalgillerden, 50-55 cm uzunluğunda, Avrupa ve Asya'nın dağ, orman ve çalılıklarında yaşayan yırtıcı bir kuş türüdür. Dîvânda üç kere kullanılmıştır.

Nedîm, gönlünün bir şahin gözlü keklik gibi kederli olmasına şaşırılmaması gerektiğini belirtir;

Aceb mi kebk-i şâhin-dîde veş dil pîç ü tâb olsa
Süzüp ol nergis-i pürkârı bir kez geçdi yanımdan (G. 108/3)

3.4.4.1.15. Şâhbâz, şeh-bâz

Şahbâz (Şeh-bâz); doğan, şahin anlamına gelir. Dîvân edebiyatında doğan veya şahin anlamında kullanılan bâz, sevgilinin gönül avlayan saçlarından kinâyedir. Âşık, bakışlarıyla saç doğanının pençeleri arasına düşer. Bazen güneş de bir doğana benzetilir.

Kazanamamak, yenik düşmek bir ezikliktir. Fakat sevgili gibi üstün vasıflara sahip bir varlığa yenik düşmek, apayrı bir galibiyettir. Sevgiliye yenik düşmek, esir

olmak her yiğidin harcı değildir ve her âşığa nasip olmaz. Nedîm, kendini kekliğe; sevgiliyi de doğana benzeterek bu hâdiseye örnek oluşturur;

Aceb mi dil o siyeh çeşm-i şûha olsa esîr
Kebik rübûdegî-i şâh-bâza çespandır (G. 18/4)

Hür bir kuşa benzettiği gönlünü sevgiliye kaptıran Nedîm, bu durumu doğan'ın pençesine düşmek olarak nitelemiştir. Doğan'ın pençesine düşen gönül (âşık), artık esirdir;

Âzâde iken zülf-i girîh-gîr-i bütandan
Murg-ı dili ol pençe-i şehbâza düşürdüm (G. 86/4)

3.4.4.1.16. Kumrî

Kumru; güvercinler takımından, güvercinden küçük, boz, gri renkli bir kuş türüdür.

Fahte (üveyik kuşu) ile kumru görünüş itibariyle birbirine çok benzer. Fahte, kuruğundaki ve boynundaki beyaz halkalarla kumrudan ayrılır. Kumru, çoğu zaman doğan, şahin, atmaca gibi yırtıcıların avı olur. Onlardan korunmak için servi, çınar, söğüt gibi ağaçları kendisine mesken edinir. Bu gibi özellikleri ile Dîvân şiirine konu olan kumru, çevik ve hızlı uçabilen bir kuştur ve "tûtî u kumrî" şeklinde sıkça kullanılır.

Sevgilinin gözlerini renk bakımından kumruya benzeten Nedîm, sevgilinin mavi renkli gözleri ile boz (mavi) renkli kumrular arasında bağlantı kurmuştur;

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında
İki âvâre kumrîdir ki gelmiş âşiyan tutmuş (G. 53/2)

Gül ve lâlenin birbirine karşı nazlı olduklarını belirten şâirimiz, Bülbül ile kumrunun da birbirlerinin sırrının sesi olduğunu anlatır;

Gül ü lâle bir birine işve-sâz
Hezâr ile kumrî hem-âvâz-ı râz (M_1. 1/47)

3.4.4.1.17. Zagan

Zagan (zağan), kargalar demektir. Dîvân şiirinde karga ile rakip arasında bir ilgi kurulur. Bu durumda sevgili bülbül, âşık ise hümâ olur. Karganın rengi siyah olduğu için geceye benzer. Ancak yinede de kargaya karşı şâirlerin tutumu olumsuzdur.

Karga, edebiyatımızda daha çok olumsuz açılardan ele alınır ve genellikle eleştirilerde kullanılır. Sesinin çirkinliği açısından da şiirlere konu olur.

Şâirimiz, aşağıdaki beyitteki “Bebgâ” ile tevriye sanatı yaparak bu kavramı hem papağan hem de peltekliğinden dolayı “Bebgâ” lakabıyla anılan bir Arap şâiri olarak kullanmıştır. Sonuç olarak Nedîm, burada “Bebgâ” ile papağana değil, anılan şâire işaret etmiştir (Ceylan, 2007: 205). Nedîm: “Bebgâ’nın ezgili şiirleri, benim konuşan papağanıma kıyasla karganın feryad eden bağırtıları gibidir.” diyerek kendi şiirini Arap şâirle mukayese edip kendi şiirini üstün bulmuş ve Bebgâ’nın şiirlerini de sesinin çirkinliği bakımından kargaya benzetmiştir;

Tûtî-i nâtıkama nisbet ile Bebgânın
Nağme-i nazmı hem-âvâze-i feryâd-ı zagan (K. 2/9)

3.4.4.1.18. Piristû

Piristû (Pirestû), kırlangıç demektir. Kırlangıçgillerden, geniş gagalı, çatalkuyruklu, ince ve uzun kanatları olan bir kuş türüdür.

Kırlangıç, küçük ve göçebe bir kuştur. Şâirimiz, sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinin çabuk ve erken bitmesi (yeşermesi) durumunu, onun uçmayı iyi bilen kırlangıçlarla yaptığı uçuş tâlimlerine bağlamaktadır;

Böyle çâpük geldin ey hatt-ı siyeh ruhsârına
Var ise pervâza meşk etdin piristûlarla sen (G. 103/3)

3.4.4.1.19. Hüdhüd

Hüdhüd; ipek kuşu, çavuşkuşu, ibibik anlamlarına gelir. Süleyman Peygamber’e yardım eden bir kuştur. Çok uzaklardaki suyu havadan görebilme ve keşfedebilme

özelliğine sahiptir. Bir gün su aramak için çok havalanınca Sebe ülkesini görüp Süleyman Peygamber'e haber vermiş, o da Belkıs'a, Hüdhüd'ü elçi olarak göndermiştir.

Hüdhüd kuşunu, iyi görebilme özelliği dolayısıyla işleyen Nedîm, sevgilinin iyi görebilen bir hüdhüd kuşu gibi müjdeli haberle gelmesini ister;

Bir iki gün dîdeden oldunsa pinhan bâri gel
Bir neşât-âver haberle hüdhüd-i bînâ gibi (K. 17/12)

3.4.4.2. Dört ayaklı hayvanlar

3.4.4.2.1. Âhû, gazal, nahcîr

Âhû (gazal), ceylân anlamına gelir, güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilir. Gözlerinin iri ve gayet siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır. Sevgilin gözü Kâ'be'ye benzetildiği zaman, göz âhûsu oraya sığınmış olur. Çünkü Kâ'be'de avlanmak yasaktır. Bir gül bahçesi olarak anılan yüz, âhû gözlerle daha da güzelleşir.

Âhûnun en yaygın ve en önemli kullanımı misk nedeniyledir. Sevgilinin saçı misk kokar. Âhûnun misk hâsıl etmesinin sebebi ise bu kokuyu kıskanması veya ona âşık olmasıdır. Bunun sonucunda âhûnun içine kan oturmakta ve bu kan sonra misk olmaktadır. Âhû, avlanan bir hayvan olduğu için "sayyâd, dâm, vahşî" gibi kelimelerle birlikte kullanılır. Mecnun'un çöllere düştüğü zaman âhûlarla dostluk kurması da telmihen anılan bir başka özelliktir. Bu durumda sahra ve çölden de bahsedilir.

Bazen sevgilinin kirpiği de ceylana teşbih edilir. Nedîm, sevgilinin ceylan kirpiği tarafından çiğnendiğini belirterek sevgilinin kirpiğini ceylana teşbih eder;

Nâ- tüvânım şöyle çeşmin hasretinden kim gehî
Sâye-i müjgân-ı âhû pây-mâl eyler beni (G. 147/6)

Âşığın her dâim hayâli, sevgilinin ceylana benzeyen gözleridir. Âşık sevgilinin ceylan gözlerine o kadar çok dalar ki bir süre sonra bakış konusunda uzman olur ve bakışları yakıcı olma özelliğine kavuşur. Bu nedenle insan yakıcılıkta cadılar bile âşıkla yarışamaz;

N'ola çâlâk olursa merdüm-efkenlikde câdûdan
O mest-i işvenin çıkmaz hayâli çeşm-i âhûdan (G. 109/1)

Sevgiliye kavuşmanın ihtişâmını anlatan Nedîm, sevgiliye kavuşamadan ölmesi, kara bir toprak olması durumunda bile sevgiliye kavuşmanın hayâliyle yanmaktadır. Ölüm bile onu bu isteğinden alıkoyamaz. Sevgilinin gözlerinin özlemiyle yanan şâirimiz, öldükten sonra onun gözlerinin sürmesi olmakla ne kadar mutlu olacağını ifade etmektedir. Şâirimiz, sevgilinin gözlerini iri, siyah ve güzel olması sebebiyle ceylana teşbih etmiştir;

Hasret-i çeşminle ben hâk-i siyâh olsam dahı
Baht âhir sürme-i çeşm-i gazâl eyler beni (G. 147/8)

Güzellerin gözlerini ceylana teşbih eden Nedîm, evdeki ceylan gözlülerin kıymetinin bilinmesi ve bunun sonucunda da dışarıdaki ceylan gözlülere dikkatin celb olmaması hususunda uyarılarda bulunmaktadır. Ayrıca "hâne" ifadesi ile çevredeki güzelleri kastetmesi muhtemel olan Nedîm, "Çevredeki güzeller ceylan gözlüdür; onların kıymetini, değerini bilenler için dağdaki yani başka yerlerdeki güzellere bakmaya ihtiyaç yoktur." biçimindeki mânâyı da kastetmiş olabilir;

Dağda sayd-ı gazâl etmeğe hasret mi çeker
Hânede gözlerin âhûsun eden âmâde (G. 129/2)

Nahcîr; av, yaban keçisi anlamına gelir. Dîvân şiirinde âşık ve âşığın gönlü, sevgili karşısında bir nahcîr olarak avlanmış veya avlanmayı beklemektedir (Pala, 2004: 346).

İsteğine ulaşma çabası, hür gönlü bağlar; av hayvanının gerdanında, kemendin işi beste yapmaktır;

Neyl-i matlab hâtır-ı âzâdeyi der-kayd eder
Bestedir kârı kemendin gerden-i nahcîrde (G. 139/9)

3.4.4.2.2. Esb, rahş, semend, esheb

Esb (Rahş, Semend, Eşheb); atlıgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı bir hayvan türüdür.

Türk kültüründe atın önemli bir yeri vardır. Efsanelerden folklora, edebiyattan güzel sanatlara dek uzanan bir at medeniyeti, Türklerin eski çağlardan beri önem verdikleri hususlardan olmuştur.

Dîvân edebiyatında, Türklerden gelen at geleneği devam etmiş ve atların çeşitlerinden at ile ilgili eşyalara kadar birçok şekillerde attan bahsedilmiştir. Hatta bu konuda özel manzumeler dahi yazılmıştır.

Sultân III. Ahmed Hân'ın avını anlatan Nedîm, onun bindiği kayıkla denizdeki mücevher ve incilerin coşacağını, bindiği atla da ova ve çöllerin birer lâle bahçesine dönüşeceğini anlatır;

Binersen zevraka deryâda cûş etsin dür ü gevher
Süvâr olursan esbe deşt ü sahrâ lâlezâr olsun (K. 36/5)

Sevgiliyi, naz atının binicisi olarak tasvir eden Nedîm, ondan vazgeçemeyeceğini belirtir;

Ey süvâr-ı esb-i nâzım senden olmaz can dirîğ
Kande kaldı rahş-ı râhat-bahş ile râhat bısât (G. 56/3)

Sultân III. Ahmed mutluluk ve şerefle ata bindiğinde, İran'ın meşhur hükümdarı Ferîdun, onun huzurunu eğilerek öperler;

Ferîdunlar rikâbın bûs eder bindikçe rahş üzre
Şerefle haşmet ü dârât ile izz ü sa'âdetle (K_1. 16/2)

Güzellerin yüz naz ve saadetle, neşeyle giden atlara binerek Atmeydanı'nda koşuşturmalarını anlatan Nedîm, güzellerin neşeli hâlinden ötürü atları da neşeli olarak görmektedir;

Binüp sad 'izz ü nâz ile semend-i şûh-reftâre
Güzeller Atmeydânında alır şimdi meydânı (K. 11/53)

Atımın rikabındaki ayağın karışık, kalabalık topluluğu, canı yağmalamaya gelen kirpiklerinin safı değildir;

Değil saf-ı müje gâretgerî-i câna gelir
Gürûh-ı pâ-be-rikâbân-ı eşheb-i âşûb (G. 8/4)

3.4.4.2.3. Şîr

Şîr; arslan, kedigillerden, etekleri yeleli, yırtıcı, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür memeli hayvandır.

Dîvân şiirinde daha çok güç sembolü olarak kullanılır. Arslanın güç ve kuvveti, kasîdelerde övülen kişilere sıfat olarak yakıştırılır. Arslanın pençesi, sevgilinin her şeyi yapabilirliğine işarettir. Ceylan ile arslanın yan yana getirilmesinde ise en büyük neden sevgilinin âhû gözüyle arslan gibi haşmetli bakışıdır. Bu arslan bakışı karşısında kimse duramaz. Arslanın Farsça karşılığı olan "Şîr" ile pençe yan yana gelince "Şîrpençe" denilen bir hastalığın adı hatırlanır. Şâirlerin bu anlam ilgisi ile de hareket ettiklerine rastlanır. Esed, Gazanfer, haydar kelimeleri de kimi zaman arslan yerine kullanılır.

Şîr kavramı, genellikle arslanın sıfatı olan "jiyan" ile birlikte kullanılır ve "kükremiş arslan" anlamını ihtivâ eder. Sevgilinin Merih gezegenine benzeyen görüntüsünü gören şâirimiz, ona melek sûretinde kükremiş arslan diye hitap etmektedir;

Mirrîh heybetini görüp der pesend ile
Şekl-i melekde şîr-i jiyan söylerim sana (G. 3/11)

Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın düşmanla olan mücadelesini anlatan şâirimiz, İbrahim Paşa'nın düşman üstüne arslan gibi gidişini ve düşmanın şaşkınlık içinde tilki gibi kaçışını anlatırken güç ve kuvvet kavramını "arslan" kavramı ile sembolize etmiştir;

Düşmeni hayretle hem-çün rubeh-i tasvîr eder
Şîr-veş geldikçe ol kûh-ı hırâmân üstüne (K. 3/35)

3.4.4.2.4. Semmûr

Semmûr, diğer adıyla samur, kürkü değerli olan bir hayvan türüdür. Bir sansar türü olarak da bilinir. Bu hayvanın kürküne de samur denir. Osmanlı padişahı İbrahim, samura çok düşkünlük göstermiş, elbiselerinin içine ve dışına samur koydurmuştur.[45]

Nedîm, güzellerin dış görünüşüne, iç görünüşten çok daha fazla yer veren bir şâirdir. Aşağıdaki şiirde duygularını ifade eden şâirimizin dış görünüşe verdiği önemi açıkça görebiliriz. Ayrıca samur, pahalı bir giyecek türüdür. Ekonomik açıdan sultânların giyebileceği bir kıyafeti sevgilide tahayyül eden Nedîm, sevgiliye ayrı bir şeref vermiştir;

Mû-be-mû dikkatler etdim kıl kadar fark etmedim
Kaşların billah begim dûşundaki semmûrdan (G. 107/5)

Esmer ve kahverengi olan samurun tüyleri, ipek gibi yumuşaktır. Renginden ve yumuşaklığından ötürü sevgilinin saçı, samura teşbih edilir. Nedîm, sevgilinin göz ve kaşlarını samur karasına benzetmiştir;

Gerden-i sâfı beyâz öyle ki kâfûr gibi
Çeşm ü ebrûsu siyâh öyle ki semmûr gibi (G. 150/1)

3.4.4.2.5. Rubeh, mûş

Rubeh, tilki anlamındadır. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

---

[45] A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi, 2.Cilt, s.276.

Tilki'yi, kurnazlığı ve çareyi kaçmakta araması bakımından şiirine konu edinen şâirimiz, Damat Ali Paşa'nın düşman üstüne aslan gibi gittikçe düşmanın tilki tasvirleri yaptığından bahseder;

Düşmeni hayretle hem-çün rubeh-i tasvîr eder
Şîr-veş geldikçe ol kûh-ı hırâmân üstüne (K. 3/35)

Mûş, Fare anlamındadır. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Fare'nin çerezi, mezeyi murdâr etmesine değinen şâirimiz, tilki gibi kaçan zâhidin şaraba ettiği ikiyüzlülüğü, zulmü; farenin, içki meclisinin mezesine yapmayacağını ifade eder;

Zâhid-i rubeh-firîb eyler riyâ sahbâya lîk
Etdiği bîdâdı nukl-ı meclise mûş eylemez (G. 48/4)

3.4.4.3. Deniz hayvanları ve sürüngenler

3.4.4.3.1. Mahsûl-i bahrî

Mahsûl-i Bahrî, denizde yaşayan canlılar anlamına gelir. Dîvânda deniz canlılarına pek yer verilmemiştir. "Mahsûl-i bahrî" iki defa kullanılmıştır.

Maden ocaklarının ve denizlerin ürünü, kasidelerde övülen kişinin cömertliğiyle dünyaya bağışlanır. Aşağıdaki kasidelerde Sadrazam İbrahim Paşa'nın cömertliği ile bu durum anlatılmaktadır;

Pây-müzd olmaz berîd-i müjde-i eltâfına
Katsalar mahsûl-i bahri hâsıl-ı kân üstüne (K. 3/39)

O yektâ kahramân-ı cûdsun kim dest-i pür-zûrun
Katar bir birine mahsûl-ı bahri mâye-i kânı (K. 22/17)

3.4.4.3.2. Mâr, ef'i, ejder

Mâr; sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adıdır. Yılan olarak bilinen bu hayvan, "yerdegezen" olarak da isimlendirilir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Dîvân şiirinde sevgilinin saçı ve âşığın âhları şekil yönünden yılana benzer. Uzunluğu, kıvrımlı oluşu, siyahlığı, zehirli olması gibi özellikleri ile ele alınır. Hazinelerin birer yılan tarafından korunduğu efsanesi, tılsımlı oluşları ve 100 yıl yaşayan yılanların ejderha oluşları da yer yer anılır. İnanışa göre yılan, senede bir defa zehir elde edermiş. Bunu da nisan yağmurunun tanesini yutarak yaparmış.

Nedîm, İbrahim Paşa üzerine yazdığı bir hammâmiyesinde zıtlıkları barıştırır. İbrahim Paşa, öyle bir cihân veziridir ki onun iyilik sözünde bülbüller, korkulu rüyası olan yılanlarla dost olur. Öyle ki bülbülleri yuvalarında rahat bırakmayan yılanlar, İbrahim Paşa'nın sağladığı bu hoşgörü ortamında bülbüllerin yuvasının önünde bekçilik yapar;

Sen ol hidîv-i cihansın kim ahd-i lutfunda
Nigehbanlık eder âşiyân-ı bülbüle mâr (K. 7/48)

Ef'i, ef'â şeklinde de yazılabilen kelime engerek yılanı, mecâzen de fenâ tabîatlı insan anlamına gelir.

Dîvân şiirinde yılan sözcüğü, çoğunlukla Farsça "mâr" ve Arapça "ef'â" kavramları ile kullanılır ve sevgilinin saçını temsil eder. Ayrıca siyah oluşu, uzunluğu, kıvrımlı hâli ve zehri sebebiyle beyitlerde kendine yer bulur.

Saç ve ayva tüylerindeki zarâfeti ifade eden Nedîm, yılanın panzehirinin sevgilinin saç ve ayva tüylerinde olduğunu belirtmiştir;

Hayretde koydu hâtır-ı uşşâkı zülf ü hat
Gösterdi kâr-ı ef 'i-i tiryâkı zülf ü hat (G. 55/1)

Ejder (ejderhâ), büyük yılan anlamına gelir. Bir inanışa göre yılan, kendi eceliyle ölmez, mutlaka birisi tarafından öldürülürmüş. 100 yıl yaşayan yılan ejderhâ

olurmuş. Yılan ejderhâya dönüşünce ağzından ateş saçar, nefesiyle diğer mahlûkları sömürüp yutarmış. O zaman melekler onu kaldırıp Kaf dağının arkasına atarlarmış. Ejderhâ ve ejder diye bilinen bu hayvanın daha sonra başı çoğalır ve ayakları çıkarmış. Kelimenin aslı “Ajı Dahakâ” olup eski Hind dininde “ayıp” olarak bilinir. İran mitolojisine bir padişah olarak geçen kelimenin, Dahhâk ile alâkası olduğu sanılmaktadır.

Edebiyatta ejdehâ, sevgilinin saçları yerine kullanılır. Çünkü sevgilinin kıvrım kıvrım saçları bir ejderhâyı andırır. Saç, uçlarının bolluğu ile bin başlı bir ejderhâya benzer. Ayrıca tılsımlı hazineleri de ejderhâların beklediğine inanılmaktadır.

Sevgilinin zâlimliğine değinen Nedîm, onun güzellik ülkesinin ceylanından bile ejderin doğacağını anlatır;

Gamze pür-zehr çıkar çeşm-i tenük-hûsundan
Kişver-i hüsnünün ejder doğar âhûsundan (N. 4/1)

Hayattan zevk alma, Nedîm’in şiirlerinin temelini oluşturur. Yalın bir dille kaleme alınan aşağıdaki şiir, mutluluğu kelimelere dökmek isteyen bir şâirin ruh dünyasını yansıtmaktadır. Mutlulukta sınır tanımayan şâirimiz, ağzından ateş çıkarması ile beyitlere konu olan ejderhânın bile mutluluğuna ortak olmasını isteyerek yaşamına renk gelmesini arzulamaktadır.[46]

Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığın ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa‘d-âbâda (M$_1$. 40/II)

[46] Bu şiirde kastedilen ejder, gerçek bir ejder olmayıp Damat İbrahim Paşa tarafından Sadâbâd’da yapılan ve ağzından su fışkıran yapay bir ejderhadır.

3.4.4.4. Böcekler

3.4.4.4.1. Mûr, meges, pervâne, zenbûr

Mûr, karınca anlamındadır. Neml şeklinde kullanıldığı da olur. Edebiyatta genellikle Süleyman Peygamber ile olan macerası nedeniyle anılır. Bazen de sevgilinin ayva tüyleri yerine kullanılır.

Kimi zaman güç kavramına tezat olarak beyitlerde kendine yer bulan karınca, güçsüzlüğü temsil eder. Şâirimiz, bu kavramın güçsüzlük mânâsını genişleterek bu kavramı, halsizlikten ötürü vücudunun, karıncanın gözünün kirpiğinin gölgesinin altından geçmesi durumunda (ağırlıktan ötürü) yaralanacağını belirterek "Nedîmâne üslûb"unu konuşturmuştur;

Nâ-tüvânım şöyle kim mecrûh olur cismim Nedîm
Geçse zîr-i sâye-i müjgân-ı çeşm-i mûrdan (G. 107/7)

Nedîm'in bu satırları bize, "Narin sevgilim! Gül desenli ipek kumaştan elbise giydin ama korkarım ipek kumaşın gülündeki dikenin gölgesi seni incitecek." anlamındaki aşağıdaki;

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni

beytini hatırlatmaktadır. Burada cânân, üzerinde gül desenleri olan bir elbise giymiştir. Gülün koynunda büyüdüğü söylenen cânân, o kadar nârindir ki gülün dikenlerinin gölgesi bile onu incitir. İşte bu, "Nedîmâne tarz"ın açık bir ifadesidir.

Meges, mekes şeklinde de kullanılan kelime, sinek anlamına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin beni, bir karasinek olarak ele alınır. O, sevgilinin tatlı dudağı ve bal yanağı kenarına konmuş bir işarettir. Bazen rakîp veya âşık da âcizlik bakımından sinek olabilmektedir. Hatta bu yönüyle peşe (sivrisinek) olarak zikredildikleri de olur.

Nedîm, "Gül satılan çarşının sinek (uçan) şehbenderi[47] bu bahçelerden geçmek isterlerse bahçeler o kadar çok ve boldur ki bu geçiş yaklaşık olarak kıyamete kadar sürecek uzun bir zaman alır." diyerek Sultân III. Ahmed dönemindeki gül bahçelerinin bolluğuna değinip sineği, "uçan" mânâsında kullanarak şehbender kavramının sıfatı yapmıştır;

Gülşeninden geçse bir takrîb ile tâ haşr olur
Çârşû-yı gül-fürûşânın meges şehbenderi (K. 5/35)

Pervâne, kelebek anlamındadır. Geceleyin ışığın çevresinde görülen küçük kelebektir. Dîvân şiirinde âşığı temsil eder. Pervâne mum'a âşık olarak kabul edilir. Eskiden, geceleyin mum ışığında iş görülürdü. Şâirler de şiir yazarken hemen yakınlarında bulunan bu kelebekleri şiirlerine konu edinmişlerdir. Pervâne, mum ışığının çevresinde döner döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mum'un alevine bırakırmış. Hatta sevgilinin beni de bu alev ile yanmış pervâneye benzetilir. Şâir sevgilisini mum ışığına, kendisini de pervâneye benzeterek onun uğruna can vermeye hazır olduğunu söyler. Bu bakımdan pervâne, sessizce ve gürültü etmeden can veren sâdık bir âşıktır.

Şâirler pervâne kavramını, mum ışığı etrafında dönen ve sonunda kendini mumun alevine bırakan kelebek anlamında işlerler. Nedîm, sevgiliden kendisini alevin etrafında dönen kelebek gibi öldürmesini isteyerek sevgiliyi mum ışığına, kendini de pervâneye benzetir;

Beni öldür beni kim şu'lede pervâne-sıfat
Nice bir ditreyeyim kabza-i sâtûr üzre (G. 116/2)

Zenbûr, eşek arısı demektir. Zar kanatlılardan olup zehirli iğnesi bulunan bir çesit yaban arısıdır.

Nedîm, İbrahim Paşa'nın meclisinin güzelliklerini anlatırken melek sürüsünün çiçeklerin üzerinde bal arısı misâli gezdiklerini belirtir;

[47] Şehbender: II. Mahmut zamanında, Osmanlı İmparatorluğu içinde yerli Müslüman tüccarların korunması bakımından aralarında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığı gidermekle görevli bulunan kimse.

Tırâz-ı mesned-i izz ü şeref kim bezm-i hâsında
Gezer hayl-i melek zenbûr-veş üşkûfedân üzre (K. 6/17)

Sevgilinin penceresinde inleyen bazen arı kuşu olur;

N 'ola hem-vâre tab'-ı sîne-sâfân olsa nâlende
Tanîn-endâz olur zenbûr gird-i câm-ı revzende (G. 134/1)

3.4.4.5. Bitkiler

3.4.4.5.1. Agaç ve agaç türleri

3.4.4.5.1.1. Dıraht, dâr, gül-bün, nihâl, nahl

Dıraht (dâr); ağaç, darağacı anlamlarına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin saçları darağacı vazifesi görür. Herhangi bir taşkın harekette bulunan âşık, sevgilisinin darağacına asılarak cezalandırılır. Hallâc-ı Mansûr'un darağacında can vermesi dolayısıyla şâirler tarafından çokça kullanılan "dâr", Arapça okunuşundaki "ev, yurt, yer" anlamlarıyla da çeşitli tamlamalar oluşturur (Dâru'l-aceze, dâru'l-emân). Dâr, üç direkten meydana gelen îdam sehpasıdır. Berdâr olmak, îdam olunmaktır (Pala, 2004: 106).

Sultânın sarayı, şaşılacak bir sevinç bahçesidir; oradaki her kişi ise yücelik, zenginlik, saadet ve iyi talih meyvelerini taşıyan bir ağaç olarak düşünülmüştür;

Sarây-ı şehriyârî bir aceb bâğ-ı meserretdir
Kurulmuşdur esâsı izz ü câh-i iftihâr üzre (K_1. 82/1)

O bâğın her dırahtı mîve-dâr-ı izz ü devletdir
Atarlar taşı elbette dıraht-ı mîve-dâr üzre (K_1. 82/2)

Gül-bün; gül kökü, gül biten yer anlamına gelir. Dîvânda sadece bir defa kullanılmıştır.

Üstat Riyâzî'yi öven Nedîm, onu hayal bahçesinin süslü gül kökünün gülü olarak niteler;

Nazm-ı pâk-i Riyâzî-i üstâd
Gül-i gül-bün-tırâz-ı bâğ-ı hayâl (K$_1$. 61/1)

Nihâl, taze ve düzgün fidan anlamındadır. Dîvân şiirinde sevgilinin boyu ve endamı, ince ve düzgün oluşu sebebiyle nihâle benzetilir.

"Çimenliğin düzgün fidanı" denilebilecek kadar ilgiye mazhar olan bir sevgili, elbetteki kıymetlidir. Nedîm, böyle bir güzelden bahsederken boy için nihâl kavramını boşuna kullanmamıştır;

Geçmez yolundan öpmeyicek nakş-i pâyini
Üftâden ey nihâl-i çemen yollu izlidir (G. 14/5)

Sevgilinin boyunu nur gibi düzgün bir fidana sahip şeftali ağacına benzeten Nedîm, ondan bir öpücük almak istemektedir. Bu amacına ulaşan Nedîm, sevgilinin yanaklarından aldığı öpücüğü de ağaçtan şeftali koparmaya teşbih etmiştir;

Sâ'idin bûs eyledim gel gel amân ey dil sana
Tâze şeftâlü kopardım ol nihâl-i nûrdan (G. 107/6)

Sevgiliden duyduğu acının etkisi ile âh eden Nedîm, genç ve nazlı olan fidan boylu yârine sakınması konusunda uyarıda bulunmaktadır;

Bâd-ı semûm-ı âhıma döymezsin el-hazer
Sen ey nihâl-i nâz dahı nev-resîdesin (G. 101/4)

Nahl, nahil şeklinde de kullanılan kelime, gümüş veya balmumundan yapılma ağaç taklidi süs anlamındadır. Düğünlerde insan boyunu aşan nahiller yapılır, dallarına yaprak ve meyva olarak süs eşyası takılırdı. Bu nahiller daha sonra gelinin veya sünnet çocuğunun önünden geçirilip gerdek odasına bırakılırdı. Nahiller daha çok selviye benzermiş. Nahil yapan kişiye "nahilbend" denir. Kelime, şiirlerde bend veya bağlamak kelimeleri ile çok kullanılır.

Sevgilinin boyu, tazeliği ve uzunluğu dolayısıyla fidan(nahl)'a benzer. Nedîm, şimşir ağacına benzeyen sevgilinin boyunu bir gül fidanı olarak tasavvur eder;

Âfet-i can dediler gamze-i cellâdın içün
Nahl-ı gül söylediler kâmet-i şimşâdın içün (G. 92/1)

3.4.4.5.1.2. Bîşezâr

Bîşezâr; ormanlık, meşelik, sazlık anlamlarına gelir. Dîvânda bir defa kullanılmıştır.

Şâirimiz, sultân III. Ahmed'i yüceltmek için yazdığı kasidede, sultâna duyduğu sevgi ile abartı sınırlarını zorlamıştır. Nedîm, padişahını güç bakımından eşsiz bir konuma eriştirerek ormanlık anlamına gelen "bîşezâr" kavramını "ormanlar kralı arslan" ile birlikte kullanarak tenâsüp sanatına örnek bir kullanım oluşturmuştur;

Hânuman-zîb-i celâl ârâyiş-i mecd ü şeref
Seyf-i sârım bîşezâr-ı satvetin şîr-i neri (K. 5/13)

3.4.4.5.1.3. Serv

Serv, selvi ağacı anlamındadır. Dîvân şiirinde adından en çok söz edilen ağaç, selvidir. Sevgilinin boyu için hem benzeyen hem benzetilendir. Hatta mecâz-i örfî yoluyla artık boy kelimesine dâhi ihtiyaç kalmamıştır. O bir süs ağacıdır. Yaz-kış yeşil kalır. Sonbahar rüzgârları dâhi ona etki edemez. Hafif rüzgârla salınışı sevgilinin yürüyüşünü andırır. Servinin meyvesi olmaz. Mezarlıklarda daha çok bulunur. Bunun nedeni rüzgâr ile salınırken "Hû! (Allah!)" sesini çıkarmasıdır. Bu hâl, onun Allah'ı zikrettiğine işarettir. Böylelikle mezarlıklardaki ölüler için bir mağfiret vesilesi olarak düşünülür. Servinin dibine, etek veya ayak denilir. Böylece sevgilinin eteği veya ayağı anlatılmış olur. Onun eteğini ırmaklar öper, ayağına çınar yaprakları yapışır.

Su kenarında zikredilen selvi ile birlikte ırmak, çiçek, gül, çemen, bezm gibi unsurlar kendini gösterir. Şâirimiz, yârinin boyunu selviye teşbih etmiş ve selviyi, çemen kavramı ile uyumlu bir vaziyette ifade etmiştir;

Gör kadd-i yâri serv-i çeman söylerim sana
Bak ol dehâna râz-ı nihan söylerim sana (G. 3/1)

Uzun boylu sevgili âşığın aklını başından alır, ona birçok şeyi unutturur. Şâirimiz, uzun boylu sevgililerin neler yapabileceğini, âşığı ne hâle sokabileceğini güzel bir biçimde ifade eder;

Unutdurdu bana serv-i revânı dün gülistanda
Efendim bir uzun boylu yeşil atlaslı âfet var (K_1. 66/3)

Uzaklara bakınca ufuklarda yer ile göğün birleştiğine şâhit oluruz. Bu durum gökyüzünün dâmeni (eteği) şeklinde ifade edilir. Nedîm de toz gibi düşse bile yine selvi boylu sevgilinin eteğinin düşkünü olduğu için alçalmayacağını ifade eder;

Olsam üftâde gubâr-âsâ yine pest olmazam
Çünki ey serv-i bülend üftâde-i dâmânınam (G. 90/4)

Sevgiliye, “Seni kim böyle selviden daha uzun yetiştirdi?” diyerek seslenen Nedîm’in bu haykırışındaki üslûpta öyle bir tatlı zarâfet ve ciddi bir samimiyet vardır ki sevgilinin boyunun selvi ağacından uzun olduğuna insanın, “Acaba, olur da olur!” diyesi geliyor;

Mest-i nâzım kim büyütdü böyle bî-pervâ seni
Kim yetişdirdi bu gûne servden bâlâ seni (G. 154/1)

3.4.4.5.1.4. Bîd

Bîd, söğüt ağacı anlamındadır. Su kenarında oluşu ve yapraklarının titreyişi bakımından Dîvân edebiyatında teşbîhlere konu olmuştur. Bîd-i giryân, bîd-i mecnûn, bîd-i nâlân, bîd-i sernigûn gibi tamlamalar ise salkım söğüt yerine kullanılır. Sevgilinin saçı, şekil itibariyle söğüde benzetilir.

Nedîm, aşk çölünde kendinden geçen bir âşığın gördüğü hayâli anlatırken çölde gördüğü dîvâne söğütlerden ve ırmaklardan bahseder;

Böyle bî-hâlet değildi gördüğüm sahrâ-yı aşk
Anda mecnun bîdler divâne cûlar var idi (G. 149/2)

Şâirimiz, boyunun uzunluğu ve şekil yönüyle söğüdü, sevgilinin saçına teşbih etmiştir;

Ser-i jûlîdesin bulmazsa bîdin ser-nigûn eyler
Komaz başın esen bu rûzgâr elbette Mecnûnun (G. 64/2)

3.4.4.5.1.5. Tûbâ

Tûbâ, Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen ilâhî bir ağaçtır. Her çiğnemesinde ve her yudumunda başka lezzetleri olan meyveleri vardır. Bir rivâyete göre gövdesi sarı altın, dalları kırmızı mercan, yaprakları yeşil zümrüt ve meyveleri şeker olan bu ağaçta her insanın bir yaprağı varmış. İnsan ölünce yaprağı da yere düşermiş. Yaprak düşerken başka yapraklara değer ve yaprağına değdiği kişinin kulağı çınlarmış. Böylece kulağı çınlayan kişi ölümü hatırlar ve tevbe edermiş. Kulağı çınlayan kişinin "Birisi beni andı." demesi bundan imiş.

Dîvân şiirinde, gölgesi ve boyu nedeniyle anılan tûbâ, sevgilinin boyunu temsil eder ve sevgilinin boyu, çoğu zaman tûbâdan uzun gösterilir. Yârini boy bakımından sidre ve tûbâ, güzellik bakımından da meleklerle mukayese eden Nedîm, yârini tartışılamayacak derecede üstün addeder;

Nihâl-i kaddinin üftâdesidir sidre vü tûbâ
Esîr-i şukkası rûhâniyân-ı arş-ı Rahmânî (K. 11/48)

3.4.4.5.2. Meyve, meyve ağacı ve meyve çeşitleri

3.4.4.5.2.1. Mîve, semer

Mîve (semer, meyve), bitkilerde çiçeğin döllenmesinden sonra yumurtalığın gelişmesiyle oluşan tohumları taşıyan, genellikle yenebilen organ, yemiş anlamına gelir. Dîvânda "meyve" kavramı hiç kullanılmamış, onun yerine mîve ve semer kullanılmıştır.

Dîvânda nar (enâr), üzüm (engur, rez, ineb), kiraz, badem, elma (sîb), limon, portakal (turunc, narenc), şeftali, zeytin olmak üzere toplam dokuz adet meyveye yer veren Nedîm, bu meyveleri renk, şekil, ağaç, tat, çiçek gibi değişik özellikleriyle ve diğer isimleriyle birlikte çeşitli benzetmelerde kullanmıştır.

Şâirlerimiz sevgiliye ait birçok özelliği meyveler üzerinde yapılan benzetme ve mecazlarla anlatmıştır. Yârine seslenen Nedîm, meyve ile sevgiliye kavuşma arasında benzetme kurarak meyve mevsimi ile vuslat arasındaki ilgiye dikkatleri çekmeye çalışmıştır;

Cennet gibi âlem yine her mîve firâvân
Sen mîve-i vaslın dahi etmez misin erzân
Uşşâka birer bûse edüp gizlice ihsân
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne bahârın (M. 28/4)

Arzunun nihal olarak tasavvuru sebebiyle, meyve de bu ümidin sonunda elde edilen neticeye, barışıklığa (nizam-ı aşti) teşbih edilmiştir;[48]

Kâr-ı zârın etdi encâmın nizâm-ı âştî
Âkıbet verdi nihâl-i arzû şîrin semer (K. 41/10)

3.4.4.5.2.2. Enâr

Enâr, nar meyvesi anlamındadır. Nargillerden, yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, büyük bir ağaç türüdür. Bu ağacın kırmızımtırak, sarı, sert

[48] Fazilet Çöplüoğlu, "Nedim Divanı'nda Meyveler", s.385.

kabukla örtülü, içinde çok sayıda kırmızımtırak, sulu taneler bulunduran yuvarlak yemiştir.

Dîvân şiirinde rengi, şekli ve taneli olması, suyu, çiçeği ve bazen de boyu sebebiyle beyitlere konu olan nar; genelllikle sevgilinin dudağı, yüzü, memeleri, boyu gibi fiziksel özellikleri temsil eder. Ateş anlamına gelen "nâr" kavramı ile de yazım bakımından benzerlik göstermesi, şâirlerin bu kavramlar üzerinde çeşitli oyunlar yapmasına, sanat hünerlerini göstermelerine güzel bir ortam hazırlamıştır.

Sevgilinin pistânını (memesini) nar meyvesine benzeten Nedîm, sevgiliden haz alabilmek için çeşitli yollar dener;

Aceb pistânına benzer mi dikkat üzre bir baksam
Sen açsan sîneni bâğ içre bir kaç da enâr olsa (G. 117/5)

Nar, eşsiz kırmızı rengi dolayısıyla da şiirlere konu olur. Nedîm, yakut renkli suyu nar'a teşbih eder;

Ma'nî-i rengîne her bir beyti gûyâ selsebil
Cesr her mısra'ı âb-ı la'l-i rümmân üstüne (K. 3/46)

3.4.4.5.2.3. Engûr, rez, ineb

Engûr (engür), üzüm demektir. Dîvân edebiyatında mecâz-ı mürsel yoluyla şarap yerine kullanılır. Şarabın üzümden yapılmış kırmızı renkte bir içecek oluşu, çok zaman sevgilinin dudağına teşbîhlere yol açar.

Dîvânda en çok kullanılan meyve üzümdür. Üzümü çoğunlukla şarap anlamında kullanan Nedîm, "Engûr, duht-ı ineb, duhter-i rez, bintü'l-ineb" terkipleriyle üzüme on beş defa yer vermiştir.

Dîvân şiirinin vazgeçilmezleri arasında olan üzüm; rengi, tadı, kokusu, şekli, salkımı, meze olması ve daha da önemlisi hammaddeliğini üstlendiği şarap sebebiyle beyitlerde kendine müstesnâ bir yer bulmuştur.

"Şarap içene, şarabın hammaddesi istektir, arzudur, keyiftir" diyerek şarap yapımında hammaddenin önemine değinen Nedîm, beytin devamında da engür-i mey yani üzüm şarabı tamlamasını kullanarak şarabın hammaddesi olarak üzümün önemine vurgu yapar;

Sahbâ-keşâna mâye de şevkmiş Nedîm
Engür-i mey ki ser-zede-i tarfnâk olur (G. 45/6)

Rez; asma, bağ kütüğü veya şarap anlamlarına gelir. Şaraba kaynaklık eden üzümün yetiştiği yer mânâsındadır. "Asmanın kızı" yani şarap anlamına gelen "duhter-i rez" veya "duht-i rez" tamlamaları ile sıkça kullanılan kavramlar olarak beyitlerdeki yerini alır.

Meyhâne, özellikle gazel şâirlerinin kutsal saydıkları bir mekândır. Şarap, Nedîm'in gözünde kimi zaman meyhâne çırağının bakışı kadar bile değerli değildir. "Ey asma'nın kızı (şarap)! Bize meyhâneci çırağının bir tanıdık bakışı yeter; bundan sonra senin nazını çekmeyiz.";

Bir nigâh-ı âşinâ besdir bize muğ-beççeden
Ba'd-ezin ey duhter-i rez çekmeziz nâzın senin (G. 71/4)

"Duhter-i rez" ile üzümden yapılan şarabı kasteden Nedîm; içki meclislerinde içilmesiyle meclislerin vazgeçilmezi olması, en derin sırları saklaması ve âşıkların mahremi olması sesebiyle şarabı anlatır;

Hep onun ile söyleşiriz râz-ı derûnu
Meclisde bizim duhter-i rez mahremimizdir (G. 38/3)

Şaraplar içinde en makbulü, üzüm şarabıdır. Âşığın elinde ve testisinde üzüm şarabının olması, paha biçilemez bir değerdir. Âşık bunu, kaderin bir yardımı ve güzelliği olarak kabul eder;

Destide duhter-i rez destde duht-ı merdüm
Kime el verdi felek böyle beğim dünyâda (G. 129/3)

İneb, üzüm anlamındadır. Dîvân edebiyatında mecâz-ı mürsel yoluyla daha çok şarap yerine kullanılır. Bintü'l-ineb (üzümün kızı) sayılan şarap, Dîvân şiiri içinde önemli bir yer tutar.

Aşağıdaki beyitte üzümü "ümmü'l-habâyis" olarak niteleyen Nedîm, bu tamlama ile içkiyi kötülüklerin anası olarak bilmesine rağmen, onu temiz olarak niteler;

Hem-vâre humla hoş başı câm ile leb-be-leb
Ümmü'l-habâyis olsa n'ola duhter-i ineb (G. 7/1)

3.4.4.5.2.4. Kirâs

Kirâs, gülgillerden, ılıman iklimlerde yetişen bir meyve ağacıdır. Bu ağacın kırmızı ve beyaz renkte, etli, sulu ve tek çekirdekli meyvesidir.

Dudak, Dîvân şiirinde bahsi en çok geçen mefhumlardan biridir. Kırmızı, yuvarlak ve tatlı oluşundan ötürü birçok mecaz ve teşbihlere konu olan sevgilinin dudağı, zaman zaman renk ve şekil itibariyle kiraza benzetilmiştir.

Eskiden, kadeh içine vişne, kiraz gibi renkli meyveler veya turunç, portakal gibi mezelerin kabuğu konulur ve böyle içilirmiş.[49] Aşağıdaki beyitte bu âdete işaret eden Nedîm, kadeh ile gönül ve dudak ile kiraz arasında ilgi kurmuş ve dudağı, tatlılığı ve kırmızılığı yönüyle kiraza benzetmiştir;

Âşık ki nakş eder dil-i pür-cûşa la'lini
Gûyâ kirâs dânesidir kim şarâba kor (G. 32/2)

3.4.4.5.2.5. Bâdâm

Bâdâm, badem ağacı ve meyvesi anlamına gelir. Dîvân şiirinde sevgilinin gözleri bademe benzetilir. Şekil yönünden göze benzediği için şâirler, göz ile birlikte bademi de anarlar. Ayrıca diğer yemişlerle birlikte meze olarak da kullanılabilir.

---

[49] Onay, age, s.389.

“Kel ölür sırma saçlı olur, kör ölür bâdem gözlü olur.” atasözünde de varlığını canlı bir biçimde koruyan “bâdem göz” ibaresindeki bâdem, şekil itibariyle göze benzetilmesinden dolayı kullanılan bir sıfattır. Güzel, çekici, albenili ve iri olarak teleffuz edilebilen bâdem ile asıl kastedilen, bâdem içi biçiminde iri olan gözdür.

Dîvân şiirindeki sevgililer, genelde bâdem gözlüdür. Bir bakışla etkileyebilen, âşığı yaralayabilen gözlere sahip soyut güzellerdir. Nedîm, sabah rüzgârının uyumasına fırsat vermemesinden yakınır ve yine sabah rüzgârının tatlı olan sabah uykusunu, gözleri bâdem içi gibi güzel olan sevgiliye sakladığını belirtir;

Dil-i bîmârıma hiç hisse vermez subh gûyâ kim
Şeker-hâbın hemân ol gözleri bâdâm içün saklar (G. 19/3)

3.4.4.5.2.6. Sîb, elmâ

Sîb (elmâ); gülgillerden, çiçekleri pembe veya beyaz bir ağaçtır. Bu ağacın kabuğu parlak, sert, kırmızı, sarı ve yeşil renkte, kokusu hoş, tadı ekşi veya tatlı, dokusu gevrek, ufak çekirdekli meyvesidir. Dîvân şiirinde sevgilinin çenesi ve gabgabı (çene altı) dâima elmaya teşbîh olunur.

Sevgilinin çenesini elmaya benzeten şâirimiz, abartı sınırlarını yine zorlayarak sevgilinin bakışlarını övmüştür. Şâirimiz, sevgilinin çenesindeki çukurun oluşumuna, kendi özel bakışlarını sebep olarak gösterip olayı hüsn-i talîl ile tatlı bir nedene bağlamıştır;

Çeh değil sîb-i zenahdânında yer kalmış Nedîm
Zahm-i engüşt-i nigâh-ı intihâbından senin (G. 67/6)

Dönemin padişahı III. Ahmed’i kuvveti yönüyle metheden şâirimiz, gücü ile nam yapmış olan İranlı pehlivan Rüstem’i de epeyce zayıf düşürmüştür. Burada abartı o kadar ihtişâmlıdır ve doruk noktaya ulaşmış vaziyettedir ki “gulüv dercesinde mübalağa” dersek abartmış olmayız.

Padişahın, gücünü verdiği bir sivrisineğin bile Rüstem'in gürzünü bir elma alır gibi eline alcağını belirten Nedîm, elmayı, ağaçtan kolayca koparılıp alınabilen bir meyve olarak işlemiştir. Nedîm'e göre padişahın gücünden ötürü ağaçtan elma koparmak ile Rüstem'in kellesini almak veya savaş âletini elinden almak arasında pek bir fark yoktur. Hatta bunu yapmak için padişahın oralara kadar yorulmasına bile gerek yoktur. Pazısının kuvvetini bir sivrisineğe vermesi yeterlidir;

Peşşeye nîrû-yı bâzû verse te'yîdi alır
Deste gürz-i gâv-sâz-ı Rüstemi elmâ gibi (K. 17/21)

3.4.4.5.2.7. Limon

Limon; turunçgillerden, 3-5 metre yükseklikte, kışın yapraklarını dökmeyen, beyaz çiçekli bir ağaç ve bu ağacın sarı renkli, kabuğu kokulu, suyu ekşi olan meyvesidir. Limonî de limon renginde olan, sarı veya bazen sarı ile hafif yeşile çalan bir renk arasıdır. Dîvânda bir kere kullanılmıştır.

Hıtâyî veya hatâyî, Hıta ülkesinde dokunan ve üzerine çeşitli desenler işlenebilen, ipekli ve kıtmetli bir kumaş çeşididir. Dönemin giyim kuşamını da şiirlerine yansıtan Nedîm, gördüğü bir güzelin limon renkli elbisesine dikkati çekmektedir;

Limonî hıtâyîde o pistâna nigâh et
Hiç böyle celî şa‘şa‘a nârenc bulunmaz (G. 46/4)

3.4.4.5.2.8. Turunc

Turunc; turunçgillerden, bütün Akdeniz ülkelerinde yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen bir ağaç, narenç ve bu ağacın portakala benzeyen, suyu acımtırak meyvesidir.

Sevgilinin çenesi veya çene altı, renk ve şekil itibariyle turunca teşbih edilir. Şâirimiz, sevgilinin çene altını turunca benzetmiştir;

Mey terahhuş eyler emdikçe turunc-ı gabgabın
Şöyle sir ol mest-i nâzım neş'e-i pür-zûrdan (G. 107/2)

3.4.4.5.2.9. Şeftâli

Şeftâli (şeftâlü); gülgillerden, ılıman bölgelerde yetişen, çiçekleri pembe renkli bir ağaç; bu ağacın tatlı ve sulu meyvesi biçiminde tanımlanabilir.

"Yüz" ve "Yanak" Dîvân şiirinde üzerinde en çok durulan mefhumlardan biridir. Bu ikili birbirinden ayrılmaz bir bütünü meydana getirir ve bundan ötürü sıklıkla birlikte kullanılırlar. Sevgilide dikkati en çok çeken güzellik unsurları yüz ve yanak olduğu için bunlar çeşitli benzetmelere de konu olmuştur. Bu bakımdan âşık, yüz ve yanağı renk, şekil ve güzellik bakımından "şeftali"ye teşbih eder. Şâirimiz, aşağıdaki beyitlerde yanağı; rengi (kırmızı) ve şekli (yuvarlak) açısından "şeftali"ye benzetmiştir;

Eğdim hele bin nâz ile ol nahl-ı cefâyı
Aldım ruhı şeftâlisini tâze düşürdüm (G. 86/5)

Bûseden gül gül olup ârız-ı âli dönmüş
Gögerüp sîb-i zenahdan gül-i şeftâlüye (G. 143/2)

3.4.4.5.2.10. Zeytûn

Zeytûn; zeytingillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, 10-20 metre yüksekliğinde, dalları dikensiz, yaprakları karşılıklı, küçük ve gümüş renginde, uzun ömürlü bir ağaç; bu ağacın tazeyken yeşil, sonradan kararan, yüksek besin değeri taşıyan yağlı meyvesi; bu ağaçtan yapılmış, bu ağaçla kaplamalı anlamlarını taşır.

Dîvân şiirinde zeytin, genel olarak Kur'ân-ı Kerîm'de 95. sûre olan "Tîn Sûresi" dolayısıyla şiire konu olur. Bu sûrenin ilk âyeti "vet'tîni ve'z-zeytûn (İncire ve zeytine ant olsun)" biçimindedir. Şâirimiz, aşağıdaki beyitte bu durumu anlatarak Kur'ân-ı Kerîm'de "zeytinin ardından incirin gelişi"ne değinir;

Olur mefhûm her şîrînin olmak telh encâmı
Kelâm-ı Hakda der-pey gelmesinden tîn zeytûnun (G. 64/7)

“İncire ve zeytine ant olsun!” meâli ile başlayan “Tîn Sûresi”ne telmihte bulunan şâirimiz, iftar vaktinin yaklaşması ile açlığın artması ve sonucunda yaşanan ruhsal vaziyetin vâiz üzerindeki etksini canlı bir biçimde anlatır;

Vâ‘iz-i çeşm-i gürisne piç ü tâb-ı cû‘ ile
Mevsim-i iftârda ve't-tîni ve'z-zeytûn okur (G. 31/5)

3.4.4.5.3. Diğer bitkiler

3.4.4.5.3.1. Penbe

Penbe, pamuk demektir. Günümüz Türkçesinde ise pembe olarak yazılan bu kavram, “beyaza biraz kırmızı karıştırılmasıyla oluşan açık renk” anlamına gelir.

Yastık, başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi pamuk ve benzeri yumuşak, kuş tüyü malzemelerle doldurulmuş küçük minderdir. Pamuk, yumuşak bir yapıda olmasından ötürü yastığın iç malzemesidir. Nedîm, İbrahim Paşa zamanını överken pamuğu temel anlamında kullanmış ve pamuğun yumuşatıcı özelliğinden bahsetmiştir;

Bu ol demdir ki bâlîn-i siperden penbeyi sâkî
Çıkarup vaz‘ ede ser-şîşe-i sahbâ-keşân üzre (K. 6/4)

3.4.4.5.3.2. Ney

Ney, kamış demektir. Nefesli bir çalgı olan ney de bu kamıştan yapılır.

Şâirimiz, sevgilinin dudaklarının güzelliklerini anlatırken sevgilinin tatlı, şirin edası gibi kendi sözünün de tatlı ve şirin edalı olduğunu belirtir. Bunun verdiği heyecanla elindekinin, meşhur bir Çinli nakkâş ve ressâm olan Ma’nî’nin kalemi mi yoksa şeker kamışı mı olduğu noktasında bilmezlikten gelir;

Nedîm el-hak aceb şîrîn edâsın vasf-ı la‘linde
Elinde hâme-i ma‘nî mi ney-sükker midir bilmem (G. 87/7)

Nedîm, kamıştan yapılma kalemin gücünden yararlanır;

Sonra alup elime ney-şekker-i kilk-i teri
Olayım vasf-ı cihan-dâver ile şîrîn-kâm (K. 10/23)

3.4.4.5.3.3. Kişt

Kişt; ekin, tarla ve ekilecek yer gibi anlamlara gelir. Dîvânda iki defa kullanılmıştır.

Şâirimiz, kişt kavramını, gül bahçesinde yetişen ekin, ürün anlamında kullanmıştır;

Kim etdi bu gülzârı reşk-i behişt
Kimin hâsılıdır bu kâr u bu kişt (M_1. 1/21)

3.4.4.5.4. Tohm, dâne

Tohm, bitkilerde döllenme sonunda yumurtacıktan oluşan ve yeni bir bitki oluşmasını sağlayan tane anlamındadır.

Nedîm, sevgilinin saçlarını sümbül bahçesine benzetir. Sevgilinin sümbül bahçesine benzeyen saçlarından bir iki taze tohum düşer ve düştüğü yerden sihirle şebboy biter. Onlar, ben ve ayva tüyleri değildir;

Değildir hâl ü hat şeb-bûy bitmiş sihr ile gûyâ
Düşüp bir iki tohm-ı tâze sünbülzâr-ı gîsûdan (G. 109/2)

Dâne; tane, tohum, çekirdek, kurşun, gülle anlamlarına gelir.

Nedîm'in âşıkları, şarabı herkes gibi değil, gönülden içerler. Gönülden içen âşık, dudağını coşku dolu bir gönül olan kadehe nakşeder. Bu şarap içme anında dudaklar, birer kiraz tanesi olur ve âşık onları şaraba ekler;

Âşık ki nakş eder dil-i pür-cûşa la'lini
Gûyâ kirâs dânesidir kim şarâba kor (G. 32/2)

3.4.4.5.5. Hâs, hâşâk, hâr

Hâs (hâşâk); çöp, süprüntü, yonga, ot kırıntısı, çerçöp, çalı çırpı anlamlarında, "hâr" da diken anlamında kullanılır.

Nedîm, İbrahim Paşa'yı överken âdeta abartı sınırlarını zorluyor. İbrahim Paşa'nın iyilik ve cömertliğini, terbiyesini ve bereketli oluşunu methederken onun eteğinin çalı, çırpı ve ot kırıntısına teması ile orada gül biteceğini belirten Nedîm, "hâr u hâs" kavramlarını gereksiz, değersiz, işe yaramaz mânâlarına gelecek şekilde "gül"e tezat olarak kullanmıştır;

Cûd u ihsânında vardır şöyle feyz-i terbiyet
Gül biter dokunsa dâmânı eger hâr u hâsa (K$_1$. 27/2)

Aşağıdaki beyitte şâirimizin "Hâr isem de" diyerek beyte başlaması tesadüf değildir. Şâir, "hâr" kavramının acıtan, inciten, kanatan, yaralayan, sancıtan, değersiz, boş, gereksiz ve işe yaramaz gibi anlam genişliğinden faydalanmak istemiştir. Sevgiliyi yücelten, kendini de değersiz olarak kabul eden şâirimiz, kendini sevgilinin gül bahçesinde diken ve yine sevgilinin misk saçan yolunda toprak olarak görmeyi bir lütuf saymaktadır;

Hâr isem de gülşen-i hüsnünde hârım ben hele
Hâk isem de bâri hâk-i râh-ı müşk-efşânınam (G. 90/3)

Şâirimiz "hâr" kavramı bazen de rakip, kötü niyetli insan, ağyâr anlamlarında kullanmıştır. Nedîm, "hâr" kavramını düşman anlamında kullanmış ve diğer beyitlerde de bu kavramı yine olumsuzluk anlamıyla ifade etmiştir;

Der-kemindir sipeh-i hat sakın ey zülf-i dırâz
Reh-zeni hâr olanın dâmeni ber-çîde gerek (G. 57/5)

Der-kâr olursa terbiyet-i aşk-ı nev-bahâr
Güller biter cigerdeki hâr-ı halîdeden (G. 96/2)

Görünmez sâhasında hâr u hâşâk-i melâl u gam
Görünen sûret-i zevk u safâdır her taraf her sû (K$_1$. 41/6)

3.4.4.5.6. Giyâh, sebz, sebze

Giyâh, giyâ şeklinde de kullanılan kelime; nebat, bitki, tâze ot anlamlarına gelir.

Kebap, ateş koru üzerinde yapılır. Aşk ateşi ile yanan âşık, ateş koru üzerinde yapılan kebaba teşbih edilir. Âşık öldükten sonra kebap ile olan benzerliğini mezarın üzerinde biten bitkiler devam ettirir. Şâirimiz, mezarın üzerindeki bitkilerin aldığı kebap kokma görevini kıyamete kadar devam ettireceklerini belirtir;

O ten ki hâk ola aşkın güdâz-ı sûzundan
Biten giyâhı dem-i haşre dek kebâb kokar (G. 16/5)

Sebz; yeşil, yeşil renkli anlamındadır. Sebze ise yeşillik, çimen; yemeği yapılan yeşillik anlamlarına gelir. Kimi zaman sebz ile sebze aynı mânâda ve birlikte kullanılır.

Gazelin mahlas beyti olan aşağıdaki şiirde şâirimiz, "Nedîm" kavramını hem sohbet arkadaşı, dost hem de kendi takma adını kapsayacak şekilde kullanarak tevriye sanatını örneklendirmiştir. Sevgilinin yeni bitmiş ayva tüylerinin rengini yeşil olarak nitelendiren Nedîm, sebz ve sebze kavramlarını de aynı beyitte kullanmıştır. Birinci dizede sebz kavramını yeşil anlamında kullanan şâirimiz, sebzeyi de yeşillik, ürün mânâsında kulanmıştır. Sevgilinin yeşil renkteki ayva tüyleri, bundan böyle Nedîm'in sebze bahçesindeki sohbet arkadaşı olmuştur;

Göründü sebz hat-ı nev-demîde-i ruh-ı yâr
Nedîm-i sebze-i bâğ-ı bahârım oldu bu gün (G. 98/5)

Aşağıdaki beyitte de "sebz" kavramını yeşil mânâsında kullanan şâirimiz, sevgilinin giyindiği yeşil renkli elbisenin güzelliğinden dem vurmuştur. Nedîm, birinci dizede sebz, ikinci dizede de yeşil kavramlarını aynı mânâda ifade etmiştir;

Çâk etmesin mi câme-i sebzin görünce gül
Bak şu yeşil mukaddeme şol kırmızı fese (G. 131/3)

3.4.4.5.7. Çiçekler

3.4.4.5.7.1. Gül

Gül, edebiyatımızda özellikle güzelliği bakımından sözü edilen çiçektir. Türkler tarafından eski devirlerden beri bilinmekte olup edebiyatta çokça kullanılan motiflerden biridir. Gül, çeşitli vasıflarıyla daha çok sevgilinin sembolü olarak kabul edildiğinden şâirlerin ilham kaynağı, çiçeklerin de sultânıdır.

Dîvân edebiyatında en çok kullanılan ve tüm güzel vasıfları bünyesinde barındıran çiçek, güldür. Aynı zamanda çiçeklerin şâhıdır. Sevgilinin yanağı, kokusu, rengi, teri ve dudakları da hep güldür.

Bahârın bir adının da "gül mevsimi" olması, güle verilen önemden kaynaklanmaktadır. Güller bu mevsimde açtığından bahar için "vakt-i gül, mevsim-i gül, devr-i gül" ifadeleri de kullanılır. "Gülzâr, gülşen, gülistân", gülün bulunduğu mahallerin adıdır. Gül, seher vakti sabâ yelinin esmesiyle açılır. Gül açılması, bahârın geldiğini haber verdiği için bir neşe ve sevinç kaynağıdır. Aynı zamanda işret/içki meclislerinin kurulma zamanının da habercisidir.

Bütün Klasik Doğu edebiyatlarında olduğu gibi Dîvân edebiyatında da gül, bülbülle birlikte âşığı ve sevgiliyi temsil eder. Aşk macerâsı, bu ikisi arasında cereyân eden büyük bir hâdise gibi etraflıca anlatılır.

Klasik Türk edebiyatında gül sevgili tipinin bütün özelliklerini taşır. Hatta çok defa sevgiliyle gül, güzellik yönünden karşılaştırılır. Nedîm'in sevgilisine;

Gülüm şöyle gülüm böyle demektir yâre mu'tâdım
Seni ey gül sever cânım ki cânâna hitâbımsın (K. 18/6)

biçiminde seslenmesinin kaynağında bu anlayış yatar. Nedîm'in güle: "Ey gül! Ben yârime, gülüm diye seslenmeye alıştığım için seni severim." diye duygularını ifade etmesi, sevgili ile gül arasındaki benzerlikten ötürüdür.

Sevgilinin gönlü, gül suyu; saçı ise saf misk kokar. Bu kokuyu ortaya çıkaran ve dağıtan da sabah rüzgârı olan "sabâ"dır. Nedîm, sabâ ile koku arasındaki ilgiye

değinerek sabânın elinin sevgilinin saçına değmesi ya da gömleğinin düğümünü çözmesiyle misk ve gül kokusunun ortaya çıkacağını belirtir;

Sabâ ki dest ura ol zülfe müşk-i nâb kokar
Açarsa ukde-i pîrâhenin gül-âb kokar (G. 16/1)

Gül suyunun tedâvi malzemesi olarak kullanımına değinen Nedîm, nazın büyülü şarabının terletmesinden ötürü sevgilisinin çenesinin altının gül suyu koktuğunu ifade etmiştir. Buradaki gül suyu, baş ağrısını kesmek için uygulanan bir tedâvi yöntemidir;

Seni meger ki gül-efsûn-ı nâz terletmiş
Ki sîb-i gabgabın ey gonca-leb gül-âb kokar (G. 16/6)

Gül suyunun kıymetinden bahseden şâirimiz; sevgilinin kılını güle benzeterek ondaki gül suyunun zehir olması hâlinde bile kesinlikle onu almadan geçmeyeceğini belirtir;

Geçmem ol gülden gül-âb almazdan evvel mûyunun
Her biri inbîk-i zehr-âb olsa müjgânım gibi (G. 159/4)

Nedîm'deki sevgili teni bambaşkadır. Temiz, nazik, hoş, tatlı, albenili ve güzel olmakla bitmeyen ondaki ten, aynı zamanda gülün kucağında büyümüş ve tazeciktir. Ondaki gül de her gül gibi değildir; dışı sarı, içi kırmızı olan gül-i ra'nâ'dır;

Bûydan hoş rengden pâkîzedir nâzük tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i ra'nâ seni (G. 154/2)

Sevdiğini güller arasından gonca güle benzeten Nedîm, onu açılmamış, taze ve körpecik bir gül olarak tasavvur etmektedir. Yârine, "Ey genç sevgilim!" diye seslenen Nedîm, onun bahçesi olmayı ve her an ona yakın olmayı istemektedir;

Dâ'im arayan bulsa cüvânım seni bende
Bir gonca gül olsam da senin gülşenin olsam (G. 83/3)

Nedîm, ettiği sözün etki derecesini ifade etmek için, gülün, üstünde ağlayan bülbülleri susturmak için kendi sözlerini kullandığını söyler;

Lebin vasfında bir mazmun demişdim reng ü bû sanma
Anı ceybinde güller bülbülü ilzâm içün saklar (G. 19/8)

3.4.4.5.7.2. Ezhâr, şükûfe

Ezhâr, çiçek anlamına gelen zehre kelimesinin çoğuludur ve çiçekler anlamına gelir.

Şükûfe, çiçek anlamında kullanılan şükûfenin açmamış çiçek, tomurcuk gibi anlamları da vardır.

Dönemin padişahının tahta çıkış seremonisi diye nitelendirebileceğimiz aşağıdaki beyitte şâirimiz: "Sultânım, gül bahçesi bir yıldan beridir senin için çiçekler beslemekte, her dâim yüce tahtı şereflendirmen haberini sormakta, şimdilerde bütün Çırâğan'da bayram havası vardır, eğer lütfedip gelmezsen hepsi yok olur yüce sultânım." diyerek tabiat unsurlarını âdeta hünkârın yoluna sermiştir;

Senin çün besledi ezhârı bir yıldan beri gülşen
Haber sormakdadır her lahza teşrîf-i hümâyûndan
Tebâh olur iki günde eger lutfunla gelmezsen
Çırâğan faslı ıyd eyyâmıdır şevketlü hünkârım (M. 27/2)

Dönemin sadrazamı İbrahim Paşa'yı öve öve bitiremeyen şâirimiz, yine abartı sınırlarını zorlayarak gulüv derecesinde mübalağaya güzel bir örnek oluşturmuştur. "Cömertliğinin ve şefkatinin rüzgârı estiğinde, kış mevsimi bile olsa çiçekler açılır." diyen Nedîm, İbrahim Paşa'yı cömertliği ve şefkati yönünden yere göğe sığdıramamıştır. İkinci beyitte de İbrahim Paşa'ya methiyeler düzmeye devam eden şâirimiz, Paşa'nın saraya gelmesi hâdisesini "Yüce saray taze çiçeklerle süslendi ve hatırlara bahar günlerini getirdi." diyerek ifade eder;

Şitâ zamânı da olursa açılır ezhâr
Nesîm-i âtıfet ü cûdun olduğunca vezân (K. 31/11)

Zeyn olup tâze şükûfeyle sarây-ı âlî
Hak bu kim hâtıra eyyâm-ı bahâran geldi (K. 33/7)

3.4.4.5.7.3. Gonca

Gonca; açılmamış çiçek, tomurcuk anlamına gelir. Dîvân şiirinde gonca, sevgilinin ağzı yerine kullanılır ve açılmamışlık özelliğiyle kendini gösterir. Goncanın gülmesi açılmasıdır, tıpkı insan güldüğünde ağzının açılması gibi. Oysa kapalı hâli, içinde sırlar saklayan bir gülü andırır, onun açılması sırrın açığa çıkmasıdır (Pala, 2004: 168).

Söz konusu Nedîm olunca goncanın açılıp sırrın ifşâ olmasını isteyen şâirimiz, söz konusu rakipler olunca, goncaya ağzını açmaması ve sırrını açıklamaması konusunda uyarılarda bulunur;

Düşme cânâ dillere sırr-ı dehânın fâş edüp
Gonca-yı la'lin açılmasın gül-handeye (G. 125/2)

Gonca güle olan sevgisini ifade eden Nedîm, sevgilinin gül bahçesi olmak isteyerek yârini gonca gül ile özdeşleştirir;

Dâ'im arayan bulsa cüvânım seni bende
Bir gonca gül olsam da senin gülşenin olsam (G. 83/3)

Goncanın açılması, "çâk olmak, sînesini çâk etmek, yüzünden örtüyü atmak, dîdârı keşfeylemek" gibi şekillerle kendini gösterir. Bunda da sabâ rüzgârının önemi büyüktür. Gonca açılınca çiçeğin, çoğunlukla da gülün kokusu ortaya çıkar.

Şâirimiz, sabâ rüzgârının goncayı açma, onun sırlarını ifşâ etme hâdisesini anlatır;

Bir gün nesîm-i feyz bulup gülşen-i emel
Gül-gonca-i murâd açılır rûzgâr ile (G. 138/6)

3.4.4.5.7.4. Lâle

Lâle; zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkleri olan bir süs bitkisidir.

Dîvân şiirinde kırmızı rengi ile âşığın gözyaşı ve sevgilinin yanağı lâleye benzetilir. Lâlenin ortasındaki siyahlık, sevgilinin yanaklarına özenme ve onu kıskanma dolayısıyla bağrında meydana gelmiş bir yaradır. "Ciğeri kan olmak, bağrı yanmak, pürhûn olmak" bu nedenle kullanılır. Ortasındaki karalığı ile lâle, üzerinde ben olan bir yanaktır. Sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları lâleden daha kırmızıdır. Bahar, lâle devri olarak nitelendirilir. Lâle; yabanî bir çiçek oluşu, çabuk solması, suya ihtiyaç duyması gibi özellikleriyle şiirlerde çok geçen bir kavramdır.

Şâirler genellikle lâlenin kırmızı rengi üzerinde durur. Bu renk çoğu zaman sevgilinin utangaçlığını sembolize eder ve sevgilinin yüzü, yanağı ve âşığın gözyaşı, bu renge benzetilir ve bunların lâleden üstün olduğu ifade edilir. Nedîm, sevgilinin utangaçlığını ve yanağının allığını temsil eden lâleden dem vurur;

Nedîm reng-i bahârân o lâle-ruhsârın
Zamân-ı şermde bir katre-i çekîdesidir (G. 27/6)

Şekil yönünden kadehe benzeyen lâle; şarap, kan, la'l, kâse-i mercân, câm, şem, çerağ, kanlı kefen, al sancak olabilir.

Kadehi, lâleye benzeten Nedîm, gülün düzgün fidan boylu oluşunu, sunulan lâle renkli kadehe bağlar;

Bahâr kim güle bir câm-ı lâle-gûn sundu
Nihâl-i kaddin onun neş'e-i residesidir (G. 27/2)

Baharın gelişinin simgelerinden biri de lâle mevsimidir. Şâirimiz baharın gelişinin; sevgilinin ağzının, yüzünün ve dudağının, gül bahçesine süs vermesi ile tamamlanabileceğini belirtir;

Versin dehân u rûy u lebin bâğ-ı hüsne zîb
Gül faslı lâle mevsimi gül-nâr vaktidir (G. 39/4)

3.4.4.5.7.5. Benefşe

Benefşe; menekşegillerden, bir veya çok yıllık otsu bitki ve bu bitkinin mor renkli, güzel kokulu çiçeğine verilen isimdir.

Menekşe şeklinde de kullanılan kelime, Dîvân şiirinde kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekil yapısıyla anılmıştır. Baharın ve çemenin en belirgin unsurlarından biridir. Renk ve koku yönünden miske benzer. Demet demet olup pazarda satılması hâliyle, saç'ı andırır. Onun yuvarlağı ise saç büklümü gibidir. Ayrıca kulak, gâş, attâr, micmer, anber, hokka gibi benzetmeleri de vardır. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır.

Şâirlerimiz, genel olarak "sevgilinin beni"ni menekşeye benzetmişlerdir. Sevgilinin ayva tüyleri de menekşe yerine kullanılabilir. Nedîm, sevgilinin dudağını gül tatlısına, ayva tüylerini de rengi dolayısıyla menekşeye benzetmiştir;

Ol benefşî hat gelir evvelde la'l-i dil-bere
Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere (G. 132/1)

Nedîm, menekşeyi gül bahçesinin imzası kabul ederek onun, gül bahçesinin diğer unsurları arasındaki önemine dikkati çeker;

Bu gülzâr-ı nev-kilki inşâsıdır
Benefşe o inşânın imzâsıdır (M$_1$. 1/62)

3.4.4.5.7.6. Reyhân, sünbül, erguvân

Reyhân, fesleğen anlamındadır. Dîvân şiirinde kokusu ve şekli itibariyle ele alınır. Sevgilinin saç ve ayva tüyleri reyhana benzer. Özellikle ayva tüyleri söz konusu olunca reyhan kelimesi üzerinde oyun yapılarak "reyhân" kelimesi "cinâs-ı nâkıs" yoluyla "hayrân" kelimesini oluşturur. Ayrıca kalbi kuvvetlendirir.

Eski tıpta birinci derecede kuru ve sıcak kabul edilir ve koklanması uyku getirir. "Yüzünü hayal ettikçe, sabaha kadar dağınık uykum; reyhan püskülü gibi o saçının eteğine sarıldı." diye duygularını belirten Nedîm, reyhân çiçeğinin kokusunun uyku getirmesi hâdisesine değinmiştir;

Hayâl etdikçe rûyun tâ seher ol dâmen-i zülfe
Sarıldı rîşe-i reyhan gibi hâb-ı perîşânım (G. 85/3)

Sevgilinin ayva tüyleri reyhâna benzetilir. Nedîm, sevgilinin ayva tüylerini nesih yazı ile çizilmiş bir demet reyhâna benzetmiştir;

Hatt-ı reyhânın ki nesh-i nüsha-i reyhânedir
Çeşm-i mestin nergisî hattıyle bir mey-hânedir (M$_2$. 6)

Sünbül; zambakgillerden, soğanla üretilen, 15-20 cm yükseklikte, çiçekleri kuvvetli kokulu ve türlü renkli, çok yıllık bir süs bitkisidir.

Dîvân şiirinde sünbül, sevgilinin saçıyla ilgili olarak ele alınır. Dîvân şiirinin sık rastlanan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibari ile sevgilinin saçına benzer. Hatta sevgilinin saçını kıskanır ve ona özenir. Sünbül ile gül çoğu zaman birlikte kullanılır. Bunun sebebi, sünbül saçların gül yanaklar üzerine dökülmesidir. Şekilce dağınık ve kıvrımlı olan sünbül, bazen süpürge veya gölgelik de olabilir. Deste deste oluşu ve tazeliği de sık anılan özelliklerindendir.

Şekil ve koku itibariyle sevgilinin saçına teşbih edilen sümbül, çoğu zaman dağınık ve kıvrımlıdır. Nedîm, sevgilinin kıvrımlı saçları ile sümbül arasındaki ilişkiden dem vurur;

Zülf-i pür-çîninle hem-dûş oldu cânâ kad çeküp
Sünbül-i hâb-ı tegâfül câme-hâbından senin (G. 67/5)

Sevgilinin sümbül saçları, âşığın uykusunu perişan eder;

Şâm-ı gamda hasret-i zülfün değil mi âşıkın
Hâbını çün turra-yı sünbül perîşân eyleyen (G. 105/4)

Sevgilinin omzuna dökülen saçını sümbüle, fitnenin ben'ini de karanfile benzeten Nedîm, sümbül saçların uzun olması, gül yanaklar üzerine dökülmesi ve omuza kadar uzanabilmesi özelliğine değinmiştir;

Ey turra bâğ-ı hüsnde sünbül müsün nesin
Ey hâl-ı fitne yohsa karanfül müsün nesin (G. 74/1)

Erguvân; baklagillerden, eflatunla kırmızı arası renkte çiçek açan, güzel bir süs ağacıdı. Ergavân şeklinde de kullanılan erguvân, kırmızı renkte bir çiçektir. Rengi dolayısıyla şarap ve dudak ile birlikte anılır.

Dîvân şiirinde erguvan, genellikle renk unsurları ile birlikte anılır. Bu anlamda sevgilinin yüzü ve yanağı, âşığın gözyaşı, şarap ve âteş gibi kavramlar, hep renk ekseninde erguvânla ilişkilendirilen unsurlar olarak karşımıza çıkar. Şâirimiz, kokusunun kalıcı fakat güzelliğinin geçici olması sebebiyle erguvanı sevgiliye benzetmek istemez;

Nice teşbîh olunsun erguvâna rûy-ı gül-gûnun
Onun hüsnü sebük-rev rengi ammâ dâ'imâ bunun (G. 64/1)

3.4.4.5.7.7. Nilüfer

Nilüfer; nilüfergillerden, yaprakları yuvarlak ve geniş, çiçekleri beyaz, sarı, mavi, pembe renkte, durgun sularda veya havuzlarda yetişen bir su bitkisidir.

Bitkisel özellikleri bakımından suda yetişmesi, yapraklarını suyun yüzeyinde açması, geniş ve yuvarlak çanak yapraklarına sahip olması; mavi, beyaz, sarı ve pembe çiçekler açması gibi çeşitli birçok özelliğinden ötürü yanak, yüz, beniz, dudak gibi güzellik unsurlarıyla irtibatlandırılan nilüfer, Dîvân şiirinde de kendine yer bulmuştur.[50]

Şâirimiz, Sultân III. Ahmed için yazdığı şitâiyyenin nesib bölümündeki somut tasvirler ile soğuğu âdeta okuyanın iliklerinde hissettirirken suda yetişen nilüferin, nehir yüzeyinde kaskatı kesilmesinden dem vurur;

O rütbe etdi bu keskin soğuk zemîne eser
Miyân-ı cûyda gömgök kesildi nîlûfer (K. 13/1)

Sevigilin dudağı nilüfere teşbih edilir. Nedîm, sevgilinin gül renkli dudağını henüz açmamış bir nilüfer (nilüfer goncası)'e benzetmiştir;

Böyle zûr-ı bûseden kimler kebûd etmiş aceb
Kim leb-i gül-fâmı dönmüş gonca-i nîlûfere (G. 132/4)

[50] http://fsmsem.fatihsultan.edu.tr/fsmsem/ahmed-i-dai-divaninda-cicekler-makale-44.html.

3.4.4.5.7.8. Nergis

Nergis, nergis çiçeği anlamındadır. Mitolojiye göre Narsis (Narkisos), çok güzel ve aşktan anlamaz bir delikanlı imiş. Çok sevip de derdinden perişan olan kızlar bu genci Tanrı'ya şikâyet etmişler. Tanrıların verdiği ceza sonucu Narsis, bir gün derede kendi aksini görüp âşık olur. Kendini seyrederken suya atlar ve boğulur. Vücudu çürüyüp yerinde göze benzer bir çiçek biter ve bütün güzellere hayran hayran, baygın baygın bakar.

Dîvân şiirinde nergis ile göz arasında sıkı bir ilişki vardır. Baygın ve şehlâ bakan sevgilinin gözü nergise teşbih edilir. Sevgilinin nergis gibi baygın gözünde uyku havası sezen Nedîm, nergis ile göz arasındaki ilişkiye dikkatleri çeker;

Aceb ne bezmde şeb-zindedâr-ı sohbet idin
Henüz nergis-i mestinde bûy-ı hâb kokar (G. 16/3)

Göz ile sıkı bir ilişki içerisinde kullanılan ve göz güzelliğine teşbih edilen nergis, sevgilinin gözlerini görünce âdeta büyülenir, kederlenir ve badem gülü gibi renkli olmayı ister. Fakat bu mümkün değildir;

Çeşm-i gül-gûnun senin mümkin midir nergis görüp
Hûn-ı dilden çün gül-i bâdâm rengîn olmaya (G. 142/2)

Sevgilinin bir gülüşü çok şeye kâdirdir. Onun bir gülüşüyle çimenliğin şehlâ gözlü nergisi açılır; çimelik baştan ayağa umutla coşar;

Güldü güller açılup nergis-i şehlâ-yı çemen
Çeşm ü gûş oldu ümîdinle ser-â-pây-ı çemen (G. 114/1)

3.4.4.5.7.9. Yâsemen, semen

Yâsemen, yasemin çiçeği demektir. Dîvân şiirinde daha çok rengi, kokusu ve yaprağı dolayısıyla anılır ve sevgilinin yanağıyla ilgili olarak gösterilir. Semen de yâsemen ile aynı anlamdadır.

Sevgilinin saçları yasemene benzetilir. Şâirimiz: "Nedim'i ararsan, o keman kaşın kaşlarında yahut yaseminimsi saçlarında bul." diyerek sevgilinin yasemeni andıran saçlarına vurgu yapmıştır;

Bul Nedîmâyı ararsan o kemân ebrûnun
Ebruvânında yahud zülf-i semen-sâyında (G. 133/5)

Yârin göğsü güllerden yasemen ile doludur. Nedîm, sevgilinin mahrem ve aynı zamanda kutsal sayılabilecek göğsünde, güllerden yasemeni toplamakla yasemene verdiği değeri ve yüklediği zarif mânâyı dışa vurmuştur;

Fasl-ı güldür gül açıl lâyık mıdır dest-i nigâh
Gül-zemîn-i sînen üzre yâsemen-çîn olmaya (G. 142/6)

3.4.4.5.7.10. Şeb-bûy

Şeb-bûy; turpgillerden, güzel kokulu, dar yapraklı, değişik renkli çiçekleri olan, çok yıllık ve otsu bir süs bitkisidir.

Şebbû, şebbûy veya şebboy biçiminde de kullanılan ve Klasik Türk şiirinde az rastlanan çiçeklerden olan şebboy, beyitlerde daha çok "geceleri açması ve güzel kokması" açısından dikkat çekmiş ve bu sebeple en çok sevgilinin saçları ve ben'i ile ilişkilendirilmiştir.[51]

Şâirimiz, sevgilinin ben'ini şebboya benzeterek yârini tasvîr etmiştir. Nedîm, yârinin benlerini şebboya, saç ve ayva tüylerini de sümbül ve leylâka teşbih etmiştir;

Bir bâğdır cemâli ki gül-berk-i rûy-ı âl
Şeb-bûyu hâl sünbül ü leylâkı zülf ü hat (G. 55/2)

Sevgilinin saçının teşbihi münasebetiyle beyte konu olan şebboy, görüntüsü itibariyle de şâirin gözünde cübbe giymiş yasemene benzer;

Seyret beyaz fesde o zülf-i mu'anberi
Şeb-bûyu gör ki berk-i semenden kabâsı var (G. 25/3)

[51] Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler" s. 216.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu teze "Nedîm Dîvânı'nda Kültür Unsurları" ismi verilerek Nedîm'in kavramlara yaklaşımı, kültür zemini üzerinde yoklandı. Bu tez, Birinci ve İkinci Bölüm olmak üzere iki ana başlıkta toplandı.

Giriş bölümünde; Problem, Amaç, Önem, Sınırlılıklar, Kapsam ve Yöntem, Kültür, Köken ve Anlam Olarak Kültür, Nedîm'de Kültür, Nedîm'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri gibi başlıklar ele alındı.

Kültür başlığında tezin temelini oluşturan kültür kavramı tanımlanarak bu kavram üzerinde duruldu, kültür ile ilgili çeşitli araştırma, inceleme, makale ve dergiler tarandı.

Şâirle ilgili bölümde şâirin hayatı, sanat görüşü ve eserleri ile ilgili bilgiler verildi, Nedîm'in söz konusu kültür kavramlarını şiirlerinde işleyiş biçimi hakkında çeşitli incelemeler yapıldı.

"Manevî (Soyut) Kültür" bölümünde Allah, melekler, peygamberler, din, ahiret, âyet, cennet, İslâm, ibâdet, duâ, hac, sevap, toplum, padişah, sultân, ağa, paşa, meslek adları, ilim adamları, Yunan filozoflar, Şehnâme kahramanları, kavim adları, meşhur aşklar ve kahramanları gibi konu ve kavramlara Nedîm'in bakışı ele alındı.

"Maddî (Somut) Kültür" bölümünde; "barınma, yapı, bina, yol, çeşme, bahçe, ülke, memleket, şehir, köy, mahalle, yiyecekler, içecekler, giyecekler, kumaşlar, ev eşyaları, mutfak gereçleri, aydınlanma araçları, musıkî âletleri, süs eşyaları, kozmik malzemeler, tıbbî araç gereçler, kitab ve yazı ile ilgili malzemeler, savaş âletleri, nakil vasıtaları, madenler, mücevherler, kozmik dünya, yıldızlar, burçlar, yıl, mevsim, gün, ay, su, toprak, hava, ateş, hayvanlar, bitkiler, meyveler ve çiçekler" gibi kavramları Nedîm'in işleyiş tarzı sorgulandı.

"Tabiat" konusunda gayet usta olan Nedîm, bu beyitlerdeki hünerini mükemmel bir şekilde göstermiştir. Birçok yıldız, gezegen ve burcu işleyen, kıran

hâdisesine yer veren ve gökyüzü ile ilgili diğer kavramları sıkça kullanan Nedîm, âdeta kozmik dünyaya hâkimiyetini ilan eder.

Dîvân şiirinin en büyük kaynaklarından biri de Şehnâmedir. Nedîm, Şehnâme kahramanlarına eserinde sık sık yer vermiş ve onları dönemin padişah ve paşaları ile mukayese etmiştir. Sonuçta bu kahramanlar padişah ve paşalar karşısında irâdesiz kalmışlardır.

Nedîm, bayramlara, bayram eğlencelerine, nevruza, Çırağan, Sadâbâd, Hisar, Göksu gibi eğlence mekânlarını sık sık kullanıp şarap, meze, meyhâne, sâkî gibi kavramlara çokça yer vererek eğlenceyi ve neşeyi ne denli sevdiğini göstermiştir.

Dîvân'da çok çeşitli ve renkli kelime ve tamlamaları ustalıkla kullanan, farklı konu ve hikâyelere değinen Nedîm, kültürel unsur olarak bir hayli bol malzeme bırakmıştır. Bu bakımdan "Nedîm Dîvânı", kelime hazinesi bakımından oldukça zengindir.

İncelenen Nedîm Dîvânı'nda, kültürel kavramları sorgulanarak bu konuda yapılmış önceki çalışmalar titizlikle incelendi. Yanlışlar düzeltilip eksiklikler giderilip üzerine bol kavram ve konu eklenerek tez oluşturulmaya gayret edildi.

Altı asırlık uzun bir ömre, engin bir birikime sahip olan klasik bir edebiyatımız vardır. Bu nedenle değinilmeyen, eksik bırakılan, gözden kaçan veya o denemde bir kültür unsuru olan fakat günümüzde keşfedilmemiş çeşitli kavramların olması ihtimal dâhilindedir.

Kaynakça

Akşit, N. (2004). *A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*. Ankara: İmaj Yayınları.

Akbudak, Y. (2008). "Nedim'in Şiirlerinde Aşkı Besleyen İki Kavram". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18.

Avşar, Z. (2002). "Bir Başka Yönden Nedîm". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 12. s.155-170.

Aydüz, S. (1997/1). "Lale Devrinde Yapılan İlmi Faaliyetler". Divan, II/3. İstanbul.

Aynacı, M. (2012). "Divan Şiirinde Geçen Göz Hastalıklarının Klasik Dönem Tıp Metinleri Ekseninde Değerlendirilmesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9, s.29-48.

Bahadır, S.C. (2014). "Nedîm'in Hikemî Yönü". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (34), s.19-28.

Banarlı, N.S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı*. 2 Cilt, İstanbul: MEB Basımevi.

Batislam, H.D. (2002). "Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: HÜMÂ, ANKA VE SİMURG". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: l, s.185-208.

Batislam, H.D. (2008). "Nedim Divanı'nda Giyim Kuşam ve Süslenmeyle İlgili Unsurlar" [Bildiri]. *38. İCANAS Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri*, 10-15Eylül2007, Ankara.

Bayram, Y. (2007). "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler". *Turkish Studies*, 2(4), Sonbahar.

Bozkurt, K. (2015). "Bâkî, Fuzûlî, Şeyhülislâm Yahyâ Ve Nedîm Divanlarında Haz Kavramı". *Turkish Studies*, 10(4), s.215-256.

Bulut, H. (2001). *Yeniliklerle Dolu Yüzyıldan İki Yeni İsim: Nedim-Levnî ve Eserlerindeki Sevgili Figürleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi.

Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul:Ağaç Yayınları.

Ceylân, Ö. (2003). "Klâsik Türk Şiiri'nde Turna'ya Dâir". *Gazi Üniversitesi HBVAE Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 28, Kış.

Çetinkaya, Ü. (2011). "Divan Şiirinden Örneklerle Mübalağa Sanatının Mizahla İlişkisi". *Turkish Studies*, 6(2), s.39-74.

Çöplüoğlu, F. (2008). "Nedim Divanı'nda Meyveler". *Turkish Studies*, 3(5), Sonbahar.

Demirel, Ş. (2009). "Divan Şiirinde Erguvân". *Turkish Studies*, 4(8), Sonbahar.

Develligoğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yay.

Durkaya, H. (2010). "Fehîm-i Kadîm Divanı'nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(5).

Eliaçık, M. (2014). Lâle Devri Şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah Efendi ve Manzum Fetvası.

Eren, A. (2008). "Bâkî Divanı'nda Kırmızı Renk". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37.

Eren, A. (2009). "Sihâm-ı Kazâ'da Hakaret Unsuru Olarak Hayvanlar". *Türk Kültüründe Hareket*, Sayı: 2/1, Temmuz.

Erkal, A. (2004). "Divan Edebiyatında Temmuziyye ve Mustafa Sami'nin Temmuziyyesi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı: 24. s.44.

Erkul, R. (2009). "Mahallîleşme ve Nedim'in Şarkıları". *Turkish Studies*, 4(5), Yaz

Erkul, R. (2013). “Mizah Bağlamında Sabit ile Nedim’in Ramazaniyeleri”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), s.446-456.

Erzen, M.H. (2013). “Divan Şiirinde Mitolojik ve Efsanevi Şahısların Kullanımına İyi Bir Örnek: Nev’izâde Atâyî Divanı”. *Turkish Studies*, 8(4), s.835-854.

Eskigün, K. (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*. (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Güfta, H. (2009). “Bâkî Divanı’nda Siyah Renkli Unsurlar”. *Turkish Studies*, 4(8).

Güfta, H. (2010). “Divan Şiirinde Vakt-i Seher”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(5).

Gülhan, A. (2008). “Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar”. *Turkish Studies*, 3(5), Sonbahar.

Gümüş, K.S. (2013). “Nedim Divanı’nda Gönül Kavramı”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5 (1).

Gümüş, N. (2010). “Nedim’in Şarkı’larında Beş Duyu”. *Turkish Studies*, 5(3), Yaz.

Güvenç, B. (1991). *İnsan ve Kültür* (7. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hakverdioğlu, M. (2012) “*Nevşehirli Damat İbrahim Paşa İçin Yazılan Lale Devri Kasideleri”*. Ankara.

Işıkhan, D. (2014). “Divân Şâirlerinde İlm-i Tencîm Tesîri”. KMÜ *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı II), s.110-114.

Kabaklı, A. (2008). *Divan Edebiyatı* (2. bs.). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Kandemir, F. (2008). *Bâkî ve Nedîm’in Gazellerinde Sevgilideki Güzellik Unsurları*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi.

Kaplan, M. (2013). “Esrâr Dede Divanı’nda Renkler”. *Turkish Studies*, 8(1), Kış.

Karaköse, S. (2007). “17. Yüzyılda Nedimâne Bir Üslup: Mâhir Divanı”. Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Karaköse, S. (2012). “Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15).

Kemikli, B. (2007). “Divan Şiirinda Hastalık ve Tedavi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), s.19-36.

Macit, M. (2012). *Nedîm*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Mazıoğlu, H. (2012). *Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Meriç, C. (1986). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Onay, A.T. (2000). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü: Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. C. Kurnaz. (Haz.). (4.bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Özel, Ş. (2010). *Nedim’in Şiirlerinde Mimari Eserlere Göndermeler*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Özkan, Ö. (2012). “Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gül’ün Divan Şiirindeki Görünümleri”, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*.

Özlük, I.P. (2012). “Lale Devri’nde Kadın Giyimi”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(1), Bahar, s.147-162.

Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pala, İ. (2010). *Şahane Gazeller 3*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Sarıoğlu, G. (2013). *Bakî, Nef’î ve Nedîm Divanlarında İroni*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Sefercioğlu, M.N. (1999). "Divan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı". Erişim Tarihi: 15 Mart 2015, http://www.geocities.com/mseferciogIu/makaleler/divansiirindeyazi.htm

Sefercioğlu, M.N. (2005). "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı*"*. Erişim Tarihi: 15 Mart 2015, http://www.geocities.com/mseferciogIu/makaleler/divansiirindeyazi.htm

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük. (10. bs.).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uçan Eke, N. (2015). "Yenilikçi Bir Şairin Geleneği Takip Eden Sesi: Nedim'in Kasideleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36).

Ulucan, M. (2006). "Nedim'in Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Açıdan İncelenmesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), s.89-107.

Wells, C. (1984). *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*. (Çev. Bozkurt Güvenç). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yalçın Çelik, S.D. (2011). "Eski Şiirin Rüzgârıyla'da Lâle Devri ve Dönemin Ruhu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), s.135-159.

Yazır, E.M.H. (2000). *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli*. İstanbul: Temel Neşriyat.

Yekbaş, H. (2009). "Divan Şairinin Penceresinden Acem Şairleri". *Turkish Studies*, 4(2), Kış.

Yekbaş, H. (2010). "Divan Şiirinda Yunanî Şahsiyetler*"*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15).

Yeniterzi, E. (2005). "Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15).

Yıldırım, A. (2002). "Nedim'in Şiirlerinde Somutlaştırma". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), s.211-218.

Yılmaz, H.K. (2013). *Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları.

Zavotçu, G. (2006). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü.* Ankara: Aydın Kitabevi.

Zavotçu, G. (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.

http://fsmsem.fatihsultan.edu.tr/fsmsem/ahmed-i-dai-divaninda-cicekler-makale-44.html (13 Şubat 2015 tarihinde alınmıştır.)

http://tr.wikipedia.org/wiki/istanbul (15 Ocak 2015 tarihinde alınmıştır.)

http://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=126&tarmir=1 (13 Mart 2015 tarihinde alınmıştır.)

http://www.islamansiklopedisi.info (24 Kasım 2014–20 Mayıs 2015 tarihleri arasında alınmıştır.)

http://ztbb.org/festival/geleneksel-tip-festivali-2007/osmanli-tibbinda-gul. (16 Ocak 2015 tarihinde alınmıştır.)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Mehmet Sadık ÖZKAN

Doğum Yeri ve Tarihi : KAHTA 20.01.1986

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Gaziantep Üniversitesi Kilis Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı

Y. Lisans Öğrenimi : Adıyaman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce (orta)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim (Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni)

İletişim

E-Posta Adresi : mehmetsadikozkan@hotmail.com

Tarih : 20/05/2015